

LUND UNIVERSITY

Storstadens dagbok

Boulevardpressen och mediasystemet i det sena 1800-talets Stockholm

Edoff, Erik

2016

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Edoff, E. (2016). *Storstadens dagbok: Boulevardpressen och mediasystemet i det sena 1800-talets Stockholm*. Mediehistoria, Lunds universitet.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Storstadens dagbok

BOULEVARDPRESSEN OCH MEDIESYSTEMET
I DET SENA 1800-TALET S STOCKHOLM

Erik Edoff

MEDIEHISTORISKT ARKIV

Storstadens dagbok

BOULEVARDPRESSEN OCH MEDIESYSTEMET
I DET SENA 1800-TALET STOCKHOLM

Erik Edoff

MEDIEHISTORISKT ARKIV NR 33

Till Malin

MEDIEHISTORISKT ARKIV publicerar antologier, monografier – inklusive avhandlingar – och källsamlingar på både svenska och engelska. För att säkerställa seriens vetenskapliga kvalitet underkastas insända manus som regel dubbelblind granskning av oberoende sakkunniga.

Redaktionskommittén består av Marie Cronqvist (Lunds universitet), Anna Dahlgren (Stockholms universitet), Johan Jarlbrink (Umeå universitet), Solveig Jülich (Uppsala universitet), Mats Jönsson (Göteborgs universitet), Pelle Snickars (Umeå universitet) och Ulrika Torell (Nordiska museet).

Redaktör: Patrik Lundell (Lunds universitet och Mittuniversitetet)

I digital form är Mediehistoriskt arkiv en CC-licensierad bokserie – erkännande, icke-kommersiell, inga bearbetningar 3.0. Böckerna kan fritt laddas ned i PDF-format från www.mediehistorisktarkiv.se. Vi ser gärna att de används och sprids.

Fysiska böcker kan beställas via nätbokhandlare eller Lunds universitet: www.ht.lu.se/serie/mediehistorisktarkiv/.

E-post: skriftserier@ht.lu.se

Utgivare: Mediehistoria, Lunds universitet

MEDIEHISTORISKT ARKIV NR 33

Bild s. 107: Stockholmskällan: Fotonummer F 89395
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/se/>)

Grafisk form och omslag: Johan Laserna
Omslagsbild: Omslagsbilden är hämtad ur *Budkaflen* och föreställer dess kåsör som blickar ut över Stockholm.
Tryck: Studio RBB, Riga 2016

ISSN 1654-6601

ISBN 978-91-981961-8-4 (tryck)

ISBN 978-91-981967-7-1 (pdf)

Innehåll

INLEDNING

Vad är en boulevardtidning?	11
Syfte och utgångspunkter	14
Boulevardpressen och storstaden	15
Kulturhistorisk medieforskning	17
Mediesystem	19
Medierat centrum och journalistiska tekniker	21
Forskningslägen	23
Tidningspressen och det sena 1800-talet	23
Sekelskiftets storstäder	28
Undersökningen	29
En sanningssägare	33
Disposition	34

I. BOULEVARDTIDNINGAR:

EN BAKGRUND

Den moderna staden	37
Föregångare och internationell inspiration	38
Industriell drift och hantverksmässiga småföretag	40
<i>Figaro</i> den 30 april 1892	42
Upplagor och läspraktiker	48
Boulevardpressens självbild	54
Signaturer eller pseudonymer	57
Sammanfattning	62

II. BOULEVARDPRESSEN OCH STOCKHOLMS MEDIESYSTEM

Kommunkation i Stockholm i slutet av 1800-talet	66
Ekonomiska beroenden:	69
Annoserings- och porträttpraktiker	69
Det intermediala sekelslutet	78
Avgudadyrkan: Kapten Rolla skapas	79
Sammanfattning	91

III. BOULEVARDPRESSENS STORSTAD

Modernitet och framsteg	95
Tidningsstäder	98
Medierade storstäder	99
Med bladen genom staden	101
Framåt och uppåt: Modernitet och överblick	105
Rörelse, nyhet och tidningsmannaroller	113
Det offentliga livet	117
Sammanfattning	125

IV. MEDIERAT CENTRUM MED JOURNALISTISKA TEKNIKER

Trovärdighet och autentiska återgivningar	127
Det medierade centrumet	131
Tidningsmannen i centrum	133
Aktiv puffjournalistik	141
Sammanfattning	146

V. BOULEVARDISTEN I BALLONGEN

Självhävdelse med journalistiska tekniker	148
Kartering: Vittnet-ambassadören och Stockholm som helhet	152

VI. REDAKTÖREN PÅ BOULEVARDEN

Redaktörerna och deras nätverk	158
Boulevardteaterns roller och intriger: Kriget!	160
Den manliga publicisten utmanad	171
Iscensatta publicistiska fejder	175
Sammanfattning	181

VII. BOULEVARDERNAS PORTRÄTT OCH INDIVIDERNA I CENTRUM

Illustrerad press och porträttbilder	184
Centrums invånare	189
Mellan förtjänad och orättfärdig synlighet	192
Den intermediala porträttekonomi	194
Boulevardpressens ryktbarhetssystem	199
Självframställan och det sena 1800-talets kändisskap	202
Sammanfattning	211

AVSLUTNING	213
-------------------	-----

Noter	221
Referensförteckning	267
Summary	281
Efterskrift	284
Personregister	286

Inledning

Sommaren 1889 hade Stockholm fått besök av den tyske aeronauten Paul Feller. Med sig hade han tagit sin luftballong, Victoria. Ballongflygningar var populära. Det visste Mosebackes källarmästare Qvintus Mellgren, och det var på hans initiativ som Feller engagerats. För att få maximal uppmärksamhet och hjälpa affärsbekanta enrollerades ett helt mediasystem: pressen, varietéerna, sandwichmän, flygblad och andra medieformer.¹ Ballongflygningen planerades som en mediehändelse, och stockholmarna gick man ur huse för att på olika sätt bevittna spektaklet. Och det var inte minst i den så kallade boulevardpressen, i tidningar som *Figaro* och *Budkaflen*, som de sedan kunde läsa om vad det var som verkligen hade hänt under luftfärden – och vad den egentligen betydde.²

Ballongflygningar var i slutet av 1800-talet inte bara publika spektakel. De erbjöd också en unik utblicksposition, ett panorama över den moderna storstaden, ett helhetsperspektiv i kontrast till de fragmentariska enskildheter som ett marknära och vardagligt perspektiv kunde erbjuda – det som stod vanligt folk till buds. Ballongflygningen hade en viktig symbolisk funktion för boulevardtidningarna, det var från en sådan upphöjd placering de såg ner på och betraktade den storstad som Stockholm höll på att bli. Då Fellers ballong lyfte mot Stockholmshimlen under sommaren 1889 visade den sålunda en storstad i vardande. Det var i första hand boulevardtidningarna som var där och speglade den vertikala rörelsen, berättade om det här perspektivet. Boulevardpressen var ett storstadsfenomen som ständigt upptäckte den moderna staden, och samtidigt skapade den. Boulevardtidningarna beskrev Stockholm för stockholmarna. De guidade, tolkade och förklarade staden för dem. Här lärde läsarna känna skribenterna: de blev du och bror med varandra, för det var borgerliga män som skrev för sina gelikar. Mest uppbyren var kåsören, han skrev dagbok för sina läsare som vore de gamla vänner. Han tog dem med in i Stockholms salonger, på promenad längs Drottninggatan, på sexor med presskolleger, på teater- och varietépremiärer och inte minst in på Berns och Operakällaren. Där hade

han sitt vardagsrum, och i boulevardtidningen beskrev han sitt, som han själv uttryckte det, ”offentliga privatliv”.³

Vem kåsörens verkliga läsare var är svårt att fastställa, men vad han skrev om och vem han adresserade låter sig däremot undersökas och analyseras. Den som tilltalades tillhörde också den här världen, han var utan vidare ”Frippe” med Gustaf Fredrikson och han kunde nicka igenkännande åt Hasselbackens både döva och blinda ganymeder eller dra en djup suck när han påmindes om klumpiga kappvaktmästare som stoppade den ena smutsiga galoschen i den andra. Boulevardtidningen tillhörde vad som har kallats den offentliga läsningens tradition. Den sålde mer i lösnummer än prenumerationer och den låg framme för besökarna på restauranger och kaféer. Tidningens föreställda läsare var ständigt uppdaterad om det senaste numrets innehåll – porträttet av Tivolis nästa stjärna med alla detaljer eller vilken av konkurrentbladens redaktörer som blivit överförfriskad och högljudd på Operan senast. Även personer utanför den manliga elit som frekventerade huvudstadens bättre restaurangliv läste tidningarna. Den läsaren skulle kanske aldrig göra ett omedierat besök på Berns, men arm i arm med sin tidningsman fick han eller hon följa med in i värmen och delta i livet som boulevardist.

Men den som läste *Budkaflen*, *Figaro*, *Hvad nytt från Stockholm?* eller *Vikingen* fick också lära känna sig själv.⁴ Om läsaren så var nyinflyttad eller hade bott där i hela sitt liv, visades Stockholm upp på nya sätt. Boulevardpressen tog pulsen på sin samtid, och skribenterna varierade sitt hektiska flängande mellan Berns och Alhambra med att kontempera över en stad och ett samhälle i förändring. Gasbelysning började ersättas av elektrisk, telefoner band samman stadens skilda delar och av hissar lyftes stockholmarna upp till en högre nivå. I den moderna staden gick allting fort, människor ur de högre klasserna led av nervositet som de självmedicerade med kyld champagne eller morfin. Tillvaron tycktes på det hela taget präglas av rotlöshet. Det var bland annat det här som fick skribenterna att klättra upp på utkiken, sträcka sig ut genom vindsgluggen eller rentav stiga till väders i en luftballong för att titta ner över staden. På avstånd och från ovan blev stadens alla nya aspekter klarare, tydligare och begripligare. Den som hade blivit överflödigt hemma på gården och sökte sig till huvudstaden för arbete gjorde rätt i att läsa boulevardpressen. Den var karta, guide och rådgivare i ett. Boulevardpressen behövde en modern storstad, och en modern storstad behövde en boulevardpress. Så resonerade de tidningar som den här studien handlar om. Det här är en avhandling om svenska boulevardtidningar i det sena 1800-talet och den storstad de var så upptagna vid.

Vad är en boulevardtidning?

Frågan om vad en boulevardtidning är följer som en röd tråd genom den här framställningen. Eftersom forskningen om svensk boulevardpress varit mager finns ingen analytisk definition att förhålla sig till. En av de tidigaste svenska presshistoriska beskrivningarna av boulevardtidningen härrör från Otto Sylwan och är från 1906. Den beskriver den franska boulevardpressen:

Där uppstod också i det andra kejsardömet Frankrike en ny typ, som icke brydde sig om politiken utan sökte sina lagrar på andra håll. *Figaro* grundades 1854 af Villemessant såsom ett veckoblad och leddes af denne med öfverlägsen talang. Han samlade upp hvad man talte om på kaféer och klubbar, på teatrar och boulevarder och skapade sålunda ett organ för hela den värld, som är elegant och som roar sig, för pariserlivet i dess populära mening. *Figaro* var framför allt mondan, pikant, kvick och krönikörerna sutto här i högsätet. Det fullt utbildade boulevard-bladet.⁵

Sylwans beskrivning karaktäriserar boulevardtidningen utifrån dess innehåll, och har mer eller mindre ordagrant traderats i svensk pressforskning.⁶ Det finns också en annan tradition, bland annat i Tyskland, där boulevardtidningen definieras utifrån dess form och distribution. Peter Fritzsche beskriver *Berliner Zeitung am Mittag* som den främsta boulevardtidningen där. Den var en korthuggen nyhetstidning, beskrev gatan som storstadens scen och köptes i lösnummer och lästes av exempelvis pendlare på spårvagnen.⁷ Lars M. Andersson menar liksom Elisa Rossholm i sina respektive studier av skämtpressen att svensk boulevardpress utgjordes av tidningar som *Fäderneslandet* (1852–1927) och *Folkets röst* (1849–1861), det vill säga den typ av folk- eller arbetartidningar under mitten av 1800-talet som Åke Abrahamsson studerar i sin avhandling.⁸ Skämtpressen sägs vara riktad till män ur borgerligheten och boulevardpressen till samhällets lägre skikt. Boulevardtidningarna ska ha varit mer benägna att ägna sig åt sensationsjournalistik eftersom de huvudsakligen såldes i lösnummer.⁹ Jag motsätter mig en sådan uppdelning eftersom den beskriver den boulevardpress jag undersöker ganska dåligt. Låt vara att de äldre folktidningar som Abrahamsson undersöker riktade sig till bredare folklager. Så förhöll det sig inte med de tidningar jag studerar: de menade sig alla ha sin läsekrets inom de högre klasserna. Oavsett vad tidningarna önskade om sin läsekrets, eller vad man utifrån texter och bilder i dem kan utläsa ifråga om till exempel

tilltal, är det nästan omöjligt att separera populär och borgerlig, eller bildad, kultur.¹⁰ Som Abrahamsson påpekar verkar det ha varit så att kuskar och tjänstefolk höll sig med *Fäderneslandet* på sina husbönders bekostnad, för att de senare skulle kunna få sin nyfikenhet stillad. Att öppet abonnera på tidningen under dess värsta skandalperiod kunde bland högre kretsar vara vanhedrande.¹¹ Under sekelslutet var det inte längre så. Då uppfattades *Fäderneslandet* som arbetarvänlig och lantmannapartistisk, och mera städad än det ”hänsynslösaste skandalblad” det varit tidigare.¹² *Fäderneslandet* och liknande folktidningar som riktade sig till de bredare folklagren tillhörde alltså inte det tidningssegment som jag studerar, åtminstone enligt samtidens uppfattningar. Det sena 1800-talets boulevardpress såg dem inte som konkurrenter om läsekretsen. De fyra tidningar jag valt att studera konkurrerade däremot med varandra, de utgjorde tillsammans ett gemensamt och någorlunda avgränsat samtal.

Just det har varit styrande i min definition av det sena 1800-talets svenska boulevardtidningar. Definitionen är i så måtto empirisk: en boulevardtidning var en tidning som uppfattades och beskrevs som en boulevardtidning av sin samtid. Tre av tidningarna kallade sig själva boulevardtidningar.¹³ *Vikingen* gjorde det inte, men eftersom den på ett så uppenbart sätt deltog i samtalet boulevardtidningarna emellan är det mer motiverat att inräkna denna tidning än exempelvis *Fäderneslandet* trots att den senare av forskningen har kallats boulevardtidning. Hur boulevardtidningarna skiljer sig från skämttidningarna är långt ifrån uppenbart. Boulevardtidningarna skämtade också, mer i ord än bild.¹⁴ De innehöll också väsentligt mindre bildmaterial än samtida skämttidningar.¹⁵ Trots detta uppfattades de i allmänhet inte som en del av skämtpressen.¹⁶ En andra utgångspunkt för min analys av fenomenet boulevardpressen och som skiljer sig från tidigare forskning är att den måste förstås genom sina relationer till andra medieformer, det vill säga som en del av ett mediasystem. Detta analytiska perspektiv presenteras närmare nedan.

En undersökning av boulevardpressens ämnesinriktning, upplagor och läspraktiker liksom dess självrepresentationer presenteras i bakgrundskapitlet som följer närmast på inledningskapitlet. Där återfinns också en detaljerad genomgång av ett slumpvis valt tidningsnummer. Några grundläggande drag behöver emellertid redogöras för redan här innan avhandlingens syfte kan preciseras. Boulevardtidningarna kallades ibland översiktstidningar, då de varken behandlade det rykande dagsfärskan eller något fackämne som ringade in en särskild läsekrets.¹⁷ Snarast var de aktualitetstidningar som diskuterade samtida förhållanden, nyheter och annat som

behandlades av dagspress. De innehöll recensionsmaterial av ny litteratur, teaterpjäser och varieteter, liksom krönikor, kåserier, ibland romanföljetonger, poesi och politiska inlägg. Deras strängt lokala inriktning medförde ett fokus på Stockholms offentliga liv – de upplevda förändringarna av detta och diskussioner inom detsamma. De följde alltså snarare i franska hjulspår än i tyska. Trots fokus på Stockholm innehöll de också material om andra platser, i form av exempelvis resebrev från andra stora städer i Europa. Dessa korrespondenser hade en viktig betydelse som jämförelsepunkter i boulevardpressens konstruktion av Stockholm.

Tidningarna är mycket lika varandra formmässigt. De utkom som regel en gång i veckan och innehållet var likartat. *Figaro* var den enda av boulevardtidningarna som överlevde sekelskiftet 1900 med någon större marginal. Men efter sekelskiftet ändrade den i hög grad inriktning, och den plats i offentligheten som boulevardpressen intagit övertogs av den i omfång växande dagspressen. Dagspressen breddade några år in på 1900-talet sitt register, bland annat i och med den så kallade departementaliseringen. Den innebar att fler ämnen fick fasta avdelningar i dagstidningarna. Mer aktualitetsmaterial publicerades och allmänt material ökade i förhållande till dagsfärskas nyheter.¹⁸ Den konkurrenssituation som uppstod i och med detta åren efter sekelskiftet var i flera avseenden en helt annan än decennierna dessförinnan. Många boulevardveckoblad insomnade på bekostnad av veckopressens expansion, och det finns allt mindre fog för att tala om boulevardpressen som en tydligt urskiljbar tidningstyp i 1880- och 1890-talens mening. Den ovan antydda omgestaltningen av *Figaro* tog sig exempelvis uttryck i att lättklädda damer ersatte de celebriteter, eller "gubbar" som de kallades, främst hämtade från teatern, litteraturen och makteliten som tidigare dominerat boulevardtidningarnas sedan slutet av 1880-talet obligatoriska porträttgallerier.¹⁹

Tidningarna hade olika inriktningar i relation till politiken.²⁰ Detta utgör inget huvudfokus i avhandlingen, men är värt att nämna, eftersom man kan tänka sig att detta kan ha haft betydelse för läsekretsen i viss utsträckning. Den tidning som tydligast drev en konsekvent politisk linje var *Vikingen* som gick i konservativ riktning. Detta trots att tidningen i sitt provnummer 1882 betonade att den var frisinnad.²¹ Exemplet ur *Vikingen* illustrerar tämligen väl svårigheterna med att karaktärisera tidningarnas politiska inriktning, en indelningsgrund som annars ofta är den förment självklara när dagspressen behandlats i forskningen. De tog snarare ställning i enskilda frågor de fann särskilt angelägna, än följde ett ideologiskt rättesnöre. Till viss del kan den politiska ombytligheten förklaras av redak-

törernas personliga preferenser och rådande relationer. Detta kan exempelvis förklara att *Figaro* från slutet av 1880-talet uppfattades som ”stockkonservativ” i exempelvis tullfrågan samtidigt som hållningen i arbetarfrågan måste betraktas som närmast radikal.²²

Sammanfattningsvis, boulevardtidningarna i slutet av 1800-talet var franskinspirerade veckotidningar som sällan drev tydliga politiska linjer, riktade sig till en borgerlig läsekrets, ingick i ett gemensamt samtal, behandlade Stockholms nöjesliv, beskrev en stad i förändring och av samtiden uppfattades som en urskiljbar tidningstyp.

Syfte och utgångspunkter

Syftet med den här avhandlingen är att undersöka och analysera det sena 1800-talets svenska boulevardpress ur ett mediasystemperspektiv i förhållande till urbanitet. För att uppnå syftet har följande frågeställningar mejslats fram. Avhandlingen struktureras genom tre frågeställningsbatterier, som delvis går in i varandra. Förutom sparsamma omnämnanden i presshistoriska översikter saknas forskning om de tidningar som under 1800-talets sista kvartssekel utgjorde boulevardpressen. Därför är en grundläggande empirisk fråga i all enkelhet formulerad sålunda: vad var boulevardpressen?

- Hur fungerade det mediasystem som boulevardtidningarna ingick i? Till vilka andra medier och institutioner hade boulevardpressens sina viktigaste relationer? Hur framträdde tidningarnas skribenter – vilka anspråk gjorde de i sina texter?
- Hur konstruerades Stockholm som storstad i boulevardtidningarnas spalter? Vilka journalistiska metoder begagnades i boulevardtidningarna? Vilka var de huvudsakliga elementen eller beståndsdelarna i den konstruerade storstaden?
- Vilka befolkade boulevardtidningarnas storstad? Vilken funktion hade boulevardtidningsstadens invånare i och för boulevardpressens storstadsprojekt?

Om man betraktar de tre frågeställningarna som olika aspekter av storstadens boulevardpress, kan de sammanfattas som att den första behandlar mediasystemet, den andra stadsrummet och den tredje människorna i staden. Förutom att boulevardpressen undersöks i sig, fungerar den alltså som ett empiriskt fönster genom vilket man kan blicka ut och fånga in ett

större mediesystem, vilket i sin tur tydliggör såväl boulevardpressens roll och särdrag som storstaden och dess människor.

Bästa sättet att ta pulsen på en förfluten lokalitet brukar sägas vara att läsa dess samtids tidningspress. Det stämmer i så måtto att tidningarna såg som sin uppgift att bevaka, beskriva och förklara sin samtid för sina läsare. Tidningarna lämnade vittnesmål om mediala företeelser och händelser som i sig inte har lämnat många andra spår. Ett förstamajtåg, en ballonguppstigning eller ett begravningsfölje är exempel på betydelsefulla mediala spektakel som genom sin temporalitet och rumslighet inte kan varseblivas efter att de upphört. Som medier betraktade återverkade de likafullt på boulevardbladen i samma mening som dess skriverier präglade dessa händelser. Det fanns en växelverkan mellan olika medier.

Boulevardpress sysselsatte sig med Stockholm och dess invånare som om det rörde sig om en storstad. Det är boulevardpressen och dess storstadsprojekt som avhandlingen studerar. Hur boulevardpressen uppfattade storstaden och storstadsmässighet blir därför en viktig fråga som har varit vägledande i arbetet med det empiriska materialet. Boulevardpressen samlade och spred samtida dominerande storstadssdiskurser utan egentlig fackmässig specialisering. Här kom medicinska, sociala, politiska och många andra diskurser till uttryck i populär och kondenserad form. Storstaden gav en sorts existensberättigande åt den här sortens tidningar. Man förstår därför boulevardpressen först genom att analysera dess förhållande till storstaden.

För att kunna förstå och förklara boulevardpressen följer nedan en presentation av de perspektiv och begrepp som analysen utgår från för att besvara avhandlingens frågeställning. Först diskuteras förhållandet mellan medierad och levd verklighet, i det här fallet i relation till urbanitet. Sedan presenteras kulturhistorisk medieforskning i allmänhet för att tydliggöra min syn på medier. Det ger en nödvändig bakgrund till hur analysen tillämpar mediesystemperspektivet. Ytterligare utgångspunkter utgör de analytiska begreppen *medierat centrum* och *journalistiska tekniker*, vilka ger relief åt den journalistiska praktiken.

BOULEVARDPRESSEN OCH STORSTADEN

Vad är en storstad? Hur blir den till? Det svar som ligger närmast till hands är att det är en plats där en stor ansamling människor är bosatta, där byggnader och kommunikationer är någorlunda planerade, ordnade, en plats där kapital ackumuleras och så vidare. Den blir till genom konstruktioner

av sten, tegel, murbruk och inflyttning av människor. På en ytlig nivå är detta naturligtvis helt rimligt. Men en storstad blir i lika hög grad till genom de föreställningar som den behäftas med. Många forskare och teoretiker har gett sig i kast med denna problematik och försökt förstå olika nivåer av staden, eller erfarenheter av den. Ett exempel är Peter Fritzsche som gör en distinktion mellan den byggda och den skrivna staden. För honom bildades erfarenheten av Berlin som storstad både genom de fysiska platser vilka förra sekelskiftets berlinare och besökare rörde sig i, och i de utsagor om densamma som texter av olika slag medierade (framförallt rörde det sig om tidningstext). Det skedde alltså ett slags samverkan mellan båda nivåerna.²³ John B. Thompson för i *Medierna och moderniteten* (1995) teoretiska resonemang om levd och medierad erfarenhet som har bäring på detta sammanhang. Han menar att det historiskt sett har funnits en tämligen skarp åtskillnad mellan den medierade och den levda erfarenheten. För Thompson har det under lång tid pågått en sammanblandning av de båda erfarenhetssfärerna, i takt med att medieteknologier utvecklats. Den tydliga gränsdragning som funnits tidigare tenderar emellertid sedan slutet av 1900-talet alltmera att suddas ut. Det har blivit allt svårare att särskilja de medierade erfarenheterna från de levda.²⁴

Exempel kan hämtas också från litteraturteori, där bland andra Mikhail Bakhtin har resonerat om förhållandet mellan representation och verklighet i förhållande till romankonsten. Enligt hans förmenande är förhållandet problematiskt: det föreligger å ena sidan en skarp gräns mellan den representerade världen i romanen och världen där ute. Man bör aldrig blanda ihop de två. Å andra sidan, menar Bakhtin, får gränsen aldrig misstas för att vara absolut och ogenomtränglig, det pågår en ständig växelverkan mellan den representerade världen och världen utanför.

Verket och världen som representeras träder in i den verkliga världen och berikar den, och den verkliga världen träder in i verket och dess värld som en del av dess tillkomstprocess, liksom som en del av dess efterföljande liv, i en kontinuerlig förnyelse av verket genom lyssnarnas och läsarnas kreativa varseblivning.²⁵

Det är självklart att det finns skillnader mellan medierad/skriven och levd/verklig stad eller erfarenhet. Förhållandet är dialektiskt, det vill säga det sker en växelverkan mellan den medierade och, för att tala med Fritzsche, den byggda staden. Stockholm såsom storstad kan inte betraktas som en fast utommedial företeelse som sedan uttolkades i boulevardtidningarna.

Medierepresentationerna utgjorde inte ett sekundärt svar på en primärt levd erfarenhet. Föreställningar om storstaden som skapas medialt är betydelsefulla för vad den verkliga storstaden är. Båda företeelserna är verkliga, eftersom de bidrar till förståelsen av vad fenomenet är. I enlighet med Thompson utgår jag från att den medierade och levda erfarenheten inte kan separeras från varandra, men jag motsätter mig att den intressanta perioden för gränsernas utsuddande ska förläggas till slutet av 1900-talet. Historikern Robert Darnton är en av dem som tydligast motsatt sig en sådan utvecklingsberättelse. Den är ofta skenbar, oreflekterad och i grunden ohistorisk. Ett sådant synsätt, det vill säga att medierna ökar i betydelse, ”förmedlar en bestickande känsla av ett brott med det förflutna”. Hellre, argumenterar Darnton, bör varje tid betraktas som en ”informationsålder, var och en på sitt sätt, och kommunikationssystem har alltid format händelser”.²⁶ Diskussionerna om vad som var verkligt och vad som härörde sig ur medieringar var i hög grad livskraftiga under 1800-talets slut. Fritzsches resonemang om tidningspressens konstruktion av storstaden utgör för mig en utgångspunkt. I boulevardtidningarna formulerades föreställningar om Stockholm som en storstad. Jag förstår boulevardtidningarnas utsagor om storstadsmässighet och storstadens platser som meningsfulla konstruktioner som hade inflytande på hur storstaden uppfattades och som blev betydelsefulla för läsarna i deras möte med staden.²⁷

KULTURHISTORISK MEDIEFORSKNING

Denna avhandling är presshistorisk, både i bemärkelsen att den behandlar pressen i historien och pressens bild av verkligheten. Dessvärre kan etiketten presshistoria leda delvis i fel riktning. Traditionellt har man varit benägen att lyfta fram vinnare och banbrytare ur historiens gömmor. Därtill är det sällsynt att den intresserat sig för mediernas långa historia av konvergens och utbyten och har liksom annan mediehistoria i mångt och mycket varit monomedial.²⁸ Historieskrivningen om svensk press har ibland präglats av en linjär historiesyn. Att undersöka historiens förlorare, i det här fallet ett till stora delar bortglömt tidningssegment som boulevardpressen, ur ett mediehistoriskt perspektiv bidrar med att problematisera det sena 1800-talets press.

Det är mot detta slags mediehistoriska forskning som det kulturhistoriska medieforskningsfältet framvuxit i Sverige sedan mitten av 2000-talets första decennium. Drivfjädern har inte bara varit motstånd, fältet har också inspirationskällor. På ett allmänt plan kan ett starkt intryck från den så

kallade nya kulturhistorien skönjas. Med fokus på historiska föreställningsvärldar, diskurser och symboler uppstod den sortens historieforskning i slutet av 1980-talet.²⁹ Den nyare amerikanska kulturhistoriska medieforskningen har också bidragit med perspektiv, särskilt den som behandlat nya medier och fokuserat på deras etableringsfas. Avsikten har här varit att utifrån våra dagars medievillkor, som de till exempel präglas av digitaliseringen, ge perspektiv på mediala förändringar i historien och vice versa.³⁰

Den kulturhistoriska medieforskningen har bidragit med en rad nya perspektiv och vitaliserat svensk presshistorisk forskning. Att betrakta tidningspress, även före etermediernas intåg, som ett medium bland andra har visat sig fruktbart för att exempelvis kunna förstå hur pressen som institution lyckades uppnå den status av tredje statsmakt, som Sveriges riksdag faktiskt har lagstadgat, eller hur den positiva föreställningsvärld som omgärdar journalistkåren etablerades.³¹ Fältet spänner över en rad ämnesgränser, och humanistiska ämnen som litteraturvetenskap och konstvetenskap, vilka i allmänhet inte betraktat sig som medievetenskapliga ämnen, har berikats av mediehistoriska analyser. Andreas Nyblom har till exempel i sin forskning om litteraturens celebriteter under 1800-talet visat hur mediernas roll under lång tid haft ett avgörande inflytande på hur litteratur och författare kommit att uppfattas offentligt.³² Från konstvetenskapligt håll har exempelvis Anna-Maria Hällgrens avhandling *Skåda all världens uselhet* (2013) bidragit med kunskap om den visuella attraktionskulturen i Stockholm under 1800-talets sista decennier. I sin avhandling betonar hon just hur olika medier lånade från varandra och på olika sätt samverkade för att exempelvis förstärka intryck.³³

En tendens som har varit särskilt framträdande inom detta forskningsfält är problematiseringen av mediebegreppet. Det är tveksamheterna kring internet och webben som blev alltmer brännande runt år 2000 som har gett dessa diskussioner näring. Nätet samlade flera olika modaliteter som kommunicerades samtidigt vilket innebar att man inte med lätthet kunde förstå det med gängse begreppsapparat. En undersökning av boulevardpressen skulle på ett ganska oproblematiskt sätt kunna glida undan frågan om mediebegreppet. Tidningspressen ryms väl i det oproblematiserade mediebegrepp som utgår från 1900-talets massmediesituation. En definition som i svenska sammanhang ofta brukar lyftas fram för att problematisera massmediefokuset är den Ulf Hannerz föreslog 1990: ”Medier är kommunikationsteknologier med vars hjälp människor producerar och sprider budskap.”³⁴ Den är inte svår acceptera, därför utgår jag i min avhandling från att ett medium kan vara andra saker än exempelvis tidningar och böcker.

Det kan lika gärna vara ballonger eller vaxmuseer, och måste alltid undersökas empiriskt.

Men medier är också sina, vad Lisa Gitelman kallar, *protokoll*.³⁵ Protokollen utgörs av med själva medieteknologin förknippade ideal, praktiker och normer, det vill säga mediets kulturella och sociala aspekter. Att säga ”hallå” när man svarar i telefonen är ett av telefoniteknologins protokoll, och alltså en del av mediet. Protokollen är historiska, och därmed föränderliga men bestämmer ändå vad ett medium är. Protokoll som specifikt har med tidningspressen att göra skulle exempelvis kunna vara föreställningar om journalistikens oberoende visavi ekonomiska, politiska och andra intressen.

MEDIESYSTEM

En utgångspunkt i den här avhandlingen är att inget kommunikationsmedium under någon tid i historien verkat oberoende av andra. Att det varit så även under äldre tidsperioder visar exempelvis Peter Burke i sin bok om den mediala konstruktionen av Ludvig XIV. Studiens resultat blir en komplex sammansättning av olika samverkande medier, från byggnader och statyer till tidningar och olika former av ceremoniella ritualer.³⁶ Denna avhandlings ansats är att bidra till en historieskrivning om pressen som inte är monomedial. Den boulevardpress som här står i centrum analyseras genomgående som en del av ett mediesystem.

Mediesystembegreppet har en brokig historia och har använts i de mest skilda sammanhang. Historiskt sett har det, lyfter Henrik G. Bastiansen fram, använts i både historisk och samhällsvetenskaplig forskning, om än på olika sätt. En mediehistorisk pionjär i hans ögon är Harold Innis. Denne framförde i *Empire and communications* (1950) en tanke om att forna imperiers kommunikationssystem gynnade antingen utsträckning i rummet eller utsträckning i tid. Enligt Bastiansen lade Innis grunden för ett historiskt studium av mediesystem i meningen att studera ”det dominerande kommunikationsmedlet i ett givet samhälle under en given tidsperiod”.³⁷ I fråga om samhällsvetenskaplig forskning har det varit vanligt att, liksom Innis, göra storslagna generaliseringar om exempelvis auktoritära och liberala mediesystem. Daniel C. Hallin och Paulo Mancini har karaktäriserat olika mediemodeller, som de kallar mediesystem, och utgår då från kriterier som har med mediepolitik, ekonomiska incitament, läskunnighet och mycket annat att göra och deras mediebegrepp är tämligen snävt, omfattande de traditionella journalistikmedierna.³⁸

Bastiansen pläderar för en annan betydelse av begreppet, som han själv

utvecklat i sin och Hans Fredrik Dahls *Norsk mediehistorie* (2003). Här är historien 1660–2003 uppdelad i sju perioder, vilka åtskiljs genom historiska brytpunkter när mediesystemen förändras. För Bastiansen och Dahl blir mediesystemperspektivet en pedagogisk metod för att syntetiskt analysera mediernas historia under en omfattande tidsperiod i norsk historia. De betonar att detta perspektiv möjliggör att se på mediernas relationer till varandra.

Det finns många [...] korsförbindelser mellan olika medieformer. Om vi lägger samman alla korsförbindelser och gemensamheter som finns mellan medier vid samma tid, får vi en slutsumma som vi kan kalla epokens totala *mediesystem*. Det är sådana mediesystem som enligt vår mening är mediehistoriens viktigaste objekt. Men systemen är inga statistiska storheter. De förändras sig oupphörligt, särskilt vid införandet av nya medier.³⁹

Här betonas alltså även mediesystemets historicitet och föränderlighet. Särskilt lovvärd framstår den som ett alternativ till så kallad traditionell, linjär och monomedial historieskrivning. Med bland annat *Den svenska pressens historia* och forskningsprogrammet ”Etermedierna i Sverige” i åtanke drar Pelle Snickars slutsatsen att det tycks ”ligga i den traditionella mediehistoriens natur att den bör, eller till och med skall vara enmedial och teleologisk”.⁴⁰ Övertygelsen om att gamla och nya medier samexisterar, lånar legitimitet från varandra, samspelar eller rent av konkurrerar med varandra kan och bör vara en insikt som motverkar teleologi.

Mediesystemet behöver inte vara mediehistorikerns främsta forskningsobjekt, som Bastiansen och Dahl med emfas hävdar. I Asa Briggs och Peter Burkes tappning, som det presenteras i deras *A social history of the media* (2005), är begreppet i högre grad ett synsätt än själva studieobjektet: mediesystemet ska inte bara redogöras för, det ska bidra till att förklara historisk förändring.⁴¹ Örjan Simonson har också talat om historiska medier i termer av system. För honom antyder systemtermen en regelmässighet, som han menar inte nödvändigtvis måste präglade en epoks mediala uttryck och relationer. I stället vill han förbehålla begreppet för ”medier och kombinationer av medier som fungerar mer regelmässigt och styrt”. Ett exempel på ett sådant mediesystem som återfanns i 1700-talets Europa menar han var ”lagringsmediet papper, [tryck]pressen som mångfaldigade informationen och posten som distribuerade informationen”.⁴² Det system Simonson beskriver blir därmed ett mer övergripande, snarast ett slags medial struktur för den epok han undersöker.

Den stora fördelen med begreppet, som jag ser det, är att det kan beskrivas som ett övergripande förhållningssätt, en övertygelse om att inget medium är en ö, att olika medier samspelar och har samspelat i historien, och att inom- och utommediala relationer är betydelsefulla. Relationer av betydelse skulle kunna vara mellan personer, medier, innehåll, ekonomiska beroenden och mycket annat. Mediesystemet utgör alltid "en mångfald [...] handfasta relationer snarare än en mer impressionistiskt tecknad kultur".⁴³ Att systemet är historiskt är en utgångspunkt, i meningen att det är föränderligt, och därför finns nyckeln i det historiskt specifika. Mediesystemet blir i detta avseende vad Jonas Harvard och Patrik Lundell har kallat ett "heuristiskt redskap", en bild som gör att det går att på ett givande sätt tala om medier i det förflutna.⁴⁴ Perspektivet gör, som jag tolkar Harvards och Lundells variant, inga a priori-värderingar av någon särskild sorts relationer: sambanden kan vara av allsköns sorter, utgångspunkten är att de finns där och ska studeras empiriskt. Det är därför viktigt att betona specificiteten och att klarlägga de särskilda förutsättningarna för och beståndsdelarna i ett mediesystem på en särskild plats vid en särskild tidpunkt.

För mig fungerar mediesystemet som ett begrepp som förtydligar och gör det möjligt att på ett fruktbart sätt resonera kring olika mediala kontexter. Dess mest påtagliga betydelse i studien är att de kontexter som boulevardtidningarna verkade i bidrar med substantiellt förklaringsvärde. Till exempel förstår jag relationerna mellan tidningarna och annonsörer, personliga relationer till celebriteter och olika mediers tendens att synliggöra varandra som relationer av den typ som mediesystemet bestod av. Boulevardtidningarna var så att säga avhängiga mediesystemet de ingick i. Men återigen, det var inte statiskt, och enskilda aktörer och medier kunde påverka det. Jag kommer i avhandlingen att använda begreppet för att synliggöra någonting historiskt specifikt, beroende av både rumsliga, ekonomiska och kronologiska omständigheter. Mediesystemen var alltså inte identiska i Stockholm och i landsorten eller i Köpenhamn, lika lite som det stockholmska mediesystemet var det 1878 och 1897 eller 1903.

MEDIERAT CENTRUM OCH JOURNALISTISKA TEKNIKER

I boken *Media rituals* (2003) utvecklar Nick Couldry sina idéer om vad han kallar myten om det *medierade centrumet*. Denna myt har med mediernas självbild och presentationen av densamma att göra. Myten bygger på att medierna gör anspråk på att vara den institution som kan identifiera ett

naturligt symboliskt centrum i samhället. Medierna saluför sig sedan som dess självklara övervakare och som de som kan berätta om centrum för andra. Poängen är att publikerna ska köpa myten och sedan söka sig till medierna för att få tillgång till information och kunskap om vad som sker i samhällets centrum. För Couldry fungerar myten som en utgångspunkt för att kritisera mediernas tendens att skapa olika spektakel, som de sedan konstruerar som samhällets mest betydelsefulla berättelser.⁴⁵

Couldry är inte historiker utan i första hand intresserad av sin samtid. Jag anser dock att man på ett fruktbart sätt kan tala om ett medierat samhälleligt centrum även utifrån det sena 1800-talets mediesystem. De tidningar jag undersöker utförde ett avsevärt arbete med att försöka definiera ett symboliskt samhälleligt centrum i Stockholm. Detta centrum blev sedan på flera sätt en väsentlig aspekt av deras självlegitimering. Tidningarna och skribenterna gjorde anspråk på att, om inte tillhöra centrum, så väl vara länken mellan detta och sina publikar.

En viktig del av upprättandet av det medierade centrumet skedde genom vad jag kallar *journalistiska tekniker*. Med journalistiska tekniker menar jag inte tekniska hjälpmedel eller verktyg, vilket hade kunnat vara sax och klisterburk eller blyertspenna och anteckningsblock.⁴⁶ Här avses snarare både skribentens konkreta arbete och olika sätt att representera verkligheten. Ofta behandlade boulevardtidningarna sina skribenters och redaktörers arbetsliv och metoder. Det är naturligtvis inte detsamma som att de är autentiska. Den tryckta tidningen var en journalistisk produkt ämnad för offentligheten, vilket inte var okänt för skribenterna som beskrev sin vardag och sitt dagliga arbete i dem.⁴⁷ Skribenterna skrev in sig själva och sitt arbete i den journalistiska produkten. Det var genom den som en läsande allmänhet i första hand mötte det journalistiska arbetet och bildade sina uppfattningar om det utifrån. För skribentens egen del, och i förlängningen även tidningens, handlade det om att göra anspråk på en insiderposition. Géraldine Muhlmann har sammanfattat en journalisttyp som hon menar använde sin kropp och sina sinnen för att upprätta autenticitet och objektivitet i sin återgivning. Hon kallar typen för *vittnet-ambassadören*. Vittnesaspekten hänvisar till kroppslig närvaro som skrivs fram i berättelsen, och ambassadörsaspekten hänvisar till att det är för läsarens räkning som vittnesmålet utförs. Genom att hänvisa till ett allmänt känsleregister kan läsaren känna igen det äkta i återgivningen, och genom reporterns försorg vara närvarande.⁴⁸ De journalistiska teknikerna menar jag var olika sätt för skribenterna att representera det egna arbetet, som att konstruera och överträda symboliska gränser eller att tillskriva sig själva insiderskap. Tek-

nikerna användes samtidigt till att upprätta och förstärka centrum inför läsaren.

Avhandlingens utgångspunkter utgörs alltså på ett övergripande plan av kulturhistorisk medieforskning med dess breda mediebegrepp och en ur detta perspektiv sprungen mediesystemtanke. På konkret nivå brukas en bearbetad version av Couldrys begrepp medierat centrum, som jag hävdar ringades in och beskrevs genom en samling journalistiska tekniker.

Forskningslägen

De mest relevanta forskningslägena för den här studien utgörs av svensk presshistoria i allmänhet liksom av mediehistorisk forskning som behandlat föreställningar om tidningspressen och tidningspressens självbilder. Därutöver avser studien att bidra till forskning som behandlat tidningar som liknade den boulevardpress jag studerar, samt till forskning som rör föreställningar om Stockholm som storstad under slutet av 1800-talet. I det som följer kommer jag att bena ut forskningslägena i syfte att precisera min position på fältet.

TIDNINGSPRESSEN OCH DET SENA 1800-TALET

Alltsedan slutet av 1800-talet har mycken presshistorisk forskning producerats. Inte minst har den bestått i kartläggning av tidningar, publicister, skribenter, opinionsbildande ambitioner och mycket annat. Det är framförallt med sakuppgifter som detta forskningsläge bidrar i avhandlingen. Det rör sig om alltifrån redan nämnde Sylwans banbrytande studier av 1800-talets publicistik och Bernhard Lundstedts imponerande bibliografi över *Sveriges periodiska litteratur I-III* (1895–1902), som innehåller det mesta ifråga om formella uppgifter över tidningar och tidskrifter i Stockholm, intill år 1895, till mer sentida studier som *Den svenska pressens historia I-V* (2000–2003).⁴⁹ Även om forskningen om svensk presshistoria är tämligen diger, gäller detta alltså inte svensk boulevardpress. Enskilda artiklar i ämnet förekommer, men då gällande någon särskild fråga, som Ingemar Oscarssons om *Figaros* relation till August Strindberg under 1880-talets första år.⁵⁰ Dessutom omnämns boulevardpressen i pressöversikter av olika slag.⁵¹ Om de enskilda tidningarna är korta recenserande omdömen vanliga.⁵² Ingemar Oscarssons studie *Fortsättning följer* (1980) handlar om hur följetongen etablerades i Sverige under första halvan av 1800-talet. Han visar här bland annat hur avsnittet ”under strecket” gick från att ha inne-

fattat kulturmaterial och kåserier i allmänhet, till att bli synonymt med skönlitteratur, och i synnerhet med fortsättningsromanen.⁵³ Det här utrym- met på tidningssidan utgjorde föregångaren till vad som sedermera blev boulevardtidningarnas främsta kännetecken, kåserier och krönikor. Det saknas ett samlat grepp på boulevardpressen och i detta avseende vill denna avhandling lämna ett väsentligt bidrag. Ambitionen är också att ta boulevardpressen på allvar och inte avfärda den som skandalpress utan andra syften än pekuniära.

Trots att undersökningsperioden i Åke Abrahamssons omfattande av- handling *Ljus och frihet till näringsfång* (1990) är förlagd till en period före den som här är i fokus, bör den särskilt lyftas fram. Abrahamsson under- söker här hur en gryende lokal arbetarrörelse växte fram i relation till oppositionell tidningspress i Stockholm under perioden 1838–1869. Det kanske viktigaste bidraget från Abrahamssons undersökning är vad han kallar tidningsmediets ”dubbelkaraktär”. Han menar att den tidiga åsikts- pressen – det vill säga den som föregick det sena 1800-talets institutiona- liserade tidningsföretag – inledningsvis uttryckte sina läsares mening. När den kommersialiserade tidningspressen sedermera växte, minskade sam- stämmigheten mellan tidningens intressenter och dess läsekrets. Poängen med begreppet ”dubbelkaraktär” är enkel, och den handlar om att, med en marxistisk vokabulär, betona tidningens politiska bruksvärde och dess bytesvärde som en produkt på tidningsmarknaden.⁵⁴ Pressen drevs alltså under 1800-talet, trots den gradvisa separeringen mellan press- och publi- kopinion, av både politisk-ideologiska och kommersiella krafter. För Abrahamsson är dubbelkaraktären ”ett i pressmediet inneboende [...] fenomen”.⁵⁵ Insikten om att motstridiga syften inte behöver utesluta utan ibland till och med kan befördra varandra i en tidning är som jag kommer att visa giltig även för boulevardbladen.

Presshistoriker har varit påfallande intresserade av utveckling och guld- åldrar, ofta outtalat, ibland explicit som i *Den svenska pressens historia*.⁵⁶ 1800-talets sista decennier har i presshistorien generellt fått två karaktärs- drag: dagspressens utveckling till stora industriföretag och framväxten av partipressen, där oftast den socialdemokratiska pressen brukar avses.⁵⁷ I föreliggande studie kommer delvis ett annat ansikte av pressen under 1800-talets slut att framträda: småskalighet i driften och allt annat än kon- sekventa hållningar i politiken.⁵⁸ Småskaligheten och experimentlustan i tidningarna är minst lika talande för perioden. Karaktäriseringar av tids- perioder kan visserligen ha sina pedagogiska poänger, men ofta tenderar de att skymma mer än de synliggör. Det ska sägas att detta inte är någonting

unikt för svenska förhållanden. I till exempel Frankrike finns en motsvarande standardhistoria. Under 1800-talets andra hälft präglades den franska pressen av ökande kommersialisering, homogenisering och massifiering. Richard Terdiman hävdar att det är en dominerande linje, och att det finns empiriska belägg för att en sådan utveckling var för handen. Emellertid har historieskrivningen präglats av att vara en vinnarnas historia. Han menar att det med nödvändighet är en förenkling, eftersom dessa ”mönster var långt ifrån determinerande för hela perioden”. Om man skrapar på ytan uppvisar perioden en ”livfull *mångfald* av periodiska publikationer under en historisk konjunktur som regelbundet har beskrivits som enhetlig. [...] [T]renden mot massifiering och homogenisering av det journalistiska fältet exkluderade *inte* förekomsten av, och en verkligt blomstrande mångfald av dissident- eller oliktankande publikationer.”⁵⁹ Att problematisera motsvarande berättelse om det sena 1800-talets svenska press är ett av denna avhandlings viktigaste bidrag.

Det finns många skäl till att boulevardpressen inte i någon betydande utsträckning har intresserat forskningen, betraktat ur detta perspektiv. Den tillhörde knappast historiens segrare. Att den inte passar in i historieskrivningen illustreras väl av Birgit Peterssons beskrivning av exempelvis *Budkaflen*. Den tillhörde under 1800-talets slut gruppen ”veckotidningar av dagstidningskaraktär”.⁶⁰ Vad Petersson avser är antagligen den typografiska utstyrelsen med längre artiklar och avsnitt för notiser samt inslag med viss nyhetsanstrykning. Men att tidningen får denna egendomliga, närmast paradoxala, bestämning är talande – boulevardpressen passar inte riktigt in i den presshistoriska framgångssagan. Tidningarna utgjorde något av en anomali i den samtida pressfloran, svåra att kategorisera för både samtida betraktare och senare tiders historiker.

En annan forskningsinriktning som skulle kunna benämnas ett slags pressens metahistoria har bidragit genom att problematisera traditionella och teleologiska perspektiv. Då har det handlat om att undersöka och historisera de föreställningar som pressen varit behäftad med. Mark Hampton undersöker i *Visions of the press in Britain 1850–1950* (2004) hur den brittiska pressen förstod sig själv och sin uppgift. Han visar hur pressen gradvis gick från ett huvudsakligen uppfostrande och undervisande ideal till att representera allmänheten i förhållande till makten. Pressens bild av sin roll förändrades i slutet av 1800-talet enligt Hampton till att ”befordra snarare än att påverka den allmänna opinionen”.⁶¹ Bland annat betonar denna forskning pressens historicitet genom att dess uppgift är någonting som skiftat och att den bäst förstås som just historisk.

Det finns också svenska exempel på angränsande pressforskning som har behandlat just föreställningar om pressen. Ett är Johan Jarlbrinks avhandling *Det våras för journalisten* (2009). Här undersöks hur ideal kring tidningsmedarbetaren förändrades kring sekelskiftet 1900. Jarlbrink menar att 1800-talets ideala pressmedarbetare var den reflekterande och opinionsbildande publicisten. Det var för att uppnå den positionen och påverka samhällsutvecklingen som unga män sökte sig till pressen. Runt sekelskiftet 1900 utmanades publicistidealet av den amerikanska reportertypen vars främsta kännetecken var aktivitet, rörelse och snabb nyhetsinhämtning. Om publicisten bildade opinion genom sina skrivbordsalster, gav sig reportern ut i samhället på jakt efter nyheter.⁶²

Även Patrik Lundell har studerat föreställningar om tidningspressen. I *Attentatet mot Hiertas minne* (2013) försöker Lundell spåra rötterna till föreställningen om pressen som samhällsmakt. Problemformuleringen är delvis densamma som för Mark Hampton, men angreppssätten skiljer dem åt. Hampton undersöker hur den brittiska tidningspressen uttryckte föreställningar om sig själv i det egna mediet, medan Lundell huvudsakligen är intresserad av hur pressen manifesterades utanför presspalterna, genom att resa statyer, prägla medaljer, anordna utställningar, understödja akademisk forskning och så vidare.⁶³ Både Lundell och Jarlbrink behandlar en med föreliggande studie överlappande tidsperiod och problematik. På några sätt skiljer sig våra angreppssätt emellertid åt. Medan de undersöker pressen respektive journalisten i första hand *utanför* det egna mediet, intresserar jag mig för boulevardpressens självbild av sig själv i det egna mediet, och det är endast en del av mitt syfte. Till skillnad från Hampton handlar inte min undersökning om pressen med stort p, utan om en speciell sorts tidningar. I detta avseende angränsar perspektivet till Mats Hyvönens forskning, trots att den behandlar en senare period. I hans avhandling *Lokalpressens självbilder 1920–2010* (2014) ingår ett halvdussin lokaltidningar från Gävleborgsområdet. Han undersöker här vilken bild av sig själva dessa tidningar spred till sina publikationer. Vilken roll och funktion ansåg tidningarna att de spelade och fyllde? Bland annat visar Hyvönen hur införandet av nya tekniker, som teleprintern, användes som resurser i den egna marknadsföringen. Genom teleprinterns ögonblickliga informationsöverföring kunde tidningen fortfarande göra anspråk på snabbhet och global överblick fastän konkurrerande nyhetsmedier som radio och teve i allmänhet uppfattades som snabbare nyhetsförmedlare.⁶⁴

Även om det, som nämnts, inte finns någon egentlig forskning om svensk boulevardpress finns det en del både internationell och svensk forskning

som behandlar tidningar och tidningstyper som påminner om dessa tidningar. En studie värd att nämna i detta sammanhang är Guy Reels *The National Police Gazette and the making of the modern American man, 1879–1906* (2006). Här undersöker Reel bilder av maskulinitet i den tidning vars namn återfinns i studiens titel. Den mycket populära tidningens huvudnummer var brott och idrott.⁶⁵ Det finns även en del forskning om brittisk så kallad *society press*, som under andra halvan av 1800-talet behandlade Londons klubbar, uteliv och skvaller om celebriteter i de societetsmiljöerna.⁶⁶ Michael Godhes ”Att iscensätta det moderna” (2004) är en studie som behandlar ett näraliggande område. I den studeras den i samtiden mycket framstående tidningsmannen Claës Lundins kåserier betitlade ”Omnibus” i *Ny Illustrerad Tidning* under 1860- och 1870-talen. Den genomgång av kåserigenren som presenteras och analysen av Lundins storstadskåserier visar på tydliga likheter mellan innehållet i de borgerliga tidskrifterna under mitten av 1800-talet och boulevardpressen under slutet av samma sekel. De övergripande betydelseerna i Lundins kåserier kopplar till kosmopolitism, framstegstro och teknikoptimism. Enligt Godhe är detta mer ett uttryck för genrekonventioner än överensstämmelser med Lundins övertygelser, vilket en jämförelse med andra texter ur dennes produktion visar.⁶⁷

Skämtpressen låg i flera avseenden nära de tidningar som här studeras: exempelvis riktade den sig i första hand till en manlig läsekrets, den var illustrerad och tillhörde vad som har kallats ”den offentliga läsningens tradition”.⁶⁸ Skämtpressen har rönt större intresse från forskningen. Ett par titlar värda att nämna är Lars M. Anderssons omfångsrika avhandling *En jude är en jude är en jude...* (2000), som behandlar bilden av juden i svensk skämtpress mellan åren 1900 och 1930, och Kerstin Wikbergs studie *Samhällets skrattspegel* (1978) som handlar om *Grönköpings Veckoblad*. Den senare undersökningen överlappar delvis tiden för min undersökning, och *Figaro* utgör en del av Wikbergs källmaterial från år 1895.⁶⁹ Elisa Rossholms avhandling *I väntan på hufvudpersonen* (2016) handlar även den om skämtpressen under perioden 1870–1900. Den är skriven i konstvetenskap och det är bildmaterialet och identitetsskapande som står i fokus hos Rossholm.⁷⁰ Germund Michanek har till stor del intresserat sig för samma period som här står i fokus, med litteratur och offentlighet som specifika intresseområden. I sin bok *Strindberg i karikatyr och skämtbild* (1998) gör han den kloka anmärkningen att ytligt sett lätt material, kåserier, karikatyrer och liknande, inte bör uteslutas av forskningen: det kan ha varit minst lika opinionsbildande som seriösa och professionella texter.⁷¹ Dessutom får både *Figaros* och *Budkaflens* respektive redaktörer en del utrymme i hans avhand-

ling *En morgondröm* (1962), där debatten kring Gustaf Frödings dikt med samma namn undersöks. Det rabalder dikten orsakade och åtalet som drabbade den var boulevardpressen ansvarig för.⁷² Oavsett de likheter som fanns mellan boulevardpress och skämtpress har de som intresserat sig för skämtpressen inte berört de tidningar som här studeras.

SEKELSKIFTETS STORSTÄDER

En typ av forskning som särskilt är relevant för den här studien är sådan forskning som har behandlat mediala och pressrelaterade aspekter av storstadslivet. I Hällgrens redan anförda studie undersöks det urbana seendet, hur styrandet av detta inom ramen för en visuell populärkultur kan betraktas som en viktig meningsskapare kring urbanitetens många problem i slutet av 1800-talet. Hon tillskriver den en viktig reformistisk-politisk funktion: ”Genom dessa seendepraktiker formades en observatör som kunde ta del av även moraliskt tvivelaktiga synen utan att drabbas av förvirring eller förvrängd uppfattning om omvärlden.”⁷³ Det är inte enbart fråga om hur olika medier representerade betraktare i uppfostrande syfte, utan också vilket slags observationspositioner som särskilda medieformer främjade, som vaxtablåer på Svenska Panoptikon eller illustrationer i skämt- och annan press. Författaren uppmärksammar generella pedagogiska och vägledande drag i den samtida visuella kulturen. För att undvika att dras ned i och ta skada av alla storstadens avarter fanns möjligheten ”att bli en observatör, som aktivt observerade utan att involveras”. Publiken skulle lära sig att skåda på avstånd och se helhet.⁷⁴ Den inkluderande aspekt som Hällgren lyfter fram är någonting som delvis återspeglas i mitt material, men som i min analys hamnar i bakgrunden för den expertposition som boulevardpressen gjorde anspråk på. Det handlade här mindre om att lära läsarna att betrakta på rätt sätt. Tidningarnas skribenter betraktade och förklarade från en position som läsaren inte kunde nå. Den forskning som intresserat sig för underhållningsmedier och tidningspress på olika sätt i Stockholm och andra storstäder vid tiden har flera spår som löper parallellt med denna avhandlings inriktning. Framförallt beror det på att boulevardpressens viktigaste områden för bevakning och meningsproduktion rörde dessa områden: näringsställen och den mediala upplevelseindustri som dominerade nöjeslivet i städerna. Den forskningen presenteras mera ingående senare i studien.

Av den internationella urbanhistoriska forskning som relaterar till medier och press bör särskilt Peter Fritzsches *Reading Berlin* (1996) återigen

nämnas. Han tolkar Berlins boulevardtidningar som storstadsguider – att inte läsa tidningarna skulle helt enkelt innebära en fullständig vilshenhet. Men den villervalla som den moderna storstaden uppfattades vara var samtidigt boulevardpressen i hög grad delaktig i skapandet av. Konstruktionen, menar Fritzsche, uppstod genom att oordningen och tempot betonades i spalternas innehåll men också i tidningssidornas komposition. Korthuggna notiser med det mest varierande innehåll som brott, festligheter och självmord utgjorde tillsammans med annonser och annat en till synes överblickbar helhet. Storstadstidningen fungerade i denna mening som en metafor för Berlin som modern storstad: ”Den inte bara beskrev; den representerade den urbana världen som färdig för bläddrande.”⁷⁵ Den tyska boulevardpressen skiljer sig från den svenska men Fritzsches syn på relationen mellan tidningspressen och staden har varit inspirerande. En brist hos Fritzsche är dock det snäva mediebegreppet, som gör att andra mediers potential att representera staden skymms.⁷⁶ En annan viktig studie här är Vanessa R. Schwartz *Spectacular realities* (1998) som undersöker hur det sena 1800-talets Paris konstruerades som storstadsvärld och särskilt hur storstadsbefolkningen formades som en storstadsgemenskap genom många samverkande medier, som tidningar, vaxmuseer och bårhus.⁷⁷ Schwartz forskning betonar intermedialiteten och har haft betydande inverkan på hur boulevardpressen i den studien betraktas samverka med andra samtida medieformer.

I ”St. Petersburg’s ’boulevard’ press and the process of urbanization” (1992) studerar Louise McReynolds hur ryska boulevardtidningar under perioden från andra halvan av 1800-talet fram till revolutionsåret 1917 representerade urbaniteten som kategori. Ett centralt tema som identifieras i boulevardpressens version av det urbana är uppförande, och snarare än ett bejakande av storstadsbefolkningen handlade det om att ta avstånd från landsbygdsbefolkningens sätt att leva. Tidningarnas viktigaste budskap var, i hennes tolkning, att medvetandegöra de ryska stadsborna om att storstaden var en i allt väsentligt ny form av samhälle, som krävde anpassning av sina invånare.⁷⁸ Den ryska förståelsen av boulevardpress var främst nyhetstidningar och liknar därmed den tyska och är således någonting annat än den svenska. Utländska förhållanden är inte direkt översättningsbara på mitt material, men de utgör jämförelsepunkter som ger relief åt mina iakttagelser.⁷⁹

Undersökningen

I det här avsnittet presenteras det huvudsakliga källmaterialet, urval och metod. Undersökningen behandlar och baserar sig huvudsakligen på fyra

tidningar: *Figaro* (1878–1920), *Vikingen* (1882–1888), *Budkaflen* (1883–1897/98) och *HvadNytt* (1880–1901).⁸⁰ Tonvikten ligger alltså på 1880- och 1890-talen, men enstaka exempel är hämtade från 1870-talet och första decenniet av 1900-talet. Efter denna period tog sig, som jag argumenterat för ovan, dagspressen på ett annat sätt in på boulevardtidningarnas domäner och konkurrerade ut dem.

Redaktörerna och de tongivande skribenterna är betydelsefulla i undersökningen, bland annat eftersom de intog en så framträdande position i tidningarna. Redaktörerna för, och i några fall även vissa medarbetare i, boulevardtidningarna frekventerade sina texter explicit. Det gällde inte bara, men främst krönikor och kåserier. Texterna var personligt hållna, så författarna syntes nästan alltid. Dessutom tog boulevardisterna plats i varandras tidningar, ibland i form av hyllningar, men till övervägande del genom polemik och rena nidporträtt. Det senare var ett led i att på olika sätt frånta varandra den auktoritet som var kopplad till det urbana borgerskapet och en redaktörsroll i allmänhet, och boulevardtidningsredaktörsrollen i synnerhet.

Ovan diskuterade urval utgör inte samtliga boulevardtidningar, andra tidningar hade kunnat infogas i huvudmaterialet, exempelvis *Blänkaren*, *Jörgens Stockholmsbref*, *Veckan* eller någon annan av de många boulevardtidningarna under perioden. De har uteslutits för att de till skillnad från dem som här undersöks var kortlivade. Eftersom tidningspressen åren kring sekelskiftet 1900 genomgick en rad förändringar vad tryckteknik och bildreproducering beträffar, kan man under min undersökningsperiod skönja en utveckling. De yngre tidningarna är i större utsträckning illustrerade, annonserna mer avancerat utstyrda, liksom vinjetter och utsmyckningar överlag. Det blev också allt vanligare att tidningarna reproducerade fotografier under det sena 1890-talet. Det visuella materialet blir alltså större efterhand. Detta betyder dock inte att enskilda bilder blir viktigare efterhand, möjligen är fallet snarare det omvända, då en enskild bild i en kontext där sådana är få kan antas ha varit särskilt viktig. Bilder utgör ett kompletterande källmaterial. De enskilt viktigaste bilderna i boulevardtidningarna var porträtten, om man bortser från annonserna, som var nog så betydelsefulla i tidningsekonomiskt hänseende. Ur mitt perspektiv är det mest avgörande att bilderna finns i tidningarna, och till exempel vilka personer de föreställer. Jag intresserar mig här inte för om de har ett stort konstnärligt värde eller symbolspråk. I allt väsentligt utgjordes boulevardtidningarnas redaktionella bildmaterial av porträttbilder och porträttbyster där den ena bilden var den andra lik. Bilder föreställande stadsmiljön förekom, men

de var alls inte lika vanliga som i andra samtida bildtidningar, som *Ny Illustrerad Tidning*.⁸¹ I enskilda fall är bilderna så centrala för min argumentation att de lyfts fram som enskildheter. Det går heller inte att komma ifrån att bilderna var en iögonfallande del av tidningarnas utformning.

Fastän jag undersöker boulevardtidningarna som en helhet har strategiska urval förstås gjorts i källmaterialet. Rubriker förekommer mer i boulevardpressen än i samtida dagspress, men alla texter är inte rubricerade. Rubriksättningen har ofta varit vägledande för om någon text studerats ytligt eller mera ingående. Vissa av tidningarnas fasta avsnitt har också oftare blivit föremål för grundlig analys, exempelvis de generella avsnitt, stående kåserier och krönikor som syftade till att behandla det allmänna tillståndet i staden samt det senaste i fråga om nöjes- och uteliv. De kallades i *Budkaflen* för "Från windsgluggen", i *Vikingen* "På utkiken" och i barberaren *Figaro* "På utkiken" respektive "Med tvål och borste". *Hvad Nytt* rubriker på kåserierna varierade oftast med att skribenterna byttes ut.

Den här texttypen är den mest karaktäristiska för de tidningar som studeras och här pågick ständigt diskussioner om urbanitet, förändring och storstadsmässigt beteende. När materialet har studerats har jag letat efter föreställningar om vad som utgör en storstad. Sådana kommer exempelvis till uttryck när nya storstadsfenomen begripliggörs i materialet. Vilka bilder används till exempel för att beskriva sådana? Konkret har det här varit fråga om att identifiera vanligt förekommande teman som uttrycks i materialet. Exempel på sådana teman är modernitet och förändring, kulturkrockar mellan landsbygd eller småstad och storstad, europeiska storstäder och det offentliga nöjeslivet. Att *Figaro* och *Budkaflen* dominerar framställningens exempel beror på att de kom ut under hela den undersökta perioden, till skillnad från de två andra. De var också mer renodlade boulevardtidningar än *Vikingen* som var ett uttalat politiskt blad. *Hvad Nytt* före 1893 används i första hand som kompletterande källmaterial, eftersom det var först det året den blev en tidning i samma mening som de andra.

Analysen av källmaterialet rör sig på två nivåer. De avsnitt som i första hand behandlar mediasystemet befinner sig på en mycket konkret nivå. Det handlar här framförallt om att identifiera och lyfta fram relationer och beroenden som var betydelsefulla för medieinnehållet. De tolkningar jag gör utifrån materialet i dessa delar gör anspråk på att säga någonting om faktiska beroenden och relationer. Vinsten med den konkreta nivån är betoningen på att budskap och föreställningar inte svävar fritt, utan är beroende av medieringen, som i sin tur är beroende av olika sorters högst påtagliga samband. Den andra nivån följer av den förra: här studeras

föreställningar om storstadstillvaron som de framträder i boulevardpressen. Föreställningar återfinns överallt, men blir tydliga när de beskrivs som något annat, i bilder, liknelser, metaforer och symbolspråk. För att förstå föreställningarna om urbanitet och storstadsliv är det därför grundläggande att analysera de språkliga konstruktioner genom vilka de uttrycktes och begripliggjordes. Ett sådant exempel är hur man beskriver i samtiden nya företeelser som exempelvis en hiss. När den beskrevs som att den lyfte människan uppåt fungerade detta inte enbart på en konkret nivå, utan också metaforiskt som att mänskligheten genom detta nya inslag i infrastrukturen lyftes uppåt på utvecklingstrappan. Genom sådana utsagor kommer föreställningar till uttryck. Vidare har jag letat efter platser och positioner som boulevardtidningarna sammankopplade med storstadslivet. Det distanse-erade betraktandet från ett fönster eller kafébord är ett exempel på en position som var viktig för boulevardpressen när Stockholm beskrevs som storstad. Nöjes- och kafélivet var vad som intresserade boulevardtidningarna; platser som uttryckte storstadsmässighet för boulevardtidningarna hade i första hand med underhållning och uteliv att göra. Betydande utrymme i framställningen behandlar konflikter mellan tidningarna och tidningsmännen. Det beror inte endast på att de är roliga och intressanta i sig, utan striderna synliggör också boulevardtidningen som tidningstyp. När en tidning anklagade en annan för att överträda en gräns eller bete sig illa framträdde också normer och ideal som förknippades med ett boulevardblad och dess medarbetare. Att fokusera på konflikterna är alltså en metod för att visa de ideal och normer som boulevardpressen förväntades leva upp till.

Utöver det huvudsakliga källmaterialet har en rad andra källor kommit till användning. I vissa fall har det rört sig om hänvisningar till andra medier i det huvudsakliga källmaterialet, exempelvis svar på någonting som skrivits i andra tidningar, hänvisningar till böcker eller annat. Om det varit fråga om någon händelse av särskilt intresse har en mer systematisk undersökning genomförts av dagspress och annan relevant periodisk litteratur. Böcker av mera översiktlig karaktär som ofta konsulterats är Claës Lundins *Nya Stockholm* (1890) och Andreas Hasselgrens *Utställningen i Stockholm 1897* (1897). Sådana arbeten rymmer många av de tematiker som också sysselsatte boulevardtidningarna. De ligger också boulevardtidningarna innehållsmässigt mycket nära. Exempelvis Lundins arbete bedömdes av en recensent, i fråga om porträttbruket, ha gett sig in i kamp med boulevardpressen.⁸² Dessutom har de digitala hjälpmedel som funnits tillhands nyttjats i vissa fall. I Litteraturbanken har sökningar genomförts, liksom i de av Kungliga biblioteket digitaliserade svenska dagstidningarna.⁸³

En aktör får mer utrymme i den här studien än andra. Det är Georg Lundström, signaturen Jörgen. En mer sammanhållen presentation av de andra mest tongivande redaktörerna och betydelsefullaste skribenterna återfinns i kapitlet ”Redaktören på boulevarden”. Åter andra presenteras när de aktualiseras i framställningen. Att just Jörgen förtjänar en presentation redan här och sedan figurerar så ofta i avhandlingen har flera skäl av metodologisk art. Ett är att hans person och karriär var ett mycket mångfasetterat prisma som kastar ovanligt mycket ljus över boulevardpressens värld. Han flyttade mellan tidningar och grundade flera mer eller mindre kortlivade tidningsföretag, till exempel *Blänkaren* 1885 som blev ungefär ett halvt år gammalt och *Jörgens Stockholms-brefs* som utkom åren 1886–1887.⁸⁴ Hans position inom huvudstadens publicistik blev på allvar säkrad i och med att han tog över *Figaro*, först tillsammans med kompanjonen och medgrundaren av *Vikingen* Oscar Norén 1887. Ensam vid tidningens roder blev han 1888. Ett andra skäl är hans journalistiska stil. En samtida skrev så här om tidningen:

En fristående veckotidning är *Figaro*, organ för 'Jörgen', d. v. s. hr Georg Lundström, hvilken också väl nästan ensam redigerar bladet och söker hålla allmänheten vid godt lynne med sitt egendomliga skrifsätt, sina infall, utfall och anfall.⁸⁵

Och *Figaro* blev sannerligen Jörgens organ. När redaktören dog 1910 hedrades hans minne i *Figaro* med en Jörgen-bilaga. Redaktionen konstaterade här att det inte var det lättaste att skriva den framlidne före detta chefens dödsruna, det mesta var ju redan känt. ”Därom har han själv dragit försorg. *Figaro* var Jörgens dagbok. Som präglades af hans starka och originella personlighet.”⁸⁶

Han var ”den mest personlige publicist vi någonsin haft”, hävdade Publicistklubbens historiograf Karl Hjalmar Lundgren.⁸⁷ Det är delvis Jörgens säregna sätt att skriva – tillsynes fullständigt självutlämnande – som innebär att hans texter utgör en bra ingång till att förstå boulevardtidningen som fenomen, och i förlängningen de praktiker som omgärdade journalistik och tidningsskrivande överhuvudtaget vid denna tid. Poängen är inte att Jörgen var någon sanningssägare *per se*, utan snarare att han genom att bryta mot vad som skulle kunna benämnas inomfackliga konventioner på olika sätt synliggjorde många aspekter av tidningsredaktörskapet. Vanligen doldes sådant av att de journalistiska produkter som mötte offentligheten i allmänhet upprätthöll en professionell fasad.⁸⁸

Anledningen till att han hamnade i många bråk var inte bara att han var en rå sälle mot sina spaltkombattanter, han talade också bredvid mun om sådana inre pressangelägenheter som inte skulle komma offentligheten till del. Ett exempel på hur detta kunde gå till är hämtat från sommaren 1892. Då innehöll *Figaro* artikeln ”En ursäkt! Hugg honom!”. Ursäkten gällde att *Figaro* saknade krönika för detta nummer, på grund av olyckliga omständigheter kring en medarbetare, expeditören och inkasseraren Karl Johansson. Redaktören hade avskedat honom för ”olydnad, uppskof, glömska mot allt som syftade på ordning och kontroll och för ett – tycktes det – vansinigt systematiskt försvarande af Jörgens arbete”. Efter respasset upptäcktes emellertid att den unge medarbetaren varit allt annat än ”lat och fånig”. Han hade lurat Jörgen och fört dubbel bok, vilket redaktören öppet redovisade. Han delgav också läsarna en ingående beskrivning av svindlarens utseende och uppmanade allmänheten, som rubriken antyder, att handgripligen ge sig på honom.⁸⁹ På detta sätt utgjorde tidningen ett slags fönster mot tidningsmannavardagen. Om allt var uppdiktat är mindre väsentligt. Huvudsaken är snarast att det presenteras som redaktionens vardag för läsaren. Redaktören gjorde också anspråk på att veta hur det gick till på andra redaktioner. Det uppskattades sällan av dem, vars arbete och metoder han beskrev. Hans texter trampade på ömma tår. Av nämnda skäl är Jörgen en tacksam aktör att följa.

Figaro har påfallande likheter med ett medialt fenomen i vår samtid, bloggen. Tidningen fungerade identitetskapande. Den gjorde dess redaktör till ett av Stockholms kändaste ansikten och personligheter. Han skrev regelmässigt om sina kläder, sin arbetsdag och sitt restaurangliv, och här saknas heller inte den typ av annonseringspraktiker och ekonomiska relationer som förekommer i bloggofären. Till stora delar påminner Lundströms texter om en mera privat textgenre, en intim enkelriktad brevväxling – läsarna behandlades som vore de en del av hans närmaste umgängeskrets. Att följa honom i hans offentliga privatliv blir en metod för att följa med in i boulevardpressens storstad.

Disposition

Det närmast följande kapitlet, ”Boulevardtidningar: En bakgrund”, placeerar tidningstypen i en presshistorisk kontext. Kapitlet redogör även för hur tidningarna presenterade sig själva och sina medarbetare i spalterna. Därpå följer kapitlet ”Boulevardpressen och Stockholms mediasystem”. Där analyseras bland annat de ekonomiska relationer som var helt avgörande för

innehållet i spalterna genom gynnande av annonsörer. Kapitlet avslutas med en fallstudie av en intermedial ballonguppstigning 1890, vilken visar hur mediasystemet fungerade. "Boulevardpressens storstad" är titeln på nästa kapitel, det tredje. Här undersöks hur boulevardpressen beskrev Stockholm. Kapitlet visar att modernitet och överblicksretorik var två viktiga perspektiv för tidningarna i beskrivningen av staden samt att nöjes- och restauranglivet var en storstads viktigaste beståndsdel.

Fjärde kapitlet, "Medierat centrum med journalistiska tekniker", tar ett mer handfast grepp på boulevardpressen och dess storstad. Kapitlet analyserar hur tidningsmännen konkret konstruerade ett medierat centrum runt Stockholms exklusiva restauranger och nöjen. Vidare visas de journalistiska tekniker som användes för detta. Teknikerna gick på olika sätt ut på att skapa autenticitet i tidningsmännens beskrivningar: genom explicit synliggörande av skribenten, gränsupprättande, hävdande av insiderskap i centrum samt att göra bruk av journalistens kropp och känslor för äkthetsförmedling. Det femte kapitlet i ordningen, "Boulevardisten i ballongen", utgör ytterligare en fallstudie av en ballongfärd som visar hur det som analyseras i tidigare kapitel sammanfaller i en artikelserie: boulevardtidningarnas viktigaste perspektiv och många av de journalistiska teknikerna. Dessutom visar även denna analys ett mediasystem som präglades av ekonomiska relationer och beroenden mellan olika medier.

Härefter förskjuts fokus från stadsrummet till människorna i det. "Redaktören på boulevarden", det sjätte kapitlet, undersöker relationerna mellan boulevardtidningarnas redaktörer, framförallt deras meningsskiljaktigheter – utifrån hur de beskrevs i spalterna. Där framträder en rad redaktörer vars publicistiska syften verkar vara att ta heder och ära från varandra. Bråken i tidningarna analyseras utifrån begreppen manlighet och pressideologi. Det sista kapitlet heter "Boulevardernas porträtt och individerna i centrum" och analyserar tidningarnas porträttgallerier utifrån ett celebritetsperspektiv. Här placeras återigen de ekonomiska relationerna mellan tidningar och annonsörer under lupp. Dessutom, och ännu viktigare, visar jag hur porträtten nyttjades till att befolka det centrum som konstruerades i spalterna samt att tidningarna använde gallerierna för att själva ta plats bland eliten. I avslutningen sammanfattas kort studiens resultat och några generella iakttagelser som rör behovet av en pressens mediehistoria. Här pekas också fram mot angelägna forskningsuppgifter som resultaten av den här avhandlingen aktualiserar.

Boulevardtidningar: En bakgrund

Det första avhandlingen ska ta itu med är att teckna en bakgrund till boulevardpressen. Kapitlet syftar till att placera det sena 1800-talets stockholmska boulevardpress i en historisk kontext. Strängt taget gör även nästa kapitel, som handlar om boulevardpressens mediasystem, det. De skiljer sig dock åt genom perspektiven. Här handlar det om att placera boulevardpressen i ett presshistoriskt sammanhang, medan mediasystemet i nästa kapitel används för att förstå boulevardpressen i ett bredare mediehistoriskt sammanhang. Bakgrundskapitlet lyfter fram sådant som tidningstypens inspirationskällor, upplagesiffror, spridning och lässammanhang. Kapitlet avslutas med en analys av boulevardpressens och tidningsmännens självbilder.

Den moderna staden

Sveriges huvudstad förändrades på ett genomgripande sätt under 1800-talets andra hälft, och många forskare är eniga om att Stockholm vid sekelskiftet 1900 var någonting nytt, en modern storstad.⁹⁰ Befolkningen närapå fördubblades under 1800-talets sista två decennier, från drygt 160 000 till omkring 300 000 invånare.⁹¹ De sociala och ekonomiska förhållandena förändrades också i hög grad. Det pågick en stor inflyttning från landsbygden till storstaden. Under 1880-talet upplevde Stockholm en byggboom, genom vilken stadens utseende bytte skepnad. Stadsplanering och nybyggnation sammanlänkade avlägsna stadsdelar till en helhet.⁹² Man hade stora ambitioner att, med inspiration från Paris, genomföra en förändring av gatunätet, den så kallade Lindhagenplanen, efter upphovsmannen Albert Lindhagen. Huvudstadens gator skulle bli raka och breda esplanader och följa ett rationellt och ordnat system utifrån gränsboulevarderna. Genomfarts-

leder och ringvägar skulle sammanbinda dem. Planen blev dock inte verklighet i sin helhet, då flera stadsdelar inte rördes.⁹³

Men den moderna staden handlade inte bara om förändringar i den yttre miljön. Moderniteteten handlade i hög grad om rörelse på olika sätt, föreställningsmässigt och materiellt. Inte minst var det fråga om samhället i en framåtskridande rörelse.⁹⁴ En tradition som har bidragit med den här synen på det moderna storstadslivet är sociologin. Dess framväxt som vetenskap brukar bindas samman med 1800-talets förändrade livsvillkor för den västerländska människan. Stora komplexa processer var i rörelse under 1800-talet, och de har vanligen samlats under begrepp som industrialisering, modernisering och urbanisering.⁹⁵ I kölvattnet uppstod urbansociologin.⁹⁶ De förändrade levnadsvillkoren påverkade människors mentala liv, menade till exempel Georg Simmel och många andra av traditionens förgrundsfigurer.⁹⁷ I Sverige närde Vitalis Norström liknande tankar, och i boken *Masskultur* (1910) verbaliserade han dem. Här reflekterade han över ”öfvercivilisationen” och de skapade behov som i sista hand gjort den enskilda människan handlingsförlamad. Orsakerna till detta var enligt hans synsätt exempelvis alla nya tekniska hjälpmedel. Och i de stora anonyma städerna bombarderades den enskilde med ”flyktiga och värdelösa intryck”, mot vilka enda försvaret var ”*njutningen*”.⁹⁸ Att urbaniteten just uppfattades innebära en förändring av människans liv går som en röd tråd genom mycken urbanhistorisk forskning. Håkan Forsell talar om detta som att det skedde en ”inre urbanisering”. I artikeln ”Om urbaniteten som själslig och social förändringskraft cirka 1900” argumenterar han för hur storstadslivets lönearbete och begränsade bostadsområden påverkade den urbana erfarenheten. Kategorier som arbete, familjerelationer och hygien fick alla nya innebörder i förhållande till den moderna staden.⁹⁹ Det var de här förändringarna som Stockholms boulevardpress presenterade för sina läsare och som de ägnade sig åt att problematisera och förklara.

Föregångare och internationell inspiration

När de svenska boulevardtidningarna uppstod i slutet av seklet knöt de tydligt an till en äldre tradition. Namnet på den i Sverige kanske mest inflytelserika boulevardtidningen, *Figaro*, vittnar om var inspirationen inhämtats.¹⁰⁰ Det var Paris, dess tidningspress och uteliv som var svensk boulevardpress stora förebild. Under mitten av 1800-talet moderniserades den franska huvudstaden på många sätt. Det mest iögonfallande och genomgripande av dem var stadens så kallade Haussmannisering, namn-

givet efter baron Georges-Eugene Haussmann, från 1853 prefekt i Paris. Han lät bygga breda boulevarder genom staden, vilka inte bara underlättade samfärdsel och kommers, utan också var ämnade att omöjliggöra upprättandet av barrikader och att gynna truppförflyttningar, i händelse av folkliga resningar. Man hade Februarirevolutionens störtande av Julimonarkin under revolutionsåret 1848 i färskt minne. Paris boulevarder blev sinnebilderna för modernt stadsliv under 1800-talet.¹⁰¹ Alltsedan Charles Baudelaire runt 1850 beskrev flanören och det parisiska gatulivet har staden för både samtiden och inte minst efterkommande historiker stått modell för den moderna staden.

Den gick från att ha varit en labyrint till att bli storslagen, ordnad, förutsägbar – läslig. Den blev till en scen för Baudelairens flanör att vandra runt i och betrakta. För borgerligheten blev den en scen att uppträda på.¹⁰² Det var i det här sammanhanget boulevardpressen uppstod. Den var i sig ett resultat av och ett uttryck för det moderna Paris. I det sammanhanget bör boulevardpressen betraktas som något historiskt specifikt och intimt knutet till den franska huvudstaden post-1850. Namnet kom av att genren innehållsmässigt inte skulle skilja sig nämnvärt från folklivet på stadens nya breda esplanader. Det var detta Otto Sylwan tog fasta på i den i inledningen återgivna karaktäriseringen. Det var alltså klubbar, teatrar och kaféer som var ”pariserlivet i dess populära mening”, vilket *Le Figaro* och andra tidningar gjorde till sin uppgift att beskriva. Dessutom blev de gynnade av överheten, eftersom de till skillnad från de flesta andra tidningar inte ägnade sig åt politik och därmed slapp betala stämpelskatt.¹⁰³

1880-talets boulevardtidningar var inte de första som låtit sig inspireras av den franska boulevardpressen. Claës Lundins spalt ”Omnibus” som publicerades i *Ny Illustrerad Tidning* under 1860- och 1870-talen är ett sådant. Lundins främsta inrikes inspirationskälla var Oscar Patrick Sturzen-Becker (signaturen Orvar Odd) som under seklets mitt, enligt Otto Sylwan, var ”en ypperlig politisk och litterär kåsör”, vars främsta inspiration var Jules Janin som var verksam just i franska *Figaro*.¹⁰⁴ Enligt Michael Godhe förändrade Lundin delvis följetongen och kåseriet i svensk kontext, i det att han inte enbart ägnade sitt intresse Stockholms societeten utan också ”huvudstadens omvandling med allt vad det innebar av teknik, vetenskap och ändrad livsföring”.¹⁰⁵ Lundin var fortfarande under 1880- och 1890-talen verksam inom den svenska pressen, som ett slags kåsörernas nestor, och till historien har han kanske främst gått genom det imposanta arbetet *Nya Stockholm* (1890). Han ingick också i kretsen av dem som först belönades med ett porträtt i *Budkaflen* 1884, där det hette att ingen annan i branschen

kunde "ägna sig åt sådan odelad popularitet som han".¹⁰⁶ Tidningarna själva nämner svenska föregångare som haft viss framgång, men poängterar att samtidigt som syftningarna varit goda har marknaden för boulevard-tidningar generellt varit liten i Sverige.¹⁰⁷

Industriell drift och hantverksmässiga småföretag

Att den svenska pressen slog igenom på bred front under slutet av 1800-talet är inte ett särskilt kontroversiellt påstående. Den samlade upplagan mångdubblades under seklets sista decennier, från något hundratusental på 1870-talet till över miljonen några år in på 1890-talet.¹⁰⁸ Varje år tillkom en rad nya tidningstitlar och den ökande konkurrensen innebar en kraftig prispress som gjorde tidningar till en vardagsvara för gemene man.¹⁰⁹ Det var också vid denna tid som pressen började formeras i institutionella termer, först genom Publicistklubben som grundades 1874 och senare genom en rad andra fackliga sammanslutningar, inomfacklig periodika och återkommande tidningsmannamöten och kongresser med mera.¹¹⁰ Intressant nog sammanfaller masspressens genombrott och institutionens organisering med att svensk presshistoria började skrivas på allvar. 1883 publicerade exempelvis Emil Key *Försök till den svenska tidningspressens historia*, och med Otto Sylwans många presshistoriska arbeten blev pressens historia ett ämne för akademisk forskning i Sverige.¹¹¹ Historieskrivningens uppkomst kan tas som intäkt för att pressen började betraktas som en samhällsmakt vid den här tiden. Men det fungerar förstås i båda riktningarna: att någonting får sin historia skriven kan både indikera att den uppfattas som viktig och att någon vill att den ska uppfattas som viktig. Många av de som skrev historiker var själva insyltade i tidningsvärlden. Att tidningspressen ansågs betydelsefull i samtiden bevisas också av dess intima, om än problematiska, relation till den så kallade allmänna opinionen. I riksdagen diskuterades pressen ofta och livligt under andra halvan av 1800-talet och åren kring sekelskiftet. Det fanns också idéer om att staten själv skulle utge en tidning för att motverka att den tendentiösa pressen påverkade opinionen efter egna politiska linjer.¹¹²

Förklaringarna till alla de här förändringarna är förstås många. I stort kan sägas att förändringarna inom pressen följde en mera generell samhällslig utveckling, avseende industriell, ekonomisk och social förändring. Tillgängligheten till varierad läsning blev från mitten av 1800-talet större, vad gäller både böcker och tidningar. Folkskolan och sockenbiblioteken var viktiga nyheter som såg dagens ljus vid denna tid. De bidrog starkt till att

öka det läsande publikunderlaget och småningom blev tidningen en vardagsvara för praktiskt taget alla i hela landet.

Enligt *Den svenska pressens historia* var det kännetecknande för perioden 1880–1897 att tidningarna fungerade som industri och parti. Oavsett om de stora tidningarna rätteligen kan betraktas som industriföretag eller inte, var antalet kandidater emellertid inte särskilt många. Den överväldigande majoriteten av landets dags- och veckotidningar, i landsorten såväl som Stockholm, var knappast några industrier. Närmare sanningen låg nog den bild som framträder i Johan Levarts roman från 1897, *Då jag var redaktör*, i vilken huvudpersonen får möjlighet att starta en tidning i huvudstaden, och snart finner uppgiften omöjlig, eftersom han inte bara är redaktör utan till yttermera visso tidningens enda medarbetare.¹¹³ Redogörelsen skiljer sig inte nämnvärt från bilden av *Figaros* redaktion på 1890-talet. I en längre beskrivning av tidningskontoret framstår tidningsdriften som allt annat än industriell:

Byrån, på samma gång hans bostad, är säkert den originellaste i landet, ett mellanting af magasin, vinstuga, kajuta och tornrum. Golf, stolar och bord belamras med tidningar, batterier af tömda eller otömda vinbuteljer stå uppradade på skåpen, [...] och detta hörnrum, beläget fyra trappor öfver gatan, öppnar en vidsträckt utsikt öfver staden. Här går redaktören af Sveriges förnämsta boulevardtidning och grälar på *sin* medarbetare.¹¹⁴

Det var en mycket enkel tillvaro den förnämsta boulevardtidningsredaktören i landet förde. Men det var endast genom att vara ”i grund och botten en ytterst ordentlig ekonom och affärsman” som denne ”boulevardist” offentligt kunde uppträda som en slösare.¹¹⁵ Att marknaden för en boulevardtidning i Stockholm vid denna tid var liten vittnade nämnde redaktör själv ofta om i sin tidning. 1892 hävdade han, apropå konkurrenten *Veckans* konkurs, att ”det uppstår ju boulevardavisor i dussintals. De nedsätta pressen. De göra skada, uppsuga prenumerationsmedel, annonser, ruinera tryckerier. Hvilket allt de andra tidningarne naturligtvis få betala.”¹¹⁶ Trots detta kunde, när den samlade pressen presenterades, exempelvis i samband med utställningen 1897, *Figaro* räknas till kretsen av de största dagliga (Stockholms)tidningarna.¹¹⁷ Detsamma gäller för medlemskapet i Publicistklubben. Det var vid tiden det yttersta beviset på att man tillhörde skaran av *ljusets riddarvakter*. Boulevardpressen var en del av den tidningsmannamässiga gemenskapen, men det var inte vem som helst som passade i en boulevardtidning. En medarbetare i *Figaro* minns detta i en memoar-

bok från sin ålderdom: ”Restauranglivet älskade jag ej, men det tillhörde boulevardkåsörens yrke.” Att frekventera Stockholms uteliv handlade inte bara om att inhämta stoff för att beskriva det; det handlade lika mycket om att nära bilden av sig själv och den egna tidningen som hemtama på dessa platser. Och *Figaro* ”syntes lite varstans – på Rydberg, Du Nord, Jones’ grill, Blanche [sic], Riche, Hamburger Börs, Rosengrens källare, Runan eller hos Prinsen på Norrbro”. I den gamle redaktionssekreterarens minne stavades utelivet *Figaro*. Sådär återges en episod på Blancchs där han och redaktören åt middag: ”Hela kafét ägnade honom [Jörgen] en påfallande uppmärksamhet. [...] En kolportör syntes i kafédörren med färska tidningar, ropade ut *Figaro*. Snabbt, elegant vek försäljaren ihop numret, räckte den åt kunden. Den svajiga gesten upprepades från bord till bord. Tioöringarne regnade. Också vi köpte exemplar, försjönko i självstudier. Till vår ära spelade Hjalmar [Meissner, kapellmästare] ’Barberaren i Sevilla’.”¹¹⁸ Fredrik Nycander ger i sina memoarer en bra bild av boulevardtidningarnas verksamhet och hur de uppfattades. Det de ville beskriva var livet som levdes på Stockholms kaféer, restauranger och nöjestempel. De presenterade också sig själva som att de tillhörde det. Men hur såg bladen som mötte läsarna ut?

FIGARO DEN 30 APRIL 1892

Avhandlingen innehåller tillräckligt med referat för att läsaren ska kunna bilda sig en uppfattning om hur en svensk boulevardtidning i slutet av 1800-talet såg ut. Av pedagogiska skäl är det ändå motiverat att här i bakgrundskapitlet redogöra för ett under perioden slumpmässigt valt tidningsnummer. Valet föll på *Figaro* den 30 april 1892. Tidningen består av fyra sidor i folio. Överst på första sidan en vinjett, tidningens namn skrivet i sammanbundna bokstäver. Vid sidan av bokstaven f i versal återfinns omsluten av en cirkelformad ram en barberare, *Figaro* från Rossinis opera *Barberaren i Sevilla*, med rakkniven utfälld ur skaftet, beredd att raka. Under vinjetten är kontakt- och annan data placerad: tidningens nummer (18), årgång (15), ”femte årgången under Jörgen”, annonspriser och expeditionsadress, kort uppgift om tidningens inriktning (”Tidningen (är samhällsbevarande, obesvärad och näringskyddande) utkommer hvarje helgfri torsdag midd.”), namnet på utgivare och redaktör samt adress till tidningsbyrån liksom besökstider ”endast kl. 3–4”, priser för års-, halvårs-, kvartals-

De fyra sidorna av *Figaros* nummer
från den 30 april 1892.

respektive månadsprenumeration samt lösnummerpris och sist tidningens utgivningsdatum.

Första sidan innehåller två porträtt föreställande William W. Thomas Jr, Förenata Staternas minister i Stockholm och den svenska skådespelerskan Anna Lundberg, som enligt tidningen gjorde succé med idel nya roller i Köpenhamn. På porträttet föreställer hon sopranrollen Yum-Yum ur operetten *Mikadon*. Under porträtten återfinns porträtttexter. Thomas är av mer biografisk art än Lundbergs och beskriver hans långa vistelser i Sverige, först som konsul i Göteborg och sedan, som sagt, som minister i Stockholm.

Sidorna består av fem spalter där en spalt utgörs av annonser. I den nedre delen av de två sista textspalterna på förstasidan börjar redaktören Jörgens kåseri ”Med tvål och borste” och har i detta nummer rubriken ”När folk sjelfmördade mig”. Den första uppgiften i annonsspalten är en uppmaning till firmor att annonsera: ”Herrar Annonserer torde observera att Figaro är Stockholms *mest spridda* veckotidning bland den förmögna publiken och erbjuder *billigaste annonsvilkor* för månads- och kvartals- samt – i synnerhet – års-annonser.” Annonseringen på första sidan är för Allmänna lifförsäkringsbolaget, Ayala champagne, Orientaliska irrgångsalongen, Nya Panoptikon och Edensalongen, Svenska Panoptikon, äkta franska försiktighetsartiklar (det vill säga preventivmedel) och Durhamcigarretter. Den största annonsen på förstasidan återfinns under strecket. Där gör tobaksbolaget Unionen reklam för sina märken Viola och Turkinnan.

På nästa sida utgörs första spalten av annonser. Där finns ytterligare ett livförsäkringsbolag, Mutual reserve, en cigarrhandel redogör för sitt sortiment, en metallfabrik gör reklam för sina järnrör och därpå följer två restaurangannonser, ostromlokalen Gillestugan respektive Lidingöbro värdshus. I övrigt täcker kåseriet som inleddes på den första sidan alla fyra spalterna sånär som på det sista stycket av den fjärde. Där börjar avsnittet ”Stockholm den 30 april 1892”. En artikel vars rubrik utgjordes av samma datum som utgivningen fanns med i varje nummer. Här varierade innehållet. Det kunde uppta visst nyhetsmaterial och någon gång en ledande artikel. I ifrågavarande nummer är det dock ingetdera, utan artikeln handlar om att tidningens redaktör härom dagen besökt ”ett af våra bäst-publikade kafé, klockan nära midnatt”. Han hade upprörts av allt oväsen på kaféet och värst hade en frihandelsvän och riksdagsman på Stockholmsbanken betett sig. Avsnittet fortsätter ett stycke in på den tredje sidan. Efter detta följer ”Under rakkniven”. Under den rubriken hittas en del notiser av diverse slag, nyhetsanstrukna men mestadels sådant som berör tidningen, om den omskrivits i andra tidningar och liknande.

Nästa avsnitt, "På utkiken" innehåller en kort artikel om civilstatens pensionskassa. Den tredje sidan rymmer endast en annons: för regnrockar av Cheviot. "Pressrevy" följer i den andra spalten, och där behandlas sådant som har stått i andra tidningar. I detta nummer kommenteras konkurrenten *Budkaflens* porträtt. I samma spalt finns ett avsnitt för nyutkomna böcker. Därefter följer en cirka tre fjärdedelars spalt lång insänd artikel av signaturen Civilingeniör med rubriken "Det svenska maskinarbetet åt svenskarne". På samma sida återfinns den stående rubriken "Breflåda", där kommunikationen mellan läsare och tidning blivit formaliserad – den innehåller insända frågor och kommentarer, men mestadels tidningens svar. Andra stående inslag var "Konst" och "Teater och musik". Därefter följer en knappt tre spalter lång artikel av Jörgen, "Fru Eva-Renés rene-gatskap på Coquelinska Blasieholmsoperan", som handlar om honom själv och hans relation till fru Eva-René (Anna Branting, som skribent i samtiden bekant som signaturen René) som han upplevde sig ha blivit sviken av. Artikeln fyller även den första spalten på den fjärde och sista sidan. De sista spalterna utgörs av annonser för bland annat Theodor Blancs konstsalon, champagne, franska gummiartiklar (det vill återigen säga preventivmedel), restauranger och vin, sprit och öl.

Numret sticker inte ut på något särskilt sätt i förhållande till andra nummer av *Figaro*. Man kan i stället lyfta fram sådant som är typiskt. Annonseringen är typisk för boulevardtidningarna och riktar sig till en borgerlig köpstark publik, plats- och hyresannonser var exempelvis ovanliga i boulevardtidningarna till skillnad från i dagspressen. *Figaros* redaktör står som vanligt i centrum för innehållet. Han har besökt en av stadens bättre restauranger, och hans relationer till personer ur Stockholms grädda behandlas, i det här fallet Anna Branting, liksom platserna där man sammanträffade med dem, Operan respektive restaurangerna. Ett annat typiskt innehåll är åsikterna om en konkurrenttidning, *Budkaflen*. Numret fångar sammantaget fyra utmärkande drag för boulevardpressen: (1) den personliga stilen som medförde att skribenten och tidningarna tydligt framträdde i texterna, (2) annonser för produkter och näringar som riktade sig till borgerskapets män, (3) artiklar om personer ur Stockholms societet (4) på offentliga platser där de höll till.

UPPLAGOR OCH LÄSPRAKTIKER

Den historiker som är intresserad av särskilda tidningars upplagor och spridning under 1800-talet står inför en vanskligh uppgift. Upplageredovis-

ningar av mer systematiserad karaktär infördes först en bra bit in på 1900-talet.¹¹⁹ Den främsta källan till tidningars upplagor för tiden före detta utgör Sture M. Wallers *Den svenska pressens upplagor 1824–1872*. Mellan de åren skulle nämligen alla tidningar tryckas på stämplat papper.¹²⁰ Genom en ganska enkel ekvation som utgår från antalet inköpta stämplat och antalet stämplat i respektive nummer, kan man få fram en tämligen säker uppgift om en tidnings upplaga.¹²¹ Stämplingen upphörde emellertid, och med den även tillförlitliga grunder att beräkna tidningsupplagor utifrån. Det går att hitta trovärdiga uppgifter, även om det är svårt. Sporadiska hänvisningar återfinns i litteraturen, tidningarna redovisade själva ibland sina upplagor i det redaktionella materialet – eller snarare stoltserade inför läsare, annonsörer och konkurrenter med något nummers höga försäljningssiffror.¹²² Det förekom också att tidningarna uppgav sin upplaga i olika typer av annonser, dels sådana som riktade sig till potentiella prenumeranter i samband med det så kallade annonsfisket under årets slutskede, dels sådana som riktade sig direkt till annonsörer. De senare torde ha varit särskilt intresserade av att känna till respektive tidnings upplaga. Särskilda publikationer, annonstaxor, utgavs årligen – i vissa fall frekventare – med priser för annonser i svenska tidningar. I dem annonserade många tidningar, och i de allra flesta fall angav de sina upplagesiffror. *Budkaflens* annonsprisuppgifter återfinns i annonstaxan, men tidningen hade ingen egen annons. Såväl *Figaro* som *Hvad Nytt* annonserade i *Svensk annonstaxa* som utgavs av Svenska telegrambyråns annonsavdelning och i *Skandinavisk annonstaxa* som Gumælius annonsbyrå publicerade. Dessvärre bjöd de inte potentiella annonsörer på några sifferuppgifter om upplagorna.¹²³

Förutom tidningarnas egna uppgifter, som jag återkommer till, finns det uppgifter som till skillnad mot de förra kan betecknas som helt tillförlitliga. Det är det antal exemplar som befordrades av Postverket för prenumeration i landsorten.¹²⁴ Den absoluta bottennoteringen för samtliga tidningar visar *Budkaflens* postupplaga för 1896. Då hade tidningen inte fler än 44 prenumeranter vars tidningar befordrades med Postverket. Toppnoteringen står *Figaro* för med 3 905 exemplar i postupplaga för år 1882. De tre tidningarna som utkom under 1880-talet visar överlag sina bästa siffror under detta decennium.¹²⁵ *Hvad Nytt*s postupplaga låg i mitten av 1890-talet på omkring 500 exemplar. *Vikingens* postupplaga pendlade under de år den utkom mellan 1 000 och 1 800 exemplar. Under 1888, dess sista hela levnadsår, var postupplagan nere på 636. Ett stort problem med postupplagorna är tyvärr att de inte säger någonting om exemplarens antal i huvudstaden, där jag utgår från att boulevardtidningarna hade sin huvudsakliga spridning.

Dessutom finns det ibland till denna statistik kommentarer fogade, som handlar om vissa uppgifters otillförlitlighet. Ett sådant exempel rör *Figaros* postupplaga för år 1895 som anges till 141 exemplar. Kommentaren lyder: ”Denna siffra visar icke i någon mån tidningens verkliga spridning enär denna med afseende å tusentals exemplar af tidningen sker genom postpaket, ilgodspaket, korsband o. s. v.”¹²⁶

Postupplagorna visar något, men det är inte säkert att de visar ens hela prenumerationen i landsorten, eftersom prenumeranter uppenbarligen även kunde hålla sig med tidningen på andra sätt. De här siffrorna var framförallt relevanta för de tidningar som utkom endast i en upplaga och endast spreds genom postprenumeration. *Figaro* diskuterade postsiffrorna i en artikel 1899. Skribenten menade att tidningen alltid sålde minst 25 gånger fler lösnummer än den hade prenumeranter i landsorten, ”[s]tundom säljer den 100 gånger så många”. *Figaros* prenumeration i landsorten tillgick så att den sände sina upplagor till landsortsdistributörer med korsband, för att det kostade mindre. *Figaros* huvudstadsupplaga understeg enligt tidningen aldrig omkring 3 000 exemplar, ”stundom” 10 000. Till detta en nästan lika stor landsortsupplaga skulle ge en lägsta samlad upplaga på cirka 5 000 exemplar, och en avsevärt högre högsta.¹²⁷

Kvarstår då att säga något om lösnummerförsäljningen. Lösnummer tillhandahölls bland annat i cigarrbodas, tidningskontor, av kolportörer, på tidningarnas byråer och genom kommissionärer i landsorten. Lösnummerförsäljningen är den som är svårast att få ett grepp om. Man är i första hand hänvisad till tidningarnas egna uppgifter. *Budkaflen* uppgav 1896 att dess upplaga på 15 000 exemplar hade sålt slut omedelbart. Redaktören var säker på att numret som innehållit en avskrift av Gustaf Frödings dikt ”En morgondröm” utan svårighet hade kunnat sälja i 50 000 exemplar.¹²⁸ Att *Budkaflen* hade det svårt under 1890-talet är känt.¹²⁹ Det rapporterades dessutom om att detta nummer, som senare belades med kvarstad, trycktes i en ovanligt stor upplaga och att myndigheterna knappt fick tag på några exemplar att beslagta. Även nästa nummer innehöll de verser av dikten som åtalet om sedlighetsbrott gällde, varför även detta togs i beslag samma dag som det kom ut. Då fick lagens representanter, rapporterade *Aftonbladet*, fatt i omkring 1 800 exemplar i Stockholm.¹³⁰

När tidningarna annonserade för sig själva tog de säkerligen i med marginal. *Budkaflen* påstod sig i en annons 1885 sälja 20 000 exemplar i lösnummer.¹³¹ *Figaro* menade i sin tur i en annons ett par år senare att tidningen sålde i 10 000 exemplar.¹³² I ett uppslagsverk från 1881 uppges *Figaros* upplaga ligga på 13 200 exemplar. Enligt 1900-talsutgåvan av samma

uppslagsverk anges tidningens upplaga ibland överstiga 10 000. Den högre siffran härstammade, enligt en samtida medarbetare i tidningen, från tidningens egen redaktör, Hugo Nisbeth. Medarbetaren gick i god för dess riktighet, den var ibland ännu högre, men förfaringssätten att uppnå den ansåg han för delvis tveksamma.¹³³ *Figaro* summerade *Budkaflens* redaktörs livsgärning i en lång artikel vid dennes död 1899. Insynen var god, då skribenten själv verkat som medredaktör i den tidningen. Han berättar om *Budkaflens* upplageutveckling under 1880-talet. Den grundades 1883 med en anspråkslös upplaga om 1 000 exemplar, av vilka en tredjedel såldes. Därefter hade den ganska snabbt tiodubblats och sålt i 3 000 exemplar, och i samband med Giftasprocessen där tidningen mycket frispråkigt tog ställning för Strindberg, tiodubblades upplagan återigen till 30 000 exemplar. De höga siffrorna behöll inte tidningen länge, då den på grund av framgången blev hett villebråd för sina konkurrenter.¹³⁴ Man bör dock ha i åtanke att det fanns många skäl för tidningarna att överdriva sin upplaga, varav det kanske främsta var att stora upplagesiffror hade potential att generera större annonsintäkter.

Upplagor är en sak, men intressantast är i vilken utsträckning tidningarna lästes. Det är naturligtvis helt omöjligt att beräkna antalet läsare per exemplar. Det betyder inte att det saknas forskare som har försökt sig på att göra det. Det har föreslagits ända upp till 30 läsare per exemplar för tidningar i äldre tider, även om siffror kring ett tiotal läsare per nummer är vanligare. Frågan är vad uppskattningar av den här typen egentligen är värda. I sista hand blir det föga mer än gissningar och spekulationer. När tidningarna kommunicerade med sina annonsörer var just de många läsarna ett underförstått argument. Veckotidningar, menade *Figaro*, ”ligger framme hela veckan, inbindes vid årets slut”.¹³⁵ *Hvad Nytt* räknade 1893 med att dess läsekrets utgjordes av 20 000 personer.¹³⁶ När *Budkaflen* var som framgångsrikast beräknades dess publik ha utgjorts av omkring 150 000 själar, utifrån upplagan på 30 000 exemplar.¹³⁷ Forskningen om svensk tidningsläsningshistoria är inte omfattande, men man kan dock tveklöst sluta sig till att antalet läsare per nummer var fler under 1800-talet än senare.¹³⁸ Tidningsläsningen utfördes alls inte bara vid frukostbordet eller hemma i länstolen. Att läsa tidningen var, som *Figaros* medarbetare beskrev ovan, en naturlig del av det offentliga livet. Det var också vanligt för kaféer och utskänkningsställen att stoltsera med sina tidningsbestånd.¹³⁹ Bättre ställen höll sig med såväl Stockholms- och landsortstidningar som utländska blad.¹⁴⁰ Tidningar tillhandahölls gratis även på många andra ställen, som rakstugor, restauranger och liknande.¹⁴¹ Lars M. Andersson diskuterar i sin

avhandling om skämtpressen den socialdemokratiska skämttidningen *Karbasens* spridning i början av 1900-talet. I arkivmaterial som rör tidningen finner han att många offentliga lokaler, som restauranger, teatrar, läsesalar och så vidare prenumererade på tidningen.¹⁴² Motsvarande förhållande gällde även boulevardpressen. Därtill fanns det en rad så kallade tidningskontor på olika håll i Stockholm, och under perioden ökade de dramatiskt. 1882 fanns det sju sådana kontor i staden. Ett par år in på det nya seklet hade de blivit 56.¹⁴³ På tidningskontoren kunde man teckna prenumerationer, köpa tidningar och inte minst läsa dem.

Boulevardtidningsredaktörerna var inte bara glada över den här och liknande distributionskanaler. De såg dem också som ett veritabelt problem. Resonemangen de förde om ”tjufläsarhålorna” har igenkännbara drag från diskussioner i vår samtid om fildelning och upphovsrätt.¹⁴⁴ Enligt *Budkaflens* tillgick det så att en person mot en avgift om en krona i månaden fick låna hem alla tidningar som tidningskontoret bjöd ut, för att sedan återlämna dem. De osålda bladen återkom sedan till utgivaren som makulatur. En årsprenumerering kostade som jämförelse fem kronor.

Hvad skulle t. ex. en affärsman, en handverkare säga, om hans varor eller tillverkningar på ett sådant sätt ginge i lån, utan ringaste vinst för honom, och han sedan finge återtaga dem förstörda utan minsta ersättning? Skulle han ej beteckna en sådan industri som rent af *stöld* från honom, så mycket mer som utsigterna att få sälja något naturligtvis minskades? Hvem köper en sak, när man kan så godt som gratis få låna och begagna den?¹⁴⁵

Samtidigt som ”tjufläsningssystemet” säkert på allvar förargade tidningsutgivarna var det också ett sätt för dem att påminna läsare och särskilt annonsörer om att läsekretsen var större än vad den kunde förefalla. Det var inget unikt för de små bladen att föra det här resonemanget. I oktober 1893 publicerade *Svenska Dagbladet* en petition som riktade sig till Stockholms alla tidningskontor och distributörer. Här begärde man att uthyrning och utlåning av tidningar skulle upphöra annars skulle tidningsföretagen sluta att leverera tidningar till vederbörande affär. Bland de undertecknande märks förutom *Budkaflens*, *Figaros* och *Hvad Nytt*s respektive redaktörer representanter för nästan alla stora dagstidningar i huvudstaden, några landsortstidningar, flera skämttidningar, några facktidningar och annan vecko- och månatlig press.¹⁴⁶

De enda siffrorna som kom läsarna till del var, förutom dem tidningarna uppgav, de i dagspressen redovisade postexemplaren till landsorten. Oavsett

dess siffrors korrekthet, passade det att hänvisa till ”tjufläsare” när de var så exceptionellt låga som de var för boulevardtidningarna under 1890-talet. Boulevardtidningarna överlevde trots de låga siffrorna och eftersom det inte finns någon tvekan om att deras läsekrets huvudsakligen återfanns i huvudstaden, utgår jag från att den bärande upplagan av lösnummer spreds i Stockholm.

För att få bilden av Stockholms tidningsvärld under 1800-talets sista decennier något mera nyanserad, räcker det med att kasta en hastig blick i Bernhard Lundstedts bibliografi över den svenska pressen, *Sveriges periodiska litteratur. II* (1896). Denna innehåller en gedigen förteckning över de i Stockholm utgivna tidningarna mellan 1813 och 1894 och inkluderar bland annat kända medarbetare och utgivningstäthet. Den visar att de tidningar som kan sorteras under kategorierna partipress eller storskaligt drivna tidningsindustrier utgjorde undantagen. Det är alltså väl belagt att perioden för undersökningen utgör en dynamisk period i den svenska presshistorien. Per Rydén har kallat perioden efter 1885 för ”tidningsfödelsernas era”. Han beräknar att antalet periodiska publikationer ökade från 365 1884 till 628 vid seklets sista år. Den totala utgivningen ökade också i rask takt. De av postverket befordrade nummerexemplaren ökade från 31 till 144 miljoner mellan åren 1884 och 1899.¹⁴⁷ Beträffande enskilda tidningars upplagor är alltså uppgifterna desto osäkrare. De som har försökt sig på att göra beräkningar har, liksom jag här, i hög grad haft att förlita sig på tidningarnas egna uppgifter även vad gäller de stora dagstidningarna. Få tidningar, även de Stockholmstidningar som i någon mån kan betraktas som rikstidningar, hade upplagor på över 10 000 exemplar före sekelskiftet.¹⁴⁸ I denna konkurrens stod sig boulevardtidningarna som synes tämligen väl. Dock, försäljningssiffrorna var fluktuerande. Tidningarna var beroende av mediehändelser, antingen sådana som de kunde haka på, eller sådana som de själva initierade på egen hand, med hjälp av varandra eller någon utomstående. Det finns flera exempel på sådana, både lyckade och mindre lyckade. *Budkaflen* tog kommandot på Strindbergsidan under Giftasåtalet och *Figaro* hade framgång i samband med att den drev på tolkningsarbetet i exempelvis ett par ballongflygningar.

Den slutsats jag kan dra av resonemanget om upplagor och spridning är att även om några exakta upplagesiffror bara kan redovisas i undantagsfall, är boulevardpressen knappast något fenomen i offentlighetens marginal. Alla läste dem garanterat inte, särskilt inte i landsorten. Men även där gick de att få tag på. Huvudsaken är att de var tillgängliga för allmänheten. De låg framme på kaféer och i restauranger, de syntes i cigarrbodarnas fönster.

Även för förbipasserande människor syntes alltså exempelvis förstasidornas porträtt. Boulevardtidningarnas livslängd var längre än dagstidningars, vilket sannolikt ökade antalet potentiella läsare per nummer en del, i synnerhet för de exemplar som tillgängliggjordes på exempelvis offentliga näringsställen och väntrum. Näringsställena var viktiga för tidningarna ur olika perspektiv. Tidningsartiklarna utspelade sig där, det var där tidningarna lästes och det var där tidningsmännen visade upp sig för sin läsekrets och närde affärsrelationer. De var helt avgörande delar av det mediasystem som boulevardpressen ingick i.

Boulevardpressens självbild

I det här avsnittet undersöks hur boulevardtidningarna beskrev sig själva. Hur ville tidningarna att deras publik och annonsörer skulle förstå dem? Det utgör en angelägen uppgift i förhållande till forskningsläget. Dagspressen har ofta tagits som synonym för hela pressen. Resultatet har blivit att andra typer av tidningar har blivit bedömda utifrån ett ideal som de kanske alls inte accepterade.¹⁴⁹ Min ambition är att ta boulevardpressen på allvar för sig, och nödvändigtvis i förhållande till de ledande dagstidningarna. Vidare är det en nödvändig fråga att besvara för att mejsla ut boulevardpressens roll i mediasystemet. Avhandlingen syftar inte enbart till att beskriva och analysera olika aspekter av boulevardpressen. Den handlar också om att undersöka hur den såg på och konstruerade sin omgivning. Frågan om dess självbilder är därför inte bara relevant i sig, utan även som ett avstamp i den fortsatta undersökningen.

Ett praktiskt sätt att få en uppfattning om boulevardpressens självbild är att studera dess anmälningar. Sådana publicerade tidningarna i slutet av varje år inför prenumerationsfisket. De var ett mellanting mellan publikfriande reklam och principdokument. Större ändringar i en anmälan från ett år till ett annat berodde oftast på att byten skett inom redaktionen eller att ett nytt fast avsnitt i tidningen skulle införas. I övrigt hänvisade redaktionerna stolt till något från innevarande års tidning och lovade att leva upp till samma standard även under nästa. Alldeles oavsett kan anmälningarna betraktas som ett uttryck för hur man i samtiden föreställde sig boulevardtidningsgenren. Ett nyckelord som återkommer i många av självpresentationerna är *pikant*.¹⁵⁰ Ordets betydelse i samtiden var ungefär restande, alltså något extra, på gränsen till det oacceptabla, men inte en överträdelse. *Vikingen* berättade i sitt provnummer att dess huvuduppgift var att vara ”glad och pigg” och noga uppmärksamma ”märkligare tilldragelser

af allmänt intresse”. I samtliga frågor, oavsett om det gällde politik, ekonomi, sociala ämnen eller uppseendeväckande rättegångar, var ledordet enligt redaktionens anmälan ”lättfattligt” – ”ett organ för alla”.¹⁵¹

Figaro beskrev i första numret 1878 sina avsikter och hur tidningen såg på sig själv i förhållande till den övriga pressen. Inte heller det bladet menade sig ha för avsikt att beträda de stora politiska tidningarnas mark eller de större nyhetstidningarnas, eftersom redan ”smaken i nämnde riktning, bör vara skäligen tillfredsstäld”. Enligt den mycket allmänna programförklaringen skulle *Figaro* vara en söndagstidning med lättsmält innehåll som riktade sig till ”alla samhällsklasser”.¹⁵² *Budkaflen* lyfte inför nyåret 1884 särskilt fram ”prydighet till utstyrelsen” som sitt mest framträdande drag, inte minst med porträttgalleriet i åtanke. Tidningen menade sig sammansmälta ”alla en boulevardtidnings fängslade egenskaper”, dock utan att närmare gå in på vad de skulle bestå i.¹⁵³ I *Budkaflens* anmälan återkommer även välbekanta teman beträffande innehållet, som att detta skulle vara omväxlande, ”lättfattligt” och präglas av ”pigga infall” och ”pikanta” nyheter både från Stockholm och från utlandet.¹⁵⁴ *Hvad Nytt* talade som bekant om sig själv som en pikant och sensationell, men aldrig ohederlig, veckotidning om Stockholm. Sammanfattningsvis kan konstateras att ingen tidning betraktade sig som en egentlig nyhets- eller politisk tidning, utan innehållet skulle röra sig i en mera allmän riktning – från Stockholms underhållning och skvaller skulle de huvudsakligen hämta sitt stoff.

Denna självförståelse förstärks inte minst av sådana återkommande klichéförsedda avsnitt som ”Från salong och trottoar” och ”Från windsgluggen” i *Budkaflen* respektive ”På utkiken” i *Figaro* eller ”Hvad man talt om under veckan” i *Vikingen*. Synfältet från dessa utblickspositioner sträckte sig ytterst sällan utanför Stockholms tullar, förutom under sommartiden då brännvidden försköts och det mer perifera blev centrum.¹⁵⁵ Stockholm presenterades som en öde stad under sommarmånaderna. Borgerskapet lämnade i hög grad sina fasta punkter i huvudstaden och begav sig ut på sommarnöje i skärgården eller till hälsobad och andra rekreationsorter – och med det följde boulevardtidningarnas intresse. Men, som på en given signal under månadsskiftet augusti-september varje år återgick förhållandena till det normala:

Ja – nu börjar det igen. Gasen och det elektriska ljuset. Berns’ och Mosebackes kulörta lampor stråla återigen öfver Mälarens drottning, den sköna synderskan, Birger Jarls stad, Sveriges hufvudstad.¹⁵⁶

Kittlande nyheter och intresset för personligheter gjorde att tidningarna låg nära vad samtiden förstod som skandal- eller sensationspress. Naturligtvis var det ingenting som utbasunerades i anmälningar eller ingick i den självbild som framställdes för läsarna. Däremot var det ett epitet som ofta tillskrevs boulevardtidningarna av andra aktörer i mediasystemet och, inte minst, konkurrerande blad. Skandaltidning, smutspress eller till och med ”gristidning” var epitet de inte sällan gav varandra i inbördes konkurrens, men sådana beskyllningar kom också från annat håll.¹⁵⁷ De inbördes relationerna utvecklas i kapitlet ”Redaktören på boulevarden”.

Vilka skandaltidningar var berodde på sammanhanget, men en återkommande egenskap de tillskrevs var att de var köpta av ett enskilt intresse. Vid ett tillfälle beskrev *Budkaflen* vad som utmärkte dem. Det var de som ”mot betalning skandalisera och mot mutor icke skandalisera enskilda personer i deras enskilda lif”.¹⁵⁸ Ett problem är att det var en typ av tidningar som väldigt få – troligen ingen – sade sig representera. Det var ett epitet som tillfogades andra. Tvivelsutan innehöll dock tidningarna ämnen och inslag som i samtiden bedömdes tillhöra sensations- eller skandalpressen. I *Nordisk familjebok* heter det under ”sensationspress” att den utgörs av tidningar som ”genom bred och spännande skildring af förbrytelser, pikanta rättegångar och skandaler eller politiska hörsägner o.d. söka väcka uppseende äfven på sanningens bekostnad”.¹⁵⁹ Presshistoriker brukar lyfta fram en i förhållande till prenumerationen hög andel lösnummerförsäljning som gemensamt drag för tidningar som tenderade att ägna sig åt skandaler.¹⁶⁰ *Fäderneslandet* utgör ofta, som nämnt, det varnande exemplet. Ytterligare metoder som hörde skandalpressen till var att publicera namnen på personer som stod åtalade eller hade dömts för brott, hur små förseelser det än kunde röra sig om – förutsatt att de inte betalade. Per Rydén återger en anekdot som illustrerar *Fäderneslandets* prejerimetoder. När den dömdes i rätten mottagit sin dom och fogligt erlagt boten, betalade han på vägen ut hälften av bötesbeloppet till *Fäderneslandets* referent för att slippa hamna i nästa nummer av tidningen.¹⁶¹ Särskilt *Budkaflens* journalistiska metoder under 1890-talet påminner om hur man har beskrivit skandaltidningar. Då fick ofta lokala brottslingar, dömda eller bara åtalade, sitt porträtt i tidningen med fördömanden och förmaningar.¹⁶² Särskilt känt är också det ovan nämnda fallet 1896, där *Budkaflen*, Albert Bonnier och Gustaf Fröding var inblandade. Flera menar att det blev tidningens dödsstöt.¹⁶³ Genom sitt ”pikanta” innehåll skilde sig boulevardpressen också från annan populär periodika, exempelvis de dyrare illustrerade familje- och veckotidningar som började bli populära under 1880-talet. Dessa hade en mer allmängiltig

karaktär, borgerligt uppfostrande drag och inte samma tydliga lokalanknytning som boulevardtidningarna.¹⁶⁴

Dagsfärsk nyheter tillhörde inte boulevardpressens huvudsakliga område. De hade heller inte samma uppbyggliga syfte som familjetidningarna, de lockade i sina anmälningar i stället med att ge underhållning på ett lättfattligt språk. Talet om ett lättfattligt språk var ett sätt att inte utesluta några potentiella läsargrupper, och förstås att locka annonsörer. I praktiken var språket knappast lättfattligt och översatta uttryck på franska, tyska och latin tillhörde vanligheterna. Tidningarnas personliga stil och inriktning på personer ur kultur- och nöjeseliten gjorde att de kunde uppfattas som skandaltidningar. För att bättre förstå boulevardtidningarnas självbild följer nedan en undersökning och analys av skribenternas sätt att presentera sig för läsarna.

SIGNATURER ELLER PSEUDONYMER

Boulevardtidningarna hade mer utpräglade skribentidentiteter än som var vanligt i exempelvis dagspress vid den här tiden. Där var artiklar ytterst sällan signerade. För boulevardpressens skribenter fanns flera sätt att uttrycka individuella särdrag på. Ett sådant var den personliga stilen och det vänskapliga tilltalet. Det kännetecknade till exempel signaturen Torbjörn i *Budkaflen*. *Figaros* redaktörs säregna sätt att, som en del ansåg, missbruka punkttecknet och rada upp bisatser samt mest skriva om sig själv är ett annat exempel. Det väckte en hel del ilska och uppmärksamhet.¹⁶⁵ Genom valet av signatur eller märke kunde enskilda skribenter också sätta avtryck. Hur någon signerade en artikel kunde variera, beroende på vilket slags artikel som var i fråga. I dagspressen var det först på 1970-talet som det blev vanligare att underteckna artiklar i tidningar med sitt verkliga namn.¹⁶⁶ Fram till dess undertecknades tidningstexter med signatur. Signaturerna utgjordes ibland av skribentens initialer, som J. B. för *Budkaflens* redaktör Janne Bruzelius.¹⁶⁷ Än vanligare var att signera texterna med ett namn som förde tankarna bort från upphovsmannens personnamn. På ett sätt handlade det om att anonymisera. Men i detta finns en dubbelhet, eftersom det inte var ovanligt att skribenter blev kända och just under sina signaturer.¹⁶⁸ En praxis var att texterna undertecknades med ett till synes helt slumpmässigt valt namn. Några exempel på detta ur boulevardtidningarna är Jörgen och Ture Gran (Georg Lundström) och Pelle (Johan Levart) i *Figaro*, Torbjörn (Andreas Hasselgren) i *Budkaflen* och Einar (Klas Ryberg) respektive Ragnar (Josef Natanael Nyman). Ett annorlunda förfaringsätt vid signeringen

av artiklar var att använda någonting utländskt, historiskt eller mytologiskt. Så fungerade Satyr (Johan Levart), och *Vikingens* redaktör Josef Linck undertecknade sina artiklar med Cajus Julius Caesar. Fritiof Cronhamn, som skrev i *Hvad Nytt* hade en rad signaturer, förutom sin vanligaste –h– exempelvis Don Caesar. I samma tidning använde Leonard Ljunglund märkena Léon eller Flanör.

Birgitta Ney har föreslagit att signaturbruket kan ha haft funktionen av ett slags roller skribenterna spelade. Särskilda signaturer användes för särskilda ändamål – både som ett sätt att vägleda sina läsare om en texts innehåll på en tämligen oredigerad och svårorienterad dagstidningssida, och också för att gå in i olika författarroller, med därtill hörande stilar och ämnen.¹⁶⁹ Johan Jarlbrink betraktar signaturerna ur ett delvis annat perspektiv när han skriver att bruket av många olika signaturer för en enskild medarbetare sände ett budskap till läsaren om att tidningens redaktion utgjordes av fler medarbetare än vad som egentligen var fallet.¹⁷⁰ Ur detta perspektiv fungerade signaturbruket som en del i tidningspressens iscensättning av sig själv, båda tolkningarna utgör olika exempel på ett slags skådespel inför läsekretsen.

Anonymitetsbruket var en fråga som diskuterades i såväl svensk som internationell press. Osignerade artiklar i Storbritannien var oftast en fråga om trovärdighet för tidningen inför läsarna. Om artiklarna inte signerades gav de intrycket av att vara produkter av ett redaktionellt ”vi”. Man riskerade inte att enskilda skribenter skulle driva en linje efter eget huvud. Som Mark Hampton hävdar: ”en stabil, enad redaktionell identitet för en särskild tidning [...] var en försäkran om en kontinuitet i logiken från en dag till en annan”. Genom att signera artiklar befarade somliga att en tidnings auktoritet skulle undergrävas. Andra skäl till anonymiteten var enligt Hampton att skribenterna inte ville nedvärderas till att skriva för betalning. Betalda skribenters trovärdighet i åsikter var inte hög, liksom att praktiken förhoppningsvis kunde vara självsanerande för pressen – den skulle hålla de värsta strebrarna borta från journalistiken.¹⁷¹

Något exempel på motsvarande diskussion om anonymitet fanns inte i boulevardpressen under slutet av 1800-talet. Skälen till det var flera. Det första är att praktiken förvisso var mycket utbredd i dagspressen, men boulevardtidningarna gjorde knappast någon hemlighet av sina små redaktioner. Deras skribenter var alltför profilerade för att man skulle ha någonting att vinna på att exempelvis genom otaliga signaturer ge intryck av att redaktionen var större. Läsarna förväntade sig att få läsa Jörgens *Figaro*, –h–:s Stockholmskorrespondenser, J. B:s *Budkaflen* och så vidare. Därför

förstärkte tidningarna profilerna, hellre än att låta skribenterna signera sina artiklar på olika sätt för att skapa ett redaktionellt vi eller dölja identiteterna. I detta ligger också ett annat skäl, synligheten. Genom att förstärka de enskilda skribenternas roller blev tidningarna arenor för dessa karaktärer snarare än representanter för ett kollektivt vi. Vissa röster var starkare än andra: *Figaro* uppfattades i allmänhet som ett språkrör för ”Jörgen”, vilket inte uteslöt att utrymme faktiskt gavs åt andra skribenter, och emellanåt kunde Lundström själv signera teaterrecensioner med Ture Gran. *Figaro* under Jörgens ledning utgör emellertid ett extremfall, regeln var snarare att skribenter hade sina särskilda utrymmen i tidningen, vilket tydligast förekom i *Budkaflen*. Boulevardbladen förstås bättre som sina redaktörers språkrör än som de mer fragmenterade och sammansatta produkter som dagstidningarna var.¹⁷²

Till stor del kan signaturbruket förklaras av en utbredd praxis – det var helt enkelt så man undertecknade artiklar i tidningar. Om man satte ut ett namn, använde man någonting annat än sitt eget dopnamn.¹⁷³ Upphovet till och syftet med ett valt namn varierade: när Gustaf Gullberg kallade sig Flanör under en så kallad Stockholmsbild medföljde en förståelse av texten i fråga. Det handlar om storstadsintryck från en promenad, där Gullberg iklätt sig rollen av en sådan intrycksinsamlare. Exempel på annorlunda och mindre fria val finns också. Ett sådant som belyser maktförhållandena inom en tidnings organisation vid denna tid, är Johan Levarts signatur under hans första tid som tidningsman. I hans roman *Då jag var redaktör* (1897) återfinns ett förord som författats av hans tidigare chef i *Figaro*, Jörgen. Denne berättar här hur det gick till när den unge lundastudenten blev anställd i tidningen. Levart hade enligt Jörgen önskat få signera sina alster med ”gref Almaviva”, det vill säga greven som anställer barberaren Figaro i Rossinis opera. Men redaktören tyckte detta namn var ytterligt olämpligt, och det ”förkastades med den indignation det förtjente”. Jörgen sade att han skulle skriva under med ”Pelle. Pelle? – Ja! Så blef han verkligen om-döpt första gången han skulle skriva i Figaro”.¹⁷⁴ Också berättelsen om hur –h– uppstod för Cronhamn är snarlik och visar hur unga skribenter fick rätta sig efter den som betalade.¹⁷⁵

Även om man sällan diskuterade eventuella fördelar eller nackdelar med att signera eller anonymisera texter, diskuterades gärna enskilda signaturer. Det ligger i linje med vad Andreas Nyblom skriver om förra sekelskiftets personkult i kulturen i allmänhet, och i synnerhet i pressen. Tidningarna vittnar om att intresset för vissa signaturer och vilka som gömde sig bakom dem var stort. *Hvad Nytt* hävdade 1882 att ”märkena” blev alltfler inom

pressen och vållade många läsare ”mycket myror i hufvudet”. Senast var det signaturen Marcellus, som hade skapat nyfikenhet i landsorten. Skribenten avslöjade inte för läsarna vad som enligt hans mening var en ”offentlig hemlighet” i Stockholm, men han kunde åtminstone avslöja att några namn som hade föreslagits i olika sammanhang med säkerhet *inte* var Marcellus.¹⁷⁶ Bladet fortsatte att uppmärksamma signaturbruket och införde året därpå en liten serie, kallad ”Afslöjade märken”. Den första som lyftes fram i ljuset var just Marcellus, som uppgavs vara W. A. Bergstrand.¹⁷⁷ Något senare var det signaturerna Bias och Kapten Gullivers tur att offentliggöras – ”de tu äro ett” och P. E. Bergstrand, den förres kusin, var hans riktiga namn.¹⁷⁸ Det avslöjades ytterligare några av ”de märkligaste märkena å Stockholmshorisonen” under våren. Man levde i ”märkenas tidevarf”, och den nyfikenhet som fanns hos läsarna var begriplig.¹⁷⁹ Att man sade sig leva i märkenas tidevarv tolkar jag som ett uttryck för att samtiden upplevdes vara en period av ökad individualisering i allmänhet. Mer specifikt kan bruket av märken läsas som ett svar på upplevt ökande marknadskrav inom tidningsvärlden: ett slags kvalitetsstämpel på en tidningstext som handelsvara.¹⁸⁰ Dels utgjorde det ett svar på den ökande konkurrensen med ständigt nytillkommande, oftast kortlivade, ”pikanta” veckotidningar av samma sort som boulevardtidningarna, dels på det faktum att tidningsmän alltmer framstod som en viktig kategori personligheter ur vilka samtidens kändisar hämtades. Till det senare bidrog de inte minst själva; intresset för kunskaper om de offentliga personligheter det i ”verkligheten” rörde sig om.

Klara likheter med avslöjandena och gissningslekarna som omgärdade signaturbruket uppvisar skrivierna i samband med tidningarnas porträtt av ryktbarheter. Ett vanligt sätt att aktivera sina läsare och ge dem möjlighet att själva synas i tidningen var att tidningarna involverade dem i grenen ryktbarhetskunskap. *Hvad Nytt* publicerade på 1890-talet fotografier av kända personer med uppdrag till publiken att identifiera vederbörande. Kryddan var att porträtten var gamla. Så skulle den pensionsmässige barytonsångaren Fritz Arlberg igenkännas på en bild från studenttiden, vilket flera läsare av svaren att döma inte hade några svårigheter med.¹⁸¹ Snarlika möjligheter för läsarna att få se sina egna namn i tidningarna gav också *Figaro* och *Budkafen*.¹⁸² Läsarna deltog gärna, och uppmuntrade på så sätt tidningarna att öka individualiseringen och upptagenheten vid personligheter. Samtidigt var det givetvis en tendens tidningarna själva uppamade på olika sätt – genom porträtt och alter egon. De visade läsarna att sådant här faktiskt var värt att veta.

Valet av signatur var som framgått inte lika fritt för en nybakad tidningsman som för en etablerad skribent eller en redaktör, och signaturen tycks ha använts för att säga någonting om sig själv eller en specifik text och som ett sätt att sticka ut och etablera sig i form av ett ”märke”. Åsa Arping har i sina studier av anonymitet hos författare och tidningsmän noterat att avslöjandet av signaturerna gjordes till något av en offentlig sport redan under 1840-talet. Hon menar vidare att pressen på ett tydligare sätt än skönlitteraturen uttryckte en medborgerlighet. Där fanns inte samma utrymme för individualisering som det gjorde på bokmarknaden. Dock bör signaturbruket i pressen även uppfattas som varumärkesbyggande på marknaden i stort.¹⁸³ De gränserna var flytande även vid seklets slut. Det var ovanligt att skribenterna i tidningarna inte på ett eller annat sätt publicerade sig i bokform. Det finns goda skäl att ansluta sig till Walter Benjamin i dennes analyser av Charles Baudelaires poesi. Benjamin menar att Baudelaire på allvar förstått situationen för skriftställaren i Frankrike i mitten av 1800-talet: ”i egenskap av flanör beger han sig till marknaden; enligt egen åsikt för att ta sig en titt på den, men i verkligheten för att finna en köpare.”¹⁸⁴

Fredrik Nycanders minnen från sin tid som boulevardkåsör förstärker bilden av att skribenterna gjorde sig till varor på marknaden. Han beskriver där ett slags rundgång: *Figaros* redaktionsmedlemmar vistades på restaurangerna om kvällarna, för eget nöje men också för att studera livet som de sedan skulle beskriva i tidningen. Samtidigt satt både klientelet och de själva och läste *Figaro*.¹⁸⁵ Tidningarna behövde visa upp sig i offentligheten, och även om de även utgjordes av sina korrekturläsare, sätterskor och många andra inblandade, förstods de i samtiden som summan av sina redaktörer och de skribenter vars signaturer återfanns i tidningen. Därför kunde tidningen fysiskt visa upp sig genom sina berömda representanter. Man kunde möjligen överföra Benjamins resonemang på denna praktik: i egenskap av boulevardkåsörer begav de sig till kafé- och restaurangvärlden för att erfara den och finna stoff till spalterna, men i verkligheten för att finna sina köpare.

I Benjamins resonemang likställs den flanerande skribenten med den prostituerade kvinnan.¹⁸⁶ Båda ger sig ut för att göra priset på sig själva så högt som möjligt. Detta skedde för litteratörerna genom olika strategier – att etablera sig som ett namn var en av dem. Gissningslekarna som ägde rum i exempelvis *Hvad Nytt* bidrog naturligtvis till att förstärka denna betydelse för namnet – eller märket. Det igenkännbara märket var det bästa sättet att öka sitt marknadsvärde, oavsett om det handlade om en enskild

skribent som sökte uppdragsgivare bland tidningar, tidskrifter eller förläggare, eller tidningar som sökte läsare bland allmänheten.

Sammanfattning

Det här kapitlet har syftat till att ge en översiktlig bild av boulevardpressen samt att placera den i en presshistorisk kontext. Några av de viktigaste inspirationskällorna har uppmärksammats, i första hand den franska pressen under andra kejsardömet, men även svenska förebilder som Claës Lundins spalt "Omnibus" i *Ny Illustrerad Tidning* och Orvar Odds kåserande i olika tidningar under särskilt 1840-talet. Det uppstod också under samma period tidningar som *Kapten Puff* och *Stockholms Figaro*, vilka införde den franska kåseristilen i Sverige och följaktligen även de var föregångare i det avseendet. Det märks till exempel genom att de undersökta tidningarna skrev historiker över de förra.

Tidningarnas upplagesiffror varierade kraftigt, främst på grund av den omfattande lösnummerförsäljningen, och de uppgifter jag har fått fram är mycket osäkra. Tidigare forskning, liksom min egen empiri gör gällande att den här sortens tidningar i stor omfattning lästes i offentliga miljöer, varför de upplagesiffror jag har fått fram heller inte berättar hela historien. Postverkets siffror visar att tidningarna hade spridning över stora delar av landet, men inte minst det stundtals anmärkningsvärt låga antalet exemplar talar för att huvudstaden utgjorde boulevardpressens huvudsakliga avsättningsområde.

Genom att studera tidningarnas anmälningar har jag kunnat visa hur de själva såg på sin plats i den samtida pressfloran. De ansåg sig inte konkurrera med dagspressen i fråga om nyheter, och bland annat genom betoningen av bladens "pikanta" och "pigga" drag klargjordes att de inte tillhörde de illustrerade familjetidningarna. Skämtpress och skandalpress kommenterades inte i någon av anmälningarna, och heller inte tidningarnas lokala prägel. Gissningsvis var den senare så självklar att den inte behövde påtalas. Kapitlet avslutades med genomgång av skribenternas signaturer och ett resonemang om vilken betydelse signaturbruket hade i boulevardpressen. Empirin visar att det handlade om anpassning till utbredd praxis, att man helt enkelt om man signerade inte gjorde det med sitt eget namn. Tidigare forskning har föreslagit både att olika signaturer användes i olika syften vilket också var fallet i de tidningar jag undersöker, och att de brukades för att ge intryck av en större redaktion med många skribenter. Det senare gäller inte för boulevardpressen. De hade få och

profilerade signaturer, vilket snarast bör ses som ett boulevardpressens särdrag. I nästa kapitel förflyttas perspektivet från pressen specifikt till boulevardtidningarna i en större mediehistorisk kontext.

Boulevardpressen och Stockholms mediasystem

Det här kapitlet analyserar boulevardpressens plats i ett bredare mediasystem. För att det ska bli begripligt bör det påminnas om att ett medium inte på förhand definieras utifrån några generella kriterier. Den analytiska vinsten med en sådan öppenhet inför empirin är framförallt att undkomma på förhand gjorda definitioner som riskerar att skymma en historisk mångfald av objekt med medial potential. Kapitlet utmynnar i en på flera sätt medial ballonguppstigning med tragisk utgång som satte en hel stad i rörelse. Ballonguppstigningen är ett utmärkt exempel för att visa hur mediasystemet fungerade. Den samling av medier, personer och platser som var inblandade i planeringen, utförandet och efterspelet till ballongflygningen visar tydligt hur systemet var sammanlänkat och vilken roll boulevardpressen spelade i det.

Ofta har presshistorisk forskning inte tagit hänsyn till mediala kontexter för att förklara eller förstå en enskild tidning, en genre eller en tidningsman. Det som vanligen uppmärksammas är politik i förhållande till exempelvis tryckfrihet och censur, journalistiska stilar, biografiska betydelse för en händelseutveckling, eller allmänna hänvisningar till utveckling inom produktionsteknik.¹⁸⁷ Mediesystembegreppet är till just för att betona de utanför det enskilda mediet liggande sammanhangen, helt nödvändiga för att förstå boulevardtidningarnas historiska specificitet. Det är inte möjligt att på ett uttömmande sätt redogöra för eller ens identifiera ett mediasystem som är giltigt för hela perioden som studeras. Däremot, genom konkreta empiriska exempel visas några av de relationer som fördjupar förståelsen av boulevardtidningarna. De första är av ekonomisk art och här använder jag mig av annonser, notiser och artiklar ur mitt huvudmaterial. Andra relationer jag vill lyfta fram är dem mellan olika medier som berör innehåll samt betydelsen av sociala nätverk.

Kommunikation i Stockholm i slutet av 1800-talet

Som en bakgrund till den lokala situation som boulevardpressen befann sig i tecknas en översiktlig bild av hur kommunikationssituationen såg ut i slutet av 1800-talet. För att förstå tidningsläsning och offentligt umgänge bör man förstå något om livet i offentligheten. Ur ett mediesystemperspektiv är sådant sammanlänkat, alltså från hur brev befordras, hur händelser utformas, hur de sedan tolkas till var tidningar läses och diskussioner förs. I boken *Hallå!* (2005) studerar Jan Garnert telefonens införande i Sverige. Genom att undersöka vilka möjligheter som förelåg för att upprätthålla vardagskommunikation i Stockholm under perioden kring 1880 kontextualiserar han telefonins roll. Det är tydligt att trots de under 1800-talet många nya teknologierna för överförande av information, kanske främst den elektriska telegrafan och järnvägen, var grunden för vardagskommunikation fortfarande baserad på att människor själva fysiskt förflyttade meddelanden i rummet.¹⁸⁸ Som exempel redovisas att brevlådorna i huvudstaden på vardagar tömdes nio gånger om dagen, från halv sex på morgonen till åtta på kvällen, med något färre tömningar på helgen. Utdelningarna var också flera, upp till sex eller sju gånger om dagen på vardagar.¹⁸⁹ Samtida Lundin berättar att Posten emellertid inte var enda sättet att skicka meddelanden: i de mest trafikerade gathörnen stod stadsbuden och väntade på någon som behövde ett meddelande skickat omgående. Användandet av stadsbud var det kvickaste sättet att förflytta information inom stadens gränser. Från 1887 fanns utöver brevförmedlingen i Postverkets regi en enskild stadspost med egna brevlådor och utdelning flera gånger om dagen.¹⁹⁰

Förutsättningarna för kommunikation mellan människor var alltså bättre än vad man vid första anblick kanske tror, före såväl som under telefonens gradvisa expansion under 1880- och 1890-talen. Trots det var en grundförutsättning för att upprätthålla relationer med sina bekanta att ha reguljära mötesplatser. De utgjorde en sorts nav i det lokala mediesystemet. Näringsställen var inte bara platser att regelbundet sammanträffa med sina bekanta. Bland annat för Stockholms många ungarlar utgjorde de dessutom ett slags vardagsrum. Här intog de regelbundet sina måltider. Det var ovanligt att hyresrummen hade nödvändiga faciliteter eller hyresgästerna erforderliga kunskaper för matlagning.¹⁹¹ *Vikingen* lyfter just denna problematik i en rad ledare 1883. Med inspiration hämtad från den i samtiden framväxande ”ringrörelsen”, där arbetarringar var det mest framstående exemplet, uppmuntrades det till att en ”ungkarlarnes ring” skulle bildas. Arbetarringen byggde på en kooperationstanke som skulle vara ett alternativ till den samhällsomstörtande radikalismen. Ungkarlsgruppen, till vilken arbetare

inte räknades, stod inför alldeles särskilda utmaningar, menade tidningen. Det var framförallt ungarlarna som stod försvarslösa inför ”smittan af vår tids öfverklagade materialism och njutningslystnad, och nöjenas bågare [...] hotar dem med andlig likgiltighet och kroppslig dagsländeexistens”. En särskilt betungande utgiftspost för ungarlen var måltiderna som han alltid intog på lokal.¹⁹² Den ”ordinäre” ungarlens levnadsomkostnader beräknades uppgå till 2 161 kronor årligen. Han åt tre mål mat om dagen på lokal. Han höll sig förutom med en aftontidning med omkring fem övriga tidningar, nämligen skämttidningarna *Kasper* och *Nisse*, boulevardtidningar som *Figaro* och *Vikingen*, samt *Fäderneslandet*.¹⁹³ Han drack dessutom på Berns eller Blanchs emellanåt, samt betalade dyrt för dricksen och han gick på teater.¹⁹⁴ Alla de här problemen skulle avhjälpas med att en ungarlarnas egen lokal kom till stånd. Till självkostnadspris kunde man inta sina måltider, få sig god öl och ”toddy som bestod av verklig konjak”, samt ägna sig åt förströelse, i form av bok- och tidningsläsning och diskussionsmöten.¹⁹⁵

Ungarlarnas ring, alltså bäst beskriven som en klubb, blev nu varken någon inflytelserik eller långvarig rörelse inom huvudstadens liv. Vad som är värt att ta fasta på i diskussionerna i *Vikingen* är betydelsen av ett slags semioffentligt liv för ungarlar, men även andra personer särskilt ur medelklassen. Det vore inte fel att kalla de här platserna för ett slags sambandscentraler.¹⁹⁶ Här träffades vänner, nya bekantskaper gjordes, tidningar lästes och information spreds genom möten. Så var det inte minst för tidningsmännen. Ett belysande exempel på hur det kunde vara är ett kåseriavsnitt i *Budkaflen*: ”Poliskonstaplar vid trädgårdens port. Stilla och fredligt. Folk på torget. Tog af syndig vana in på schweizeriets veranda. Där sutto Adolf Hedin och Claes Lundin, helt ensamma vid kaffet och cigarren. – Får man slå sig ned? – Välkommen!”¹⁹⁷ Så här beskrevs alltså hur *Budkaflens* skribent spontant mötte två av det offentliga Stockholms allra inflytelserikaste personer, kosmopoliten och kåsörnestorn Lundin och Hedin, den ledande liberalen under hela sekelslutet. Vad kåseriet presenterar som ett spontant möte, menar jag var allt annat än spontant. Det var en del av det samtida Stockholms kommunikativa struktur.¹⁹⁸ Dessa sambandscentraler hade alltså en grundläggande funktion i mediasystemet. I 1700-talets Stockholm var det, som Karin Sennefelt har visat, viktigast att veta var inflytelserika individer och högreståndspersoner bodde, för att kunna uppvakta dem i deras hem. Det var genom personliga relationer med vederbörande personer som framgång kunde uppnås. Därför var också 1700-talets vägvisare, en sorts guideböcker, strukturerade utifrån inflytelserika

privatpersoners bostäder.¹⁹⁹ Frampå det sena 1800-talet hade hemmets och familjens betydelse delvis förskjutits genom att de offentliga och privata sfärerna tydligare separerats.²⁰⁰

De arbetande männen hade sina egna mötesplatser, bolagskrogarna, vilka enligt Lundins beskrivning i *Nya Stockholm* var spartanska men rena. Klientelet bestod inte av "några fina herrar, men ej håller några trasvargar".²⁰¹ Den manliga befolkningen, oavsett klass, tillbringade alltså stora delar av sin ledighet på näringsställen där man åt, läste, diskuterade och umgicks. Att dessa platser accentuerades i tidningarna har också andra skäl, vilka jag kommer att gå in på närmare i det följande. August Palm berättar i sin självbiografi *Ur en agitators lif* från 1904 om verksamheten på socialdemokratiska klubben i Stockholm när han började besöka den i mitten av 1880-talet. Det var inte bara de politiska diskussionerna som lockade, utan han betonar hur viktig klubben var som mötesplats överhuvudtaget. Dit gick både arbetare och representanter ur högre klasser. *Budkaflens* kåsör var en av stamgästerna, även om han inte var medlem.²⁰² Tidningsmännen gjorde sitt bästa för att försöka fånga in skvallret på stadens gator och på de viktigaste mötesplatserna.²⁰³ I 1880-talets Stockholm var klubblivet heller inte längre en stängd manlig miljö, även om män och kvinnor hade egna klubbar.²⁰⁴ Rakstugan var ett annat viktigt manligt tillhåll där tidningar lästes, rykten spreds och män regelbundet möttes.²⁰⁵ Ett tydligt exempel på hur stadslivet cirkulerade runt fasta mötesplatser återfinns i Bo Bergmans novell "Arrendatorn" (1902). Den handlar om en ung man som har gett sig ut i skärgården på inackordering hos en arrendator och hans fru, för att arbeta med livsverket, den stora romanen. Novellen utgörs av brev från den unge mannen till en vän som är kvar i Stockholm. Den aspirerande romanförfattaren beskriver vid ett tillfälle sin längtan sålunda:

Jag skall återgå till samhället. Jag skall se Stockholm i snö och lyktsken i stället för glittrande takdropp och blåa aprilhimlar som när jag for. Jag skall sitta på kaféer igen, läsa tidningar, smacka åt den sista skandalen, afundas den sista ryktbarheten, dyrka det sista modet i tankar, ord och åthäfvor. Jag skall återse dig och mina öfriga vänner, och allt skall bli som förr.²⁰⁶

Robert Darnton har intresserat sig för informationsspridningens fundament, i synnerhet gällande Frankrike under upplysningstiden. I bland annat *Pornografi och revolution* (1996) resonerar han om nyheternas vägar och medieformer i 1700-talets Paris. Han beskriver "ett jättelikt kommunikativt nätverk, installerat i varje stadsdel och ständigt surrande av det

som parisarna kallade rykten”.²⁰⁷ Den modell för nyhetsförmedling han konstruerar innehåller två kategorier företeelser. Den ena utgörs av platser och kretsar, och den andra består av olika medieformer. Modellen beskriver hur en händelse blir till rykten och berättelser, vilka senare får spridning i den så kallade kretsgången, och senare påverkar ytterligare händelser.²⁰⁸ Flera olika sorters platser får rum i kretsgången, från torg över kaféer, krogar och restauranger, salonger och privata sällskap, till boklådor, hem och bibliotek. Medierna som nämns är rykten och skvaller, muntliga nyheter. Sedan följer olika typer av handskrifter, tryck och sist böcker, vilka därpå påverkar nya händelser. Det är inte något enkelt spridningsschema, där skvaller nödvändigtvis föregår bokproduktion, utan många olika medier är sammanlänkade med flera olika platser genom ett virrvarr av kopplingar. Skvaller blev inte alltid till berättelser, vilka i sin tur blev till nya händelser. Nyheterna och informationen kunde ta många vägar i det Paris Darnton analyserar. Syftet med modellen är att just synliggöra komplexiteten och motverka enkla, linjära spridningsmodeller.²⁰⁹

På flera sätt påminner Darntons modell om hur jag föreställer mig Stockholms mediasystem i slutet av 1800-talet. Medierna var delvis andra, som telefoner och telegrafer, men som princip fungerar den. Offentliga platser som kaféer, restauranger och teatrar var starkt förknippade med tidningsmän och tidningar. Platserna hade betydelse för tidningarna i flera olika avseenden: de utgjorde skribenternas vardagsrum, plats för måltider och underhållning; de var kollegiala mötesplatser; de utgjorde lässcener; där hämtades stoff till spalterna. En viktig förklaring till deras betydelse för just boulevardpressen har med annonsering att göra. Därför finns det anledning att i nästa avsnitt fördjupa förståelsen av dessa ekonomiska relationer.

Ekonomiska beroenden:

Annonserings- och porträttpraktiker

Alla fyra tidningar, *Figaro*, *Vikingen*, *Budkaflen* och *Hvad Nytt*, var annonsorgan och höll ett relativt lågt pris för att öka sin spridning, vilket i sin tur möjliggjorde större annonsintäkter.²¹⁰ Annonserna skulle betala produktionen, vilket var i enlighet med den modell som på 1830-talet formulerades av Émile de Girardin i Frankrike och som denne själv realiserade med grundandet av *La Presse* 1836.²¹¹ Detta var visserligen inte någonting unikt för boulevardtidningar, utan praxis i Sverige vid denna tid. *Dagens Nyheter* hade härvidlag varit en föregångare när den 1864 startades och utbjöds

till hälften av gängse lösnummerpris för en dagstidning.²¹² Annonserna i boulevardpressen dominerades av stadens nöjesetablissemang, hotell, restauranger och kaféer, öl, vin- och spritdrycker samt tobaksvaror, i första hand cigarrer. Annonseringen pekar mot vilka grupper som ansågs utgöra den huvudsakliga läsekretsen. Tivlade nu någon, förekom det ofta förtydliganden från tidningarna rörande detta. I *Figaro* redogjordes som bekant stolt för och som en påminnelse till ”herrar annonsörer [...] att Figaro är Stockholms mest spridda veckotidning bland den förmögna publiken”.²¹³

Annonseringen kan förstås dels som ett sätt för redaktörerna att styra intrycket av tidningen hos både läsare och annonsörer, dels som ett uttryck för den föreliggande ekonomiska situationen för boulevardtidningarna. Annonseringen slutade nämligen inte vid att en annonsör betalade för att synas på annonsplats i tidningen, utan detta utgjorde endast en del av de beroendeförhållanden som samarbetena innebar. Om det var tysta överenskommelser eller förhöjda taxor för särskilda bitjänster kan inte utläsas av materialet, men att man systematiskt närde de här relationerna är tydligt. 1895 publicerade *Figaro* en lång serie artiklar omfattande åtta delar om Bordeauxviner. Förutom om vinets historia berättades för läsaren om de geografiska förhållandena i Bordeaux, etikettsfrågor och inte minst om firman Ed. Blanchy et C:o och dess svenske distributör. Firman annonserade regelbundet i *Figaro*. Artikelserien berättade också om den låda med utvalda viner från distriktet som salufördes till ”exempellöst” billigt pris.²¹⁴ Textreklam var följaktligen en mycket utbredd del av tidningarnas innehåll. Tidningarna var som exempelnumret av *Figaro* visade uppdelade tematiskt. Där fanns annonser för sig, notiser för sig, kåserier för sig och så vidare. Det är dock inte så man på bästa sätt bör förstå tidningarnas innehållsliga struktur. Innehåll på de olika avdelningarna var beroende av varandra, mellan annonser och notiser är det tydligast. Det mest uppenbara sättet var att en notis innehöll en hänvisning till en annons någon annanstans i tidningen.²¹⁵ Även om det var mindre tydligt i kåserierna, eftersom reklamen för annonsörer där infogades i en större berättelse om något annat, kan man när man är bekant med materialet utan svårighet urskilja förekomsten av det. När signaturen Malle i *Vikingen* tog kåsörens sedvanliga stadspromenad var det viktigt att betona var han åt sin mat, och att det var ”märkvärdigt nog” billigt och mättande. Bättre hade skribenten aldrig ätit för två kronor.²¹⁶ Tidningarna var alltså mer av en helhet än bara en yta för olika sorters texter. Dagspressens sidor har ofta beskrivits som disparata, fragmentariska och svåröverblickbara vid den här tiden. För boulevardpressens del kan snarare samhörigheten mellan olika avsnitt betonas. Med inne-

hållet upplöste tidningarna alltså själva de gränser som de genom den yttre formen upprättade.

År 1897 ägde den stora konst- och industriutställningen rum på Djurgården. Utställningen hade en presstjänst som försåg tidningarna med pressmeddelanden. Detta rörde upp känslorna hos *Figaros* redaktör. Han ansåg att det bara var ett sätt för utställningen att få gratisreklam. Det räckte inte för *Figaro* att låta bli att trycka utställningens budskap, utan i Publicistklubben 1896 förespråkade dess redaktör att pressen gemensamt skulle förklara krig mot utställningen.²¹⁷ *Figaro* tänkte ingalunda bidra till att sprida utställningens budskap utan att få betalt, eftersom det i praktiken handlade om att presstjänsten gjorde artiklar av reklam. För välvilliga kommentarer i spalterna krävdes annonser. När sedan ”Tjufannonseringsutställningen” svängde om och började annonsera blev också tonläget ett annat i *Figaro*.²¹⁸ Hanteringen av utställningen kan med rätta förefalla något överdriven, som exempel är det dock tacksamt eftersom det visar den annonseringspraktik som förekommer genomgående under perioden och talades om i termer av ”puffar”. Det fanns ett tydligt samband mellan de i spalterna uppmärksammade näringsställena och de annonserande restaurangerna. *Vikingen* berättade att Stockholm verkligen började ta formen av en ”verldsstad”, inte minst vad gällde ”vårt offentliga lif som tillhör kaféer och restaurationer”, och främst bland dem var för närvarande Bährs kafé. Kaféet hade restaurerats efter bästa smak, och här samlades ”den mest omvexlande publik vi sett”, vilket inbegrep såväl tidnings- och affärsmän som sansade ämbetsmän.²¹⁹ Hyllningarna av kaféet i *Vikingen* hade kanske med dess faktiska förtjänster att göra, men att inrättningen annonserade i tidningen var sannolikt viktigare. Om det annonserande Blanchs kafé fick *Budkaflens* läsare i en notis veta att det var både populärt och hade ”charmant moderniserade” lokaler, både festligt och hemtrevligt på samma gång. Det hade lockande inredning, många och smakfulla dekorationer och så vidare.²²⁰ *Budkaflen* berättade vid ett annat tillfälle att det inte gick att få tag på bättre punsch än den annonserande firman Lindgren & komps *Extra Dry Punsch*.²²¹

En annan typ av ekonomiska beroenden hade att göra med de porträtt som tidningarna innehöll. Tidningarna puffade också för sina annonsörer i bild. Här undersöks porträtten, som sagt, ur ett ekonomiskt perspektiv. I ett senare kapitel, ”Boulevardernas porträtt och individerna i centrum”, återkommer porträtten men undersöks då ur ett celebritetetsperspektiv. *Budkaflen* införde i december under sitt första år ett porträttgalleri, som innehöll ”inländske män, som gjort sig i högre grad förtjänta af det all-

männa eller som eljes äro föremål för en större uppmärksamhet”.²²² Samtliga tidningar följde snart efter med liknande porträttgallerier.²²³ I galleriet återfanns redan under det första året många av samtidens storheter ur olika fack med porträtt och biografi. August Strindberg, Claës Lundin, Viktor Rydberg, den portugisiske ministern i Stockholm don Antonio de Soto Maior, statsminister Arvid Posse och karaktärsskådespelerskan Olga Björkegren var några av det första årets ”inländske män” som förärades ett porträtt i *Budkaflen*.²²⁴

Porträtten fick likaledes en betydelsefull roll som annonsyta för storstadens inrättningar av olika slag. Några öppna erkännanden förekom inte, men det ryktades om att de avporträtterade fick ”med ett eller annat hundratal kronor qvittera äran att se sig på det sättet i spegeln”.²²⁵ Bland de avporträtterade kan man ibland av omständigheterna ana att några pengar inte bytte ägare vid valen av porträtt. Ett sådant exempel är porträttet på den 1884 särdeles omskrivna tullverksdissidenten Georg Lundström vars 14 sidor långa tackbrev till *Budkaflens* redaktion av denna ansågs så underhållande, att det i stället för biografien trycktes i sin helhet.²²⁶ Inte heller vid avbildningen av ”de tre engelske sedeltjufvarne” i *Vikingen*, förefaller det troligt att de fått betala med mer än sin frihet för att för att hamna i tidningen.²²⁷ Detsamma torde ha varit fallet med det andra porträtt som trycktes av Strindberg i *Budkaflen* i samband med Giftasåtalet hösten 1884, då denne var det stora ämnet i tidningspressen.²²⁸

Det fanns ett utbrett intresse för den här sortens bilder och de cirkulerade i olika sammanhang. Den celebritetskult som, enligt Andreas Nyblom, var rådande under det sena 1800-talet kan till viss del förklaras av en växande visuell kultur innefattande bland annat fotografikommers och porträttbilder i pressen. Det var inte ovanligt att tillsammans med bilder av den egna familjen samla fotografier och pressbilder av samtidens stjärnor, alltifrån Garibaldi till Strindberg.²²⁹ Att bilder av denna typ också förväntades vara särskilt populära framgår av en annons för *Budkaflen* i *Figaro* i samband med annonsfisket för år 1885. Där påpekas nämligen förutom att tidningen samlar alla ”en boulevardtidnings fängslande egenskaper” att allmänheten kunde erhålla två valfria provnummer från föregående år, och beställaren uppmanas då särskilt bifoga ”hvilka porträtt han önskar”.²³⁰

Till skillnad från porträtt av allmänt erkända storheter aktualiserades från och till en debatt i tidningarna om porträtt som anklagades för att ha införts mot betalning. Särskilt hårt åt *Budkaflen* gick *Figaros* redaktör Georg Lundström, som menade att *Budkaflens* redaktör Janne Bruzelius satt det i system att införa vad han kallade ”brackque-porträtt”. Det var nämligen

så, menade *Figaro*, att denna praktik ingick i bedrägerier av både mildare och värre art. De tidigare fallen kunde handla om att de ”obskyra köparne” av porträtt använde sina porträtt som en resurs utomlands för att styrka den status de hade hemmavid. Det kunde väl gå an, men värre var när porträttbiografierna användes som intäkt för en enskild persons ”vederhäftighet”, för att helt enkelt kunna ”diskontera *tio tusen kronor* i vexlar”. Så skulle nämligen ha varit fallet vid porträttshandeln i *Budkaflen* vid ett tillfälle 1891, menade *Figaro*.²³¹ Upprördheten i *Figaro* visste inga gränser, och konkurrentens uttalande om att porträtt utfördes ”på grund af ’folkbeslut’”, tolkade *Figaro* som ingenting annat än en uppmaning till ”brackquor att åter köpa sig porträtt”.²³² Att exempelvis Hôtel Rydbergs direktör hamnade på porträttplatsen i *Figaro* 1895 berodde naturligtvis på dennes förträffliga personlighet, och inte på att hotellet med dess flertaliga restauranger annonserade.²³³ I *Budkaflen* var det inte heller ovanligt att företrädare för varietéer och nöjesetablissemang fick pryda tidningens omslag. Servilt hållna biografier utfördes bland annat vid porträtteringen av radarparet Anshelm Berg och Harry Adacker, de ledande männen bakom Djurgårdstivolit, med tillhörande restauranger och varietéer.²³⁴ Artisterna från de lokala nöjespalats som ofta prydde *Hvad Nytt*s porträtttytor utgjorde också välkommen reklam för företagen.²³⁵ Redaktionella texttytor såväl som kändisporträtt utgjorde viktiga utrymmen för exponering av boulevardtidningarnas samarbetspartners vid sidan om mer traditionella annonser.

Richard Terdiman har i boken *Discourse/counter-discourse* (1985) undersökt bland annat uppkomsten av den moderna franska pressen under 1800-talet. På ett ytligt plan var tidningspressens två dominerande diskurser – den kommersiella respektive den ”objektiva” informationsdiskursen – fysiskt åtskilda. Rent typografiskt och layoutmässigt var det ingen tvekan om var det kommersiella materialet, det vill säga köpt utrymme som annonser och dylikt, var placerat och var det objektiva informationsmaterialet fanns. Tidningssidorna var därvidlag tydligt uppdelade. Men den distinktionen var ingenting som den franska pressen egentligen önskade upprätthålla. Hippolyte de Villemessant, *Le Figaros* redaktör under andra kejsardömet, lär ha varit nöjd först när varje rad i tidningen hade köpts.²³⁶

Några veckor efter Villemessants död år 1879 firades han med porträtt och hyllande nekrolog av sin tidnings svenska namne.²³⁷ Tveklöst utgjorde hans verksamhet en viktig inspirationskälla inte bara för *Figaro* utan för svensk boulevardpress överlag. De praktiker som omgav annonseringen var just ett sådant område. Det betalningssystem som Terdiman beskriver för franskt 1800-tal bestod av fyra olika typer av betalt innehåll. De olika

annonseringshierarkier som återfanns i fransk press under 1800-talet ger en fingervisning om hur även svensk boulevardpress fungerade under 1880- och 1890-talen. Den första nivån var *annonce*, eller det som gick under namnet engelsk annonsering.²³⁸ Den var helt öppet kommersiell och presenterades också så i tidningen, men tämligen enkel i sitt utförande. Den andra annonseringsformen, *réclame*, kostade mer än den förra och var konstfärdigare och typografiskt sett mer avancerad. Också den senare var tydligt avgränsad som kommersiell information. Den tredje formen som var ännu dyrare innefattade så kallade *fait divers*, vilket ungefär motsvarar notiser. Den fjärde och dyraste formen av annonsering var den helt dolda i form av ledare eller krönikor. Annonseringspraktikerna beskriver en, med Terdimans formulering, ”förklädd kolonisering av en ’objektiv’ informationsdiskurs”.²³⁹

Alla dessa former förekom även i svensk boulevardpress. Terdiman beskriver exempelvis att en *réclame* kostade två tredjedelar mer än en *annonce* och att plats på *fait divers*-avdelningen i sin tur kostade 30 procent mer än en *réclame*.²⁴⁰ Motsvarande tariffer fanns i Sverige, även om det är okänt hur de i detalj såg ut.²⁴¹ När *Figaro* för andra gången på kort tid bytte ägare i juli 1888 diskuterade den frispråkige nye redaktören Georg Lundström hur han såg på förhållandet mellan innehållet i sin tidning och dess annonsörer:

Vi säga rent ut:

Att vi efter Nisbeths och särdeles den utländska, men ock nu mera snart hela den svenska pressens *fullt berättigade föredöme* skola: puffa för våra annonsörer, och – i de fall, då någon *icke kan* eller vill annonsera i den vanliga annonsafdelningen – gerna låta honom genom oss annonsera i text- eller notisafdelningen. Men i bägge dessa fall kommer detta att ske: endast då varan enligt vår öfvertygelse förtjänar detta erkännande, och på ett sätt att ingen konkurrents rätt obefogadt kränkes. Detta blir af oss en öppen och ärlig affär utan allt prejeri och som gerna kan afslutas midt på Gustaf Adolfs torg och i vitnens närvaro. Källarmästareporträtt skola vi derimot inte sälja.²⁴²

Tio år senare i en artikel om stadens nöjesutbud, uttryckte *Hvad Nytt* saken nästan lika klart. Skribenten beskrev hur det var ställt med varietén på Sveateatern. Det var numera den enda av varieteterna han besökte. ”Hvarför icke de andra? Därför att de icke annonsera i ’Hvad Nytt’, och då antar jag att de inte ha något treffligt att visa.”²⁴³ Budskapet till de andra varietéteatrarna hade knappast varit tydligare om det uttryckts så här: mina annonsörer får fin publicitet, ni andra får ingenting! Många har kritiserat

tendensen hos det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets medier att inkorporera sig i konsumtionskulturen, och med det genomkommersialiserade, intressestyrda och manipulativa.²⁴⁴ Citatet ovan och praktikerna som omgärdade annonsering och textreklam i det redaktionella materialet skulle kunna läsas i linje med offentlighetens förfall. Men att det skulle vara fråga om manipulation är svårare att hävda. Hellre än att betrakta det som ett tecken på att offentligheten korrumpades, vill jag återknyta till Abrahamssons tanke om pressens dubbelkaraktär, det vill säga dess funktion som både bruks- och marknadsvara. Det ena utesluter alltså inte det andra, en väl utvecklad kommersialisering behöver inte nödvändigtvis utesluta politiska, ideologiska eller andra drivkrafter. I stället måste man se verksamheten i sin kontext. Min tolkning är att det handlade om att säkra levebrödet, tidningens fortlevnad. Med låga prenumerationstal och nyckfulla lösnummerköpare var att hålla sina annonsörer välvilliga en mer långsiktig investering. Det här är ett exempel på hur pressideal kom på skam. För skribenten-ägaren handlade det om att kryssa mellan ytterligheter: leva upp till sina ideal som tidningsman genom att driva en linje, men utan att göra avkall på idealen som affärsman – att generera vinster åt ägaren, alltså sig själv. Man ska dock inte förstå boulevardpressens förhållande till annonsörerna som urskillningslöst. Som *Figaros* redaktör skrev så skulle de annonsörer som gynnades leva upp till vissa krav. Kraven handlade mindre om att produkterna i sig skulle hålla hög kvalitet. För mig är det uppenbart att det mest betydelsefulla var att annonsörernas verksamheter passade in i boulevardpressens marknadsföring av storstadslivet. Det vill säga ett storstadsliv som de uppfattade utgjorde ett ideal. På så sätt användes tidningarnas relationer med annonsörerna till att göra storstaden. Tidningarna tjänade pengar och främjade på samma gång sitt storstadsprojekt.

Grunden för anklagelserna om köpta porträtt och oetiska puffar är naturligtvis svår att göra en bedömning av. Vad man däremot kan säga med säkerhet är att föreställningen om detta bruk var tämligen utbredd. Det som framträder mellan raderna är att det fanns personer som ansågs förtjäna att hamna på porträttplats i tidningen, sådana som hade åstadkommit stordåd eller var intressanta personligheter, och sådana som inte hade sådant i sitt bagage och följaktligen betalade för sina porträtt och inte var annat än bedragare. Nyblom lyfter bland annat fram att celebriteter synliggjordes på många olika sätt vid förra sekelskiftet, och att man då liksom i dag inte kunde bli berömd av egen kraft.²⁴⁵ De ekonomiska och personliga relationernas betydelse, eller åtminstone föreställningarna om dem, för att

få ta del av mediernas synlighet är en väsentlig faktor i detta sammanhang. Relationerna belyser inte endast kändiskulturen, utan de är också grundläggande för att förstå hur boulevardpressen konstruerade storstaden, något jag återkommer till i "Storstaden som medierat centrum".

Ett exempel på forskning som intresserat sig för relationen mellan tidningspress och nöjeslivet i Stockholm vid den här tiden är Björn Ivarsson Lilieblads avhandling *Moulin Rouge på svenska* (2009). Här redogörs för både varietéernas ekonomiska situation och innehållet i uppträdandena under åren kring förra sekelskiftet. Pressen uppmärksammas här som en viktig aktör i relation till underhållningskulturen, både vad gäller recensioner och annonser.²⁴⁶ Dock syns i Ivarsson Lilieblads analys inga spår av den ovan beskrivna relationen mellan näringsställen och tidningspress. Ett skäl kan naturligtvis vara att de inte alls förekom och att annonseringsverksamheten i de två dagstidningarna *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet*, som Ivarsson Lilieblad undersöker, helt enkelt var mer professionaliserad och inte lika bunden av personliga, tysta överenskommelser. Ett annat torde vara att stadens restaurang-, kafé- och nöjesliv inte var huvudsaken i dagstidningarna, på det sätt som de var i boulevardtidningarna, eller att annonser och recensionsmaterial rentav accepteras som två från varandra helt skilda texttyper.

Det fanns samtida inomfackliga diskussioner i pressen som tyder på att bruket förekom även i andra tidningar. Generellt sett fanns inga vatten-täta skott mellan annonser och redaktionellt material, vilket vissa aktörer uppfattade som ett problem. I Publicistklubben hade detta diskuterats vid upprepade tillfällen från och med 1880. Det skadade pressens rykte och var "oförenligt med dess plikt mot allmänheten", hette det i en resolution från det Nordiska pressmötet i Köpenhamn 1902. Klubben hade med avund betraktat förhållandena i övriga Norden, där redaktionella puffar för anonsörer inte ansågs förekomma i samma utsträckning. Klubbens historietecknare Valfrid Spångberg menar att det först efter att den instämt i Köpenhamnsmötets uttalande samma år "inträdde en viss förbättring" i Sverige, då styrelsen efter förhandlingar gått ut med etiska riktlinjer.²⁴⁷

Det annonseringssystem som praktiserades inom boulevardpressen har alltså påfallande likheter med det som Terdiman beskrivit vad gäller Frankrike. Anonsörer och intressenter av olika slag betalade för plats på tidningens olika ställen. Vinfirman betalade för de många kåserierna om Bordeauxvinerna. Batterierna av vinflaskor på redaktionen som signaturen Don Diego beskrev är sannolikt en länk. Det var också ett välkänt faktum i samtiden att både *Vikingen* och *Figaro* periodvis upplät sina ledarspalter

åt affärsmän och vissa parter i rättsfall och att detta skedde mot betalning.²⁴⁸ Praxisen synliggör den stockholmska topografin i boulevardtidningarnas spalter, vilket är den viktigaste iakttagelsen jag tar med mig till nästa kapitel. De här ekonomiska relationerna var avgörande för hur boulevardtidningarnas stad såg ut. Det krävdes att de platser och näringar som ville synas på de stockholmska boulevarderna betalade för det. Terdiman talar alltså om de sålda spalterna i fransk press som att den ekonomiska kursen gradvis koloniserade en objektiv informationsdiskurs. I någon mening har det bäring också för svensk boulevardpress, eftersom dessa tidningar gjorde anspråk på och gav uttryck för vad som har kallats tidningspressens ideologi, i vilken bland annat dess från intressen fria ställning och sanningsenlighet ingick som ingredienser.²⁴⁹ Men det illustrerar samtidigt rådande ekonomiska villkor för de små tidningarna i slutet av 1800-talet. De levde till stor del på lösnummerförsäljning, och då kunde avtal med annonsörer och affärsmän om plats i det redaktionella materialet utgöra ett mer långsiktigt komplement till nyckfulla lösnummerköpare och ”tjufläsare”. Det kan förstås vara på det viset att just boulevardpressens redaktörer var ovanligt stora mutkolvar. Det är emellertid tänkbart att den personligt hållna tidningsgenren genom sin personliga stil och ofta förekommande meta-journalistik, synliggör annonseringspraktiker som var utbredda, men som i andra tidningar doldes bakom en professionell fasad. Redaktionell reklam förekom ofta, men det var bara i boulevardpressen och särskilt genom Jörgens öppenhet som den synliggjordes. Och som sagt, man ska nog inte underskatta betydelsen för redaktionerna att ha möjlighet att äta och dricka gratis på Stockholms finare restauranger.

Analysen ovan om de suddiga gränserna mellan redaktionellt och kommersiellt material föranleder en avslutande reflektion över historieskrivning om pressen. Något som brukar anföras som en viktig ingrediens i professionaliseringen och moderniseringen av tidningspressen, oavsett när den förläggs i tiden, är just tydliga avgränsningar av olika sorters innehåll på tidningssidan.²⁵⁰ Som en del av standardberättelsen brukar Lars Hiertas tumregel för *Aftonbladet* lyftas fram, alltså att han avsatte en fjärdedel av tidningen till kommersiellt material och att det inte fick överskridas.²⁵¹ Patrik Lundell är inne på samma linje om samma period, när han skriver:

I de allt större, oftare utkommande och allt tydligare departementaliserade tidningarna, vars textmassa blev allt mer formaliserad och styrd av genrekonventioner, hördes i allt mindre utsträckning andra röster än redaktionella eller av redaktionen mer eller mindre beställda.

Som oftast kom andra till tals i annonserna, vilka tog mer och mer plats, utformades allt konstfärdigare och blev allt viktigare för tidningens ekonomi.²⁵²

Jag säger inte att en sådan utveckling inte var för handen, men jag menar att en alltför rigid uppdelning från forskningens sida mellan en tidnings olika avsnitt har inneburit att den till stor del överlätit åt studieobjektet själv att göra urvalet.²⁵³ Omdömen om tidningen som ett disparat medium och mångsidig artefakt är vanliga även internationellt. Det har exempelvis hetat att ”en tidning är inte enskild produkt, utan en samling av saker”.²⁵⁴ Min studie av boulevardpressen visar att det kommersiella och det redaktionella materialet i stället samspelade på ett avgörande sätt och bäst ses som en del av samma produkt.

Ovan har de ekonomiska relationer som omgav boulevardpressens annonsering och den så kallade porträtthandeln behandlats. Porträtten kommer alltså att återkomma ur ett annat perspektiv i kapitlet ”Boulevardernas porträtt”. Där kommer jag att visa att de avbildade celebriteterna av tidningarna användes för att skänka legitimitet till boulevardpressens storstad. Det som nu följer är en undersökning och diskussion av hur olika medier samspelade beträffande innehåll under 1800-talets slut. Det handlar både om hur innehåll spreds och om meningsförskjutningar med anledning av olika mediers specificitet.

Det intermediala sekelslutet

Det monomediala perspektivet har historiografiskt sett skymt många aspekter av hur medier samverkade och befruktade varandra före 1900-talets massmedieera.²⁵⁵ Att detta verkligen var fallet har uppmärksammats inom kulturhistorisk medieforskning både internationellt och i Sverige. Vanessa R. Schwartz har alltså tecknat den visuella kulturen i Paris under slutet av 1800-talet. Hon betonar att filmen integrerades i ett landskap som redan till stora delar var visuellt, genom exempelvis illustrerad press och utställningar. Den var snarare en förlängning av än ett brott mot 1800-talets visuella kultur. I Paris fanns ett påtagligt samband mellan olika medieformer, från offentliga föreläsningar av lik på det centralt belägna bårhuset och vaxmuseer till den illustrerade pressen. Vidare argumenterar hon för att stadens befolkning inom ramen för denna kultur omtolkades från en oöverskådlig massa till en självmedveten gemenskap – en publik, eller allmänhet, och att detta var möjligt just genom på olika sätt samordnade spektakel.²⁵⁶

Liknande perspektiv har applicerats på en svensk kontext av bland andra Pelle Snickars i avhandlingen *Svensk film och visuell masskultur 1900*, där denne med emfas hävdar att "[f]ilmens historia inte [börjar] på en parisisk boulevard en decemberdag 1895, utan tidigare och på olika platser".²⁵⁷ Liksom Schwartz utforskar Snickars 1800-talets visuella kultur och förstår exempelvis de många stadsfilmer som producerades åren kring 1900 som en naturlig följd av en topografisk bilddiskurs som hade varit stark och kommit till uttryck genom stereoskopiska bilder och populära panorama-förevisningar sedan 1850-talet.²⁵⁸ Denna insikt har drivit forskningen till att studera en äldre, och med filmen samtida, visuell kontext vilken filmen inkorporerades i och tolkades genom.²⁵⁹

I detta sammanhang finns ytterligare relevant forskning som betonat intermediala aspekter och hur exempelvis medieinnehåll konvergerade och omtolkades. Anders Ekströms omfattande forskning om populärkultur och det sena 1800-talets medier, i form av framförallt utställningar, bör i detta avseende särskilt lyftas fram. I *Viljan att synas, viljan att se* resonerar han utifrån en fallstudie av Stockholmsutställningen 1909, om hur underhållningsmedier av olika slag blev till en kommersiellt sammanhängande helhet. Men det var inte bara en fråga om aktörer med gemensamma ekonomiska intressen, utan växelverkan förekom även i fråga om estetik och teknik.²⁶⁰ Att boulevardpressen intog en viktig roll i detta system har jag visat i avsnittet ovan. I det följande redogör jag för hur spridningen av innehåll och meningsförskjutning gick till genom en fallstudie av en ballongflygning 1890. Här kommer jag att visa hur olika medier tillskrev denna händelse och dess huvudperson olika betydelser och hur det konkret kunde gå till när information, föreställningar och idéer spreds i mediasystemet.

AVGUDADYRKAN: KAPTEN ROLLA SKAPAS

Hvad! Gråter du? Nej, denna gång
En tår ej fällas bör:
Ty han, som dog i luftballong,
Hans minne aldrig dör.
Att dö en sådan aftonstund
Som Rolla dog uti,
Så nära Gud och himlens rund –
Han måste lycklig bli.²⁶¹

Ballongflygningar utgjorde en viktig del i den offentliga kulturen i Europa under stora delar av 1800-talet. Uppstigningar inför stora publiker förekom framförallt i de stora städerna och hade en rad olika funktioner. Den uppstigning som sannolikt är den i Sverige mest kända från denna period, Andréés Nordpolsexpedition, som ofta medierats sedan den ägde rum 1897, var alltså inte någon unik företeelse utan snarast en del av en då redan över hundra år gammal historia om en teknik som tjänstgjort i attraktionens och vetenskapens namn.²⁶² Ballongflygningar under den här perioden är intressanta såväl vetenskapshistoriskt som idé- och mediehistoriskt. Något av dynamiken framträder i en intervju av *Hvad Nytt*s Frithiof Cronhamn med Andrée från 1893 inför en uppstigning. Ballongflygningen kodades både militärt och vetenskapligt. Uppstigningsplatsen var pontonjärkasernen, och två etablerade naturvetenskapsmän deltog. Redaktören frågade Andrée om han hade någonting emot att ha sitt porträtt i tidningen intill artikeln. ”Uppriktigt sagdt: *ja*. Mina ballongexkursioner äro uteslutande till för vetenskapligt syfte, ej för att på något sätt väcka uppseende. Jag vill personligen synas så litet som möjligt.”²⁶³ Nu tryckte i och för sig Cronhamn ändå Andréés porträtt då ingenjören själv inte syntes på tidningens fotografi från uppstigningen och försvarade sig med att han inte varit den första som hade gått emot flygarens önskan i det här avseendet. Man kan alltså säga att det pågick om inte en strid om ballongflygningen, så väl en förhandling om fenomenets betydelse. Vilket sammanhang skulle den tillhöra, vetenskapens eller akrobatikens och nöjesspektaklets?²⁶⁴ I det avseendet påminner fenomenet ballongflygning under 1800-talets sista decennier inte så lite om det tidiga motoriserade flyget några årtionden senare. Båda företeelserna omgavs på ett snarlikt sätt av två inbördes konkurrerande föreställningar, som renodlat handlade om vetenskap och nyttighet respektive underhållning och spektakel.²⁶⁵

Inom filmhistorisk forskning har man talat om visningssammanhang, alltså att filmen tolkades på olika sätt beroende på var förevisningarna skedde. I Örebro blev filmen exempelvis, som Åsa Jernudd visat, betraktad som ett mer städadt nöje än de mer utsvävande basarerna och varietéerna. Det berodde på att visningarna ägde rum i det lokala föreningslivets och folkrörelsernas regi.²⁶⁶ På samma sätt var det med ballongflygningarna. På en kasern och med vetenskapsmän som åskådare var de en vetenskaplig

Hvad Nytt innehöll både intervju med S. A. Andrée, ett fotografi från hans senaste ballonguppstigning och ett litet porträtt av ingenjören. Ur *Hvad Nytt* 28/10 1893.

Hvad nytt från Stockholm?

Femtonde årgången.

STOCKHOLM, TRYCKT I BOKSÄLLERSTEN 1893.

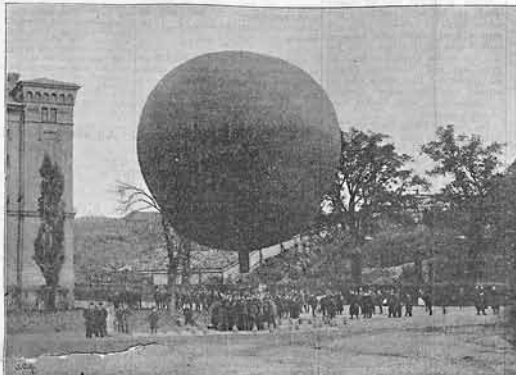
N:o 47. Lördagen

Expedition (a. t. 62 00) och Annonskontor (a. t. 69 20): Mästersamuelsgatan 51 C.

Utgifvare och Redaktör: Frithiof Cronhamn. Kvaternargrändsgatan 28 (a. t. 111 20). Småttagsgränd: 21. 9-10 F. M.

Tidningen utkommer hvarje helgfrö torsdag. Lönsumma 10 öre.

den 28 okt. 1893.

Andrées sista ballonguppstigning. Efter en egenbilda-fotograf.

Anna Lundberg, som å andra sidan har något att säga.

När Andréé gick till väders.

Upp genom liften. Det övers häfva...

I onsdags kväll i förra veckan höfdes en häfvig ringning i redaktions-lofven.
— Heven är det?
— Det är från paterstyran. Öfveringenör Andréé behålar och underrättar att han stiger upp i morgon till kl. 7-8.
Det var ett gammalt löfte som en infriades, men som nästan fallit i glömska.
En af dagarna närmast efter Andrées sista ballongfärd i hösten, anhöll jag om ett samtal med honom, efter att förgäves sökt honom i hans bestad. Jag emhade att komma upp en förmiddag å hans embetsrum.
Jag framförde utse oönsket mitt föränd.
— Hr öfveringenör! Eldre ballong-

uppstigning ha omfattats med så allmänt intresse öfver hela landet, att jag bestämde mig att skola bereda mina läsare ett stort nöje med att presentera eder bild i min tidning. Har ni något önsket det?
— Uppriktligt sagt: ja. Minna ballongaktörer! Iro utsländande till för vetenskapligt syfte, ej för att jag på något sätt skall väcka uppenbare. Jag vill personligen synas så litet som möjligt. Jag s'ger det till er, och jag har sagt det till andra, som framsett samma propos. Något bestämt förhållande kan jag naturligtvis icke fastställa, men om vi ni min tanken...
... som naturligtvis skall till fulla respektörer. Men jag tillåter mig då göra ett annat förslag. För jag ta en bild från eders ballonguppstigning?
— Mycket gerna! Det förslaget å jag med om. Men ni skulle s'veta kunnas lita fotografers ballongen då den fylles, hvilket skett skulle ro eller lämskret.
— Jag tackar förbittligt. Nu återstår endast att veta när ni beräknat går till väders.
— Ack, det vet jag icke ännu sjelf. Till en lämpad måsto jag ha alla an-teckningar klara från min sista resa, så att jag icke bländar bort inträcken från den ens färdens till den andra. Vidare kan jag icke bestamma min uppstigning förrän minst tolf timmar på förhand. Ni skall förstå, att tiden för affären först kan löses efter en mängd de söggnamste väderleksbe-observationer. Men s'veta om jag qvällen förrän skulle bestamma mig att gå mig af t. ex. kl. 7 följande morgon, så kan det dröja till 8, 9, 10, ja ända till kl. 12, innan jag kan finna lämp-grymsan för affären. Ni måste därför grata sig god tid, hr redaktör, om ni skall få se mig på till väders.

Han tryckte nu på en elektrisk ringklocke.
En vaktmästare inträdde.
— Var god skrif upp redaktören af hvad nytt från Stockholm? på lista.
Vaktmästaren lugnade sig och fir-svann.
— Ser ni, fortalte hr Andréé, jag har litet upprätta en lista på de af mina vänner som jag så der litet på för-hand litet underrättas om min uppstigning. Ni är nu uppsett på den. Ni skall bli varskodd.
Jag tackade för det välgilla löftet. Sannolikt öfvergick nu till de veten-skapliga förskningar, som ballong-förderarna hade till syfte. Ja längre Andréé talade, desto mer kom jag un-derskand med att det var en person med entusiastiskt intresse för sin sak, men på samma gång beständ och lugn i sitt gnosande och litande. Det var en karl bakom ordet. Han förstod hvad han vilde. Han var ingen fra-sernas man, han var en handlings-män.
Jag skyndade öfvertrödat att träda i förbindelse med en fotograf som skulle bli mitt s'vartistiska biträde i den lämpade staden. Jag vände mig till Birger Jarlansstegen, hvares skickliga förtroende, ingenside Salkow med skickvärd ömsjovillighet lofades att s'veta mig bi, skulle det också vara midt i natten.
Veckor gingo och minader. Ingen ballonguppstigning signalerades. Det blir väl ingenting af i år, tänkte jag.

af der på qvällen. Jag vände mig nu till en personligen önsket fotograf, som emellertid med nöje åtog sig uppdraget:
— Kl. 7 på slaget i morgon blitti ni jag vid paterstyran.
Sjelf hade jag icke tillfälle att vara på ort och ställe. Men min fotograf var der. Och han tog också mycket riktigt en momentbild, just i det ögon-blick ballongen höjt sig så mycket att gondolen var en manshöjd öfver mark-en.
Men — nu kommer det fastslå i ma-ket! När han på förmiddagen g'ran-skade sin plåt, fann han den icke alls lyckad. Fölket nere på marken syntes nog tydligt. Alla stodo de der så uppträdda och följde med ögonen ballongens uppstigning. Men sjelfva gondolen hade blifvit så oklar, att den närmast såg ut som ett skyfogel och af den celobra luftmassans syntes icke ett spår. Ballongen var mera s'vartig. Min fotograf anmåg därför plåten som oönskelig och hade redan till håll-tom skulerat den, då jag kom ut på attelien för att s'veta hur det gått. Men då var det för sent.
Der stod jag nu vackert — jag som berott mig på att öfverraska världen med ett illustrerat extranöje på lördagen.
Det hälmsträ fans ännu. Tidningarna hade outaladt att der voro tre fotografier som nog vyer vid tillfällen i fröga. Nu glödes det att få veta, hvilka de båda andra voro.
Frots de frögaste efterspanninger öfver hela staden, lyhödes jag icke få veta det. Jag hade redan börjat misströta, då sluppen fögde att gå på söndagen kom en af de bägge fo-tograferna på spåret. Det blefva var en ung amatör som så fotografplåten förevigat det moment då ballongen hö-

jer sig. Konstiga paterstyran, bjöta under gondolen rundt om för att den skall lyfta sig från marken. I foden synes en mängd passiva åskådare, mi-litära och civila. Till venster ser man två vetenskapliga professorer i f'våk vid tekniska högskolan, Dahlander, hvares assistent Andréé var i många år, samt professor Petersson.
Om ballongens dimensioner kan man här göra sig ett begrepp då den när ett godt stycke öfren den låga pater-styran serdes.
Oaktadt väderheten icke alls var gynsam för fotografiering — liften var vid tillfället ganska d'lig och grå — blef v'vud dock öfverraskande tydlig. Det är denna bild som nu, tack vare artigt tillståndsgesende, presenteras här öfvarifr.
Till g'vakti därför att den öfversta luftmassan der icke blifvit s'vartig — paterstyran förlorat har smuligen kallt och kallt önsket gondolen — har kans porträtt en bitfoga särskild. Jag be-löfver i det fallta icke ha några an-netskrifver. Tem är ju redan bruten på andra håll.
Till sist ett par anmärkoter för dagen.
Det var i fredags morgon i norra stadslokalen. En af lärarna möter en annan i trouppen.
— Nå, har Andréé kommit ned ännu? sporde ene läraren.
— Andreé? Den låser lista i min klass! svarade den andre helt 'pöls-g'vaktigt, utan tanka på att det var 'dagens h'vete som äfvidades.
— Corpo di Baccho! kunde Andréé med allit utropa, när han satt på Korpo-stranden och ballongen med öf och kouskig åtog från honom.

Wm Helligren & Cnis
Ljusas Snus N:o 1,
i stanielpaket om 100 gram
å 20 öre.
Seser nu i de flesta Cigare- och Tobaks-
affärer h'vittelösa.

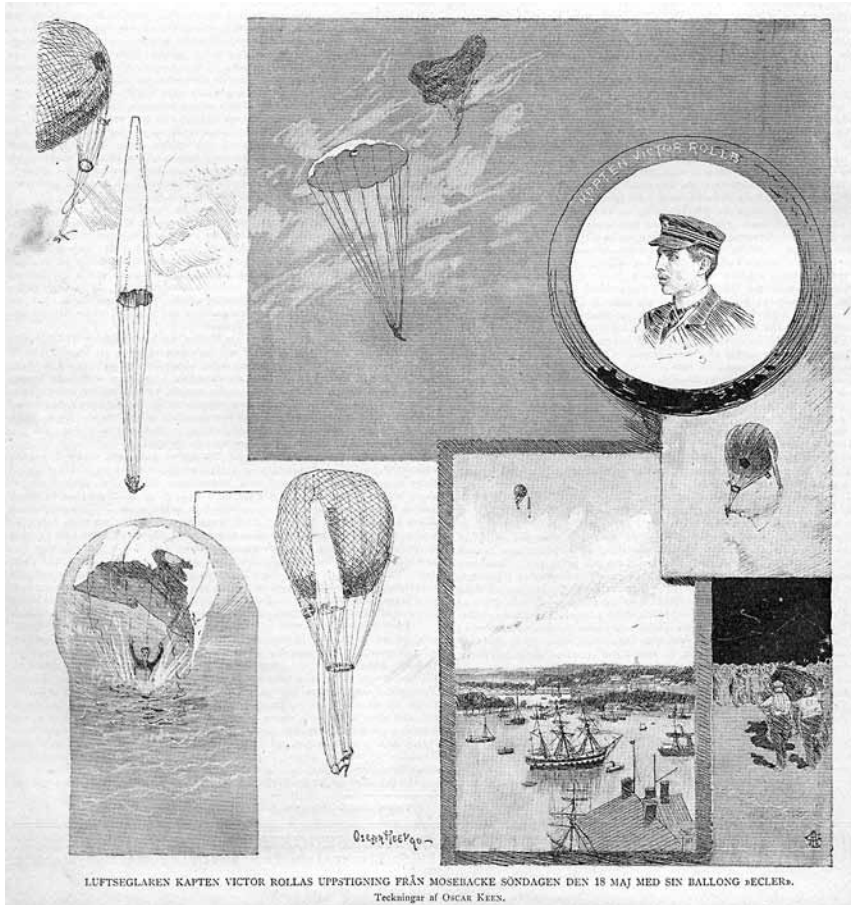
Champagne George Goulet Champagne.
Erkänd såsom oöfverträffad.
Serveras å alla de förnämsta Restauranterna.

Grand Hôtel
Christiania.

aktivitet, på Mosebacke blev de någonting annat. Det var en öppen fråga och som synes tillhörde Andrée en av förhandlarna. Den ballongfärd det nu ska handla om hörde definitivt hemma i nöjesspektaklens sfär.

Victor Rolla var den flygare som var det stora samtalsämnet i Stockholm sommaren 1890. Hans uppträdanden hade helt säkert inte lämnat annat än flyktiga minnen om det inte var för den olycka han drabbades av. I stället har den blivit föremål för en omfattande minnesproduktion sedan den ägde rum. Konstnären Rolf Swedbergs verk ”Akrobaten” från 1989 som hänger på Mosebackes fasad mot Klevgränd, är det mest påtagliga minnesmärket över den luftseglande huvudrollsinnehavaren. I maj 1890 tänkte sig ansvariga på Mosebacke etablissement inte bara upprepa fjolårssommarens enormt populära ballonguppstigningsföreställningar. De skulle överträffas. Föregående års tyske kapten, Paul Feller, hade ersatts av den unge Victor Rolla. Om den senares biografi var, och är, inte mycket känt. Till och med uppgifterna om hans nationalitet går isär. I *Aftonbladet* heter det att han var fransman, medan han i *Figaro*, sägs vara ”fransk schweizare från Genève [...] Fadren, en jernvägsbyggande ingenjör, såsom sådan naturaliserad ryss och omdöpt grekiskt ortodox”.²⁶⁷ De skiftande uppgifterna om nationaliteten visar på hur okänd denne person var vid tidpunkten för uppstigningen, och förstärker i sig det jag kommer att argumentera för här, nämligen mediernas kapacitet att på nästan ingen tid enrollera en hel stad runt en person eller en händelse.

Fellers uppstigningar hade varit traditionella i den meningen att hans ballong hade en videkorg under sig i vilken kaptenen och eventuella medresenärer höll till under resan.²⁶⁸ Någon sådan hade inte Rolla, utan endast en stålring i vilken han höll sig fast under uppstigningen – och sedan, när han nått tillräcklig höjd, kastade han sig ut för att sväva ner till marken med en fallskärm. Den första uppstigningen genomfördes den 18 maj och hade trots några mindre missöden varit framgångsrik.²⁶⁹ Till den 29 samma månad var en repris planerad. De exakta sakförhållandena denna dag och den påföljande natten kan inte säkert fastställas. Jublande folkmassor är borta liksom de inblandade personerna, och det som är kvar är de i olika former medierade berättelserna om vad som skedde, och det är också i dem som händelsen *egentligen ägde rum*, ty det var genom dem som den okände unge mannen gjordes meningsfull. Det berättas att Rollas fallskärm inte hade fått tillfälle att torka ordentligt sedan den blivit våt vid senaste tillfällets nedslag. Fallskärmen var därför för tung för den karbinhake som sammankopplade skärm och ballong. Karbinhaken brast. Rolla, utan möjlighet att styra sin ballong, for i väg och var snart utom synhåll för de tidningsmän

Oscar Keens kollagebild över Rollas första uppstigning i Stockholm ger en finger-
visning om händelseförloppet och vad flygakrobatens nummer gick ut på. Ur *Ny*
Illustrerad Tidning 24/5 1890.

som befann sig på Mosebacke för att bevaka händelsen.²⁷⁰ Nyhetens digni-
tet visade sig genom det sätt på vilket *Aftonbladet* sedan meddelade händelse-
förloppet. På kvällen dagen därpå kunde tidningen genom ett gratisutdelat
flygblad kungöra att Rolla var död, och därmed göra slut på den oklarhet
som hade rått under tiden däremellan.²⁷¹

Under detta förlopp och de efterföljande dagarna gick meningsproduk-
tionen på högvarv i Stockholm kring Rolla – vad hade egentligen skett, vem
var han, vem bar ansvar för den ödesdigra utgången? Skulle man verkligen
tillåta självmordskandidater att uppträda offentligt? Dylika frågor sysselsatte
speciellt dags- och aftonpressen. Spridningen av nyheter och rykten gick

Aftonbladet delade gratis ut ett supplement sent på kvällen den 30 maj 1890. Detta var en av de första uppgifterna som kom allmänheten till del om att Rolla var återfunnen död. Ur *Aftonbladet* 30/10 1890.

Porträttet av Victor Rolla i *Figaro* i maj var enligt tidningen det första som publicerades i Stockholm. Det skulle komma att bli många fler under den kommande månaden. Ur *Figaro* 24/5 1890.

fort. Man kan föreställa sig att boulevardtidningarnas veckovisa utgivning låg dem i fatet. Att de kom ut sällan tvingades de hantera, de försökte till och med vända det till sin fördel. *Figaro* hävdade att boulevardtidningarna ”ha derigenom förtjensten att blifva en sann och sofrad rekapitulation af en berättare, invigd, kritisk och stående nära händelserna”.²⁷²

Att ta fasta på en specifik incident som denna har ett antal metodologiska fördelar. För det första får man i en fallstudie möjlighet att ta hänsyn till den mångfald av olika medier som deltog i den meningsskapande processen som pågick dagarna kring uppstigningen. Talet på stadens gator var helt klart av betydelse, det kan studeras i undantagsfall, och på omvägar. Tidningarna såg det som sin uppgift att samla in och återge hur stämningen var bland stockholmarna. Det är också först i en sådan tids- och rumsmässig avgränsning som mediasystemets olika delar och mekanismer tydligt kan synliggöras. Den fråga som nu ställs är, vilka medier bidrog till att skapa mening kring Rolla och hur relaterade de till varandra?

Till en början var det genom annonser i dags- och veckopress som Rolla gjordes bekant för allmänheten i Stockholm.²⁷³ I några tidningar förekom sedan referat från den första flygturen som gick av stapeln den 18 maj. I samband med den publicerades det första porträttet av Rolla i *Figaro*.²⁷⁴

Oscar Keens teckningar ovan härrör också från den första uppstigningen. Därefter hade tidningarna inte mycket att säga om honom förrän de den 28 maj ånyo annonserade om en uppstigning.²⁷⁵ Från och med dagen därpå, dagen för uppstigningen, tog intresset på allvar fart. Alla ville vara med i spektionerna om hans försvinnande. *Budkaflen* såg med någon veckas distans tillbaka på den Rollavecka som tog sin början med hans uppstigning och som (åtminstone i dagstidningarna) avslutades med att *Dagens Nyheter* recenserade Panoptikons nya vaxfigur av Rolla. Signaturen Torbjörn, Andreas Hasselgren, i *Budkaflen* frågade sig om inte Stockholm varit ett ”enda stort dårhus”. Nog hade det hela varit tragiskt för de drabbade, men den avgudadyrkan som hela stadens befolkning ägnat sig åt var verkligen att göra ”en elefant af en mygga”.²⁷⁶ Den elefant som Torbjörn refererade till var den mediala uppståndelse som fått stockholmarna att hamna i ett slags masspsykos, eller ”epidemi”, med hans egna ord.

Det är tydligt att skribenterna i olika tidningar i denna situation hade olika perspektiv och hittade egna vinklar i meningsskapandet runt Rolla. Den granskande dagspressen hängav sig ivrigt åt att hitta en skyldig till missödet och samtidigt luska i det rykte som gjorde gällande att Rolla inte var död och skulle uppträda redan dagen efter olyckan. Ryktet lyckades man spåra till en herr Helleberg, vinhandlare och ansvarig för Mosebackes schweizeri, som man menade hade velat dra nytta av uppståndelsen för att locka kunder.²⁷⁷ Som antytts hävdade boulevardtidningarna att just deras perspektiv var det lämpliga, de hade tid att reflektera. Här ska jag visa hur mediasystemets ekonomiska relationer som beskrevs i förra avsnittet kunde utnyttjas av i det här fallet Jörgen i *Figaro*. Han gav sig själv en viktig roll i händelserna kring Rolla. Mosebacke etablissement var en återkommande annonsör i tidningen. Deras samarbeten var många och sträckte sig över en lång tidsperiod. Sommaren innan det här begav sig hade Jörgen flugit med kapten Feller och hans ballong. Feller var anlitad av Mosebackes ledning och till den hade Jörgen goda relationer. Den gången hade Jörgen också framträtt på Mosebackes scen för att återge sina intryck. Några år senare, 1898, blev Jörgen på samma scen iscensatt av en imitator. Dessutom besökte *Figaros* kåsör ofta Mosebacke enligt kåserierna. Redaktörens vänskap till källarmästare Qvintus Mellgren och de affärsmässiga relationerna hade alltså gett honom insikter som ingen annan.²⁷⁸ Tack vare samarbetet med annonsören hade han ballongflygningserfarenhet och tillträde till Mosebackes inre.

Därför blev det han som var uppgiftslämnaren till flera dagstidningar, och han redogjorde även för sina egna förehavanden i samband med upp-

stigningen. Han hade både skakat hand med Rolla och hjälpt honom att fästa flytvästen.²⁷⁹ Sedan hade han fungerat som en nyckelperson vid sökandet efter kaptenen. Han var den som hållit vakt vid telefonerna på Mosebacke. Hit uppgav han att alla ringt – från pigor och grosshandlare till överståthållaren på slottet. Ingen visste någonting, men vetgirigheten visste inga gränser. Han uppgav sig ha insett meningslösheten i att telegrafera ut till skärgården eftersom stationerna där vanligen höll stängt såväl aftnar som nätter. Men försökt hade han ändå gjort.²⁸⁰ *Figaro* var en av många tidningar som skrev mycket om Rolla under denna period. Men skrivierna här handlade i första hand inte om den olycksligsalige flygaren, utan om *Figaro* och dess redaktör.

Vad som verkligen hände på Mosebacke natten till den 30 maj 1890 går inte att veta, vad man dock med säkerhet kan säga är att berättelserna om nattens händelser kring Rolla synliggör hur föreställningar, spekulationer och rena gissningar spreds i mediasystemet. Telegrafi och telefoni var förhållandevis nya teknologier som i teorin möjliggjorde ögonblicklig informationsspredning i rummet, men i praktiken fick ofta andra transportmedel fungera som hjälpmedel. Det har föreslagits att den tidiga elektriska telegrafen var viktigare som idé än som faktisk informationsspredare. Jonas Harvard visar exempelvis att ångbåtarna var nästan lika viktiga som telegraftråden för att skicka telegram mellan Sverige och Danmark över Öresund. Det var också vanligt att telegrammen tog tåget när den elektriska telegrafen strejkade. Trots det var föreställningen om telegrafens snabbhet grundmurad. Dess symboliska betydelse berodde mer på hur den diskuterades i andra sammanhang, än på dess faktiska hastighet.²⁸¹ Berättelserna om natten vid telefon och telegraf ger på ett intressant sätt uttryck för den gamla dikotomin mellan stad och landsbygd, ett vanligt tema i boulevardtidningarna. Staden företrädde det moderna, det teknologiskt överlägsna. Här begagnade till och med den enklaste piga telefonen. Hela staden var sammanknuten på ett tekniskt avancerat sätt till en enhet – alla kunde sättas i omedelbar kontakt med alla. Men det var alltså inte någon vits att försöka använda moderna informationshjälpmedel för att försöka ta kontakt med människor på landsbygden. För oavsett om de hade tillgång till den eller inte, saknade de kunskap eller vett att använda den.

Det var heller inte genom telefon- eller telegrafina som meddelandet om den återfunne kaptenen nådde tidningarnas byråer, utan med båt. Det var olika bud om vem som skulle äras för lokaliseringen. *Aftonbladet* föreslog en fiskare ute vid Ljusterö. Detta förargade *Dagens Nyheter* som menade sig ha bekostat en räddningsexpedition i skärgården med bogserångaren

Kastor, och det var denna expedition som var tack-sägelsen värd.²⁸²

Tidningarna var nu inte de enda som deltog i spekulatationerna, utan hela stadens upplevelseindustri mobiliserades på olika sätt. En annonssida i *Dagens Nyheter* från den 7 juni visar mångfalden sätt som Rolla medierades på. Det kanske mest uppenbara är de spaltmeter text som producerades i de flesta av landets tidningar, men också utomlands, för att nu inte tala om alla de porträttbilder som återfanns i tidningar och diverse tillfällestryck.²⁸³ Det skrevs en rad dikter, av vilka många trycktes i olika tidningar.²⁸⁴ Mest spektakulärt var kanske att han stod som figur på vaxmuseet Svenska Panoptikon. Museet hade visat ”erkännansvärd raskhet” vid arbetet med bysten, varför han redan den 7 juni kunde beskådas där. Av *Dagens Nyheter* bedömdes figuren vara den mest lyckade av alla, beträffande både likhet och komposition. Dessutom förstärktes säkert intrycket av ”original-luftseglarekostymen” och den verkliga ballongen som Panoptikon fått tag i och inkorporerat i scenen.²⁸⁵ På vaxmuseet stod han fortfarande kvar 1922, då samma tidning berättade att museet hade sett sina bästa dagar eftersom inga yngre väl längre hade någon aning om vilka Rolla med flera hade varit.²⁸⁶ Han hörde inte hemma på 1920-talet. Han var en produkt av de specifika relationer som utgjorde mediasystemet i Stockholm 1890.

Att han uppfattades ha blivit en så verklig vaxdocka berodde på att han efter sin död hade hamnat på Karolinska institutets bårhus, där skulptören kunnat modellera bysten efter dödsmasken. Men det var inte enbart dockans upphovsman, bildhuggaren Christensen, som tagit sig in bland de döda kropparna. *Budkaflen* berättade att han haft sällskap av minst halva Stockholms befolkning.²⁸⁷ En av alla dem var Allan

Ett urklipp från *Dagens Nyheter*s annonssida den 7 juni 1890 visar på den uppsjö av Rollaevenemang som ägde rum i Stockholm bara dagar efter hans död.

Samtliga
engagerade Artister
i
Novilla Varieté
gifva
Söndagen den 8 Juni
kl. 7/8 2—3/4 4 e. m.

Matiné,

vid hvilken **hela** inkomsten kommer att användas till en

Minnesvärd
i
Kapten Rollas Graf.

Vid denna Matiné biträda välvilligt de så mycket omtyckta Duettisterna

Frökunnarna
Thora och Thilly Pontus.

OBS. Biljetter å 1 kr. säljas af Frökunnarna **Thora och Thilly Pontus** från kl. 1 e. m. vid ingången.
Närmare genom program.

Kapten Rolla!

Till förmån för
Kapten Rollas efterlemnade moder
gifves af Alhambras Artister och Musikkapell i Alhambras stora Konserthuslong

Kaffe-Konsert
Söndagen den 8 Juni kl. 4—6 e. m.
Entré 50 öre.

OBS. Inkomsten tillfaller **oafkortad** Kapten Rollas moder och tillställs Ryska Legationen härstädes.
Å Alhambras Artistpersonals vägnar:
Mathilda Haberkorn.

Sv. Panoptikon.

Nytt:
Kapten Rolla
i sin **Original-Luftseglarekostym** och med sin **Original-Fallskärm.**
Bysten modellerad efter **Dödsmasken.**
Entré till Panoptikon 1 kr., barn 50 öre.

Panorama
öfver
Pariserkommunens sista dag
i
Rundmålningsbyggnaden
å K. Djurgården.

Öppet alla dagar från kl. half 10 f. m. till mörkrets inbrott.
Entré 1 krona.

Orientaliska
Irrgång-Salongen
Hamngatan 18 B, 1 tr. upp,
är öppen kl. 11 f. m.—10 e. m.
Söndagar och Hjälgdagar kl. 1—10.
För sällskaper, skolor och föreningar är entréafgiften billigare.

Kapten Rolla!

I Alkärret å K. Djurgården exponeras fr. o. m. Söndagen den 8 Juni en artistiskt utförd **Tablå**, framställande **Kapten Rollas** sista nedstigande.
Öppet alla dagar kl. 1—10 e. m. Entré 25 öre

Holmström, en yngling från Kungsholmen. Han skriver om dagarna kring Rollaolyckan i sin dagbok.²⁸⁸ Holmströms intresse för händelsen bekräftar till viss del den epidemi som Rolla orsakade, enligt tidningarna: ”Rolla, Rolla, öfverallt Rolla: på promenader, kaféer, i hemmen hörde man ingenting annat.”²⁸⁹ Även stockholmarnas drömmar hemsöktes av Rolla, försäkrade *Budkaflen*.²⁹⁰ Av Holmströms dagbok att döma, fylldes åtminstone hans och hans närmastes tankar av händelserna. Han hade gjort sitt yttersta för att komma in på bårhuset under flera dagar, men först den 4 juni lyckats. Dagen därpå uppger han att han begett sig till Rollas lit de parade redan klockan fem på morgonen för att få ytterligare en skymt. Nu kunde den döde knappast skönjas längre – han var ”bokstavligen översållad med blommor”. Holmström deltog även i den procession som tågade från Karolinska institutet till Nya kyrkogården. Han bedömde att tåget med kistan utgjordes av 60 vagnar.²⁹¹ Begravningsståget bestod, påstod *Aftonbladet*, av 60 000 personer, och detta var nog enligt skribenten den begraving som väckt allra mest uppslutning och intresse från stockholmarna någonsin.²⁹² På bårhuset kom människors värsta sidor fram, och ”i synnerhet fruntimren” försökte skära lockar från likets hår eller knappar från dess kavaj, enligt *Dagens Nyheter*s referent.²⁹³ I anslutning till detta berättades att blomsterhandlarna aldrig tidigare gjort bättre affärer och att kunderna hade tvingats köa i timmar för att få sig en krans.²⁹⁴

Relaterat till mediasystemet låter sig en hel del slutsatser dras utifrån Rollahändelsen. För det första visar den på den hastighet med vilken Rolla gick från att ha varit en akrobat bland många andra estradörer i Stockholms underhållningskultur till att uppnå kultstatus. Händelserna som omgärdade Rolla var förstås unika med det tragiska dödsfallet. Det tar dock inte udden av poängen, som visar hur hastigheten i mediasystemet kopplar till samtida celebritetskultur. I så måtto blir etableringen av Rolla som celebritet ett exempel på hur olika medier i samverkan på mycket kort tid hade förmåga att skapa celebriteter. För det andra visar det i sin omfattning att medierna verkligen fungerade som ett system. Andra medieformer synliggjordes och förstärktes genom tidningarnas annonser, vilka i sin tur genererade beskrivningar och tolkningar i spalterna. Tidningarna hade säkert skrivit om händelsen även utan andra medier, men för att nå denna omfattning behövdes ett bårhus där liket uppvisades, liksom telefoni och telegrafi som kunde användas inte bara som rekvisita och dramatiska resurser i berättelserna. Telefonen och telegrafan utgjorde viktiga länkar, som höll ihop och utvidgade mediasystemet i rummet, så långt borta som i Australien kunde tidningskonsumenter ett par veckor efter händelserna

läsa om förloppet. Ett vaxmuseum och skillingtryck var andra medier som under Rollaveckan bidrog med nya berättelser om en man på vilken lager av mediering staplades.

En tredje slutsats som kan dras av förloppet i månadsskiftet maj-juni 1890 var att budskapen åtminstone i någon mån präglades av mediespecificitet. I de dagliga tidningarna var det i hög grad frågor kring ansvar och skuld samt polisens utredningar som utgjorde huvudfrågan. Vad de ansåg viktigt blir än tydligare av de insändare de valde att publicera, vilka främst handlade om Mosebackes moraliska ansvar och reklamtricken från företaget.²⁹⁵ I boulevardpressen varierades ett betraktande på avstånd, illustrerat exempelvis av "Från vindsgluggen" i *Budkaflen* eller i *Figaros* långa redogörelser i efterhand, med redaktör Jörgens aktivitet och försök att iscensätta räddningsaktioner. Detta samtidigt som de inblandade skribenterna själva här fick betydligt mer plats än dagpresskollegerna i sina osignerade och i anonym stil skrivna artiklar. Här bestod det insända material som publicerades inte heller av anklagelser, utan primärt av dikter som exemplifierades i inledningscitaten. I skillingtryck var det tradition sedan förra hälften av 1800-talet att visorna var sentimentala och innehöll känslosamma människor.²⁹⁶ Så var också fallet i visan "Rollas sista helsning" som skulle sjungas till melodin "Jag ingen vällust känner". Visan slutar med att Rolla, som vaggas av vattnet han hamnat i, önskar att ta avsked av stockholmarna med tusen kyssar.²⁹⁷ De visuella medier som reproducerade Rolla finns inte kvar, men med hjälp av tidigare forskning kan slutsatsen dras att på Panoptikon var det just de realistiska aspekterna som var av vikt. Det var till stor del vaxmuseernas idé. För ändamålet fanns det en uppsättning tekniker. Exempelvis den autentiska rekvisitan och uppsättningen av "levande" scener. Att hänvisa till det autentiska menar Mark B. Sandberg var någonting som förstärkte den realistiska auran runt vaxfigurerna.²⁹⁸ Tidningarna förstärkte också det realistiska intrycket från ett ställe som Panoptikon, de bekräftade som sagt att det rörde sig om den bästa avbildningen någonsin på muséet, liksom de gick i god för rekvisitans äkthet.

En fjärde slutsats är att innehåll spreds allmänt mellan olika medier. Enskilda texter såväl som bilder fick nya sammanhang under förloppet. Ett sådant exempel är *Genom molnen till evigheten: Kapten Rollas sista färd*, ett särtryck utan författare, som sammanfogade olika texter och ett porträtt ur tidningarna och utgavs bara några dagar efter olyckan.²⁹⁹ Där har exempelvis *Figaros* berättarjag följt med men delvis ändrat betydelse då jaget inte bara har bytt medium, utan även fogats samman med andra texter. Från tidningen själv uppskattades förstås inte sådant "oförsynt s. k. tjufttryck",

men att det inte gick att stoppa innehåll från att färdas mellan medieformer och skilda mediebruk är tydligt.³⁰⁰

Att uttala sig om hur befolkningen upplevde Rollaveckan är naturligtvis svårt. Holmströms dagbok vittnar om att åtminstone han helt fångades av mediehändelsen. Tidningarnas vittnesmål samt de många medieformer som också tog upp ämnet säger också något om intresset. På stadens gator hördes ingenting annat än tal om Rolla, hävdade *Aftonbladet*. Men alla talade förstås inte om Rolla. Tidningarna själva innehöll ju också artiklar i andra ämnen. Men befolkningen eller publiken blev en resurs i framhållandet av händelsens dignitet. Att lyfta fram att 60 000 personer deltog i begravningsståget är i sig ett argument för att händelsen var viktig, det var inte konstigt att han blev docka på Panoptikon – *alla* intresserade sig ju. Det som skedde kring Rolla bör förstås som en mediehändelse. Daniel Dayan och Elihu Katz, som lanserat idén om mediehändelsen, beskriver den som både planerad och direkt. Den är planerad för att ge så stort medialt genomslag som möjligt, den ska följa ett manuskript. Eftersom de hävdar att mediehändelsen hör teveåldern till, menar de också att direktheten innebär att någonting också kan gå fel.³⁰¹ Som andra historiker visat kan emellertid mediehändelseperspektivet vara fruktbart att applicera även i kontexter utan etermedier.³⁰²

Händelserna kring Rolla formade en mediehändelse på flera olika sätt. Mediehändelse hade den i någon mening varit redan från början. Med Rollas nummer följde en stor risk för att något kunde gå fel. Däri låg ju själva retningen. Det var sannolikt det som lockade så många mediala aktörer att intressera sig för och investera i Rolla. Händelsen kan därför ses som konstruerad för att utspela sig i meningsskapande medier. Vidden av händelsen kunde knappast någon ha förutspått, även om direktheten och risktagandet var inbyggt i själva det planerade förloppet. Den planerades av mediala aktörer, från tidningar och varietéchefer till tecknare och vaxskulptörer. Jörgen försökte använda tillfället för att iscensätta sig själv som kompetent och aktiv tidningsman. När olyckan väl var framme fanns en hel industri av mediala aktörer som ville omsätta den i förtjänst.³⁰³ Överhuvudtaget var mediehändelser viktiga för boulevardtidningarna. I kapitlet ”Redaktören på boulevarden” återkommer jag till hur de kan förstås som en journalistisk metod.

Den sista poängen jag vill lyfta fram är att det är just i sådan här belysning som ett historiskt mediesystem kan synliggöras. Det vill säga på en detaljnivå som visar hur innehåll spreds i och transformerades genom olika medieformer och hur olika aktörer hade mer eller mindre kontroll över och

intressen investerade i förloppet. 1890-talets mediasystem i Stockholm bestod av en mångfald och dynamik som blir greppbar först i detaljerna. Utan en uppsättning i ett system interrelaterade medier hade fenomenet kapten Rolla varit otänkbart.

Ballongflygningar var en viktig del av underhållningskulturen. En av de mer framträdande boulevardtidningspersonligheterna, signaturen Jörgen, hade ett år tidigare följt med kapten Feller upp i himlen. Den berättelse som konstruerades runt deras ballongfärd blev till en manifestation över boulevardpressen, i första hand förstås över *Figaro* och Jörgen själv. Till den färden återkommer framställningen i kapitlet "Boulevardisten i ballongen".

Sammanfattning

I detta kapitel har jag undersökt och analyserat det sammanhang som omgav boulevardpressen i det sena 1800-talets Stockholm som ett mediasystem. Föregående kapitel belyste boulevardpressen i en snävare presshistorisk kontext, i det här har angreppssättet varit mediehistoriskt bredare. Mediesystemsperspektivet har bidragit till att synliggöra hur olika typer av relationer formade boulevardpressens grundläggande förutsättningar. Den mest fundamentala relationen för boulevardtidningarna var den med annonsörerna. De finansierade tidningarna genom att betala för att synas i annonsutrymmen. Dessutom har kapitlet visat att samarbetena överskred den gängse föreställningen om relationen tidning–annonsör. Boulevardtidningarna synliggjorde sina annonsörer genom puffar i det redaktionella materialet. I kapitlet "Boulevardtidningar: En bakgrund" visade jag att tidningarnas prenumerationstal var jämförelsevis låga och att de var beroende av lösnummerförsäljning. Det var en osäker inkomstkälla, varför ekonomin tvingade dem att väga upp den med säkrare inkomster från annonsörer. Relationerna mellan annonsörer och tidningar bidrog också till att forma tidningarnas innehållsliga struktur. I det avseendet påminner annonseringsförehavandena i boulevardtidningarna om dem som beskrivits för franska pressförhållanden. Annonserande restauranger och nöjesetablissemang – företeelser som var centrala i boulevardtidningarnas version av storstaden – påverkade vad tidningsmännen skulle bevaka och synliggöra i sina tidningar. Tidigare presshistorisk forskning har ofta varit benägen att mer eller mindre oreflekterat ta tidningarnas egna textgenrer för givna som separata och särpräglade innehåll. Jag har visat att en tidning bäst bör ses som en helhet och att det perspektivet sålunda kastar nytt ljus över i boulevardpressens fall både tidningarnas syfte och innehåll.

Det här kan ses i ljuset av pressens dubbelnatur, alltså dess funktion som ett medium för både ekonomiska och ideologiska syften.

För att konkret visa hur mediasystemet fungerade avslutades kapitlet med en fallstudie av mediehändelsen som omgav Victor Rollas ballongflygning sommaren 1890. Rollas flygtur understöddes av en medial infrastruktur som kunde planera, hantera, tolka och sprida mediehändelsen i Stockholm. Infrastrukturen inbegrep sådant som bårhus, vaxmuséer, illustrerad press, telegrafi och telefoni, men även lässcener och platser för rykten som kaféer och varietéteatrar. Tidningsmännen fungerade som tolkningsföretädare. I mediasystemet mobiliserades Stockholms invånare och en idol skapades på bara en vecka. Genom att följa *Figaro* och dess redaktörs detaljerade beskrivningar av sina förehavanden har jag visat hur mediasystemet sammanlänkade en rad företeelser. Som boulevardredaktör hade han tillträde till det annonserande Mosebacke. Han hade tack vare detta själv gjort ett ballongframträdande 1889. *Figaro* hade, liksom många andra tidningar, varit med vid planerandet av mediehändelsen genom att i förväg skriva om Rolla, publicera hans porträtt och annonser. Jörgen påstod sig ha varit med inne på Mosebacke och förberett Rolla, och när olyckan var framme visade han hur nödsituationen aktiverade medier, som telefonen och telegrafan, som knöt samman människor inom Stockholm, men också i landsorten och utlandet. Jörgen var säkert angelägen om att rädda Rolla. Hans skrivelser om sig själv blir ur mitt perspektiv samtidigt ett uttryck för hur läsaren skulle uppfatta honom och *Figaro*. De hade exklusivt tillträde till det storstadsliv som utspelade sig i tidningarna.

Tidningspressen tillhörde de medier som var mest aktiva ifråga om att planera och forma mediehändelsen, vilket inte bara visades av att de både före och efter händelsen förklarade och tolkade den för läsarna, utan de beskrev också stockholmarnas reaktioner, vilket i sig bidrog till att öka intresset. Det var heller ingen myndighet, utan *Dagens Nyheter*, som hade skickat ut ångaren Kastor för rädda den försvunne. Det förstärker intrycket av att det, trots Rollas tragiska ofärd, var en i grunden medial angelägenhet. Under efterspelet aktiverades alltså ytterligare medier, bland andra bårhuset, vaxmuseet, illusoriska tablåer på Djurgården och särtryck. Varje medium hade sina specifika uttrycksformer men de fångade upp sådant som tidningarna publicerade. Uppfattningarna om dem var samtidigt beroende av hur tidningspressen skrev om dem. På det här sättet pågick inom mediasystemet en växelverkan mellan olika medier, vilket en detaljerad undersökning av en enskild händelse, som omständigheterna runt Victor Rollas sista ballongflygning visar.

Nu har de viktigaste relationerna och beroendena klarlagts inom det mediasystem som boulevardpressen ingick i. Med de förutsättningarna klara, är det dags att avancera till avhandlingens nästa kapitel. Där kommer fokus delvis att förskjutas från form till innehåll. Det handlar om hur boulevardtidningarna beskrev storstaden.

Boulevardpressens storstad

I föregående kapitel avhandlades bland annat Stockholms mediasystems grundförutsättningar med boulevardpressen i fokus. Jag visade på ett spektrum av beroenden mellan olika medieformer, platser och ekonomiska intressen. Att medierna verkade i ett system är en utgångspunkt i följande kapitel. De frågor det här kapitlet besvarar är hur boulevardtidningarna förhöll sig till Stockholm som storstad. Hur beskrev de den och vilka aspekter synliggjordes av den? Här kommer inledningsvis övergripande idéströmningar i det sena 1800-talet med betydelse för hur staden och storstadsrummet förstods att presenteras. Utifrån dessa aspekter kommer jag att visa två huvudsakliga teman boulevardtidningarna gjorde bruk av för att beskriva staden. Det ena bygger på översikt, helhet och reflektion, det andra på rörelse och direktet. Boulevardtidningarna gjorde anspråk på tolkningsföreträde. I det följande beskrivs och analyseras därför även *hur* tidningarna försökte etablera och upprätthålla detta.

Modernitet och framsteg

”Moderniteten kan inte begripliggöras utanför stadskontexten”, skriver Leo Charney och Vanessa R. Schwartz. Det moderna livet framstod under slutet av 1800-talet som definitionsmässigt urbant. I staden rörde sig kapital, kroppar och varor. Här uppstod konsumismen.³⁰⁴ Människan tycks ha ett behov av att kategorisera och sätta etiketter på företeelser av de mest skilda slag. Att kronologiskt uppdelar historien i epoker eller strömningar är ett sätt som det här tagit sig uttryck på. Moderniteten eller det moderna har tillskrivits olika egenskaper beroende på perspektivet. Den moderna tiden har sitt ursprung i upplysningen och dess kritik av religion och tro på människan och hennes framsteg. Det innebar ett nytt synsätt på historien

– historien blev mer närvarande i samtiden i bemärkelsen någonting som man utvecklades ifrån.³⁰⁵ Det moderna förhållningssättet blev en specifik form för att betrakta verkligheten. Man kan också tillskriva moderniteten andra kvaliteter, sådana som har med ekonomiska och materiella aspekter att göra, industrikapitalismen med medföljande arbetsdelning, arbetarklassens framväxt och mycket annat. Hit bör även de nya teknologier som likaså förändrade föreställningarna om världen läggas. Tid och rum hade under lång tid i historien varit någonting mer eller mindre konstant. För att kommunicera med någon krävdes i regel att man befann sig ansikte mot ansikte och den teknologi med vilken man kommunicerade på avstånd – papperet – behövde förflyttas fysiskt.³⁰⁶ Under 1800-talet började ”traditionella” gränser mellan nära och fjärran och föreställningar om dem så sakteliga att luckras upp. Förbättrade tryckpressar, och den moderna statens framväxt med exempelvis utbildningssystem, gjorde tidningspressen till en allmän vara. Även om tidningar funnits sedan 1600-talet var den massspridda tidningen en modern företeelse. En ökad medvetenhet om samtidighet blev en följd av detta; som svensk tog man väsentligen del av samma nyheter, oavsett om man befann sig i Norrköping eller i Sundsvall.³⁰⁷ De moderna telekommunikationerna och järnvägen förändrade i någon mån kommunikationsförutsättningarna i grunden. Genom ögonblicklig förbindelse kunde meddelanden förmedlas genom telegrafrådar och sedermera genom telefonledningar. Kommunikationerna förflyttade inte bara information, utan även föremål och människor. Ångbåtar och järnvägar förändrade under 1800-talet i grunden möjligheterna att färdas.³⁰⁸

De stora förändringar som pågick i samhället i stort fick också återverkningar på pressområdet. Förbättrade kommunikationer möjliggjorde större spridningsområden för tidningarna. Snäll- och rotationspressar ökade väsentligt en tidnings möjlighet att bli masspridd. Ett fåtal tidningar drevs verkligen i industriell skala. Och att exempelvis Rudolf Wall och Jacob Fredrik Hagström hade blivit mycket rika på *Dagens Nyheter* respektive *Fäderneslandet* var ingen hemlighet. Pressen i stort, men även tidningsmännen, tillerkändes allt högre status i samhället. I *Budkafflen* reflekterade krönikören över den svenska tidningsmannens starkare ställning:

Under de 21 år jag tillhört pressen ha de svenska tidningsmännen betydligt förändrats. De äro lika genialiska. Men betydligt mera gentila och rangerade. Då funnes på sin höjd unga tidningsmän med hund och älskarinna och bankodiskontlån. Nu finnes det tidningsmän med räntor och häst och lustyacht och både fru och älskarinna. Man blef

tidningsman af en slump eller såsom byrke eller blef det, om man var en orolig ande, som icke passade för livvets filister-förhållanden. Nu studerar den unge mannen tidningsskrifvare. Nu vill man blifva, inte embetsman – utan tidningsman.³⁰⁹

Tidningsmännen med lustyacht och som kunde leva på räntor var visserligen inte många. Men att de fanns var ändå betydelsefullt inte bara för näringsens status: det innebar också att många lockades att pröva lyckan i pressen. De berättelser som florerade i samtiden som Johan Jarlbrink har studerat gör gällande att de unga männen som sökte sig till pressen var idealister som ville förbättra samhället, med Arvid Falk i *Röda rummet* (1879) som ett typiskt fiktivt exempel.³¹⁰ Här speglades det publicistiska idealet, men i takt med att masspressen uppstod kunde även drömmen om förmögenhet locka. Samtidens presshistoriska förändringar rörde status, professionalisering, ekonomi och industri. Men, som Richard Terdiman alltså påminner om beträffande franska förhållanden, vad som i efterhand framstår som en spikrak utveckling mot större, snabbare och bättre kan både ha uppfattats annorlunda i samtiden och varit förändringar som verkligen inte berörde alla tidningar.³¹¹

I fler än ett avseende bör boulevardpressen betraktas som en produkt av och en motvikt till de större och övergripande presshistoriska förändringarna. Sekelskiftet 1900 såg en ny och en avgjort modern tidningsmannatyp: reportern. Han (sedermera även hon) var en representant för ett aktivt tidningsskriveri. Reporterns journalistik krävde kroppslig aktivitet i offentligheten. Men också i fler bemärkelser bidrog reportern till en aktiv journalistik: genom att iscensätta sin journalistiska produkt som någonting som krävde aktivitet.³¹² Ett av de mest explicita sätt det genomfördes på var att journalisten själv tog plats i sin text. Vid ett reportage eller en intervju utgjorde reporterns egna upplevelser minst lika viktiga delar av helheten som själva mötet, om det exempelvis handlade om ett hemma hos-reportage.³¹³ Publicisten som tidigare utgjort det dominerande idealet stod för någonting annat – hans texter var eftertänksamma med anstrykning åt det litterära, akademiska eller politiska.

Boulevardtidningen utgjorde alltså ett slags publicistisk blandform, i gränslandet mellan den moderna masspressen och en äldre opinionsbildande elittidning; mellan ett nytt och ett gammalt journalistiskt ideal; mellan dagstidningens dagsfärska och snabbt föråldrade innehåll och månads- och familjemagasinens mera allmänna; mellan de stora frågornas politik och vardagslivets trivialiteter. Den är en blandform i genremässig mening och

en produkt av de press- och kulturhistoriska förändringar som ägde rum i slutet av 1800-talet. Samtidigt är det viktigt att betona arvet från den parisiskt influerade pressen som fanns i Sverige under mitten av 1800-talet.

Tidningsstäder

Många historiker har vittnat om pressens betydelse för utvecklingen av det moderna samhället. Terdiman kallar exempelvis den masspridda pressen för ett slags metonymi för den moderna världen.³¹⁴ Gunther Barth som har skrivit om den amerikanska storstadspressen, menar att den skilde ut sig från tidningar som synbarligen var urbana. Att en tidning kom ut i en storstad gjorde den inte nödvändigtvis till en storstadstidning, resonerar han. Det var de nya journalistiska praktikerna som skilde ut den *verkliga* storstadspressen. Dess uppgift var att ”fånga 1800-talets största nyhetsstory – modernt stadsliv”. Tidningen fungerade som ett modernt substitut för prästen för att hålla samman en gemenskap. Att hålla sig à jour genom att läsa tidningen i en situation när allting tycktes vara i rörelse fungerade identitetsförstärkande för både nyinflyttade och redan etablerade invånare.³¹⁵ Vanessa R. Schwartz lyfter också, med stöd av Benedict Anderson, fram tidningspressens förmåga att sammanbinda Paris diversifierade befolkning till en gemenskap. Pressen tilltalade läsarna som ett kollektiv, vilket den sedermera gjorde sitt bästa för att tillfredsställa genom att göra stadslivet till ett spektakel.³¹⁶

Sociologihistorikern Rolf Lindner har i ett flertal arbeten intresserat sig för urbansociologins historia. I *Walks on the wild side* (2013) och i *The reportage of urban culture* (1996) undersöks betydelsen av den journalistiska erfarenheten för den urbansociologi som uppstod kring Robert Ezra Park och kallades Chicagoskolan.³¹⁷ De journalistiska arbetsmetoder som uppstod i amerikansk storstadspress handlade enligt Lindner om att främmandegöra staden, så att tidningsmannen fick agera upptäcktsresande för sina läsares räkning.³¹⁸ Många forskare har alltså lyft fram tidningspressens sammanhållande funktion för befolkningen i storstäderna. Mycket av det här förefaller bygga på de tankar som Georg Simmel formulerade kring storstaden under 1900-talets första år. Håkan Forsell menar att Simmels inflytande på forskning om storstaden ”knappast går att överskatta”.³¹⁹ I fråga om hur pressen har analyserats i förhållande till staden, framstår dess gemensamhetskapande funktion nästan som ett svar på problematiken med anonymitet och rotlöshet som bland annat Simmel formulerade.

Storstad är en kategori som bör förstås historiskt. En stad är någonting annat för oss än den var för någon under antiken eller under 1600-talet. Det avser såväl begreppets kvantitativa som kvalitativa egenskaper. Ett exempel på fenomen som i dag tas för givna storstadsföreteelser är fungerande kommunikationer, i fråga om både överföring av budskap och förflyttande av människor, av vilka många uppstod från mitten av 1800-talet och framåt. Var det vid denna tid man också började irritera sig på sina medresenärer på spårvagnen och på tåget, på ineffektiva konduktörer och bristfälligt underhåll av stationer och spår?³²⁰ Överhuvudtaget kan man tala om att människor på ett helt annat sätt än tidigare, åtminstone i de större städerna, började dela sin vardag med varandra.³²¹ Det var i samband med de här erfarenheterna som tidningarna antog positionen av guider till storstaden. De beskrev, förklarade och skapade mening kring Stockholm. Tidningarna såg det som sin uppgift att betrakta, beskriva och förklara stadsfenomen för allmänheten.³²²

En ofta förekommande texttyp i boulevardbladen som behandlar staden som helhet är översiktsartikeln som inte sällan innehåller en rundtur i Stockholm eller någon annan av de europeiska metropolerna, gärna med en tur genom spårvagnsnätet. Det som uppmärksammas är ofta näringsställen och nya inslag i stadsbilden. Motsvarande texter förekom i många andra sammanhang i tiden, vilket har beskrivits av bland andra Anna-Maria Hällgren.³²³ Hon tolkar den roll som författarlaget i dessa texter antar som en pedagogisk funktion: läsaren skulle bli en ansvarsfull och kunnig betraktare.³²⁴ Utgångspunkten i rundturerna är ofta att förändringarna ”numera” sker i sådan hög hastighet att det är svårt att hänga med i svängarna. Om man förlitar sig på texterna i sig, svarade alltså guidningarna mot ett reellt behov. Michael Godhe har också noterat liknande typer av text i *Ny Illustrerad Tidning* tidigare under seklet. Enligt hans analys är det fråga om ett slags falsk återgivning: Stockholm beskrevs som någonting staden *egentligen* inte var – genrekonventionerna var starkare än viljan att beskriva realistiskt, om man så vill.³²⁵ Claës Lundin, vars texter är föremål för Godhes analys, gjorde Stockholm till vad han önskade att Stockholm skulle vara, eller kanske snarare vad de illustrerade familjetidningarnas borgerliga publik föreställdes önska sig av huvudstaden. Stockholm gjordes, på sätt och vis, till Paris. Jag menar att man inte bör ta beskrivningarna av staden och staden i sig för två skilda saker, det vill säga strikt separera dikt och verklighet. Man bör hellre se hur dessa aspekter samverkar och, i enlighet med Peter Fritzsche och John B. Thompson, dialektiskt påverkar

varandra och att föreställningarna om Stockholms restaurangliv var lika beroende av hur beskrivningarna såg ut i exempelvis boulevardpressen som hur de upplevdes omedierat. De förra skapade förväntningar på vad man skulle uppleva vid ett besök på ett liknande sätt som upplevelser från att ha varit där påverkade hur beskrivningarna tog sig ut.

Anna Westerståhl Stenport har fokuserat på en näraliggande aspekt av storstadsstrukturen i sin avhandling *Making space: Stockholm, Paris, and the urban prose of Strindberg and his contemporaries* (2004). Utifrån skribenter som själva tidvis publicerades i svensk boulevardpress, Anna Branting, August Strindberg och nämnde Lundin, undersöker hon hur storstadsrummet upprättas. Hennes analys genomsyras av relationen mellan Paris och Stockholm. Författarna behövde Paris som fond för att kunna beskriva Stockholm som en modern storstad. Den gamla parisiska tablågenren påverkade svenskarnas beskrivningar av både sin egen huvudstad och Paris. Och påverkan fungerade dialektiskt:

Å ena sidan är Stockholm lierat med, och lierar sig självt som en agent och mottagare av parisisk stadsrepresentation. Genom denna liering [...] förstås Stockholm som en förlängning av Paris i svagt och inre motstridiga rumsliga representationspraktiker. Å andra sidan, men på samma gång: att läsa Stockholm genom Paris innebär att förstå bilden av "Paris" som 1800-talets huvudstad på nya sätt; det tillåter oss att förstå Paris också som en förlängning av Stockholm.³²⁶

Man bör ha i åtanke att det inte nödvändigtvis är samma verklighet man möter i boulevardtidningarna som de personer upplevde vilka levde i eller besökte Stockholm på 1880-talet. Erfarenheter var naturligtvis beroende av olika sociala kategorier, som ålder, kön och klass; vissa hade råd och lägenhet att avnjuta en *table d'hôte* på "Opris", en del kunde domdera över tjänsteandarna, andra var mer ödmjuka inför att serveras, vissa hade makten att beskriva och tolka, ja bestämma, hur offentliga rum *var* vid denna tid. De som serverade, de som med lystna blickar fick se in genom fönstren, eller de fattiga gossar som sålde *Aftonbladet* eller kolportörerna som sålde andra tidningar hade med största sannolikhet andra upplevelser av offentligheten. Vad de emellertid alla hade gemensamt var tillgången till de berättelser som de med pennans makt (författare och tidningsmän i allmänhet, men särskilt boulevardkåsörerna) skrev om denna offentlighet.

Med bladen genom staden

Boulevardpressens funktion i slutet 1800-talet bestod i att, förutom bistå sina läsare med förströelse och underhållning, fungera som guider, först och främst till Stockholm, men på ett mer symboliskt plan även till storstaden som idé. Storstaden skapades diskursivt. Det fanns många som bidrog till att fylla begreppet med mening. Ett exempel är de i samtiden inflytelserika statistikerna, vilka hade sitt sätt att definiera begreppet. Det skedde vid en statistisk konferens i Rom 1889: 100 000 invånare utgjorde en storstad. Följden blev alltså att Stockholm formellt levde upp till storstadskraven.³²⁷ Inom den statistiska vetenskapen på hemmaplan skedde en förskjutning från 1700-talets tabellverk med intresse för rena kvantiteter till kvaliteter, alltså från befolkningens numerär till dess kvalitet. Statistikerna ägnade avsevärd energi åt vad som kommit att kallas moralisk statistik, alltså sådant som hade med exempelvis oäkta barn, självmord och brottslighet att göra. Och i de här sammanhangen utmärkte sig städerna.³²⁸ Stadsrummet var i så måtto, visade statistiken, på samma gång civilisationens hjärta – platsen för ekonomisk och annan tillväxt – som den var en härd för abnormt och farligt beteende.³²⁹

Civilisationskritik och storstadsliv begripliggjordes och spreds också från medicinskt håll. Nervsjukdomar av diverse slag drabbade storstadsmänniskan genom det som hörde den till: oljud, hektisk rörelse och ständigt föränderliga intryck. Men de här sjukdomarna rotade sig bara i vissa sociala skikt. Det var ett sjukdomstillstånd förbehållet samhällseliterna. ”Som klassmarkör var nervositetsbegreppet en succé”, skriver Karin Johannisson.³³⁰ I boulevardtidningarna fångades mycket av detta upp. Och när skribenterna talade om både sig själva och tiden som nervös anknöt de inte bara till ett slags samtidskänsla, utan kodade även sig själva och tidningarna socialt.³³¹ De aktualiserade de problem som storstadslivet kunde innebära för dem som bodde där. Men de lämnades inte vind för våg, tidningarna guidade den osäkra läsaren geografiskt, socialt och själsligt. Barth jämförde alltså den amerikanska storstadstidningens funktion i förhållande till läsaren med prästens. Man skulle dock kunna se det som att den verkade även som substitut för en annan profession – terapeutens.

Det var knappast någon jungfrulig mark boulevardtidningarna beträdde. Icke desto mindre gjorde de det till sin uppgift att beskriva Stockholm och storstadslivet. Frågan i det följande är hur.

Herr redaktör!

Insändaren af dessa rader, som har sin bostad vid Esplanaden och den härligaste utsigt öfver Humlegården, trodde, då jag läste de artiklar som eder ärade tidning innehöll om Vasastaden, att det blott var en dikt af Figaro och på samma gång en osanning. Jag fattade genast mitt beslut, tog eder tidning med mig, och hedrade den af eder så i all sin glans utmålade vanlottade stadsdelen med min närvaro, och mot min förmodan fann jag att alla de i eder ärade tidning skrifna artiklar fullkomligt öfverensstämde med sanningen.³³²

En insändare som den här kan mycket väl vara fabricerad. Ibland finns det skäl att misstänka att delar av det insända materialet faktiskt var producerat av tidningarnas egen personal. Det är väl dokumenterat att uppfattningar i samtiden gjorde gällande att detta var en utbredd praxis bland tidningsgivare. Redan på 1830-talet, i ett humoristiskt lexikon av Johan Peter Krok, heter det om insänt material att det ”ganska ofta händer, att Tidnings-utgifvarne sjelfve författat hvad de genom ett *insändt* söka påbörda någon inom den fria gissningens verld”.³³³ Oavsett om just den här insändaren skrivits av en läsare eller inte är den meningsskapande. Det är med tidningens hjälp som läsaren ger sig ut för att få veta sanningen om sin stad. Tidningen blev till en karta, med vars hjälp läsaren orienterade sig i sina egna omgivningar. Grannskapet som läsaren trodde sig känna blev klarare och sannare med *Figaro* i handen. Så här skrivet på näsan på läsaren hörde inte till vanligheten, men bilden av tidningsmannen som guide i storstaden var vanlig.³³⁴

Allan Pred har skrivit om den folkliga kulturen i Stockholm under det sena 1800-talet. Hans syfte är att undersöka den folkliga vokabulär som omgärdade Stockholms geografi och varför den var så rik. Frågan är helt enkelt varför stora delar av den arbetande befolkningen inte använde de officiella namnen på sådant som platser, inrättningar, stadsdelar och monument. Enligt Pred fungerade folkets smeknamn på platser som ett sätt att hantera moderniteten, förändringen och vilsheten. Särskilt den stora andelen av befolkningen som utgjordes av inflyttade behövde sätt att begripliggöra de föränderliga omgivningarna. Några exempel på folkliga namn på platser var ”Skojartian” för ett bostadshus på Söder där det bodde en hästhandlare, ”Kungens tandpetare” för obeliskan på slottsbacken eller ”Framtidsön” för Långholmen.³³⁵ Språket bidrog exempelvis till att skapa ”autentiska gemenskaper” i ett fragmenterat storstadsliv som återigen anonymiserade invånarna. De lägre klasserna etablerade egna tecken och sym-

boler som betecknade tillhörighet.³³⁶ Att göra storstaden till någonting eget var säkert en strategi för arbetare och nyinflyttade för att komma tillrätta med vilsenheten. En annan var förstås att gå till tidningarna och låta sig guidas, få förklaringar och sammanhang av auktoriteter på området.³³⁷ Och det här var alltså en roll som boulevardtidningarna gärna iklädde sig – de erbjöd villigt villa besökare och nykomlingar sina tjänster.

Under våren 1887 innehöll *Figaro* en rad artiklar under rubriken ”Vandringar i Vasastaden”. De berättar att Stockholm verkligen började bli storlaget, ”en af Europas vackraste städer”. Skribenten hade fått besök av en bekant från England och antog naturligtvis rollen som guide. Tillsammans med besökaren vallade skribenten läsaren runt bland stadens sevärdheter. De kom till vad engelsmannen trodde var ett slagfält som fick guiden att skämmas.³³⁸ Det var Tegnér lunden, och skribenten ömkade den store Esaias som fått ge namn åt en plats där det frodades ”snusk och ohyra, fylleri och liderlighet af värsta slag”.³³⁹ Smutsen var dold helt nära Drottninggatan, stadens finaste gata med ståndsmässiga palatslika hus, och måste upptäckas. Staden presenteras alltså som något okänt vilket *Figaros* skribent upptäcker och avslöjar.

Samma upptäckardrift var ett vanligt grepp vid tidningsmännens utfärder, inte bara i stadsrummet utan också när de skulle undersöka institutioner som allmänheten inte hade insyn i. Så exempelvis när *Figaros* redaktör besökte Konradsbergs mentalsjukhus 1884 för att undersöka rykten om missförhållanden och vanvård av patienterna där. De hade grasserat i årtal. Redan 1882 rapporterade *Hvad Nytt* om att det talades ”om en grym och omenskelig behandling af de stackars sinnesjuka. De som ha sina vägar derförbi, ha med fasa hört de gräsligaste jemmerrop tränga ut från dårhuscellerna”.³⁴⁰ *Figaros* redaktör begav sig alltså dit för att undersöka missförhållandena.³⁴¹ Stadens dolda utrymmen skulle synliggöras.

Boulevardtidningsredaktörernas metoder var inte lika elaborerade som *New York Worlds* samtida reporter Nellie Blys i hennes berömda reportageserie, som sedan publicerades i bokform som *Ten days in a mad-house* (1887). De utgav sig inte som hon för att själva vara tokiga och utan läkarnas vetskap kunna rapportera om eventuella missförhållanden.³⁴² I Sverige skulle det dröja ännu några decennier innan någon verklig motsvarighet till den mycket uppmärksammade kvinnliga reportertypen som arbetade under täckmantel äntrade scenen.³⁴³ Också *Budkaflens* redaktör begav sig till ett sinnessjukhus, Tufvan, för att undersöka förhållandena där. Det hade blossat upp någonting som omnämndes Tufvanskandalen under 1892. En Johansson hade lurats dit av sina släktingar och burats in mot sin vilja.

Budkaflens redaktör talade såväl med de intagna som med personal och direktören. Fastän patienterna klagade om att de kvarhölls mot sin vilja tyckte han att de verkade ha det bra. Mest verkade det vara "närvisiteten" som tagit sitt grepp om kvinnorna, "la vie surchauffée bär sin frukt i våra dagar", konstaterade redaktören.³⁴⁴ Även om metoderna skilde Bly och boulevardtidningarnas skribenter åt var syftena desamma: att lyfta fram det dolda i offentlighetens ljus och ta läsarna till platser de annars inte hade tillgång till.

Stockholmarna behövde verkligen en handbok över sin egen stad, menade *Figaro*. Få, om ens någon av de infödda stockholmarna skulle "vara vuxen att tjena en vän från landet såsom guide der borta i den stora stadsdelen Söder, eller på Kungsholmen, eller i Vasastaden". Och när kåsörerna gav sig ut till nämnda stadsdelar presenterades det som "icke just en Kongofärd, så dock en tur till civilisationens utkanter". "Känn dig själv!" uppmanade tidningen apropå en nyligen utgiven resehandbok. Stockholmarna behövde alltså inte på egen hand ägna sig åt att undersöka stadens "terra incognita". De behövde i stället läsa guidelitteratur över sin egen stad.³⁴⁵ Men det var också tydligt, även om det inte uttrycktes explicit, att man genom läsning av *Figaro* och de andra boulevardtidningarna blev hemmastadd i staden. Det var på så vis många texter om Stockholm ramades in. Om Djurgården fanns till exempel många utbredda, och enligt en skribent i *Vikingen* felaktiga, föreställningar som en lantlig idyll i motsats till det hektiska livet inne i staden. Men läsaren skulle inte låta sig luras av alla våra "qvasi- och verkliga" författare, som skrivit om söndagarnas folkliv, då de "i nio fall af tio" beskriver "ett idealiseradt och falskt 'Djurgårdslif'". Detta retade *Vikingens* skribent; denne hade tröttnat på det "poetiska snick-snacket", och spände bågen högre, han ville för läsarna beskriva det "i sanningens namn [...] sådant det är".³⁴⁶

Om idyllen fanns kvar någonstans minskade den snabbt i omfattning. Förstaden var dock ännu en annan värld, med krokiga gator och enkla människor, arbetare som försvann till fabriker och verkstäder om vardagarna, och på helgerna kunde man se någon landstrykare "som stärkt af drufvans safter hängifvit sig åt sin lust för krigiska idrotter inne i staden". Hus sträckte sig inte högre än en våning, och de var alla av trä. Det var annorlunda mot staden:

Förstadens befolkning utgör sålunda ett samhälle för sig med sina lefnadsvanor och åsigheter. Likväl inskränkes arealen för dessa egenheters utbredning för hvart år. Den moderna civilisationen med sina

små källarlika gårdar och stora stenhus, sin kurtis och sina kotterier tränger på från stadssidan med oemotståndlig makt och den ena tomten efter den andra eröfras af moderniseringen. Der förut de små låga träkojorna stodo med sina egendomligheter och gamla husgudar resa sig nu stora palats stela och präktiga. Der förut trädens blommor och frukter förnöjde sinnet ljuda nu spadens gnissel, släggans knackande och sprängskottens dån.³⁴⁷

Samhället höll på att förändras och det gällde att upptäcka medan det ännu var tid. Den dubbelhet som citatet uttrycker, alltså mellan avståndstagande från det lantliga och nostalgisk känsla för något genuint som försvinner, skulle med Martin Kylhammar kunna kallas pastorala ideal. Han menar att pastorala ideal alltid utspelar sig i gränslandet mellan naturen och civilisationen, och att det är ett kulturellt ideal eftersom det söker en syntes mellan de två polerna.³⁴⁸ Det finns en nostalgi i det att ett sätt att leva verkar vara på väg att försvinna, angripet av civilisation och stad. Texten leder dock oåterkalleligen framåt, trots att det möjligen är sorgligt att rasera naturens skänker som gav livet njutning får det stå tillbaka för vad staden kan erbjuda ifråga om exempelvis bekvämlighet och ordning. Budskapet var tydligt: storstaden bredde ut sig vare sig man önskade det eller inte. På sätt och vis främmandegjorde tidningarna staden inför läsarna, och genom detta grepp kunde de ha någonting att upptäcka, förklara och guida i. På ett liknande sätt som den amerikanska storstadspressen som finns beskriven hos Lindner främmandegjorde boulevardtidningarna stadsrummet för att kunna göra upptäckter och lägga det tillrätta.³⁴⁹

Framåt och uppåt: Modernitet och överblick

Två perspektiv dominerade när tidningarna beskrev den moderna stadens betingelser. Storstaden ansågs vara det främsta uttrycket för civilisationens framsteg, för det moderna. Det andra perspektivet är det ofta använda och symboliskt betydelsefulla greppet att blicka från avstånd, ovanifrån.

I den allra mest generella meningen red boulevardtidningarnas texter på moderniseringsvägen. Samtidens uttolkare av staden uppfattade det som att de levde i en brytningstid, vilket också många historiker menar att de faktiskt gjorde.³⁵⁰ Att samhället, och särskilt storstaden som verkets krona, var framåtskridande och uppåtstigande förefaller ha varit så självklart att det knappast behövde motiveras. Minsta företeelse tog skribenterna till

intäkt för att förändringen var nu. Det handlade i många fall om att vara uppmärksam på samtidens förlopp eftersom tempot var så högt. Texterna ger uttryck för att samtidens stockholmare befann sig i en definitivt annan tid än tidigare generationer. Samtidigt vittnar de om den rådande övertygelsen att perioden i sig var historisk – den var hastigt övergående. Man måste därför ta tillfället i flykten och beskriva förändringarna medan det ännu fanns tid. Dessa föreställningar om historien och framsteget inte bara uttrycks i texterna; det finns alltså goda skäl att delvis se dem som *upphov till* texterna. I så måtto påminner de om många andra rörelser i tiden, exempelvis Artur Hazelius livsprojekt Nordiska Museet och Skansen.³⁵¹ Det handlade om att samla in och bevara ett samhälle och kulturella uttryck som man upplevde höll på att försvinna. Men det var ett avgjort storstadsperspektiv von oben. Sverige var alltjämt, alla verkliga och föreställda förändringar till trots, i allt väsentligt ett jämförelsevis måttligt industrialiserat jordbruksland.³⁵²

Denna uppfattning om samtidens förhållande till det förgångna och framtiden var en viktig beståndsdel i hur staden förstods. I en artikel i *Vikingen* uttrycktes idén genom själva narrativet. I ”Stockholms framtid” resonerade skribenten om vilka offentliga åtgärder som behövde vidtas för att staden skulle kunna utvecklas på bästa sätt. Relevansen härvidlag återfinns snarast i det sätt på vilket argumentationen strukturerades: alla förändringar och förbättringar lyftes fram som skäl för att nya moderniseringar krävdes. Utvecklingen var oerhörd: på kort tid hade sjukhus, hamnar och övrig infrastruktur tillkommit i en omfattning som inte setts maken till. Utvecklingen skulle komma att fortsätta, och för att komma till rätta med de medföljande kommunikationsproblemen måste Stockholm ”tillägna sig sådana förbättringar som tillhör en hög kultur”.³⁵³ Ordet hög är i sammanhanget av särskild betydelse, eftersom det röjer den evolutionära synen på samhället – utvecklingstrappan. Det handlar om en linjär historiesyn som förknippas med moderniteten.

Att denna syn på storstaden dominerade visar också de rapporter från kontinentens huvudstäder som var ett ofta återkommande inslag i boulevardtidningarna. En sida av det storstadsmässiga stavades kommunikationer och tekniska förbättringar. När Berlin besöktes av *Hvad Nytt*s Fritiof Cronhamn var det sådant som huvudsakligen belystes. Det mesta han upplevde av den kejserliga huvudstaden var ”storartadt”. Bland annat föll han för de breda och raka avenyerna. Förutom mer traditionella sevärdheter som slott, kyrkor och konstgallerier, tidstypiska panoramor och vaxmuseer, studerade den gästande svensken stadens rörpostsystem som han förbluffa-

Katarinahissen lyfte upp stockholmarna såväl fysiskt som symboliskt. För boulevardtidningarna blev den till en resurs i deras överblicksretorik. Ur Stockholmskällan.

des över.³⁵⁴ Olika typer av samfärdsel beskrevs ofta i boulevardtidningarna. Samme skribent som berömde den kejsarliga huvudstadens kommunikationer gjorde det även med Stockholms. Han berättar ett drygt halvår före Hissens invigning om hur den var tänkt att fungera, med sina två ”vagnar, som föras upp och ned genom vattenkraft och komprimerad luft”.³⁵⁵ När den sedan väl invigdes i mars 1883 var skribenten själv bland de första att låta sig upphissas. Han berättar att så många som 14 000 stockholmare roade sig med att begagna Hissen under dess första två dagar i bruk. Han delade känslorna av skräckblandad förtjusning med sina medresenärer i kupén. Svindelkänslor, rädsla och ångest blandades med förtjusning inför scenerierna som utspelades långt därnere. Men allra bäst tedde sig utsikten från Hisscaféets tak. ”Här visar sig ett hänförande panorama för ens fötter, i omfattning och utsträckning vida större än utsigten från Mosebacke.” Entusiasmen inför Hissen som ett stort framsteg var legio bland skribenterna i tidningarna.³⁵⁶

Att skribenterna hänfördes av hissanordningens etablering i staden är i sig inte förvånande. Hissen var en uppseendeväckande nymodighet i stadsrummet. Det var emellertid inte bara de mer iögonfallande nyheter som inkorporerades i denna framtidstilltro. Ytligt sett obetydliga tekniska attiraljer blev för tidningarna bekräftelser på denna föreställnings giltighet. Minsta nyhet formades av framstegsdiskursen, oavsett om det rörde en nyetablerad mekanisk tvättinrättning, en skoborstningsmaskin i Kungsträdgården eller personvågar som var utplacerade runt om i staden.³⁵⁷ En sak var helt säker: ”Tiden går framåt, ej tillbaka.” I denna truism finns emellertid någonting väsentligt av 1880-talets boulevardpress sätt att beskriva huvudstaden och livet där, ty ”tiden *nu* är icke mer densamma som *förr*: den är rastlösare, mera omvexlande, mera ingripande och mera fordrande. Den fordrar receptivitet på samma gång som fasthet och karakter”.³⁵⁸

Hissen bar också på en annan symbolisk betydelse. Liksom andra kommunikationsteknologier avsedda att få människor till fysiskt uppstigande, kunde den användas som metafor för samhället. Det handlade om en vertikal rörelse från en lägre till en högre nivå. Det är bland annat därför som Andreas Bernard menar att ”hissen är en paradigmatisks plats för modernitet”.³⁵⁹ Den förändrade också höga byggnaders hierarki i grunden. Före hissens tid var rummen sämre ju högre upp i ett hotell man kom. Personalen gick ogärna upp för alla trappor och enbart mindre bemedlade resenärer kunde förväntas göra det. Med hissen förändrades den fysiska otillgängligheten till en symbolisk, då hissen möjliggjorde för hotellhierarkin att spegla samhällsbyggnaden.³⁶⁰ Denna bild, upplyftandet och överblicken, hade många användningsområden, och den var kraftfull. Till stor del kan man finna en förklaring till detta ovanifrånperspektiv i de uppfinningar som tillät människor att komma upp på utkiksplatser. Katarina- och Mariahissarna i Stockholm som konstruerades under 1880-talet är givetvis bra exempel. I nära anknytning till ovanifrånperspektivet bör man se avståndsbetraktandet, det Wolfgang Schivelbusch har kallat ett panoramiskt iakttagelsesätt. Det här seendet härleddes till 1800-talets nya sätt att resa stillasittande i en kupé med omgivningen hastigt passerande utanför fönstret. Hastigheten tvingade människor till nya sätt att betrakta nejden; de tvingades se bortom förgrunden och behandla vyn som ett sakta rörligt panorama.³⁶¹ Till detta bidrog även mediala spektakel som panoramor, dioramor och rundmålningsbyggnader – i Stockholm representerades sådana teknologier inte minst av ett så kallat Kaiserpanorama som under namnet Panorama International hade i repertoaren just storstadsmotiv som placerade betraktaren på avstånd.³⁶²

Flera forskare har uppmärksammat ovanifrånperspektivet som särskilt betydelsefullt åren kring sekelskiftet 1900. Med Allmänna konst- och industriutställningen 1897 som fall argumenterar Anders Ekström för att det fanns ett idealt sätt att representera utställningen på: från ovan och på avstånd. Det skulle lära besökare och samtid hur utställningen på bästa sätt skulle betraktas, men också fungera som ett arkiv över utställningen avsett för framtiden. Han sammanfattar sina slutsatser:

Inom ramarna för det evolutionistiska perspektiv som beskrev kulturutvecklingen som en uppåtgående rörelse, fick dessa översiktsbilder en otvetydig moral. Publiken placerades i höjden av historiens framåtskridande, en position som på flera platser inom utställningsområdet kunde översättas till en omedelbar kroppslig förnimmelse.³⁶³

Översiktsmedier benämner Ekström de olika tekniker som hade till syfte att skapa överblick för betraktarna. Det rörde sig bland annat om fotografier tagna från luftballong och utsiktsplatser. Det fanns här en laddning mellan å ena sidan det faktum att det var betraktarens ögon och seende som skulle tränas att kunna se själv, alltså genuint kroppsligt, och å andra sidan det omedierade och vetenskapliga betraktandet det skulle ge upphov till, ett okroppsligt och i någon mening objektivt seende. Det fanns en samtida pedagogik som gjorde gällande att om man lärde sig att se på rätt sätt, vilket exempelvis översiktsbilder där sammanhang blev tydliga kunde bidra med, skulle ”tingen [...] tala för sig själva”.³⁶⁴

Även Anna-Maria Hällgren betonar den pedagogiska och moraliska betydelse som översiktsperspektivet hade i den visuella kulturen under 1800-talets slut. Publiken skulle uppmuntras till att bli goda och ansvarsfulla betraktare som visste vilka värderingar som skulle tillmätas olika bildkategorier. Hon visar att processen i högsta grad var intermedial, att innehåll och teman vandrade mellan medieformer och förstärkte och utnyttjades av varandra.³⁶⁵ Patrick Joyce har kallat överblicken i förhållande till den moderna staden en del av en modernitetens retorik. I relation till det sena 1800-talets alltmer sofistikerade kartor, som inte bara kodade geografiskt utan också socialt, läser han in en maktrelation där betraktaren – som en privilegierad observatör – avskiljs från det betraktade. Det handlar i Joyces analys om ett slags panoptiskt maktförhållande.³⁶⁶ Den liberala makt som Joyce beskriver, vilken genom olika teknologier formade individerna i förhållande till sig, tjänade på att framstå som naturlig och just inte som maktutövning. De skribenter och tidningar som tillskrev sig själva överblickspositionen,

gjorde det som en del av den egna självpresentationen. Man gjorde anspråk på denna maktposition. ”Du ensam konstupel, som den kalla vinterkvällen smyger dig in i kuren på torget och tar dig en klunk ur en liten flaska”, varnade *Dagens Nyheter* apropå *Figaros* redaktör: ”Jörgens ögon se dig!”³⁶⁷

Figaros redaktionslokal var belägen fyra trappor upp i Brunkebergs hotell vilket i detta sammanhang blev en resurs. Som en av tidningens före detta medarbetare skrev 1908: ”Uppe från sina rum vid Brunkebergstorg håller han med ögon och öron uppsikt öfver allt som sker nere i den stad han älskar och känner bättre än mången af de infödda.”³⁶⁸ I *Tjänstekvinnans son* (1887) beskriver August Strindberg sitt alter ego Johans intryck av sin första tid på tidningsredaktion: ”Tidningsbyrån tjugade honom såsom ett observatorium från vilket man skådade ut över världen och såg världshistorien växa upp[.]”³⁶⁹ Ovanifrånsperspektivet gjorde att man såg saker som andra inte kunde; perspektivet gav möjlighet att av delarna konstruera en helhet. *Budkaflens* krönikör skrev att han ofta sett tidningens läsare göra ”jemförande studier mellan mitt hufvud och mitt fönster i Budkaflen och mitt hufvud och mitt fönster i verkligheten”.³⁷⁰ Det var alltså verkligen så de arbetade, de stod med sina huvuden ut genom fönstret och betraktade folklivet – liksom klichén som inledde kåsörens avsnitt i *Budkaflen* intygade.

Ytterligare ett par belysande exempel kan hämtas från signaturen Torbjörn i *Budkaflen*. Det ena är från 1888, då den tyske *Kaiser* Vilhelm II var på statsbesök i Stockholm. Då hade Torbjörn tvingats lämna sin upplyfta position och sälla sig till de 50 000 stockholmare som gått ut för att få en glimt av furstarna. Det var trångt som i en silltunna, och ”vi sågo ingenting”.³⁷¹ Vid en annan tilldragelse, arbetarnas Första maj-demonstration, ett par år senare befann han sig ovanför den på Drottningberget. Han skådade ut över den ringlande ormen av arbetare under röda fanor, en arbetararmé av ”levfande maskiner”, vars rörelser han kände sig kunna reglera som en fältherre som blickade ut över slagfältet. Med tränat tidningsmannäöga från ovan kunde han lätt konstatera att både polisens uppgift om 6 000 marscherande och *Social-Demokratens* om 30 000 båda var missbedömningar.³⁷² Med de två perspektiven placerade såhär sida vid sida blir det väldigt tydligt hur överblicken var en resurs för kåsörens legitimitet som beskrivare. När han tvingades beblanda sig med befolkningen på gatunivå blir hans expertposition upphävd och den härtill hörande förmågan att uppfatta helhet går om intet. Överblicken i boulevardpressen handlade om att boulevardtidningarna kunde se staden som helhet.

I det samtida New York fick ovanifrånsperspektivet högst handfasta former. Mona Domosh menar att just tidningspressen var den första industri

Signaturen Torbjörn blickar ner över Stockholm från sitt vindsfönster. Klichén fanns ovanför kåsörens artikel i varje nummer, även om ansiktet i bilden byttes ut när kåsören byttes ut.

som omsatte sina behov av att marknadsföra verksamheten och påverka föreställningar om företaget i höga byggnader. Både *New York Tribunes* och *New York Worlds* skyskrapor konstruerades 1875 respektive 1889 som i tur och ordning Manhattans högsta och stadens högsta. Tidningsföretagen dominerade New Yorks byggnation på höjden i över 20 år, och 1881 var tre fjärdedelar av nytilkomna höga byggnader på ett eller annat sätt associerade med tidningar.³⁷³ Det gav ytterligare en dimension till överblicksmetaforiken. Denna metaforik har dock Mats Hyvönen visat var gångbar även på 1930-talet och på 1960-talet. På 1930-talet kunde lokaltidningen *Norrlands-Posten* hävda att den var del av ”Pressens vakande världsöga”,

och på 1960-talet flög lokaltidningarna, när de iscensatte sig själva i exempelvis reklam, såväl över sina hembygder som i rymden och blickade ner över hela klotet. Hyvönen visar hur argumentationen kring den metaforiken ofta knöt an till nya teknologier, antingen sådana som tidningarna begagnade – trådlös fjärrskrivare – eller sådana som läsarna kunde relatera till – teven.³⁷⁴ När boulevardtidningarna använde överblicksmetaforiken anknöt även de till samtida visualiseringsteknologier, som utblicken från luftballongen, överblicksfotografier och panoramor.³⁷⁵ Det finns alltså skäl att tala om överblicken som en bild som tidningar genom historien har tvingats återuppfinna, eller åtminstone för att den skulle uppfattas som berättigad behövde förses med nya resurser.

Många fler än kåsörerna i boulevardpressen färdades i Hissen för att blicka ut över Stockholm eller spanade genom högt belägna fönstergluggar. Fönstertittandet som bild har en längre litterär tradition att fungera som ett sätt att hantera stadslivet. I E. T. A. Hoffmanns novell *Des Veters Eckfenster* ("Min kusins hörnfönster" i svensk översättning) från 1822 får berättaren lära sig att betrakta och läsa staden av sin rörelsehindrade kusin som hela dagarna sitter i sitt hörnfönster och betraktar stadslivet där utanför. Först blir huvudpersonen vimmelkantig av vad han upplever som en formlös massa. Men kusinen insisterar och lär honom att se och att läsa individerna genom att följa dem en i taget. Så betraktar de marknadslivet utanför och förstår att utifrån vad de kan se av människornas ytor kan de läsa deras inre och relationerna de har till varandra.³⁷⁶ En annan känd och likartad text är Edgar Allan Poes *The man in the crowd* från 1840. I denna berättelse sitter en man på ett kafé i London och läser en tidning. Efter en stund lägger han undan tidningen, och börjar, som Peter Fritzsche skriver, titta ut på det passerande folkivet "som vore det lika enkelt att läsa staden som att läsa tidningen". Med skarp precision identifierar mannen kontoristerna genom deras lätt utstående övre delar på örat (där de brukar ha pennan), kan skilja fattig från rik etcetera.³⁷⁷ Boulevardpressens krönikors klichéer, titlar och utförande antyder anspråk på en liknande kompetens som Poes och Hoffmanns stadsåskådare. Till skillnad från de litterära figurerna som utför betraktandet och läsningarna av stadslivet i avskildhet, gjorde boulevardpressens skribenter detta till en publik aktivitet. Genom ett inbjudande tilltal och hög frekvens bjöds läsarna in till att inte bara ta del av skribenternas position, de kunde också lära av dessa experter hur staden skulle betraktas.

Få läsare hade de mediala möjligheterna att göra anspråk på denna överblickande position på samma sätt som tidningsmännen. Förutom skriben-

ternas tillgång till ett väletablerat medium för att skapa mening kring storstaden, var de också en del i ett slags pressens cirkelresonemang: tidningar ägnade mycket tid åt att beskriva pressens viktiga funktion i samhället, en aura av samhällsrelevans som sedan i någon utsträckning föll tillbaka på, och blev en resurs för, varje enskild skribent.³⁷⁸ *Vikingen* gav uttryck för något av denna ideologi under rubriken "Att observera". Tidningen menade sig stå någonstans emellan dem som ägnade sig åt "knapphändig beskrifning" och dem som "af specielt fackintresse afhandla [...] ämnen för en yrkeskunnig men begränsad publik". Attityden skulle i stället vara den "fullt journalistiska", vilket innebar detsamma som en "orienterande öfversigt".³⁷⁹ Notabelt nog införde också *Vikingen* i påföljande nummer en fast plats för kåsören Frithiof under rubriken "På utkiken".

Det förelåg alltså konsensus bland tidningarna kring vad den läsande allmänheten kunde erhålla genom läsning av boulevardtidningarna. Man kunde hålla sig à jour med inte bara dagens skeenden, utan även samtidens utveckling och vad det betydde att leva i en modern storstad.

Rörelse, nyhet och tidningsmannaroller

"Låtom oss [...] göra en tur genom staden, dervid följande 'ringlinien' med en och annan afstickare, och hafva ögonen med oss, riktade till höger och venster, uppåt och nedåt."³⁸⁰ Med skribenten i *Vikingen* som ciceron fick läsaren sig 1884 en tur i den stad, som inte stod att känna igen: "allt är nytt". Det var genom en bebyggelse med storstadsmässig prägel de färdades. Det var någonting annat än gamla Stockholm; Vasastaden hade vuxit fram som en ny stadsdel med breda gator och husen var stora och tornbeprydda. I staden bredde sig numera esplanader ut, som hade dubbla körbanor. Varje stadsdels befolkning var lika stor som landsortens städers. Runt esplanaderna samlades det som verkligen utgjorde det storstadsmässiga i Stockholm – källare, schweizerier, kaféer, tidningskontor och handelsbodar. Den som trodde att det bara var samfärdseln eller stadens yttre siluett som hade förändrats under de senaste tio åren gjorde ett gravt felslut, menade skribenten. Ty invändigt hade stadens offentliga lokaler gett efter för "nutidens rymliga, luftiga och eleganta, mången gång konstnärligt dekorerade salonger". Med lokalernas förbättringar hade också följt en förfining av besökaren som var "mera städad och nykter".³⁸¹

Läsaren fick följa med in i de moderna lokalerna för utskänkning. Tjusigt tecknades den ena imposanta byggnaden efter den andra, hus som skuffat undan de förr "vanprydande rucklen". Perspektiven varierade, men det var

från en högt belägen plats som det moderna visade sig särskilt tydligt – att lyftas upp i Katarinahissen. Den var ett ”djerft och storslaget arbete”, och från dess höjder kunde läsaren genom sin guide bokstavligen se hur det moderna hade dragit fram i Stockholm. Telefonledningarna syntes som ett nät, som på sina ställen var så tätt vävt att det förmörkade himlen.³⁸²

Kåserierna är på samma gång tidlösa och tidsbundna. Tidlösa är de i meningen att de saknar nyhetens aktualitet – de kunde ha publicerats en månad tidigare eller två år senare. De är tidsbundna för att de fungerar som uttryck för ett slags tidsanda. De fokuserar ofta på just det som låg och grodde i samtiden, det som upplevdes som viktigt eller signifikativt i det offentliga samtalet. De aktuella politiska frågorna och de omtalade personerna varierar – men själva meningsstrukturerna är allt som oftast desamma. Den omslutande ramen var moderniteten. I exemplet ur *Vikingen* genomsyrade det moderna *hela* staden, dess nya byggnader stoltserade, nya teknologier som ringlinje och hissar förmådde invånarna att förflytta sig, deras röster färdades genom telefonlinjer, och på tidningskontoren kunde stockholmaren ta del av nyheter från alla världens hörn. Men inte bara yttre omständigheter hade förändrats i Stockholm, också invånarna själva var förändrade – kultivering och modernisering märktes tydligt även i det avseendet. Den går alltså inte att isolera till teknik, byggnation och kommunikationer. Det moderna översköljer staden och omfattar allting – även människorna.³⁸³ Moderniteten åt sig på något sätt in i varje del av människornas vardag, den utvändiga miljön såväl som deras sinnen. Eller som en skribent i *Budkaflen* formulerade det apropå Östermalms förändring:

Och detta är blott *ett* blad ur det nya Stockholms märkliga försköningshistoria – ett exempel på hur utvecklingens trollspö med en häpnadsväckande snabbhet utplånat den forna småstadsprägel i både yttre och inre afseende.³⁸⁴

För att fördjupa förståelsen av dessa tematiker ska nu ett par samtida redan antydda tidningsmannaideal diskuteras, vilka hade betydelse för hur staden behandlades i boulevardtidningarna. Deras skribenter kombinerade två ideala journalistroller: den enväldige, överblickande publicisten och den aktive reportern. Man kan se det på ett formellt plan, det vill säga genom exempelvis boulevardtidningsredaktörernas medlemskap i Publicistklubben.³⁸⁵ Som ägare till tidningar med makt att, så länge kassan tillät, skriva efter eget huvud, kunde de göra anspråk på den position och status som

förknippades publicisten. Något som påminner om en reporterroll iklädde de sig när de rörde sig ut på stadens gator för att göra upptäckter eller undersöka missförhållanden. Samtidigt befann de sig i gränslandet mellan de båda idealen. Det berodde dels på den tradition inom vilken boulevard-tidningarna verkade, dels på de praktiska omständigheter som de små företagen befann sig i. De gav uttryck för en mobilitet som snarast brukar ses som ett uttryck för 1900-talets reporter. Läggs till detta kan också att den aktiva journalistiken under perioden blev allt vanligare och efterhand mera accepterad av dem som blev till föremål för den, exempelvis politiker och andra celebriteter.³⁸⁶ Det går också att göra kopplingar bakåt i tiden, till arvet från skribenter som Sturzen-Becker i bland annat *Aftonbladet* och Claës Lundin i *Ny Illustrerad Tidning* från 1800-talets mitt. Den förras specialitet var just att, som betraktare, blanda samman samtidens stora frågor med skvaller från det lokala societetslivet.³⁸⁷ Sturzen-Becker har som redan nämnts fått axla manteln som den franska kåseriföljetongens föregångsman i Sverige. Dag Nordmark har beskrivit hans aktualitetskrönikor ”Memoir öfver den förlidna veckan” som ”viljan att fånga den flyende samtiden”.³⁸⁸ Även i Sturzen-Beckers förhållningssätt till ett förgängligt nu, finns alltså något avgjort modernt.³⁸⁹

Tydligast exempel på kombinationen mellan rollerna utgör Jörgen i *Figaro*. Hans texter inleds ofta med att han gjorde sina morgonbestyr i sin kombinerade redaktion och bostad. Här iscensattes en redaktör som funderade över dagens politiska spörsmål, problemen i kommunalförvaltningen och mycket annat. Sedan tog de inte sällan den vändningen att han, likt en reporter som upplever det som sker, beger sig ut i staden för att samla intryck, ibland som flanören utan mål, ibland högst målmedvetet. Artikeln ”Femtiotvå millionärer” är ett typiskt exempel på en text där samtidsresonemangen i tornrummet följdes av en reporteruppgift. Den två spalter långa textens första del behandlar Oscar 11, relationen till Norge och andra frågor för dagen. Den aktiva skribenten, som ligger nära reporterrollen, trädde in efter ungefär halva texten, då Jörgen gav sig i väg till Centralstationen för att betrakta både folkmassan, de andra tidningarnas utsända och objektet för uppståndelsen, en grupp rika amerikanska besökare. Texten berättade hur han såg en folkmassa uppskattad till 5 000 personer köande för att komma in i stationsbyggnaden för att beskåda gästerna, men att han i egenskap av tidningsman fick passera köerna och ”rusade in, och hann”.³⁹⁰ Rörelsen kunde också ta sig en annan och mer traditionell form som påminner om en särskild tidningsmannatyp, flanören. Jörgen var knappast osynlig i Stockholms offentlighet, något som annars brukar framföras som

ett kriterium för flanerande: ”[h]ans förmåga att uppfatta världen beledsagades av världens oförmåga att ta in honom”.³⁹¹ Trots det var det en skribentroll som kunde intas i kåseriet. Exemplet utspelar sig en januarikväll 1893:

Längs ståtlig, hvit Strandväg, öfver bågnande Djurgårdsbro, svängning åt vänster bortåt Djurgårdens nejd, der nu träden stå ödsligt bara och snön ligger hårdt fastfrusen öfver marken [...] En spårvagn gnisslar förbi oss [...] Några svarta figurer gå samma stråt som vi. Ut till något af förlusteställena vid Djurgårdsslätt.³⁹²

Flanören skulle kunna kallas en tredje roll, vid sidan om publicisten och reportern, och har kopplats samman med många nya företeelser under 1800-talets senare hälft. Han har fått stå symbol för såväl detektiven och samhällsvetaren som den moderna konsumenten. Som historisk företeelse är han dock intimt förknippad med tidningsskrivaren, menar Walter Benjamin, som sällar sig till skaran som uppmärksammar den intima kopplingen mellan masskulturen i 1800-talets storstad och den masspridda tidningspressen.³⁹³ Flanören var alltså ett modernt uttryck som hörde den moderna staden till. En iakttagelse värd att uppmärksamma är hur dessa olika journalistroller alla tre varit ett slags moderna arketyper: publicisten decennierna runt 1830, flanören alltså under mitten av samma sekel i den moderna storstaden och reportern i början av nästa sekel.³⁹⁴ Synliggörandet av skribenten i sig har särskilt lyfts fram i förhållande till den i samtiden nya intervjumetoden – skribenten som en aktivt tolkande personlighet.³⁹⁵ Men ett studium av boulevardtidningarna visar att detta gäller även för andra textgenrer, i detta fall ett slags kåserande reportage. Den här analysen är fullt rimlig, det vill säga att se Jörgens kåserier som ett slags rollkombination av ett äldre och ett yngre tidningsmanideal. Det utesluter förstås inte en annan och enklare tolkning: Jörgen beskrev sin vardag och sitt liv och det är alls inget konstigt att man funderar över politiska spörsmål, sedan klär sig ståndsmässigt för att visa upp sig som kosmopolit offentligt och sedan beskriva sin väg till den tilldragelse han som tidningsman borde beskriva. Klä sig klanderfritt var han tvungen till, han hade skrivit både en etikettbok och hans tidning innehöll regelbundet en lång artikel om säsongens herrmode.

En aspekt av de olika journalistiska rollerna är att de förhåller sig till rörelse på olika sätt. Man skulle kunna se det som ett uttryck för tidningsmannens modernisering, eftersom moderniteten och det sena 1800-talets

storstad i så många avseenden handlar om rörelse. I miljonärtexten understryks tidningsmannens aktivitet, men rörelsen som tematik återfinns också i de folkmassor som följer stadens attraktioner och i de besökande långväga gästerna, som ju befinner sig på en järnvägsstation. Även i de texter publicistidealet tydligare uttrycks, genom exempelvis stillasittande och kontemplation, återfinns rörelsen som ett uttryck för storstaden. När tidningarnas kåsörer symboliskt fixerades vid vindsgluggen eller på utkiken var det delvis för att kunna upptäcka stadens odelade rörelse. *Budkaflens* kåsör uttryckte det själv väl, när han beklagade sig över hur innerligt tråkigt Stockholm var på sommaren. Alla värda att nämna var utflugna, allting av värde var stängt för säsongen. Staden stod still. Det fanns de som tyckte om att studera naturen – till den skaran räknade sig inte denne kåsör. Naturen gick an att studera ifall det syftade till att se om den passade till en målning eller som teaterdekor: ”Nej! Jag tycker om att studera människor, boulevarder och fönster.”³⁹⁶ Det var mot kulturen, invånarna och deras rörelser i flock och enskildhet som boulevardpressen riktade sitt intresse och sin blick.

Det offentliga livet

Den som vill studera stockholmslivet, kan ej finna en bättre observationspunkt än Hasselbacken. Sön- och hälgdagar skall han där få njuta den intressanta anblicken af en storstads befolkning i brokig blandning. Den högättade grefvinnan bord om bord med sömmerskan eller ”jungfrun” – gardesofficern nästan sida vid sida med den anspråkslöse handverkaren. Denna samhällslagrens blandning förefaller här som den naturligaste sak i världen – det ena kottieriet tar ej notis om det andra, hvar och en sköter sig själf. Det hvilat sådana dagar, kan man säga, en fläkt af demokratisk anda öfver Hasselbacken.³⁹⁷

Boulevardtidningarnas huvudtema var, som tidigare framgått, storstadens offentliga liv. Det offentliga livet rör (bland mycket annat) mer eller mindre bemärkta individer, utskänkningsställen, ”gatan”, politiken och inte minst tidningspressen. Att de kallas offentliga innebär att de i princip är tillgängliga för allmänheten, det vill säga alla människor, i högre eller lägre grad.³⁹⁸

De aspekter av urbanitet som den urbanhistoriska forskningen brukar lyfta fram är sådana som i grunden förändrat den mänskliga vardagen. Det moderna industrisamhällets storstad påverkade vardagslivet för de allra flesta människorna. Aspekter som trångboddhet, fattigdom, klasskon-

flikter, informationsöverflöd, sofistikerade kontrollsystem av medborgarna från maktens sida, förändrade mentala liv, rotlöshet, alienation etcetera.³⁹⁹ Även om sådana aspekter har bäring även på det material jag studerar, framträder en annan bild av storstaden i stockholmsk boulevardpress. Ovan demonstrerades hur upptagenheten vid nyheter, föränderlighet och rörelse förekom i boulevardpressen. Det var starka samtida fenomen även i andra sammanhang.⁴⁰⁰ Även i boulevardpressen framträder olika teknologier för individer att styra sig själva med, i enlighet med hur Patrick Joyce och Chris Otter har analyserat brittiska städer. Hissen som samtidigt erbjöd en utmärkt överblick för den som färdades i den, utgjorde också ett objekt för betraktelse. Man var alltså samtidigt som man betraktade staden också potentiellt föremål för andras betraktelse. På samma gång betraktare och betraktad.⁴⁰¹ Utvecklingen av gatunätet och dess belysning gav större friheter för invånarna att göra bruk av nattens mörker eller den mörka årstiden, samtidigt som upplysning främjade att människor övervakade varandra.⁴⁰²

Från svensk horisont har Per-Markku Ristilampi uppmärksammat andra sådana teknologier som på ett sofistikerat sätt fungerade för att kategorisera och disciplinera stadens invånare. Han lyfter fram olika identifieringsmaskiner, som kort- och fingeravtrycksregister, och stadens indelning i olika distrikt för att på samma gång underlätta kontroll och service.⁴⁰³ Sådana aspekter av den moderna storstaden synliggjordes exempelvis av tidningarnas sätt att använda överblickssymboliken. Relaterat till boulevardpressen ser jag dock i första hand denna symboliks funktion som legitimitetsskapande. Men den uttryckte även någonting väsentligt om denna tanke om övervakning i överförd betydelse och inrymmer såväl klass- som genusaspekter. Överblickens övervakande och kontrollerande dimension öppnar för frågeställningar om exempelvis vem som övervakar, vem som blir övervakad, och vem som har tolkningsföreträde.⁴⁰⁴ Boulevardtidningarna var tveklöst en manlig borgerlig miljö. Detta fick också följd: stadens företeelser tolkades genom en manlig, borgerlig blick.

Tidningarna behandlar personer, platser och händelser som läsaren förväntades känna till. I klassikern *Public opinion* (1922) skriver Walter Lippmann om den samtida tidningspressens grundvillkor. Han menar att det fanns en gammal beprövad formel efter vilken tidningar redigerades. Principen var att om nog köpare fick läsa om sig själva i bladet tillräckligt ofta skulle det bära sig.⁴⁰⁵ I enlighet med denna princip menar Lippmann att tidningar alltid i någon utsträckning måste göra sig till "hemstadens dagbok". Medan det är tämligen lätt att upprätthålla i mindre städer blir det med nödvändighet mer problematiskt i större. Det är bland annat därför

som, hävdar Lippmann, tidningar i storstäder tenderar att bli en ”societets dagbok”.⁴⁰⁶ Lippmann fångar här någonting som var centralt även för boulevardtidningarna, eftersom de i hög grad påtog sig rollen som ett slags dagböcker för Stockholms salonger. Det säger mer om boulevardpressen än det gör om Stockholm; att de personer som vistades i de offentliga miljöerna var värda att bevaka var en indikation på storstadsmässighet. Det är en viktig pusselbit för förståelsen av hur tidningarna konstruerade Stockholm som storstad.

De platser som utgjorde navet i Stockholms offentliga liv var mellan höst och vår stadens olika serveringar och förlusteställen, medan detta sommartid uppgavs flytta ut i skärgården, till badorter och sommarstäder.⁴⁰⁷ En god uppfattning om vilka platser som spelade rollen av mötesplatser för den beskrivna eliten ges i *Stockholm med omgifningar: En vägvisare för resande* (1886). Där presenterar författaren huvudstadens utskänkingsställen utifrån kategorierna hotell, restaurationer, ”Schweizerier (kaféer) med rätt att servera spirituosa”, ”Mindre kaféer (frukostställen) utan rätt att servera spirituosa” och ”Kaféer för damer (sockerbagerier)”.⁴⁰⁸ De ställen som förekommer och ges liv i mitt material tillhör i första hand de tre första kategorierna: hotellen, restaurangerna och schweizerierna. Utöver dem förekommer särskilt sådana som inte bara serverade mat och dryck utan också underhållning. Underhållningen sönderfaller grovt i tre huvudsakliga kategorier: teatern, varietén och gratismusiken. ”Stockholmaren är en njutningslysten varelse”, hette det inte sällan. En ofta återkommande rubrik i tidningarna var ”Huru Stockholm roar sig”, under vilken en utblick över nöjesutbudet delgavs läsaren.⁴⁰⁹ Det intrikata system av annonsering som gick utöver annonser som betalades efter tariffer avhandlades i förra kapitlet. Det är dock här på sin plats att visa hur boulevardtidningarna presenterade sin huvudstad för läsarna. Annonsering gav inte enbart utrymme på annonsplats, utan var alltså närmast en förutsättning för att ens restaurang eller nöjesplats skulle utgöra en scen även i det redaktionella materialet. Annonserna visar också hur tidningarna föreställde sig sina läsare, sig själva och Stockholm som stad. En snabb blick på *Budkaflens* annonsida från den 2 juli 1886, ett slumpvis val, säger en hel del om tidningen, publiken och i förlängningen Stockholm i boulevardtidningsversionen. Annonseringen utgörs till två tredjedelar av restauranger, nöjesetablissemang och hotell.⁴¹⁰ Av annonsidans 30 annonser var det endast nio stycken som bjöd ut andra produkter och varor än hotell- och restaurangtjänster. Till övervägande del utgjorde de annonserande utskänkingsställen stadens bättre sådana. Eftersom exempeltidningsnumret är hämtat

från juli var Hasselbackens närvaro självklar. På sommaren var verandan det förnämsta tillhålet för utländska besökare och de stockholmare vars vardagsmiddag, enligt Claës Lundin, bestod av fyra rätter serverade med viner från Bourgogne, Rhen, Spanien eller Portugal, allt efter rätternas beskaffenhet. Det var enligt honom ingen särskild grupps tillhåll; på Hasselbacken trivdes alla sorters "bättre folk". När *Figaro* på slaget åtta en septemberkväll kom in på "Backen" var det precis som vanligt: "Gud, hvilken bourgeois-société! Der sitta ju till och med hrr Krusenstierna och Themptander qvar vid sitt kaffe."⁴¹¹ Det är alltid allmänbekanta ansikten kåsörerna stöter ihop med, i det här fallet civil- respektive statsministern. Också Operakällaren var ett frukost- och middagsställe för Stockholms finare kretsar. Den var en restaurang av europeiskt snitt.⁴¹² När *Budkaflens* Torbjörn var där, så roade han läsarna med att berätta att sedlighetsivraren "söndagsstängar Ekman" setts till på Styggelsen.⁴¹³ Jones Grill-Rum är ett kapitel för sig. Grundaren Albert Jones rotade grillkonceptet i Sverige.⁴¹⁴ Jones var tillhålet för "grilljannen", en sorts ung snobb som klädde sig på ett särskilt och i samtiden uppseendeväckande sätt: i stormhatt, säckiga byxor och åtsittande kavaj.⁴¹⁵ Termen fick fäste i samtiden, inte minst genom Jörgens försorg.⁴¹⁶ Annonseringen är som sagt betydelsefull av flera olika skäl. Den berättade för annonsörerna, liksom för tänkbara annonsörer, om vilken samhällsgrupp som utgjorde tidningens läsekrets. Det var de män ur de, som det hette, bättre klasserna som hade råd att frekventera de annonserande näringsställen – och i logisk följd av det även de som läste *Budkaflen*. Så ville naturligtvis tidningarna själva att läsares och annonsörers resonemang skulle se ut. Den informerade vidare varje enskild läsare om i vilket sammanhang han (det var män som tilltalades) ingick. Kafé- och restauranglivet var boulevardtidningarnas version av storstadsliv. Där träffade de på eliten ur Stockholm, de visade vad man skulle äta, vid vilken tid det passade sig att göra det, vad man skulle dricka och vilka man kunde förvänta sig att träffa på vid besök på de här ställena.

Boulevardpressens intresse för stadens kaféer och människor ger intrycket av att årstidsväxlingarna vid den här tiden inte bara berodde på astronomiska förhållanden, utan på helt andra saker. Man kan nästan beskriva det som att boulevardpressen hade en egen årscykel. Variationerna mellan vår, sommar, höst och vinter innebar också säsonger som dog och fick nytt liv, människor som flyttade in och ut, restauranger och teatrar stängde medan åter andra öppnade. Stockholm hade sin storstadsrytm, en sorts storstadspuls. Den skrevs fram med hjälp av restaurangernas och underhållningsstäl- lenas öppethållande, varierande klientel och regelmässiga in- och utflöden

av människor. *Hvad Nytt* innehöll exempelvis 1893 den mycket korta artikeln ”Våren är kommen” vars hela text löd: ”Backen’ har öppnats!”⁴¹⁷ Apropå sommarmånaden augusti skrev *Figaro* att ”det är fasligt hvad den här årstiden i Stockholm är tråkig och svår på alla sätt. Man är formligen undanpetad från egna gator. På Hasselbacken dinéra landsortsbor klockan 2 (de vildarne) sämre stockholmare klockan 5 och vådliga skaror resande utlänningar klockan 8.”⁴¹⁸ Signaturen Torbjörns inledning av ett septemberkåseri från 1894 som visar att sommaren definitivt var avslutad är ganska typisk: ”Nu kan inte ens den mest inbitne pessimist blunda längre för det faktum att säsongen är inne på fullt allvar.”⁴¹⁹ Vittnesmålen om dessa veritabla folkförflyttningar under sommaren är otaliga. *Figaro* spetsade till det så här: ”Att i vår upplysta tid och med våra lätta kommunikationer, någon enda hyggelig stockholmsbo kan under högsommaren dväljas inom hufvudstadens tullar, det finna de fleste vara högst förvånande, att icke säga opasande, komprometterande.”⁴²⁰ Men om sommaren var staden alltså full av landsortsbor, utlänningar och deltagare i olika möten och kongresser som ofta hölls då. Dessa gäster skänkte ”nytt lif i den döda säsongen”.⁴²¹ Restaurangernas säsonger var alltså en aspekt av året. Stadens olika besökare bidrog också på sitt sätt till rytmen. Jörgen satt och funderade när han blickade ut genom sitt fönster mot hotellrummen på andra sidan gatan. Vintertid var riksdagstid och då kunde kåsören studera riksdagsmännen. Så slutade riksdagen och förstakammarledamöterna ersattes av löjtnanter och lantjunkare. Därpå inföll mötestiden och då fylldes hotellrummen av godtemplare som skulle samlas för nykterhetslöften. Så gick Stockholms ”vår-vinter-midsommar” och därpå kom engelsmännen, vilket var ett tecken på högsommar.⁴²² På det viset pulserade boulevardpressens storstad enligt ett lätt igenkännbart mönster. Året hörde ihop med människors och nöjeslivets cykel, inte tvärtom.

Lika återkommande som den kulturella årstidsväxlingen var i tidningarna, var jämförelserna mellan den svenska huvudstaden och utländska storstäder. Dessa användes som en teknik för att lyfta Stockholm. Skribenten i *Budkaflen* uppger sig exempelvis med ett par andra ”kosmopolitiska gentlemän” ha resonerat, efter invigningen av det storslagna badhuset i Strömsborg 1884, om huruvida någon motsvarighet till denna anläggning fanns i världen, och de kom till slutsatsen att det endast var New York som kunde stoltsera med det.⁴²³ Liknande värderingar av särskilt nya byggnader och restauranger förekom ofta. Måttstocken utgjordes av Paris, som av boulevardtidningarna ständigt bekräftades som 1800-talets huvudstad, eller ”världens hufvudstad”, som den ofta fick heta.⁴²⁴ Inte bara i texter om

Stockholms nya badpalats.

Det tillhörde inte vanligheten att byggnader återgavs i boulevardtidningarnas redaktionella bildmaterial. Ett undantag utgör Stockholms nya badpalats. Ur *Budkaflen* 18/7 1884.

Stockholm fick utländska metropoler den betydelsen. Korrespondenser – artiklar som uppgavs vara specifikt skrivna för tidningen i vilken de publicerades – rapporterade om Paris liksom texter som någon redaktionsmedarbetare saxat ur en svensk eller översatt ur en utländsk tidning. Några exempel på rubriker på sådana texter som publicerades under ett par år i *Vikingen* är ”En trip genom Paris” i tre delar, ”Ockrarne i Paris”, ”Klubbarne i Paris” och ”Hvad man dricker i Paris”.⁴²⁵ Korrespondenser från den franska huvudstaden var vanligast även om rapporter från andra storstäder också fick utrymme.⁴²⁶ I de samtida familjetidskrifterna varierade omvärldsbvakningen, som Eric Johannesson kallar det, från en framträdande exotism i *Svenska Familj-Journalen* till *Ny Illustrerad Tidning* där Europas huvudstäder och det mondäna livet i dem fick stort utrymme. I den senare förutsattes också läsaren ha bättre kännedom om europeiska förhållanden.⁴²⁷ Därmed finner man vissa likheter mellan *Ny Illustrerad Tidning* och boulevardpressen. Detta gäller både tilltal och tematik i den bild av utlandet som förekom i tidningarna. Det fanns som synes en omfattande uppsättning föreställningar förknippad med den franska huvudstaden, vilka tidningarna givetvis bidrog till att sprida.

Angreppssätten varierade, men föreställningarna om Paris blev sällan så tydligt uttryckta som när *Budkaflen* 1893 publicerade artikeln ”London-Paris. Några kontraster”. Vid pennan var en av den tidiga svenska samhällsvetenskapens förgrundsgestalter, Gustaf Steffen. Steffens komparation är intressant på flera sätt. För det första konstaterade han att för att ligga så

nära varandra och för att vara enorma världsstäder skilde de sig åt på nästan alla sätt; ”de äro ingalunda världsstäder i samma mening”. Båda låg vid stora floder: skillnaden här var att Seine gjorde Paris än vackrare, Themsen gjorde London än lortigare och mer materialistisk. I alla avseenden utom ekonomiskt och handelsmässigt slog Paris London. I den förra staden arbetade man för att leva, i den senare levde man för att arbeta. ”Paris är par excellence det gladlynta utelivets storstad, och London är par excellence raka motsatsen.” I London fanns högst två egentliga kaféer, drivna av utlänningar, för utlänningar och följaktligen endast frekventerade av utlänningar – engelsmännen själva besökte mer eller mindre fashionabla ”krogartade inrättningar”. Vad Steffen syftade på var förmodligen puben. För Londons del betonades att det fanns invånare av alla nationaliteter och stora klasskillnader även bland utlänningarna. I Paris var det inte riktigt så, menade Steffen, här träffade man bara på västerlänningar – ”de högre klasserna”. Såväl klimat som arkitektur och stadsplanering påverkade lynnet hos invånarna i städerna. Paris var välplanerat och gatulivet gynnsamt för människan, att vandra där var njutbart och ”vederkvicker och höjer sinnet”. London beskrevs så här:

Det är något själlöst, något förkrossande materialistiskt uti intrycket af denna enformiga merändels vidrigt fula öken af hus – små två- eller trevåningshus omväxlande med jättelika varumagasiner. En öken, som är naturens verk, kunna vi finna skön – ty den har en själ. Men en öken tillverkad af människohänder efter de mäst ortodoxa affärsprinciper, den är gräslig – ty den saknar själ, den erinrar om ett lik af en idiot.⁴²⁸

Det fanns alltså goda och dåliga förebilder. Paris var efter de kriterier som räknades i boulevardpressen världens huvudstad. Där fanns kafé-, restaurang- och uteliv – kort sagt det bättre folklivet. London må ha varit världens ekonomiska centrum, men arbete och kommers var strängt taget inte något som intresserade de här tidningarna. Londons befolkning överskred också vida Paris men det var mellan Paris och det kvalitativa storstadslivets innersta väsen boulevardpressen satte likhetstecknet. Det tål att påminna om den betydelse som även forskningen har tillskrivit det moderna Paris, det vill säga den modernitet som från Haussmann, Baudelaire och framåt utgjorde storstadens själva idé.

Som synes av rubrikerna tog texterna om de utländska städerna fasta på det i boulevardtidningarnas mening strikt urbana, det vill säga nöjen och synder som utgjorde storstadslivets essens. ”Den sköna synderskan” var en

vanlig metafor för Stockholm och anspelar på de här aspekterna av stadslivet.⁴²⁹ Metaforen uppmärksammar och förstärker de aspekter av storstaden som just boulevardtidningarna betonade; den diskurs som omgav de europeiska storstäderna styrde, eller blev åtminstone en måttstock för, hur Stockholm skulle beskrivas. Stockholm som storstad i boulevardtidningarna filtrerades genom de europeiska storstäderna, som storstäder. Stockholm var ingen storstad i egen rätt, utan blev det först när den beskrevs utifrån etablerade storstadstematiker. Eric Johannesson har i det här sammanhanget och utifrån *Ny Illustrerad Tidning* talat om kosmopolitisk nationalism. Den utgör något av en paradox och relaterar till den utställningskultur som var förhärskande i västvärlden under 1800-talet. Konkurrensen mellan nationerna i de här sammanhangen ledde till att många kulturella uttryck internationaliserades och likriktades. För honom är till exempel jämförelser mellan nya Grand Hôtel i Stockholm och hotell i Paris, eller mellan andra nya hus i Stockholm och utländska prestigebyggnader ett uttryck för detta.⁴³⁰ Likheter med hur boulevardpressen talade om exempelvis det nya badhuset är slående. I min läsning av boulevardpressen ser jag det emellertid inte som ett uttryck för kosmopolitisk nationalism. För boulevardpressen handlade inte stoltheten om att det var *nationens* huvudstad som kunde mäta sig med Paris. Det handlade om att *Stockholm* som storstad som skulle vara Paris. Det urbana utgjorde en form av kvalitet – det som var parisiskt var per definition storstadsmässigt. Det här tänkesättet fick konsekvensen att den relativa småstaden Örebro runt sekelskiftet kunde beskrivas i storstadstermer. Det var dess ”nöjeskvarter” som bestod av några huvudgator, ett par kaféer och restauranger som gjorde att staden kunde beskrivas så, alltså företeelser som man förknippade med Paris kvaliteteter som storstad.⁴³¹

Sammanfattning

Det här kapitlet fokuserar på vilka positioner och idéströmningar som var betydelsefulla för hur tidningsmännen i boulevardpressen gick Stockholm till mötes. Jag visar att ett viktigt perspektiv för att kunna beskriva med auktoritet var att blicka ned på staden från ovan. Detta knöt an till en samtida åskådningspedagogik, som handlade om hur kroppen skulle lära sig att betrakta. Den blev en resurs för kåsörerna i deras eget arbete. Till detta bidrog även de klichéer som ofta handlade om att blicka ut från ovan eller på avstånd, liksom det panoramiska seende som beskrivs hos bland andra Wolfgang Schivelbusch. Det fanns flera roller som boulevardtidnings-

männen intog och de kunde då och då kombineras i samma artikel. Tillspetsat skulle man kunna säga att de utgörs av publicisten, flanören och reportern. Dessa tre var alla under sin storhetsperiod representanter för det moderna.

Hur storstaden formades av föreställningar om modernitet, överblick och rörelse, kan återknytas till det som behandlades i förra kapitlet. Det belyser hur mediasystemets ekonomiska relationer fick konsekvenser för hur storstaden beskrevs i boulevardpressen. Det var inte utan betydelse att artiklar om Stockholms kaféer, nöjesetablissemang och restauranger hamnade bredvid annonser med samma ställen som avsändare. Det var alltså en del av boulevardtidningens dubbelnatur – en ekonomisk nödvändighet på samma gång som en viktig del av deras självpåtagna roll som guider till storstadslivet med överblick och känsla för stadens puls. Det var heller ingen slump att artiklar om nöjes- och kafélivet i Stockholm fick parisiska kvaliteter eller publicerades i samma tidningar som artiklar om Paris nöjesliv. De kontinentala huvudstäderna, i första hand Paris, utgjorde en måttstock som boulevardtidningarna använde för att beskriva Stockholm som en storstad.

Medierat centrum med journalistiska tekniker

I avhandlingen har jag hittills redogjort för boulevardpressens roll i den samtida pressfloran, tidningstypens position i det lokala mediesystemet, och senast undersökt vad som utgjorde storstadens kännetecken för tidningarnas kåsörer. Den värld de beskrev rörde sig runt tidningen. I det här kapitlet ska jag analysera hur tidningarnas skribenter klev in i sina texter och gjorde bruk av journalistiska tekniker och förklara hur jag ser på deras funktion. Jag vill påminna om att jag strängt taget ser de journalistiska teknikerna som stilgrepp, eftersom de bara existerar i texten och studeras där. Den mest betydelsefulla aspekten av dem är emellertid att de får konsekvenser för hur läsaren uppfattar boulevardistens vardag och arbetsmetoder. Det handlar alltså om hur tidningsmännen beskrev sina tillvägagångssätt. På ett mer övergripande plan fungerade lånen av legitimitet från utländska metropoler som berördes ovan som en del i boulevardpressens storstadsprojekt. Teknikerna bör tolkas på ett liknande sätt, de bidrog till att upprätta en aura av exklusivitet och autenticitet till beskrivningarna av Stockholm. De fungerade i sista hand som ett sätt att skapa ett centrum. Det var genom att identifiera, förstärka och upprätthålla ett symboliskt centrum som skribenterna försökte etablera sig som rättmätiga storstadsskildrare.

Trovärdighet och autentiska återgivningar

Till att börja med ska jag visa hur skribenterna använde sina kroppar som resurser för att göra sina återgivningar legitima. I *Figaro* publicerades artikeln "Ett hashish-hus i New-York" i två delar i februari 1884. Texterna beskriver två vänner, varav den ena ska ledsaga sin kamrat till en lönnkrog för hasch. De färdades med droska från Broadway till fyrtioandra gatan. Därefter fortsatte de till fots. Ciceronen sade till vännen: ni kommer få en

extraordinär upplevelse ”liksom jag [...] då jag först introducerades på det ställe, dit jag nu för er”. Användarna av hasch skiljde sig på avgörande sätt från dem som exempelvis begagnade opium: ”Ungefär halfva antalet af habitueerna är amerikaner och den andra hälften utgöres af främlingar [...]. Alla gästerna, både män och qvinnor, tillhöra de bättre klasserna, och absolut hemlighet är regeln.” Orsaken till att det förhöll sig på det viset, hävdar texten, var att berusningen var ”mycket angenämare och mindre skadlig” än den av andra droger. I artikelns första del beskrevs de eleganta miljöerna i haschhuset, personalen och det övriga klientelet.⁴³² I den andra får läsaren ta del av haschruset.

Samma år publicerade *Budkaflen* en flera spalter lång artikel, som fick stor uppmärksamhet både i svenska och utländska tidningar.⁴³³ I ”Ett morfinrus på Hamburger-Börs” berättar tidningens kåsör om en incident som ägde rum på ett av Stockholms bättre utskänkningsställen. Narrativet är i det närmaste identiskt med haschtexten i *Figaro*. En skribent utan särskild kännedom om moderna rusmedel inviteras till ett exklusivt ställe, där personer ur societeten lever sitt utsvävande liv. Skribentens portvakt hade gett honom ett brev med följande meddelande: ”Kom genast till Hamburger-Börs. Enskilda våningen. Kappvaktmästaren anvisar rum. Du är otåligt väntad. Sak af yttersta vikt.”⁴³⁴ Hans närvaro efterfrågades när de ”skulle supera, dricka iskyld champagne och taga morfininsprutning”. Det var hans litterära förmåga de ville åt: ”Känn och skildra!” Han kände sig manad, accepterade inviten och skrev: ”Jag ansåg [...] såsom en pligt både mot mig sjelf och mina vänner och läsare att pröfva och skildra detta slags rus.”

Inte nog med att artiklarnas handling är påfallande lika, de iscensätter också samma sorts journalist. Strategin för att skapa autenticitet för berättarjaget ser ut på samma sätt. Géraldine Muhlmann har kallat denna journalisttyp för *vittnet-ambassadören*. Dess roll är vittnets, som upplever händelser medan de sker. Den autenticitet som tillfaller vittnet framhävs exempelvis genom att, ofta mycket explicit, skriva fram skribentens närvaro och förnimmelser. Ambassadör är skribenten i egenskap av läsekretsens företrädare. För Muhlmann är det allmänheten som utgör den grupp som inte kan bevittna och följaktligen heller inte förnimma. Men genom vittnet-ambassadörens försorg och genom dennes förmåga att i händelsen neutralt öppna sig för intryck, kan läsaren vara förvissad om äktheten i beskrivningen. Kroppen registrerar: känslorna, kroppsliga förnimmelser och seende uppfattas som allmängiltiga, oavhängiga skribentens åsikter och värderingar. Jaget fungerar som en referenspunkt för en kollektiv erfarenhet.⁴³⁵ En arketyp för vittnet-ambassadören menar Muhlmann var Séverine,

signatur för Caroline Rémy, vars bevakning av Émile Zolas rättegång i samband med Dreyfusaffären under 1890-talet används som exempel. Séverine kontrasterade ständigt den talande journalistiken, som var ytlig och inte berörde, mot den seende. Genom exempelvis seendet använde journalisten sin kropp som resurs.⁴³⁶ Den formen av journalistik blir särskilt tydlig just i de lägen då det handlar om något svårtillgängligt: när skribenten erhållit tillträde till platser och situationer som framställs som för läsarna svåruppnåeliga. Bilden av svårigheten att få tillträde förstärks av att vägen dit ofta innehåller hinder som för oinvigda är oöverstigliga. I berättelsen från New York utgörs de exempelvis av en port som enbart öppnas för initierade: ”Fyra ringningar på klocksträngen, en paus, och en ytterligare ringning” som därefter följdes av att skribentens ledsagare viskade ett lösenord och de släpptes in.⁴³⁷

På ett snarlikt sätt finns det i Hamburger Börs-episoden hinder att övervinna för att få tillträde, sådana som står i vägen för allmänheten, men som vittnet-ambassadören kan passera och därigenom fungera som läsarens ställföreträdare. För att komma till enskilda rummet, där morfinexperimentet skulle utföras, behövde man passera kappvaktmästaren. Också vad själva återgivningen av ruset beträffar fungerar skribenten som ett slags ställföreträdande kännare för läsaren:

Efter ett par minuters förlopp kände jag en angenäm värma kring hjertgropen – ej större, än efter en god och stark dryck. Derpå började alla pulsar slå. Lifsluft genomströmmade alla mina nerver. Samtidigt kände jag obehag, lindrig smärta i dem. Jag fick lust – och uttalade öppet denna lust – att man skulle ringa i alla kyrktornen, resa barrikader och beväpna befolkningen samt ge dem facklor i händerna. Trummorna skulle gå. Jag trodde de skulle göra mina nerver godt.

Tystna! Släck branden och behåll bara gasen och stearinljusen – stearinljusen! Fy! Tänd vaxljus! Vichyvatten! Knäpp upp redingoten! Jag börjar mattas, må illa! Se inte på mig! Drink! För Guds skull se inte på mig. Jag är utan kraft. Mina nerver börja slappna! Champagne! Ah, *det är en dryck! Morfin är afskyvärdt.* Midt i njutningen kände jag ju smärtan. Och nu – den mest ohyggliga smärta – och blygsel – jag, som eljes, utan alla retmedel, är nervöst upplifvad och aldrig tvekar eller blyges.⁴³⁸

Det är en dramatisk skildring av berusningen, med en särskild emfas lagd på vittnets individuella upplevelse. Illamående, välbehag, smärta och blygsel.

Skribenten gör mer än att beskriva sina egna känslor, han gör läsaren närvarande. Genom känslolivets utlopp får läsaren del av morfinruset. Referenserna till kroppens förmåga att känna är minst lika förekommande, om än mer sansade, i artikeln om hasch:

Allt efter som jag fortfor att röka, insåg jag orsaken till den starka nedtryckande lukten i rummet. Det var lukten af brinnande hashish. Egendomligt nog föreföll mig luften likväl icke längre obehaglig, ty ehuru den först stack mig i näsan och liksom ref mig i strupen, indrog jag stora volymer i mina lungor. Försänkt i drömmier och fullkomligt välbefinnande, sökte jag upptäcka hvarifrån de milda, tonvågor utgingo, hvilka helsat mig vid mitt inträde och som fortfarande läto förnimma sig.

Musiken tycktes tränga sig upp genom den tjocka mattan, flyta ned från väggarna eller sväfvä ned från taket, liksom snöflingor, under det den steg och föll i afmätta kadenser, olik hvarje annan musik, jag någonsin hört.

Den tycktes genomtränga hvarje kroppens fiber, och tilfredsställa en musikhunger, som aldrig förr blifvit mättad. Jag fylde stillatigande min andra pipa, och höll på att återfalla i mitt drömmeri, hvilket blifvit förtjusande genom det välbefinnande, som åtföljde det samma.⁴³⁹

Skribenten var där för att känna ruset å sina läsares vägnar. Känslorna var allmängiltiga, alla läsare kunde förstå dem. Muhlmann beskriver vittnet-ambassadören som ”mer en *kropp* än en person”. Det är det kroppsliga och kroppsligt känslomässiga som utmärker vittnet-ambassadören, ”vars erfarenhet görs universell och därmed godtagbar för alla läsare”.⁴⁴⁰ I stället för att uttrycka värderande omdömen och resonera kring sakernas tillstånd förmedlade vittnena bara sina känslor och intryck. De var oberoende av värderingar, de var sanna. Att återge så här var kroppsligt och naturligt, det fick alltså funktionen av ett slags objektiv sanning.

Den kroppsliga närvaron är särskilt tydlig i de ovan framlyfta texterna, men var ett ofta begagnat grepp i framställningarna. På restaurangerna är journalisterna närvarande. De lyssnar till hur kaféernas kypare ”hviska stilla”. Och de iakttar: ”Låtom oss betrakta detta lif – men tyst och sansadt, – det är tyst på Opera-kaféet vid denna tid. Vi ska göra det helt stilla från vår lilla vrå i fönstersmygen – stilla, så att ingen märker det.”⁴⁴¹ Detta ”vi” är inte obetydligt i sammanhanget. Beträktaren gör sig till ett med läsaren

och bjuder så att säga in denne till att dela hans intryck av skeendena i händelsernas centrum.

Det medierade centrumet

Med exemplen ovan som utgångspunkt menar jag att man kan dra några grundläggande slutsatser om boulevardtidningsjournalistiken och journalistrollen i förhållande till Stockholm som storstad. Boulevardtidningarna fyllde mer än andra tidningar i Stockholm vid denna tid rollen som ett slags societetens dagbok, för att tala med Lippmann. De gjorde det i första hand genom att beskriva en liten klick av stadens mer bemedlade invånare och deras förehavanden på stadens bättre nöjesetablissemang. En text i *Vikingen* beskriver vilka personer som håller till på Opera-kaféet – alla mer eller mindre lika varandra, alla mer eller mindre inflytelserika män ur borgerligheten. Detta är essensen, kafé- och restauranglivet. Det är storstadslivet:

Här träffas man för affärer, här få de trötta benen en timmas hvila, här stimuleras humöret, här läses den rikhaltiga landsorts- och utländska pressen, här kritiseras litteratur och teater, här politiseras och vigileras – med ett ord: mellan dessa väggar af skimrande glas, akvarellmålning och förgyllning spelar lifvet sin stora fars i alla facer.⁴⁴²

Med Nick Couldry skulle man kunna kalla den process som pågår i boulevardtidningarna för en konstruktion av ett specifikt samhälleligt centrum, i detta fall ett stockholmskt centrum bestående av viktiga individer som vistas på viktiga mötesplatser. Couldry kallar detta för ”myten om centrumet”. Myten baseras på föreställningar om de journalistiska mediernas roll: medierna är privilegierade och har tillgång till detta centrum. Det rör sig om ”ett synnerligt centraliserat system för symbolisk produktion” och mediernas roll är att rama in och berätta om det för exempelvis läsare och tittare.⁴⁴³ Det handlar alltså om en föreställning om att medierna ger mediekonsumenterna tillträde till något otillgängligt. Samtidigt är det en myt som medierna själva i hög grad bidrar till genom att reproducera den.

Couldrys studie behandlar grundligt samtiden, men har inte mycket att säga om mytens historia. Detta trots att det handlar om en konstruerad naturlighet, vilket i sig implicerar att företeelsen är historisk. Frågan om myten om det medierade centrumets historiska rötter har dock intresserat Kristina Widestedt. I texten ”Pressing the centre of attention” (2009) studerar hon, med nedslag i tre kungliga vigslar, hur myten gradvis etableras

i en svensk kontext.⁴⁴⁴ Det första fallet som studeras är förmålningen i Bournemouth 1888 mellan prins Oscar och hovdamen Ebba Munck. Widestedt menar att myten då inte var etablerad, bland annat eftersom samhället representeras tydligt hierarkiskt med kungen i toppen och undersåtarna i botten. Journalisternas närvaro vid bröllopet framstår som ett resultat av kunglig ynnest och inte som ett ”nödvändigt demokratiskt förfarande”.⁴⁴⁵

Visst utgjorde kungamakten ett mer eller mindre förgivettaget centrum för makten vid 1800-talets slut, men man kan tänka sig även andra sociala centra, som kultur- och medieeliternas mötesplatser. De var avgörande för boulevardpressens version av urbanitet och präglades inte av samma servila journalistik som det centrum som relaterade till kungligheterna och den formella makten. I förhållande till denna formella överhet var pressen fortfarande ytterst servil. Ett intressant exempel är den intervju som Klas Ryberg gjorde med statsministern 1880. Den känsla av ynnest Ryberg uttrycker över att få möjlighet att träffa excellensen är påtaglig. Trots detta förde han ett resonemang om pressens roll som tredje statsmakt.⁴⁴⁶ Inte desto mindre kan det leda fel att, som Widestedt och Coudry gör, alltför starkt fokusera på 1900-talets massmedieinstitutioner. Det fanns, som den kulturhistoriska medieforskningen visat, en uppsjö av medier som bidrog till att konstruera kungamakten. Ett exempel är Svenska Panoptikon, där scenen ”Karl xv och hans män” återger ett regeringssammanträde, eller en annan scen som föreställer Operakällaren och där dess besökare utgjordes av delar ur Stockholms mediala och kulturella elit. Det finns naturligtvis inte enbart en centrum–periferi-dynamik i fallet med Karl xv-scenen, utan även en temporal; Karl xv hade ju varit död sedan 1872, men som en medierad representation av den samtida kungamakten som institution och socialt centrum fungerar scenen likafullt. Dessutom fanns hela den samtida kungafamiljen, med Oscar II i spetsen, i en annan scen vid Panoptikons öppnande 1889. Scenen uppdaterades även kontinuerligt i takt med att kungafamiljen hemma på slottet förändrades.⁴⁴⁷

Realismen, eller strävan att upprätta en illusion av autenticitet, utgjorde kärnan i vaxmuseernas attraktionskraft i slutet av 1800-talet.⁴⁴⁸ För ändamålet begagnades en rad realismförstärkande tekniker, som spegelanordningar, syftande till att förskjuta gränserna mellan åskådare och scenerier. Likaså använde man, eller snarare förfäktade man, att man begagnade olika slags originalrekvisita i sina tablåer, som Victor Rollas ballong. Och den vaxfigur som föreställde Sven Hedin uppgavs bära den dräkt som modellen gjorde vid tidpunkten scenen föreställde. Tablån återgav

korsandet av Taklamakanöknen. Hedin ska dessutom ha försett inrättningen med autentiska sadlar och de från upptäcktsresan allbekanta stövlarna.⁴⁴⁹ Panoptikon ingick, liksom boulevardtidningarna, i en samtida intermedial ekonomi och kultur tillsammans med annan tidningspress, olika slags visuella medieformer som panoramor, särtryck och mycket annat, ett förhållande som man måste ha klart för sig om man söker förstå det sena 1800-talets urbana mediala situation.⁴⁵⁰

Poängen är här alltså att man inte kan se det medierade centrumet enbart utifrån traditionella journalistiska produkter. För att fortsätta med exemplet Panoptikon och kungligheter, så fanns det genom vaxmuseet möjligheter för allmänheten att komma nära makten och centrum, och detta skedde genom Panoptikons mediespecificitet. Tillträdet var någonting som åstadkoms medialt, och samtidigt bidrog vaxmuseet på ett mycket konkret sätt – genom att välja ut och konstruera tablåer som ansågs ha ett särskilt allmänt värde. Det inlemdes i en diskurs om allmän nytthet. Åtminstone var det den inramning som *Vikingen* gav Panoptikon i samband med att det öppnade:

Panoptikon kan kallas en samling tablåer, med den skilnad att den eljes nog godtyckliga fantasien här ersättes af den minutiösaste verklighet, medan valet af ämnen håller framställningen uppe i den poetiska eller allmänintressanta sferen.⁴⁵¹

Genom Panoptikon fick åskådarna, allmänheten, insyn i centrum på ett särskilt sätt, genom boulevardtidningarna på ett annat. Men det var inte bara så att de olika medierna gav olika bilder av samma företeelse, de påverkade också varandras bilder. Utifrån citatet i *Vikingen* är det tydligt hur tidningspressen bidrog till att skapa mening kring Panoptikon, och i andra fall – som i en vaxtablå föreställande det av publicister så frekventerade Hasselbacken – var förhållandet det omvända. Båda medierna ingick i det samtida mediesystemet, och det går inte att på förhand avgöra vilket medium som var mest betydelsefullt och påverkade föreställningarna om den ena eller andra företeelsen mest.

Tidningsmannen i centrum

I det som följer analyseras hur centrum blev till i boulevardtidningarnas texter. Men först vill jag tydliggöra hur jag ser på förutsättningarna för detta. För att myten om det medierade centrumet ska kunna upprätthållas

krävs ett inte obetydligt mått av självlegitimering. Tidningarna framställer på ett självklart sätt platserna de besöker och beskriver dessa som platserna där ”det händer”, och konstruerar alltså detta storstadens centrum på exempelvis stadens nöjespalats och restauranger. Den viktigaste självlegitimerande strategin är i detta sammanhang att göra tidningarna och tidningsmännen till en självklar del av detta centrum – att agera som vittnet-ambassadören inför läsaren. Läsaren får alltså tillgång till det som annars är otillgängligt. Detta genomförs på många olika sätt. Några sådana nämndes ovan, det vill säga att i texterna konstruera olika slags barriärer som skiljer centrum från periferi, eller skribenten i centrum från läsarna utanför. Liknande företeelser i det sena 1800-talets amerikanska celebritetsjournalistik har noterats av Charles L. Ponce de Leon (2002). Han menar att journalisterna vid denna tid använde sig av nya retoriska strategier som syftade till att upprätta intimare kontakt mellan läsare och kändisar. Det bidrog samtidigt till att vissa journalister med regelbunden tillgång till de celebra och platser där de vistades, erhöll en ”högt aktad status som insider”.⁴⁵² I den framväxande kändisrapporteringen övergavs den hagiografiska traditionen för ideal om realism och komplexitet. Kändisarna var riktiga människor och skulle även representeras så.

De båda ovan presenterade narkotiska utsvävningarna fungerade så, liksom snart sagt varje text där detta förmenta centrum gavs någon grad av exklusivitet. Det kunde ske humoristiskt, vilket inte sällan var fallet i Jörgens *Figaro*. Rapporten om det halva hundralet amerikanska miljonärer är ett bra exempel. Tidningsmannen fick där passera den stora massan som hade samlats utanför järnvägsstationen. I det följande ska jag visa hur detta gränsupprättande gick till i texterna, men också hur boulevardtidningarna verkade som en ingång för publiken till centrumet. En viktig poäng är att detta centrum inte existerade som en fysisk plats i egen rätt, som tidningsmännen kunde bege sig till, gå in i och rapportera från. Centrum var någonting som konstruerades kontinuerligt och blev till bland annat just genom att det inkorporerades i boulevardpressens berättelser om det urbana Stockholmslivet. Samtidigt som boulevardtidningarna beskrev centrum, skapade de det.

Föreställningen om boulevardtidningsskribentens funktion som insider, som ett medium och en uttolkare av centrum för läsaren, byggde på att gränsdragningen framställdes som något av en ritual. När *Figaro* tillsammans med flera andra tidningar och mer bemärkta individer hade bjudits in till Grand för att ”njuta af och bedöma hr Bramsen innan han framfördes för plebs”, skedde den sedvanliga gränsdragningen. Först och

främst tydliggjordes att tidningsmannen var där, just i egenskap av tidningsman, och att den stora massan inte hade tillträde. Flera etapper på väg in i händelsernas centrum uppmärksammades: vapensalen och den yttre tamburen. Därefter noterades vilka som befann sig i den inre tamburen – och slutligen ”in uti salen var fullt af bättre folk”.⁴⁵³ Jörgens framställningar var ofta explicita vad gränsupprättandet beträffade, vilket följande exempel får illustrera.

Krigsskolan Karlberg firade högtidligt sitt hundraårsjubileum under hösten 1892. För att inträda i festligheterna var man tvungen att passera hedersvakten samt ett par löjtnanter. Jörgen torgförde sin osäkerhet beträffande hur han som civilist skulle förhålla sig till den militära etiketten och i synnerhet hedersvaktens skyldring. Efter att ha betraktat några andra inbjudna tog han mod till sig och besvarade skyldringen från militärerna. ”Jag tar hatten i höger hand och kilar värdigt gatlopp mellan mina bägge skyldrande gardeslöjtnanter. [---] Gud ske lof! Att vi nu äro uppför trappan. Och på borggården.”⁴⁵⁴

Ritualelementet är tydligast i Jörgens texter. Men det förekommer även i andras. Det kunde, som i en artikel i *Budkaflen* där skribenten och en vän skulle besöka Blancs kafé för ”två glas punsch, allra högst” och åhöra den store vissångaren Elis Sandelin, också vara symboliskt genom en markering när gränsen överträds. ”Entrez monsieur!” Kamraterna gick in i tamburen och lämnade sina ytterrockar åt kappvaktmästaren, varvid den ene gav följeslagaren en uppmaning: ”Vrid upp mustascherna; – klif på, bror!”⁴⁵⁵ Det förekom också att läsarens position i förhållande till denna gräns förtydligades, som i Torbjörns nedblickande från vindsfönstret. Då heter det i inledningen av krönikan att det var i Kungliga teaterns ”promenad-foyer [...] vi i dag åter skulle råkas jag och mina ärade läsare”. Visserligen hade de flesta av huvudstadsläsarna, det var Torbjörn övertygad om, redan haft tillfälle att betrakta denna ”foyer”, varför ingen presentation och beskrivning av de där hängande bilderna egentligen behövdes. Oaktat detta följde en grundlig genomgång av de porträtt och målningar som prydde väggarna på platsen.⁴⁵⁶ Trots skribentens krusande av läsaren – han eller hon förutsattes ha det tillträde som annars presenteras som just förbehållet medierna – sade texten i sig någonting annat. Hade läsaren haft detta tillträde, hade den ingående redogörelsen för foajéns utsmyckning varit överflödig. Formuleringarna av gränser och tillträde bör förstås som ett led i hur medierna tillgängliggjorde centrum för allmänheten. Även om läsarna i princip på egen hand kunde ta del av bildkonsten ”hvarje spektakelafton”, gjorde de det i praktiken än bättre med *Budkaflen* som ciceron.⁴⁵⁷

Gränsupprättandet och gränsöverskridandet utgör närmast obligatoriska inslag när boulevardtidningarna konstruerade centrum. Pelle Grino, signatur för Daniel Fallström, skrev exempelvis om en nattlig episod på frimurarlogen, där en artistförening höll nattligt galej. Han och vännen ”tenoren” anlände först efter supén. Klockan hade redan passerat midnatt. I tamburen möttes de av några unga herrar som avnjöt en cigarr på maten. Det just anlända paret visste att vissa försiktighetsåtgärder behövde vidtas innan de ”trädde in i det allra heligaste [...] *Entrée!* Men försiktigt... man måste varligt lotsa sig fram mellan de långa glänsande släpen som ligga kokett utbredda öfver mattan”.⁴⁵⁸ Den skämtsamma tonen kan anas i citatet, ett betecknande drag för boulevardtidningen och det samtida kåseriet. Ytterligare ett exempel, med samma lättsamhet, utgör ett möte mellan *Hvad Nytt*s Frithiof Cronhamn, signaturen –h–, och Soto Maior i hans ”mycket omtalade salong”. Det är en ovanligt lång initiationsrit i detta exempel. Ungefär en halv spalt ägnas åt den. Skribenten involverar aktivt läsaren: ”Jag tror bestämdt att ni är välkommen. *Eh bien!*” Han låter sin läsare veta att man inte behöver vara rädd, och dessutom, den ”tunga inkörsporten vid Norrlandsgatan har redan med ett väldigt brak slutit sig igen bakom oss. Nu är det alltså för sent att återvända”. Härpå följer liknande passager i portvalvet, vid klocksträngen och slutligen vid den vackra kvinnliga upppasserskan som utgör vicomtens betjäning.⁴⁵⁹ Det lättsamma i tonen tar emellertid på intet sätt udden av poängen: det fanns ett liv som försiggick på de platser boulevardtidningarna bevakade. Och platserna var avgränsade från den allmänhet som läsarna förväntades utgöra. Skribenterna upprättade och markerade dessa gränser.

Som har framgått var själva vägen till målet av betydelse för kåserierna och krönikorna. Beskrivningarna av vägen fick i vissa fall en särskild betydelse för berättelsen. När de presenterades som strapatser fanns en internationell journalistisk tradition att knyta an till. En bit in på 1900-talet tillhörde skildringen av reporterns umbäranden i jakten på nyheter en av journalistikens standardberättelser.⁴⁶⁰ Men redan under 1800-talet fanns alltså förebilder, som Henry Morton Stanley – han som 1871 fann den spårlöst försvunne doktor Livingstone vid Tanganyikasjön och vars bok om bravaderna kom ut i ett par svenska upplagor vid sekelslutet.⁴⁶¹ En annan uppmärksamman internationell journalist som utsatte sig för stora prövningar var redan omnämnda Nellie Bly som av *New York World* fått i uppgift att utmana Phileas Fogg's rekord i att färdas jorden runt på 80 dagar, efter Jules Vernes roman med samma namn. Torbjörn kallar henne ”heltinnan för dagen” och återger, om än med tidstypisk skämtsam miso-

gyni, delar ur hennes bedrift att knäppa fiktive Fogg på näsan genom att genomföra resan på åtta dagar färre han.⁴⁶² Det fanns alltså internationella förebilder att förhålla sig till och ta efter även i slutet av 1800-talet.

Exempel på strapatsfyllda berättelser finns också i boulevardtidningarna. Det mest flagranta rör en ballongfärd 1889. Den får en närmare genomlysning i nästa kapitel. Skribenten skapade stor dramatik även av det till synes ordinära. En ordinär resa till ett visst evenemang blev en minst lika stor del som beskrivningen av målet. Tidningsmännens deltagande bidrog med realism och autenticitet till artiklarna. I vissa fall är det en promenad som föregår själva entrén som är det betydelsefulla. Den ovan refererade texten om Karlbergfestligheterna är ingen kort text – den överstiger tre spalter – men det är först i textens slut som trappuppstigningen sker. Skribenten har då nåtts av budet att ”avisan är full”. Han hoppas att man i nästa nummer ska kunna ta sig in i rikssalen och där få buga inför majestätet och prinsarna, liksom ”hinna må hända till nachspielet på Grand. *Au revoir!*”⁴⁶³

Tidningsmän återgav världen på olika sätt på vid den här tiden. Hårdra- get uppvisar tiden en övergång från ett passivt till ett aktivt sätt att skriva journalistiskt. Till det passiva hör det tillbakadragna referatet. Till det aktiva hör inte minst det som lyfts fram här, hur skribenten synliggör sig själv och sitt uppsökande av nyheter eller stoff.⁴⁶⁴ Det boulevardtidningsmännen gör vetter oftare åt det senare. Det finns dock viktiga skillnader i förhållande till de föreställningar om objektiv nyhetsbevakning som nådde Sverige något senare. Objektivitet hade vid 1800-talets slut ännu inte blivit ett journalistikens honnörsord, och att driva en politisk linje eller tolka ur ett särskilt politiskt perspektiv var fortfarande självklart. En annan reflektion låter sig också göras: dagspressens osignerade artiklar gjorde att dess skribenter inte var lika synliga som kåsörer och krönikörer var i allmänhet och i boulevardpressen i synnerhet. Det tål att upprepas att detta förhållande skapade ett intryck av att dagstidningarna var mer av en industriell produkt som matade ut opersonlig information till läsaren, på ett modernt, effektivt och rationellt sätt.

Detta gällde alltså inte boulevardpressen. Där var just den personliga tonen ett genredrag, vilket gjorde att omdömen som ”Jörgens Figaro” var vanliga. Till exempel räknar Carl G. Laurin i sina *Minnen* upp vilka tidningar han prenumererade på under 1890-talet, nämligen *Nya Dagligt Allehanda*, *Ord och Bild* samt ”Jörgens Figaro”.⁴⁶⁵ Det är symptomatiskt, för trots att det inte i de över 2 000 sidor omfattande memoarerna framgår att Laurin och Lundström skulle vara personligt bekanta florerar den senares namn ofta. Ett närapå stående inslag i *Minnen* är att Laurin berättar vad

Jörgen brukade kalla samtidens offentliga personer. Man får intrycket av att Laurin talar om en gammal vän när han skriver om Jörgen, vilket kanske inte är förvånande med tanke på den personliga, självutlämnande stil som Jörgen använde i sitt blad vecka efter vecka. Han upprättade helt enkelt en personlig relation med sina läsare.

Centrum etablerades alltså genom hur tidningarna skrev fram det i sina texter. En viktig aspekt i beskrivningarnas trovärdighet handlar alltså om att tidningsmännens rätt att befinna sig där. Här följer en analys av hur framstående personers legitimitet fungerade som resurs i detta sammanhang. I oktober 1887 hade ett rykte nått *Budkaflens* redaktion. Ibsen var i Stockholm! Redaktionen ville förstås inte försumma möjligheten att göra någonting av detta: ”Gå och interviewa Ibsen!”, beordrade redaktören sin kåsör. Ryktet berättade vidare att denne ”celebre norrbagge” kamperade på Hamburger Börs – inte, ”såsom utlänning”, på Grand. Det visade sig sedermera röra sig om ett missförstånd då det var en annan norrman, en hr Jeppsen, vars namn en av Hamburgers Börs tjänsteandar misstagit för Ibsen. För *Budkaflens* redaktör fortsatte sökandet efter den norske skalden med hjälp av kontakter. På Rydbergs försäkrade portieren att Ibsen befann sig i hotellets kafé och åt frukost. ”Interviewaren” bestämde sig för att göra detsamma. Han gav en kypare i uppdrag att räcka över visitkortet och en liten biljett med en förfrågan om en kort intervju med den norske dramatikern. Det slutade med att de båda herrarna intog sin frukost tillsammans.⁴⁶⁶

Budkaflens läsare fick sig inte vidare mycket information till livs om Ibsen genom intervjun. Det stannade vid en genomlysning av författarens yttre uppenbarelse:

Jag tittade på den äkte Ibsen. Han bar inte fracken med ordnarne. Han var dock svartklädd med vit långhalsduk och uppknäppt redingote, vid och stor och bekväm. Han liknade sitt porträtt, med det undantag, att polisongerna numera mötas under hakan. Han är vid pass 60 år. Men han ser ej äldre ut än högst 50 år, – detta ehuru han är starkt grå. Hans utseende är bourgeois.⁴⁶⁷

Det Ibsen ville samtala om var nämligen sin intervjuare och tidningen denne representerade. ”Han kände bägge par renommé.” Han hade dock aldrig lyckats få begrepp om de gick för ”höger- eller vänstermän”. Skribenten upplevde det lite besvärande, eftersom han påstod sig vara anspråkslös. Han hade önskat ”att hållre [...] tala med Ibsen om honom själf, än om mig och Budkaflen. Men det ville inte han”.⁴⁶⁸ Någon anspråkslöshet

var det emellertid knappast fråga om i det här fallet. Att lyfta fram tidningen och skribenten i finrummet är i sammanhanget, som jag ser det, själva poängen.

Tidningsmannens möte med Ibsen gör tydligt flera av de delar jag menar var betydelsefulla för boulevardpressens journalistiska praktik. Visserligen beskrevs den norske dramatikern vördnadsfullt – han var ”den store norske kosmopoliten”, han var ”klok” och så vidare – men i första hand utgjorde han en resurs i tidningens storstadsprojekt. Vad, om inte den vittbereste – man hittade ”honom i Dresden eller Wien eller Roma eller Konstantinopel” – och världsberömde dramatikers närvaro gjorde Stockholm och dess hotell- och kaféliv storstadsmässigt?

Det var dock inte bara staden som Ibsen skänkte legitimitet, utan också *Budkaflen*, i egenskap av beskrivare och uttolkare av den. Inte nog med att han kände till tidningen och dess kåsör, det var också endast om dem han ville samtala. Textens i detta avseende kanske viktigaste moment utgörs av att Ibsen bjöd den besökande tidningsmannen att slå sig ned vid sitt bord. Dess symboliska betydelse kunde knappast undgå någon: du och din tidning har en plats här. Ibsen gör bokstavligen skribenten till insider i Stockholms mediala centrum. Företeelsen som sådan är inte märklig, för att en intervju ska kunna genomföras måste tidningsmannen rimligen få tillstånd från objektet för intervjun. Det intressanta är snarare hur de presenterades: ”Ibsen besvarade detta [intervjuförfrågan] genom att titta upp, fråga kyparen hvarest vi sutto, gå fram till oss, fatta våra händer och föreslå, att hans tallrik flyttades till vårt bord. Vi flyttade naturligtvis i stället vår till hans.”⁴⁶⁹ Och, om någon händelsevis kunde missa symboliken i initieringsriten, basunerade skribenten strax därpå ut sitt insiderskap: intervjun handlade ju om honom och tidningen, inte om Ibsen.

Budkaflens utsände visade också prov på sin aktivitet och kännedom om förhållandena i centrum. Hans misstro mot ryktet att författaren skulle befinna sig på något annat ställe än det bästa visade sig vara sant. Tack vare sina kontakter med källarmästare och betjäning på hotellen och restaurangerna lyckades han finna vad han sökte. Rolf Lindner jämför storstadsreportern med etnologen, de behöver på ett liknande sätt använda sig av muntliga källor, ”nyckelpersoner”, och han nämner just portvakter och hotellportierier som viktiga exempel på sådana.⁴⁷⁰

Ibsenintervjun kan förefalla en smula extrem; Jörgens frikostiga beröm av sig själv tillhörde hans stilistiska kännemärke. Emellertid är den ett gott exempel på hur möten mellan boulevardtidningsman och celebritet ofta tog sig ut i tryck. Så var det också när en av tidningarna skrev om 1893

års affischnamn och primadonna på Tivoli, *Fräulein* Marietta di Tio. Henne besökte signaturen –h– för en något problematisk intervju. På tredje våningen på Grand Hôtel knackade han på dörren till hennes rum. Dörren öppnades av en uppapperska som kontrollerade tidningsmannens kort – obehöriga äga ej tillträde, förstår läsaren. Här förelåg en bevakad gräns som han i egenskap av redaktör hade befogenhet att överträda. *Hvad Nytt* erhöll tillbörligt beröm av damen, ”ett intressant blad, er tidning, herr doktor”. Han hörde hemma där. Målände beskrivningar av primadonnans uppenbarelse, smycken och ”den pikanta unga damens svällande purpurläppar”.⁴⁷¹ Vad var då problemet? Intervjun var påhittad, vilket –h– avslöjade i den femte spalten. Han hade haft för avsikt att träffa henne, men tillfället hade gått om intet. Att den var påhittad visar hur stark konventionen kring den här sortens texter var. Det vill säga, flera av de delar jag har beskrivit och analyserat fanns med när en skribent uppenbarligen fabulerade samman en historia: gränsöverskridandet och det exklusiva insiderskapet, som kröntes genom ett erkännande från den som hade legitimiteten att ge det. Analysen visar alltså att det rör sig om självhävdelse och erkännande. Det är tidningsmannen och boulevardtidningen, inte det framstående intervjuobjektet, som är huvudnumret i de här texterna.

Boulevardtidningarnas skribenter praktiserade alltså en aktiv journalistik tidigare än inom den traditionellt sett framlyfta nyhetspressen åren efter 1900.⁴⁷² Insiderskapet som det här är frågan om tycks skilja det sena 1800-talets kåserande intervjuer från äldre 1800-talskåserande. Till exempel betonade Orvar Odd, en av 1840-talets ledande kåsörer, som Åsa Arping skriver, att han hade ”varken tillgång eller trängtan till den förnäma världen”, han beskrev den blott som utomstående betraktare.⁴⁷³ En förklaring som ligger nära till hands är att detta är sammankopplat med tidningarnas intima samarbeten med källarmästare och andra statustyngda näringsidkare inom nöjeslivet. Puffjournalistiken var som sagt en del av boulevardtidningarnas affärskoncept. I detta var den aktiva journalistiken den viktigaste tjänsten bladen hade att erbjuda. Att få sina näringsställen presenterade i tidningarna som storstadens centrum var förstas ett lockande erbjudande. I normalfallet skedde det genom att vissa restauranger, kaféer, hotell och olika slags teatrar utgjorde fonden för en berättelse, betraktelse eller ren bevakning. Ibland utgjorde denna reklampraktik inte bara en inramning, utan själva fundamentet för texten.

Aktiv puffjournalistik

Tidningsmannens aktivitet passade bra när man skulle lyfta fram sina annonsörer. Artikeln ”I julmarknaden” innehåller flera standardelement för boulevardkåseriet. Den involverar läsaren på ett högst explicit sätt: ”nu ska’ vi ut och se på julmarknaden, läsaren och jag. *If you please?*” Första person plural används genomgående, det är ”vi” och ”oss”. Den uttrycker också rörelse och den närmast obligatoriska promenaden i stadsrummet: ”Nu ligger Drottninggatan framför oss, strålande och folkuppfylld. [...] Vi skrida förbi en ändlös rad af strålande butiker.” Skribenten, som närmast bokstavligen har tagit läsaren vid handen, guidar genom Stockholms gator och pekar ut betydelsefulla vattenhål och mötesplatser: ”skulle [vi] titta in på Hôtel Continental och förfriska oss en smula i dess eleganta och fashionabla kafé?” Guiden föreslår också plats för avslutning av dagen ”med en supé på Kung Karl. Jag behöver väl icke säga er att man äter där charmant numera, och af gammalt vet ni, att publiken är fashionabel”.

I övrigt har dock texten, vilket torde ha framgått, ytterligare syftningar än att guida läsaren genom ett julskyltande Stockholm. Längs läsarens och guidens promenad passeras annonsörer – guldsmeder, vin- och ölhandlare, parfymmagasin, julbasarer och mycket annat – vilkas butiker placeras ut med adress och fina omnämmanden.⁴⁷⁴ Texten utgör ett slags kartering av stadsrummet – en Stockholmskarta med utprickade annonsörer. Den påminner om den kartering som *Vikingen* gjorde i artikeln ”På tio år” som refererades tidigare. Den senare är mer allmängiltig, där representerades Stockholm som modernt och det som prickas ut i stadsbilden är tekniska framsteg, och talande nog färdades läsaren tillsammans med sin guide i spårvagn. Praktiskt, snabbt och förutbestämt. I *Budkaflens* julpromenad är målet inte på samma sätt givet, det handlade om en promenad för att titta på och uppleva storstadskommersens, och att samtidigt tillgodose tidningens annonsörer. Julpromenaderna var ett återkommande inslag i *Budkaflens* när juletiden inföll, och de inlemmade alltid adresser och företagsnamn i sin guide. Man kan likna dem vid ett slags kommersiell stadsguide, eller karta, där annonserande handlare och restauranger tagit sevärdheternas plats.

Annonseringen började för övrigt ta sig nya uttrycksformer under 1880-talet. Industriellt förpackade varor gjorde själva varan till ett annonsutrymme, och en varumärkeslag från 1884 gjorde det meningsfullt för företag att arbeta på en företags- eller varuidentitet.⁴⁷⁵ Ulrika Torell och Christina Mattsson har uppmärksammat en under 1800-talet ny form av reklam – annonsvisan. De studerar ett häfte från 1887 författat av Gustaf

Mallander, signaturen Malle, bekant bland annat som återkommande skribent i *Vikingen*.⁴⁷⁶ Annonshäftet bestod av 29 specialskrivna visor och saluförde olika handelsbodas, restauranger och andra kommersiella inrättningar i huvudstaden genom vitsiga rim lagom till julhandeln samma år. Ett viktigt inslag i annonsvisorna var att placera ut annonsörernas affärer, kontor eller motsvarande på kartan genom att som slutkläm på visan tydligt tillkännage deras adresser. För Torell och Mattsson är karteringen av stadsrummet med hjälp av butiksadresser ett tecken på en hårdnande konkurrens inom Stockholms affärliv.⁴⁷⁷ Konkurrensen i huvudstaden var omvittnad i samtiden. Kampen om kunderna mellan ständigt uppdykande salubodas togs just till intäkt för Stockholms status som storstad.⁴⁷⁸ Det är förstås ingen slump att skilda kommersiella medier tog sig liknande uttryck. Framgångsrika försäljningsknep efterapades av andra. I synnerhet som det i det här fallet var fråga om en person som inte bara skrev kupletter och uppförde dem på teaterscenen utan också hade ett finger med i boulevardpressen.

I *Budkaflens* julpromenader stod själva berättelsen i centrum, det vill säga utevistelsen och promenaden från den ena annonsörens lokal till den andras. Trots att narrativet så att säga inte skulle vara meningsfullt förutan annonsörerna som delmål är det ändå inte lika flagrant som i andra fall. Det omvända förekom alltså, det vill säga att berättelsen utvecklades runt en annonsörs produkt, men fortfarande involverade boulevardpressens huvuduppgift: att beskriva Stockholm och dess uteliv. Ett sådant exempel är en ledarartikel i *Figaro* från 1884. Tidningen oroade sig för hur det moderna storstadslivet fördärvade svenskarnas hälsa: kvinnornas tänder tog stryk på damcaféerna och männens magar på restaurangerna där maten var bristfälligt tillagad. Råvarorna höll låg kvalitet och vinet och spriten pådyvlades svenskarna av agenter från utlandet. Författaren lade ut texten om hur tillagningen av maten gick till, hur illa spriten som serverades var beskaffad, ”brännande svafvelsyretoddar”, och att ungarlarna som varje år tilltog i antal var tvungna ”att leva utomhus”.⁴⁷⁹ Artikelns uppmärksammade hälsoproblemen hos Stockholms invånare, och ”Under rakkniven” i samma nummer där den redaktionella reklamen var vanligast, tipsade om ”Dr Gilberts Stomach Restorer”. Även om annonseringen och den redaktionella reklamen tog sig olika uttryck i olika sammanhang framgår det tydligt hur den kommersiella diskursen exploaterade den objektiva, för att tala med Richard Terdiman.⁴⁸⁰ Det är dock inte alldeles klart att de här praktikerna bör betraktas som uttryck för falskhet eller bedrägeri, det var knappast någon hemlighet att praktiken var utbredd. Det är viktigt att ha

i åtanke att någon bestämd offentlig uppfattning om företeelsen inte hade etablerats ännu, även om diskussioner som tidigare nämnts förekom exempelvis inom Publicistklubben och andra kollegiala diskussionsammanslagningar.⁴⁸¹

Det finns klara likheter mellan boulevardtidningarnas guidningar och andra samtida medier. Resehandböckerna, i samtiden ofta benämnda vägvisare, var en viktig parallell medieform. Den annonsörgynnande praktik som jag visat att *Budkaflen* själv ägnade sig åt vid dess guidningar passade sig inte i resehandböcker, menade samma tidning. Till resebokgenren gav läsaren sin "blinda tillit" och hade då rätt att få "sanningen, ingenting annat än sanningen". Bladet förargades över att omdömena om restauranger och kaféer tycktes vara "helt godtyckliga". Sämre hotell skrevs upp och bättre restauranger sablades ned. Vid betraktandet av *Daglig vägledning genom Stockholm med dess omgivning* såg tidningen ett bevis på att människan icke var "i stånd att motstå Mammons frestelser".⁴⁸² Möjligen såg *Budkaflens* redaktör i den växande genren en konkurrent om både läsare och annonsörer. Det guidande tilltalet återkommer också i de vägvisare som årligen utgavs av Panoptikon och som förklarade för vaxmuseets besökare, som Hällgren har visat, inte bara vad han eller hon såg, utan i vilken ordning rummen skulle besökas och inte minst hur besökaren skulle se och förstå scenerna.⁴⁸³

Även om Panoptikons vaxfigurer avbildade allsköns celebriteter från många hörn av världen, som krigiska preussare och Kongofarare, måste dess lokala prägel framhållas. Scener och personligheter från Stockholms horisont var vanliga.⁴⁸⁴ Panoptikon utgjorde i någon mån en vaxversion av de miljöer och personligheter som boulevardtidningarna framhöll som storstadens centrum. Det går i ljuset av detta att förstå vägvisaren inte bara som guide och karta över Panoptikon, utan Panoptikon karterade Stockholm på ett liknande sätt som jag menar att tidningarna gjorde. Att Panoptikon också gjorde anspråk på denna roll blir tydligt inte minst genom att det i samband med Stockholmsutställningen 1897 utgav en vägvisare över hela staden, "Hur hittar man i Stockholm?"⁴⁸⁵ Tablåerna iscensatte välkända Stockholmsmiljöer: Dramaten, Hasselbacken, Kungliga slottet och så vidare. Läsarna förväntades känna till såväl vilka de avporträtterade personerna var som hur miljöerna skulle se ut. De kände igen scenerierna och personligheterna från bland annat boulevardtidningarna. Det är inte för inte som vaxmuseerna beskrivits som en sorts "tredimensionella tidningar".⁴⁸⁶ Den intima relationen mellan tidningspress och exempelvis Panoptikon syns inte bara tydligt genom att tidningarna besökte, beskrev och skapade

mening kring dockorna och scenerna för sina läsare, utan på ett mer uppenbart sätt genom att flertalet av de annonser som återfinns i *Svenska Panoptikons vägvisare* var reklam för tidningar.⁴⁸⁷

Det här kapitlet har framförallt handlat om tidningstext. Poängen med det här specifika avsnittet är att återigen betona hur avgörande relationerna var till andra medier var för vad som överhuvudtaget stod i tidningarna. Detsamma gäller för den ekonomiska sidan. Det är nästintill omöjligt att se var man ska dra gränserna mellan till exempel reklam för annonsörer, tidningarnas och skribenternas självhävdelse respektive uppblåsningen av Stockholm till metropol. En enkel förklaring är ofta en bra förklaring: det går inte att göra för att de hade flutit samman.

Annonsörerna och tidningarna verkade i symbios, och tillsammans visste de att utnyttja tidningspressens växande status, både internationellt och inom landet. Pressen fungerade som resurs i den egna självlegitimeringen, i sin tur en resurs för att de versioner och tolkningar av Stockholmslivet och urbaniteten som boulevardtidningarna torgförde skulle vinna trovärdighet. På många sätt belyser mediesystemperspektivet just de här aspekterna av den mediala situationen i Stockholm åren före sekelskiftet 1900. Boulevardtidningarna verkade på samma marknad som dagspress, vaxmuseer, särtryck, guidningslitteratur, mötesplatser och teatrar. Många medier tematiserade på olika sätt ett likartat innehåll. Medierna befordrade på många sätt varandra: de synliggjorde varandra genom exempelvis annonsering, men viktigare är att de relaterade till varandras innehåll. Trots att centrum inte fanns någonstans i Stockholm att upptäcka och beskriva var dess delar inte godtyckliga skapelser av boulevardtidningarnas redaktörer. Det fanns redan berättelser om de etablerade institutionerna för restaurang- och nöjesliv och deras klientel. Andra delar av mediesystemet innehöll sådana. Och det var berättelser boulevardpressen fick förhålla sig till.

Innan det här kapitlet ska sammanfattas bör bilden av kåsörerna som högt stående storstadsauktoriteter problematiseras. Den exklusiva tidning de gjorde allt för att göra sin produkt till framstod stundtals som både liten och skrynklad. Det handlade om tillfällen då den flera gånger nämnda småskaligheten i företagen framträdde tydligt. Sådant kan visserligen redan hävdas om sättet på vilket tidningarna författades, då ett fåtal signaturer och omisskännliga stilar återkom i snart sagt var spalt. Det sena 1800-talet var en tid när professionalitet och industriell drift började bli en allt mer självklar del av tidningspressens självbild.⁴⁸⁸ Trots att boulevardtidningarna som en del av facket både själva bidrog till den och försökte skörda frukten

av andras legitimitetsarbete, var det alltså inte alltid bilden kunde upprätthållas. De rent materiella villkoren för det lilla tidningsföretaget skiner ofta igenom, med kolportörer och återförsäljare i landsorten som inte redovisade sin försäljning, eller med publicerade påminnelser om att makulaturen *inte* skulle återsändas redaktionen med ordinarie post, då portokostnaden för den var avsevärt högre än för de särskilda returpackorna för tidningar. Det bästa och billigaste sättet att upprätthålla denna kommunikation med ens samarbetspartners var att trycka den i organet. I ett nummer från hösten 1892 ber *Figaro* sina läsare om ursäkt för att föregående nummers Uppsalaupplaga, liksom den som var avsedd för en del andra platser i landsorten, uteblivit eftersom pappret tyvärr tog slut. Inte nog med det. I samma nummer låter tidningen meddela läsaren att medarbetarna inte kunnat skriva ”så mycket vi ville. Ty tryckeriet skall byta lokal”.⁴⁸⁹

Detta skulle kunna ges viss belysning av vad Jay David Bolter och Richard Grusin diskuterar i boken *Remediation* (1999). Där presenteras begreppen *immediacy* och *hypermediacy*. Det första begreppet, omedelbarhet, handlar om att medieringen osynliggörs, alltså att mottagaren får en känsla av att han eller hon verkligen erfar innehållet i dess rena form. Hypermedialitet rör det motsatta, det vill säga att mediet synliggör sig självt.⁴⁹⁰ Det här begreppsparat skulle kunna kasta en del ljus över boulevardtidningarna. Om de journalistiska teknikerna som har beskrivits ovan syftade till minska och synbart utradera avståndet mellan tidningen och läsaren, alltså att få den senare att glömma att han eller hon satt med en tidning, fick påta-landet av tidningarnas litenhet ibland den andra funktionen. Att papperet tog slut, eller att veckans tidning var full, synliggjorde högst påtagligt tidningsmediet som just medium. Hypermedialitet förekom också i relation till boulevardtidningarnas guidande. Ett framträdande drag i tidningarna är tidningsmannens framhävanne av sin egen verksamhet, det vill säga hur det gick till när han själv tog sig fram till platser och människor. Tidningen utgör alltså inte bara en guide, utan det är en guide som hela tiden påminner läsaren om att den är en guide och hur guidningen går till. Jag ser hela denna aktivitet som en sorts marknadsföring som inpräntar i läsaren att tidningen behövs och varför. De journalistiska teknikerna syftade till att skapa omedelbarhet men just i strävan efter en nästan omedierad mediering uppstår något av en paradox: läsaren ser inte staden för guiden som hela tiden ställer sig i vägen.

Sammanfattning

I det förra kapitlet analyserade jag vilket slags stad Stockholm beskrevs som i boulevardtidningarna. I det här kapitlet analyseras *hur* de gjorde det i texterna. Ett grundläggande perspektiv är att tidningarna behöver göra sina texter trovärdiga för att bilderna av Stockholm ska ha uppfattats som trovärdiga av läsarna. Jag har använt mig bland annat av Géraldine Muhlmanns begrepp *vittnet-ambassadören* och Nick Couldrys tanke om *myten om det medierade centrumet* för att lyfta fram hur tidningsmännen konkret skapade en autentisk och exklusiv bild av Stockholm som storstad. Boulevardtidningarna konstruerade Stockholms sociala centrum genom journalistiska tekniker. De upprättade gränser mellan centrum och periferi, de gjorde anspråk på att vara insiders och agerade vittnesambassadörer för läsaren, och de karterade staden utifrån detta centrum. Analysen har visat att ryktbara personer ur Stockholms offentlighet ofta förekom i spalterna. När tidningarna träffade den typen av personer var huvudsaken att inte bara berätta intressanta detaljer om de välbekanta, de användes också som en resurs i tidningarnas legitimitetsarbete. Med den trovärdighet som ett erkännande från exempelvis Ibsen kunde innebära blev kåsörernas berättelser om Stockholm i allmänhet mer autentiska. Genom att ta storheterna i hand klev de in i värmen. De gjorde dock inte bara besök i de fina salongerna. De visade att de hörde hemma där.

Skribenterna antog roller som välsituerade borgerliga män som inte föreföll ägna sig åt annat än underhållning och samkväm med kända människor på fina restauranger. Det var det bladens innehåll syftade till. I detta skapades mycket av deras trovärdighet. Denna fasad krackelerade dock emellanåt, då småföretagarens vardagsproblem syntes i tidningen. Ibland slutade texten abrupt för att papperet var slut och ibland fick sig landsortens kolportörer en publik avspisning för bristande redovisning. Krass ekonomisk verklighet och storstadsdröm fanns på det här sättet sida vid sida i boulevardtidningarna. Nästa kapitel fortsätter att behandla förhållandet mellan boulevardisterna och storstaden, och fokuserar på hur de journalistiska teknikerna användes till att blåsa upp en händelse till stora proportioner.

Boulevardisten i ballongen

I förra kapitlet visade jag hur boulevardtidningarna på olika sätt navigerade i sina försök att upprätta en exklusiv, intressant och trovärdig beskrivning både av Stockholm som storstad och av den egna verksamheten. I det här avsnittet ska jag återigen utifrån en enskild händelse ta fasta på och visa hur alla dessa aspekter av boulevardtidningarnas verksamhet kunde sammanfalla. Händelsen ägde rum i Stockholm sommaren 1889.

Georg Lundström, signaturen Jörgen, hade alltså tagit över tidningen *Figaro* under åren 1887–1888. Under de närmast föregående åren hade både Lundströms och *Figaros* respektive banor kantats av motgångar. Den dagliga *Figaro* som företrädaren Hugo Nisbeth hade satt upp vid sidan om veckoversionen gick 1886 med dunder och brak i konkurs och efterlämnade skulder på nära 130 000 kronor. Tidningen fortsatte visserligen även efter konkursen, men förde en undanskymd tillvaro med blygsam spridning fram till ägarbytet.⁴⁹¹ Lundström själv hade ett par år tidigare avskedats från sin plats som överuppsyningsman i Tullverket. Året därpå miste han sin plats som krönikör och medredaktör i *Budkaften*, och därefter misslyckades han med den av honom grundade veckotidningen *Blänkaren* som gick i graven efter ganska kort tid. Dessförinnan hade han dessutom utmanövrerats av sina medgrundare.⁴⁹² Innan han slutligen tog över *Figaro* hade han även under åren 1885–1886 hunnit med att utge korrespondensen *Jörgens Stockholms-bref*, vilken även under en period, om än med en något sporadisk utgivning, utkom som självständig boulevardtidning under samma namn. Bakgrunden ger relief åt den ballongfärd som här ska analyseras.

Det var en solig augustionsdag som ballongfärden skulle företas. Redan någon månad tidigare hade *Figaro* berättat att Mosebacke Etablissement hade engagerat den tyske aeronauten Paul Feller för ett antal publika uppstigningar. Från arrangörens håll hade man efterlyst att någon bemärkt

person skulle medfölja som referent. Allra helst såg man att denna medresenär skulle vara av vetenskaps- eller tidningsmannens fack.⁴⁹³ Jörgens nära relation till Qvintus Mellgren har diskuterats ovan. Att Jörgen blev den tidningsman som Mosebackes källarmästare slutligen kom att anförtro uppdraget var med all säkerhet just en följd av nämnda relation och annonseringen i *Figaro*. Jörgen besökte, som bekant, också i kåserierna gärna sina annonsörer för en sexa eller för att träffa vänner och kolleger. Det var ändå inte helt givet att Lundström skulle få sin vilja igenom, på grund av dennes rondör och den vid 65 kilo fastställda maxgränsen för passageraren. Tidningsmännen vid denna tid var uppenbarligen inga lättviktare. *Vikingens* redaktör Josef Linck kunde inte komma in fråga, han hade tagit ”sin sjunde aftontoddy”, och den ende av de många närvarande tidningsmännen som kunde möta viktkravet var ”en liten herre, som uppgaf sig vara referent i Dagens Nyheter och heta Svensson eller något dylikt”. Dessvärre blev det ingen ballongfärd alls med passagerare, då Feller uppgav att tillräckligt med gas saknades för ändamålet.⁴⁹⁴

I alla händelser var Feller inte ensam upp i sin videokorg en dryg månad senare. Ty då hade Lundström, de 34 procenten övervikt till trots, fått sin vilja igenom.⁴⁹⁵ Han skulle äntligen själv få uppleva det han drömt om sedan han som gosse hemma i Skåne sett den italienske luftseglaren Tardini med familj ”störta ned i Sundets böljor och drunkna”.⁴⁹⁶ *Figaros* berättelse om redaktörens ballongfärd tog sig ansenliga proportioner. Den första artikeln skrevs i juli, och ännu i slutet av september utgjorde redaktörens ballongbravader ett ännu inte avslutat kapitel för tidningen.⁴⁹⁷

Självhävdelse med journalistiska tekniker

I *Figaro* blåstes ballongfärden upp till bristningsgränsen. Beskrivningen av den innehöll element från de flesta av de grepp som identifierats ovan: autenticitetsskapande genom skribentjagets närvaro, vittnet-ambassadörens rapportering, gränsöverskridandet och insiderskapet. Alldeles oavsett vilka Jörgens egna skäl var till resan, tog den sig även uttryck som inte riktigt kan härledas till dem. Jörgen påpekade gärna att han var ”den förste” som hade anmält sig att beledsaga Feller. Det hade han gjort

af *sensualism*: lystnad efter oförsökt *fara*, d. v. s. kropps- och själsnjutning;

af *fåfänga*, både såsom dugtig karl och författare;

af *klok affärsberäkning*, för att göra reklam för *Figaro*; och

af skämtsam hämndlystnad, för att förarga alla konkurrenter och fiender. Som skulle stå under och gapa och kompromettera sig inför Vår Herre genom att bedja Fader vår och Välsignelsen för min ofärd.⁴⁹⁸

Så ramades resan in. Den kloka affärsberäkningen var naturligtvis helt logisk, och vad sensualismen beträffar kommer den att granskas närmare nedan. Men först: hur presenterades tidningsmannens väg fram till centrum? Han skrev inte bara fram sig själv och vägen dit, utan texten strävar efter att göra *honom* till centrum:

Polisen nödgades afvisa flera hundra. Torget utanför, Hissen, grannhusens fönster och tak, Slussen, Skeppsbron, Mälartorget, Blasieholmskajen, Skeppsholmen och Kastellholmen, Skeppsholmsbron och Karl XII:s torg kantades ock med folk. Det måtte vara rysligt roligt att se Figaros redaktör bryta nacken af sig!⁴⁹⁹

I landsorts- och huvudstadspressen talades om publikmassorna som samlats runt om i staden för att bevittna uppstigningen, och skribenten bedömde själv att det var omkring 3 000 personer han presenterades för på Mosebacke.⁵⁰⁰ Men en boulevardredaktör hade plikter, han hade inte råd att försumma en hel dags arbete, varför han på vägen till Mosebacke påpassligt hade besökt och recenserat ”Djurgårds-rundmålningens charmanta invigningsfrukost”. Han återgav det djupt illusoriska i denna anordning, och han hade för en stund faktiskt trott ”denna målade *Pariser-horisont* vara den *verkliga Stockholms-horisonten*”. En ballong hade svävat långt borta i fjärran. Han hade inte kunnat slita blicken från den, ändå kände han sig stärkt av både måltid och illusoriska horisonter. Det var goda förberedelser: han var ”tränad till kropp och själ för aftonen”.

Vägen fram till platsen för ändamålet beskrivs ingående. Han passerar förbi hos sina närmaste anhöriga för att ta (ett kanske sista) avsked – han påminner läsaren om det farliga med luftseglingen. För en sak var säker: ”En onödig ballongfärd är en dårskap. Och ballongfärd som skådespel är jemnstäldt med en tjurfäktning.” Ingen detalj är för liten för att finnas med i Jörgens förberedelsebeskrivning:

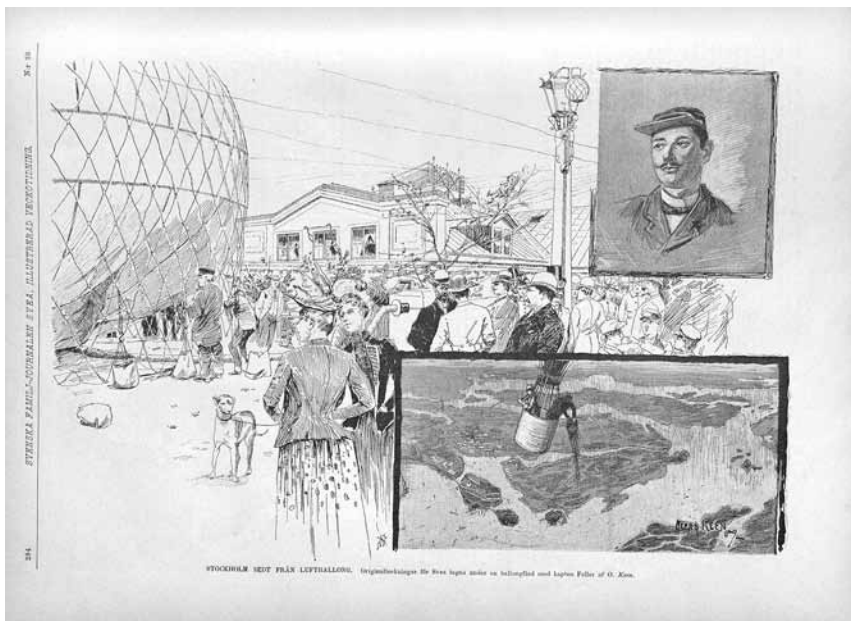
Ena hälften af mänskligheten hade tillrådt mig att kläda mig så elegant som möjligt – för reklamens skull. Den andra hälften: – i pels för helsan och kylan.

Jag klädde mig efter sundt förnuft och följaktligen med riktig dietik och estetik: så enkelt, tarfligt och framför allt lätt som möjligt: en blå

sjömansmössa utan skärm, en gammal tvåradig, hvarken kort eller lång, åtsittande, stark men lätt doffelkavaj, ett par så vida och genom bruk så bekväma, mörka byxor som möjligt, svarta fruntimmer-tygskor, inga handskar, öfverkläder eller andra underkläder, än de absolut nödiga. Tömde alla fickor. Mina nödigaste nycklar, en tiokronsedel i ena vestfickan, några få silfverslantar i den andra, en näsduk i ena bröstfickan, papper och penna i ett halft cigarrfodral i den andra.⁵⁰¹

Flera av de autenticitetsstärkande momenten återfinns i Jörgens berättelse. Den egna närvaron är konstant. Aldrig lämnas förstapersonsperspektivet. De många detaljerna kring hans kläder, ända ned till fickornas innehåll, blir uttryck för ett slags vardagsrealism. För läsaren har kanske inte dessa detaljer någon betydelse för själva narrativet, men som autenticitetsförstärkare är de helt avgörande. Vissa detaljer är av särskild betydelse, som tiokronsedeln. Med den bidrar han till att koda sig socialt – han skriver sin klass-tillhörighet på läsarens näsa. Det var ingen förmögenhet, men motsvarade ändå ungefär två tredjedelar av en lantarbetares kontanta månadslön.⁵⁰² I sammanhanget bör någonting noteras som har att göra med mediespecificitet i förhållande till realism. Det accentueras av samtidens många visuella underhållningsmedier, vilka på olika sätt byggde på att skapa realistiska avbildningar och illusioner. Panoptikon har redan diskuterats. Rundmålningsbyggnader, fotografier och olika slags panoramor hade alla sin egen respektive mediespecificitet.⁵⁰³ Den förändring som de visuella medierna hade inneburit de närmast föregående decennierna måste förstås som en viktig orsak till de förändrade journalistiska praktikerna. Att återberätta någonting i tryck var inte gott nog – tekniska anordningar med en aura av total realism kunde ju återge verkligheten sannare.⁵⁰⁴

Det är här det jag kallar journalistiska tekniker kommer in. De återgav mer än bara en bild. Skribentens ständigt framhållna fysiska närvaro är en sådan teknik. Förkärleken för detaljer blir i detta sammanhang avgörande. Det är viktigt att rundgången i detta betonas. Det fanns kommersiella beroenden som spelade in för att öka intresset för exempelvis ”Pariserkommunens sista dag” som tablån på dioramats på Djurgården kallades. *Budkaflen* införde i samband med detta en lång artikelserie ”Från Pariskommunens sista dagar” baserad på den franske dramatikern Ludovic Halévys dagboksanteckningar från efterdyningarna av det fransk-tyska kriget.⁵⁰⁵ Detta syftade förstås till att gynna en annonsör, lyfta intresset för det annonserade underhållningsmediet och generera entréavgifter åt annonsören. Detsamma gjorde tidningens besök där.⁵⁰⁶ Man kan påminna om hur tid-

Oscar Keens tre sammanfogade teckningar föreställer en luftsegling med kapten Feller. Den första, "Ballongen fylld", återger en scen utanför Mosebacke där publiken bevittnar hur ballongen fylls, den andra, "Stockholm i fogelperspektiv", visar ballongen i luften över staden, och den tredje, "Luftseglaren kapten Feller", är ett porträtt av denne. Ur *Svenska familj-journalen Svea* nr 36 1889.

ningarna ofta bekräftade de realistiska illusionerna i visuella medier som det här och således bidrog till att koda dem som just illusoriska. Som *Bud-kaffens* utsände skrev efter att ha beskrivit scenerierna: "Och allt detta förefaller så naturligt som om det vore levande".⁵⁰⁷ Och Jörgen kunde som nämnts inte skilja Paris- och Stockholmshorisonterna åt. Precis som i fallet med Rolla kan det illustrera den poäng som Vanessa R. Schwartz gör om det sena 1800-talets visuella kultur i Paris: publiken kunde ta del av samma händelser i olika medier. Det fungerade såväl intresseväckande och meningsförskjutande som kompletterande.⁵⁰⁸

Jörgen visade i texterna om sin ballongflygning prov på två viktiga aspekter i hur boulevardtidningsmännen betraktade stadslivet, genom rörelse och genom överblick. Rörelsen sammanfaller med och blir en effekt av skribentens framskrivna närvaro. Han promenerade över namngivna broar och torg, han tog Katarinahissen upp till Söders höjder och "hisnade som alltid under gången öfver Hissen". Han passerade på sin väg alla de folk-

ansamlingar som grupperat sig för att se honom och ballongen stiga till väders. Allmänheten, eller de enligt Jörgen 100 000 åskådarna, fungerade naturligtvis också som en resurs i denna berättelse om centrum. Han passerade förbi dem, även de hundratals som inte rymdes på Mosebacke. Publikmassan och polisen som vaktade Mosebacke exemplifierar gränsspråttandet mellan centrum och periferi. Många ville in, få hade möjligheten. De som hade lyckats var enbart fint folk – sånär som på representanterna för den ”lägre pressen” – vilket gladdde resenären: ”Det är idel diplomater med damer och gardesofficerare och kammarherrar och grefvar – utbrast en entusiastisk referent.”⁵⁰⁹ Det exklusiva och otillgängliga var boulevardpressens signum.

Kartering: Vittnet-ambassadören och Stockholm som helhet

De sista förberedelserna inför uppstigningen var besvärliga, men Feller och Jörgen visade mankraft och undvek åtskilliga missöden.⁵¹⁰ Till slut kunde de lyfta och blicka ner.

En stor ofantlig plankarta: Ingenting upphöjdt; Ej höjder, dalar, bara *ett plan*. [sic] *en karta*; ingenting annat än en karta. En ofantlig karta. Mest grön. Det är land. Resten blått. Det är vatten.

En ofantlig karta, bara en karta, ingenting annat än en alldeles cirkelrund grön karta med blå strimmor. Jo, midt i kartan finns något gulgrått, sprängdt och splittradt, som en jättespindel med ben, spröten, tentakler. *Det* är Stockholm – Nordens Stambul – *med förstäder*. Detta gulgrå upptager högst en femtiondedel af taflan. Ergo se vi öfver 50–100 qvadratmil. Rund är horisonten. Mystisk, ödesdiger. Lointainen: grå. Dyster himlens kupa, slagen öfver oss, högre än någonsin dock – tycktes mig. Äfven kartan höjer sig vid horisont. Snarare än sänker sig.⁵¹¹

I det följande vänder sig *Figaros* ”flygande korrespondent” mot staden.⁵¹² Man bör notera bruket av ”vi”. Det innefattar såväl de båda flygarna som den gemenskap skribenten upprättar mellan sig själv och läsarna. Läsarna tas alltså med av sin vittne-ambassadör som befinner sig i den privilegierade överblickspositionen: ”Då blicken flyger kring horisonten, känner jag ju örnens trygghet – det visste jag skulle ske.” Skribenten reflekterade över sin tillvaro i luften; han befann inte bara bokstavligt ovanför sin samtid.

Han menade sig återigen höra 50 000 människors hurrarop: ”*De komma nu efter oss. Med ljudets långsamhet. Vi ha således två gånger i vårt lif upplefvat dessa hurrarop.*” Från detta perspektiv blev han stor. När skrytbyggen som Nationalmuseum framstod som en konditors ”gesällprof” och folkmassor som ”krälände myror”, kände han att han kom i kontakt med världsalltet:

Och omfattande mitt öga, mitt öra, alla fixstjerner i vårt solsystem, så vore jag med denna delvisa allestädes-närvaro, äfven allseende, allhörande, allvetande inom detta solsystem. Forntid och nutid skulle blanda sig. Tiden skulle försvinna, vidgas, krympa med rummet, röras omkring. Något sådant har ju nu händt här – i *smått*.⁵¹³

Här är det – om än väl tillspetsat – överblicken som symbolisk resurs som uttrycks. Den återfinns, som påtalats, som en journalistisk strategi i boulevardpressen och var på många sätt en betydelsefull strategi inom många andra litterära genrer i samtiden. Sådana sätt att beskriva platser befordrades i hög grad av att samtidens mediala underhållningskultur bestod av panoramor och tekniker som främjade perspektivförskjutningar.⁵¹⁴ Michel de Certeau skriver om detta ovanifrånperspektiv nästan som om det vore en mänsklig strävan för att kunna hantera stadens komplexitet. Han hänvisar till hur medeltidens och renässansens målare återgav städerna på ett sätt som ”inget öga hade åtnjutit”, men genom detta sätt att representera stadsrummet innehade 1400-talets människor ”ett himmelskt öga”. Han behandlar också vad perspektivet gör med betraktaren. Utifrån exemplet att blicka ned över New York från World Trade Center, menar de Certeau att man upphör att vara kropp och att staden nedanför framträder som en läsbar text. Man får möjlighet att titta ned som en gud, ett solens öga. I detta, att titta ned ovanifrån finns drivkraften att bli ”ett perspektiv och ingenting annat”.⁵¹⁵ Avståndet förefaller inte vara långt mellan de Certeaus gudomliga öga och det som Jörgen ger uttryck för i sina reflektioner över att se Stockholm från ballongen. För det är först från denna position han tycker sig kunna se den klart, ”Skandinaviens huvudstad, med dygd och brott, snille och dumhet, skönhet och fulhet, rikedom och brist, njutning och smärta.” Det är från ovan som man ser allt, då framträder storstaden, den blir till helhet.⁵¹⁶

Uttryck som ”vi skola se på staden!” involverar läsarna i tidningsmannens överblicks- och maktposition. Det är de, tillsammans, som ser och känner – förnimmer. Trots det andliga i den förmedlade känslan – ”jag var ande och flög” – ger Jörgen uttryck för en i högsta grad kroppslig erfaren-

het.⁵¹⁷ För det andliga i upplevelsen bryts mot ”en slags angenäm fruktan” av att videkorgen buktade under deras fötter vid minsta rörelse, en ”vidunderlig känsla”.⁵¹⁸ Här finns anledning att återknyta till Anders Ekströms begrepp översiktsmedier. Den dubbelhet han beskriver kring Stockholmsutställningens översiktsmedier och samtidens pedagogiska strävanden uttrycks här på ett likartat sätt.⁵¹⁹ I den okroppsliga upplevelsen av att känna sig som en del av världsalltet antog Jörgens blick samtidigt den vetenskaplighet och objektiva syn på Stockholm som perspektivet i sig, enligt den samtida åskådningspedagogiken, främjade. Han såg på rätt sätt. Samtidigt går det inte att ta miste på att det är just hans egen kropp som är resursen i denna kunskapsproduktion om staden. Det var alltså vittnet-ambassadören som använde sin kropp, dess intryck och känslor, vilken fungerade som ett substitut för läsarens egen närvaro och gav en sann återgivning av intrycken från ovan.

Jörgens ballongfärd framstod alltså i hans egna redogörelser som någonting oerhört. Det var till en andlig upplevelse av storstaden som han tog med sig sina läsare. För den som jämförde *Figaro* med andra tidningar framstod det säkert som att de inte beskrev samma händelse. *Budkaflen* fnös åt Lundströms ”Münchausiader”, och i Kalmartidningen *Barometern* kallade man honom för ”barlast”.⁵²⁰ Både *Svenska Dagbladet* och *Vårt Land* beskrev de stora folkmassorna och rapporterade att Folies Bergère – som varietélokalen på Mosebacke hette – aldrig tidigare haft ”en finare och mer animerad publik”. Men de beskrev också flygningen i sig. Den måste för övrigt på det stora hela betraktas som ett praktfiasko. Den hade varat i högst några minuter och flygaren och passageraren kunde vara glada att de hade klarat livhanken då de kraschlandade i Djurgårdsbrunnsviken och ingen av dem var simkunnig.⁵²¹ Icke desto mindre, *Figaros* version var en helt annan.

I det här kapitlet har Jörgens syften och intressen som tidningsman stått i centrum för diskussionen. Jag vill dock betona att det liksom i fallet med Rolla var många olika intressen som samspelade vid den här ballonguppstigningen. Jörgen hade ett fyrdelat syfte med ballongfärden. En annan uppenbar intressent är förstås Qvintus Mellgren på Mosebacke. Att knyta Feller till sitt nöjestempel var i sig ett sätt att skapa intresse från publiken. Ballonguppstigningar drog folk. Vilken passagerare var bäst lämpad ur Mosebackes perspektiv att följa med i ballongen? Sannolikt *Figaros* Jörgen. Tidningen var kanske inte den allra mest lästa, men skribenten var välkänd och där skulle flygningen definitivt få störst utrymme. Jörgen gillade ramp-ljuset och behövde inte släpas upp på Folies Bergères scen. De var förstås de mest uppenbara, men det fanns fler. En sådan var Osbourne Whisky,

TELEGRAM

från

Planeten Mars.

Inlemnadt å Centralstationen 1/9 kl. 7 e. m.

Tjenste-anmärkning: Befordradt med Fellers ballong.

I Nationalförsamlingen företogs i dag behandling af Herr »Vattumans» motion om förbud mot införsel af spritvaror. Motionären inledde diskussionen och förklarade, det »statistiken visat att nationen degenererat genom missbruk af alkohol.

Herr »John Grogg» uppträdde efter en stormig debatt och förfäktade att spriten ej blott är oskadlig, utan äfven nödvändig såsom stimulerande medel.

Statskemisten »Gradius» uppmanades att yttra sig i frågan, och upplyste han, att enligt verkställda undersökningar är

Osborne Whisky

den minst skadliga af alla spritsorter.

Vid voteringen föll delvis motionärens förslag, i det att

Osborne Whisky

förklarades införselfri till följd af nämnda utlåtande och varans allmänt erkänt fina smak.

Margarinfrågan bordlades; ansågs för tidigt väckt innan det afgjorts om ej

Osborne Whisky

äfven vid smörgårdsbordet är att vida föredraga framför L. O. Smiths droppar.

Passepartout,
Reporter.

Det humoristiska flygbladet var ett av många sätt att både tjäna pengar på och skapa uppmärksamhet kring Fellers uppstigningar.

som i 3 000 exemplar tryckt ett humoristiskt flygblad, ”Telegram från planeten Mars” som kastades ut över staden från Fellers ballong vid en uppstigning några dagar senare. Flygbladet berättade att nationalförsamlingen på Mars efter hätska debatter i tullfrågan, beslutat att inte belägga spritvaror med införselbud. Delegationerna hade inte kunnat vara utan Osbourne Whisky, menade ”reportern” Passepartout.⁵²² Ledningen på Mosebacke försökte göra uppstigningarna så uppmärksammade som möjligt och åtminstone ytterligare en tidningsrepresentant fick följa med.⁵²³ ”Smörgåsmän” vandrade runt på Stockholms gator med plakat fram- och baktill med gröna luftballonger och användes för att göra reklam för uppstigning-

en, vilket sin tur uppmärksammades i pressen. Sådan annonsering var inte vanlig.⁵²⁴ Flera hade försökt att få följa med, men de flesta hade nekats.⁵²⁵ Ingen annan tidningsmans resa blev dock så uppmärksammat eller rik på nyanser och detaljer som Jörgens. Hans resa satte tidningsmannen i centrum genom begagnandet av olika journalistiska tekniker och erbjuder som fallbeskrivning närmast ett slags sammandrag av de boulevardpressens grunddrag som avhandlingen så här långt identifierat. I det som nu följer kommer närmare bekantskap att stiftas med fler boulevardtidningsredaktörer. De ständiga konflikterna dem emellan tydliggjorde för allmänheten att boulevardtidningarna hörde ihop. Nästa kapitel behandlar alltså offentliga fejder.

KAPITEL VI

Redaktören på boulevarden

Slutet av 1800-talet är en period som, inte minst i Sverige, har beskrivits i termer av en rad storskaliga processer. Industrialiseringen satte fart på allvar. Emigrationen västerut ökade till en massrörelse. Urbaniseringen gjorde att städerna långsamt växte på bekostnad av landsbygden. Väckelse-rörelsen, arbetarrörelsen och nykterhetsrörelsen är exempel på de folk-rörelser som satte gamla auktoriteter i fråga. Oavsett synsätt fanns det också människor, grupper och individer, som påverkade eller påverkades av dessa processer.

Från och med nu flyttar avhandlingen sitt fokus mot människorna i boulevardpressens stad. I det här kapitlet och i nästa undersöks de individer som hade framträdande roller och funktioner i den stad som boulevardpressen konstruerade. Det fanns också andra människor i boulevardtidningarnas storstad, men som faller utanför denna avhandlings undersökning. De var grupper som representerades av typer.⁵²⁶ I de två följande kapitlen handlar det om vilka individer som befolkade den storstad som boulevardpressen försökte konstruera. Vilken funktion fyllde de i boulevardtidningsprojektet?

I de föregående kapitlen har analysen fokuserat mediala och ekonomiska utbyten, vad som utgjorde storstadens essens för boulevardpressen samt hur den senare konkret försökte konstruera sin storstad. De mest frekvent förekommande individerna i boulevardpressens spalter var redaktörerna själva. Det här kapitlet uppehåller sig vid ett definierande drag för boulevardpressen som tidningstyp. Det handlar om hur redaktörerna iscensatte sig som aktörer i sina spalter, och inte minst om hur de så att säga fick liv i sina konkurrenttidningar. De munhöggs med varandra vecka ut och vecka in. Vad betydde egentligen dessa bråk och kontroverser? Men först, vilka var de här personerna?

Redaktörerna och deras nätverk

Inte bara textinnehåll och tematiker rörde sig mellan tidningarna, det gjorde även skribenter. Det var ofta en förutsättning för de interna diskussionerna tidningarna emellan. Nedan följer några exempel på hur individer förflyttade sig inom boulevardtidningarnas nätverk, vilket även utgör en fond för de följande diskussionerna av deras relationer och gräl. Ett förhållande som i sig är särskilt illustrativt för ett samhälle som undergick en genomgripande förändring är att det stora flertalet personer som var närmast knutna till boulevardpressen inte var infödda stockholmare. Liksom så många andra ur storstadens befolkning hade de tagit sig till huvudstaden för att söka lyckan.⁵²⁷ I några fall kan man placera in dem på klasskalan, utifrån de kända biografiska uppgifterna. Janne Bruzelius (1853–1899), redaktör för och grundare av *Budkaflen* tillhörde en gammal adlig skånsk familj, fadern ägnade sig efter en verksamhet som regementsauditör, ett slags militärjurist, åt lantbruk. Familjens ekonomiska förhållanden är oklara, i en källa benämns fadern godsägare.⁵²⁸ Bruzelius var under alla omständigheter tämligen välbeställd genom giftermål.⁵²⁹ Även Hugo Nisbeth (1837–1887) som grundade *Figaro* var adelsman och hans pappa var tull-distriktschef. Enligt en levnadstecknare ska familjehemmet ha utgjort en av staden Kalmars medelpunkter för det ”ädlare umgängeslivet”.⁵³⁰ *Budkaflens* och senare *Figaros* redaktör Georg Lundströms (1838–1910) far hade varit verksam inom Tullverket och som sjökaptän.⁵³¹ Grundaren av *Vikingen* Algot Liljestrand (1853–?) var av gammal klockarsläkt.⁵³² *Vikingens* Josef Lincks (1846–1901) far var borgmästare i Söderhamn och själv återgick Linck efter *Vikingens* nedläggning 1889 till den akademiska banan och disputerade på en avhandling om Höga visan.⁵³³ *Hvad Nytt*s Frithiof Cronhamns (1856–1897) far var en ganska uppskattad kompositör och Bellmantolkare samt tjänsteman och musikkritiker, och i sin tur son till en godsägare och överstelöjtnant.⁵³⁴ Leonard Ljunglund (1867–1946) som efter Cronhamns död drev *Hvad Nytt* var son till en lantbrukare.

Generellt kan alltså sägas att redaktörerna kom ur medelklassen eller däröver, även om det är svårt att veta vad lantbrukare innebar i fråga om samhällsklass, som i Ljunglunds fall. Oavsett pekuniär situation fick han möjlighet att en tid ägna sig åt universitetsstudier i Lund.⁵³⁵ De var alla mer eller mindre bildade, vilket i någon mening också var en förutsättning. Man förväntades att som redaktör och skribent någorlunda kunna hantera kulturspråket. Och blev det någon gång fel, fick man höra det.⁵³⁶ Ingen av redaktörerna ägnade sig enkom åt tidningsskrivande, flera hade gett ut

romaner, reseskildringar och i något fall historiska arbeten. Några av dem hade också tjänster vid sidan om.⁵³⁷ I detta avseende speglar de tämligen väl journalistyrket i slutet av 1800-talet. Det fanns inga tydliga gränser mellan tidningsmannaverksamhet och annat skriftställereri.

Figaro startades alltså av Hugo Nisbeth 1878. Tidningen gjorde sig i samtiden bekant, vilket nämnts ovan, för att skriva mot betalning. Bland annat fungerade den under en period som politisk plattform för bank- och finansmannen André Oscar Wallenberg.⁵³⁸ Nisbeth lånade också sina spalter till Tullverkets generaldirektör Axel Bennich och juveleraren Christian Hammer under striden mellan tullverksledningen och överuppsyningsmannen Georg Lundström, sedermera medarbetare i *Budkaflen* och efter Nisbeths död, ägare och utgivare av *Figaro*.⁵³⁹

En minst lika intressant övergång skedde mellan *Vikingen* och *Figaro*. Oscar Norén som hade varit med att grunda *Vikingen* 1882 tog tillsammans med Lundström över *Figaro* 1887.⁵⁴⁰ Bara ett drygt halvår senare blev Lundström ensam ägare och Norén flyttade till Göteborg för att där framgångsrikt ge ut *Göteborgs Aftonblad*.⁵⁴¹ *Vikingen* sålde, liksom *Figaro*, under en period spaltutrymme till Wallenberg. När Wallenberg dog 1886, blev situationen osäkrare för dåvarande *Vikingen*-redaktören Algot Liljestrand – ”en lång, grof, oryktad räkel” – och förmögenheten som hade satsats i tidningen hade förvandlats till skulder. Dennes sorti från Stockholms offentlighet blev något av en skandal. Han tog sin tillflykt till Amerika. Men innan han gjorde det lät han, för att få pengar till reskassan, sälja sitt tämligen värdefulla möblemang. Problemet var bara att möblemang redan var pantsatt hos en fordringsägare. Denne fordringsägare närvarade vid auktionen då det bjöds ut. Först några veckor senare hade det gått upp för honom att paret förmakstaburetter som gått under klubban som han hade tyckt sig känna igen i själva verket var hans egna.⁵⁴² Uppgifterna går isär om vad Liljestrand sedan ägnade sig åt i USA. Rykten gör emellertid gällande att han slog sig ned i Chicago, blev rik på att ha ”tjuvtryckt” svenska bästsäljare, spelade dansmusik på nöjespalatsen, var stadens svenska tidningars prenumerantinsamlare och sålde pianon.⁵⁴³

Gustaf Gullberg, Fritiof Cronhamn och Georg Lundström utgav med varierande framgång och under olika tidsrymder sina veckokorrespondenser ”Från Birger Jarls stad”, ”Hvad nytt från Stockholm veckorapport af -h-” respektive ”Jörgens Stockholms-bref”. De två senare utvecklades till fristående boulevardtidningar. Som veckokorrespondenter till landsortstidningar i framförallt Sverige men även Finland, var de inte bara givna konkurrenter till varandra, de rörde sig när allt kommer omkring på samma

verksamhetsfält som boulevardtidningarna: de tolkade och spred uppfattningar om huvudstadslivet till allmänheten. Stockholmsbrevskrivarna bör förstås som en parallell verksamhet till boulevardtidningsgenren. Innehållet var ofta likartat, men avsättningen och publiken var en helt annan. Medan boulevardtidningarnas prägel var lokal såväl till innehåll som till spridning och tilltal, var huvudstadskorrespondenserna lokala till innehåll, men (inter-)nationella till spridning och tilltal.

Personerna om vilka det handlar hade alltså både affärs-, konkurrens- och, i flera fall, personliga kontakter med varandra. De relationella förutsättningarna har ett stort förklaringsvärde för hur tidningstypen i samtiden just kunde förstås som en avgränsad sådan. Möjligen var de personliga relationerna en viktigare orsak till detta än tidningarnas innehåll. Karaktäriseringar av de här redaktörerna i tidigare forskning är inte så vanliga, men de förekommer. De är då ofta starkt värderande.⁵⁴⁴ I det följande visar jag att om man betraktar de här aktörerna inte bara som enskildheter inom pressen, utan som delar av boulevardpressen blir deras tidningars delvis okonventionella innehåll mer begripligt.

Boulevardteaterns roller och intriger: Kriget!

Han räckte, jag tog handen till försoning. [---] Men det var för sent. För Janne. En naturligare allians var redan slutet mellan näringskyddaren Norén och mig. För denne, sedan jag stannade vid salig Hugos Figaro. Med full egande- och herrskarrätt. Och då hade jag blott en utväg att låta reformerad Figaro af både politiska och enskilda ekonomiska skäl slagta både Viking och Kalf med bägges stigande spel under täcke och Hugo Nisbeths tendenser.

Skedde.

Ja! Så fick jag ändtligen salig Hugos vrak Figaro som min egen skuta, ombyggde den från köl till topp och sanksköt den redan triumferande Budkafren. Denna sista strid fördes från Jannes sida med groft artilleri, laddadt med lösa smällskott, men från min sida på ett så nedrigt älskvärdt sätt med lätta pilars regn, att det gjorde den nyss fruktade boulevardredaktören Bruzelius till en gerna sedd stockholmstyp.⁵⁴⁵

Segraren skriver historien, sägs det. Och ägnade sig Jörgen och *Figaro* åt något från omkring år 1900 var det att skriva sin och boulevardpressens historia. I synnerhet var han stolt över sin egen tongivande roll inom svensk

boulevardpress. Som utblottad och, efter många och långa vändor i enligt honom partiska rättegångar och mutad press, avsatt från sin tulltjänst hade han kommit in i tidningsvärlden som en underdog och lyckats resa sig. Det hade skett genom lika delar list, personföljelse och skämt. Tidigare i avhandlingen har jag behandlat hur tidningsmännen synliggjorde sig själva i sina alster. Jag tolkar det framförallt som en teknik för att göra berättelserna om det händelserika centrumet trovärdiga. I det här kapitlet går jag längre och argumenterar för att boulevardtidningarna bör förstås som ett slags sammanhållen stockholmsk scen för framförallt redaktörerna att agera på. Även andra aktörer spelade roller på scenen, de ryktbarheter som vistades i centrum och i tidningarnas porträttgalleri. För att illustrera detta resonemang kommer redaktörernas relationer att behandlas.⁵⁴⁶ Ett femtontal år efter att deras stridsyxor slutgiltigt hade begravts med *Budkaflens* nedläggande 1897, gjorde skribenten Karl Benzön gällande att "boulevardredaktörernas" många duster torde "leva i friskt minne".⁵⁴⁷ Och för den vanemässiga läsaren av boulevardtidningar fanns det många dylika incidenter att minnas. Några av fejderna i vilka Jörgen var inblandad har Göran Söderström behandlat. Söderström driver i "Tidiga homosexuella gestalter" tesen att Jörgen angreps på ett särskilt avmaskulinerande sätt för att han var homosexuell, vilket ofta anspelades på.⁵⁴⁸ Faktum är att de exempel Söderström ger från 1890, 1894 och 1898 ingalunda utgör några undantag, utan dessa konflikter, där tidningarna användes som redaktörernas personliga språkrör, går som en röd tråd genom hela den period som denna avhandling behandlar.

Särskilt påtaglig var antagonismen mellan *Budkaflens* Janne Bruzelius och *Figaros* Jörgen. Konflikten dem emellan kan spåras till den period i mitten av 1880-talet, då Lundström verkade som krönikör och sedermera medredaktör i tidningen. Från denna position sades han upp den 10 januari 1885. Det angivna skälet var att man i kåseriavdelningen var i behov av "en angenäm omvexling och på samma gång [önskade man] undvika ensidig subjektivitet".⁵⁴⁹ Man kan bara spekulera i vad brytningen dem emellan berodde på, men den kan ha att göra med det för Bruzelius kända bötesbelopp han drabbades av i ett tryckfrihetsmål mot Gustaf Gullberg 1885. Sammanlagt tvingades Bruzelius betala över 700 kronor.⁵⁵⁰ Flera källor antyder dock att Jörgen borde gjorts ansvarig.⁵⁵¹ Om denna uppsägnings orsaker och följder kom sedan en ansevärd del av *Figaros* och *Budkaflens* spalter att handla – i årtal! Med undantag av perioder av offentlig försörjning, utspelades en långdragen vendetta redaktörerna emellan.

Ett av de grepp redaktörerna begagnade för att häckla varandra var

exempelvis att *Budkaflen* 1886 bildligen lät Jörgen, föreställande en barskrapad gumma, iklädd trasor och huckle, dingla från en galge i en illustration beledsagad av en sentimental dikt om fattigdomens sista utväg: "Bär mig varligt, du starka, svenska hampa! Brist ej, du gren, mitt sista stöd!"⁵⁵² *Budkaflen* använde gärna avskrifter av olika förmenta originaldokument för att svartmåla konkurrentredaktören. Av dessa är ett exempel Jörgens fattigdomsbevis, utfärdat av förste stadsfogden vid Stadsfogdeexpeditionen år 1888. Där framgår att vid ett utmättningsförsök hos Lundström i slutet av detta år "icke anträffades några utmättningsbara tillgångar till gäldande" av en skuld till en boktryckare.⁵⁵³ Fattigdomsbeviset blev sedan föremål för kontinuerlig publicering i tidningens annonsavdelning. Jörgen menade att sakernas förhållande var det omvända:

Att jag är skuldsatt. – Det är jag. Men mycket litet. Och till mycket mindre belopp än mina utestående fordringar. Och inte alls hundradelen mot hvad Janne är skyldig. Se: jag har kredit men brukar den inte. Och Janne brukar kredit och har ingen.⁵⁵⁴

En annan förment kopia som *Budkaflen* publicerade var den av ett brev, enligt vilket Jörgen, eller "Miss Georgina Lundstrom", bjudits in till Chicago för att "förevisa sina behag, mot 500 dollars i veckan".⁵⁵⁵ Angreppen var frekventa, ofta hånfulla och flödande av sarkasmer. *Figaro* var inte sämre – Jörgens gåpåar-

Jörgen hängd av konkurrenten *Budkaflen*. Ur *Budkaflen* 24/9 1886.

anda i personangreppen mot konkurrentredaktörer, statsråd, generaldirektörer och många andra höjdare i samtiden är en gammal sanning i den presshistoriska litteraturen.⁵⁵⁶

Tidningarna ägnade ett inte oansenligt utrymme åt att låta sina konkurrenters redaktörer och skribenter befolka den stad de beskrev. Den rollkaraktär som gavs Jörgen i *Budkaflen* var fattig, sjaskig men på samma gång fåfång, världsfrånvänd och feminin. Den roll som Bruzelius fick spela i *Figaro* var förstås inte heller vidare smickrande, men karaktärens egenskaper var inte desamma. Bruzelius, eller Janne som han ständigt benämndes, var oredlig i ekonomin, småsint och inte minst en drinkare. 1892 berättar *Figaro* att han ”och två juridiskt bildade vitnen sutto i rummet bak en skärm”, hos en av stadens traktörer och hörde Janne ägna sig åt ränksmideri mot Jörgen Lundström. Under samtalet framkom att Janne hade för vana att vara ”full *midt på ljusa dagen*”. Datum och plats skrevs ut, ”söndagen den 1 maj 1892, på Hasselbacken och Nya cirkusschweizeriet, med en skock pojkar efter sig, som ropade: ’Janne!’”, och dessutom berättar signaturen *Figaro* att han även vid tillfället för konspirerandet ”blef fullare. Han for hem i droska”.⁵⁵⁷ I september samma år publicerade *Figaro* en insändare som krävde att tidningen skulle invända mot att ”Janne var full och vrålade i Kristallsalongen”. Tidningen svarade nekande, ”Vråla fritt, Janne lilla!”, ty skulle den anmärka på alla gånger Janne ägnade sig åt dylikt beteende ”finge *Figaro* utvidga sitt format”.⁵⁵⁸ Vid ett annat tillfälle beklagade sig *Figaro* över att dess redaktör inte kunde så mycket som gäspa på teatern, utan att en skandal uppenbarade sig. Han var därför tvungen att ”i sitt offentliga privatlif” ständigt uppföra sig korrekt, medan Janne kunde skråla från sin loge på Kungliga operan och därpå hamna i arrest. Kunde läsarna inte ta *Figaro* på orden, ombads de ta kontakt med Bruzelius själv: ”Ty redan på morgonen släpptes han ur finkan.”⁵⁵⁹

Figaro utdelade slag men dess redaktör fick också ta emot. Enligt en notis i *Budkaflen*, ”’*Figaro*’ på nattsudd”, hade Jörgen iklädd kvinnokläder begett sig ut i Stockholmsnatten. ”Skulle väl tjusa sköna ynglingar förstås.” Han ska dock under alkoholpåverkan i Humlegården ha hamnat i bråk med några gardister och anhållits av polis. Påföljden blev enligt bladets uppgifter 10 kronor i böter för ”oanständigt uppförande”, vilket emellertid omvandlades till fyra dagar i arrest, då den dömde saknade medel.⁵⁶⁰ Humlegårdens rykte var skamfilat sedan gammalt; Claës Lundin berättar om parken att den varit en ”i mer än ett afseende föga hyfsad förlustelseplats”.⁵⁶¹ Att den nattetid var förnämsta tillhållet för manlig homosexuell prostitution var välkänt.⁵⁶² Jörgen skulle alltså, enligt konkurrenten, ha gett sig ut på staden

Jörgen blev ofta feminiserad av konkurrentredaktörerna. Här är han återgiven som trollpacka och flygningen anspelar på hans ballongfärd knappt fem år tidigare. Ur *Budkaflen* 25/3 1894.

för att prostituera sig. Att det var just militärer han hamnade i olag med bidrog med ytterligare nyans till incidenten, ty det berättas från tiden att militärer strök omkring nattetid bland buskarna i Humlegården på jakt efter manliga kunder som kunde dryga ut deras skrala kassar.⁵⁶³ *Budkaflen* medgav ett par veckor senare att artikeln hade skrivits i så tvetydiga ordalag som möjligt, och att det rörde sig om en fälla. Tidningen hade velat se hur *Figaros* redaktör skulle agera. I själva verket rörde händelsen en annan Lundström.⁵⁶⁴ Och det fanns verkligen en ung, prostituerad man vid namn Karl August Lundström som greps för en rad småbrott, och vid gripandena inte sällan bar kvinnokläder.⁵⁶⁵

Kampen mellan redaktörerna fördes aktivt, i både ord och bild. Att *Budkaflen* hängde Jörgen i bild är redan nämnt, men den iklädde honom även

trollpackemundering med tillhörande kvast och häxkittel, en anspelning på både *Budkaflens* Jörgenfigurs femininitet och den ballongfärd *Figaros* redaktör företog sommaren 1889.⁵⁶⁶

Redaktörerna tillhörde också ett av de vanligaste föremålen för avbildning i tidningarnas respektive porträttgallerier, vilket jag återkommer till. Emellertid kan det redan här vara på sin plats att beröra de porträtt som ingick i redaktörernas smädeskampanjer mot varandra. Första gången Jörgen porträtterades i *Budkaflen* var 1884 – det vill säga före brytningen mellan Bruzelius och honom och då han nyligen hade blivit avskedad från sin tjänst som överuppsyningsman i Tullverket.⁵⁶⁷ Vid den tiden stack porträttet inte ut i förhållande till andra porträtt som tidningen publicerade. Först efter hans avsked från *Budkaflen* blev porträtten direkt negativa. Ett av dessa publicerades 1891 och återfinns under rubriken ”Två clowner” i *Budkaflen*. Där flankeras *Figaros* redaktör, som fått epitetet ”präссens clown”, av publikmagneten på Cirkus Schumann på Djurgården, clownen Tanti. Enligt den tillhörande texten är de två herrarna varandras motpoler: Tanti var – till skillnad från den andre – bara clown på scenen. Beskrivningen av tidningsmannen är, i övrigt, inte så värst smickrande.⁵⁶⁸ Svaret lät inte vänta på sig från konkurrentbladet. Redan nästa vecka hade *Figaro* en liknande uppsättning porträtt, men där kantades ”Vår utmärkte redaktör” av ”En Janne”. Jörgen påstod sig inte ha blivit särdeles upprörd över att ha sett sitt porträtt bredvid Tantis i cigarrbodarnas skyltfönster, och han visste sig vara ”så hederlig som [sin] samtid”. Han hade dock tagit illa vid sig av den visuella återgivningen, ”Janne [...] krossade mitt hjärta”. *Budkaflen* hade gjort honom flintskallig och hans mustascher var ”stubbade”, ”på det skamlösaste” och de var vända nedåt. *Figaro* hade rättat till felen och ställde nu till sina läsare den enkla frågan ”vilken är den störste skojaren?”.⁵⁶⁹ Från tid till annan förekom också karikatyrer i bladen och de användes ofta till att förlöjliga konkurrenter och framhäva den egna redaktören eller tidningen.⁵⁷⁰

Utfallet av denna angreppsjournalistik var att den blev ett definierande drag för boulevardtidningsgenren.⁵⁷¹ *Vikingen* var aldrig, som tidningssubjekt betraktat, lika aktiv i skapandet av denna lilla storstadsvärld där tidningarnas redaktörer så aktivt agerade och tillskrevs aktörskap av varandra. Men även denna tidnings redaktörer, och under 1890-talet även *Hvad Nytt*s redaktörer Fritiof Cronhamn och sedermera Leonard Ljunglund, gavs roller (som de i varierande grad accepterade och själva iklädde sig) i sammanhanget. På så vis knöts de, vare sig de ville det eller inte, in i boulevardpressnätverket.

En av de mer aktiva under slutet av 1890-talet var nämnde Ljunglund. Presshistoriskt är han sannolikt mest bekant för sin över 30 år långa verksamhet som chefredaktör för *Nya Dagligt Allehanda*, och för en brevskaandal 1914 som föranledde att Pressens Opinionsnämnd bildades, samt för sitt i samma tidning aktiva stöd för Hitlertyskland och sin antisemitism.⁵⁷² Ljunglund väckte när han tog över rodret på *NDA* 1906, enligt Valfrid Spångberg, inledningsvis en del "anstöt genom sitt burdusa språk, som kunnat gå an i en boulevardtidning som *Hvad Nytt från Stockholm* [...], men ansågs opassande för en tidning med konservativa traditioner".⁵⁷³ Men, som sagt, även redaktörer som inte i första hand uppfattade sig konkurrera med de högljudda boulevardredaktörerna, tilldelades roller på denna scen. Ett sådant exempel kan hämtas från en notis i *Budkaflen* med titeln "Gatpojks-upptåg". Där tilldelades *Vikingens* redaktör, Josef Linck, en biroll i ett angrepp med udden riktad mot *Figaros* redaktör:

Sedan en tid tillbaka har redaktören af "Vikingen" nästan hvarje natt i sin bostad vid Bryggaregatan oroats af knackningar på sina fönster och röster, som utanför på gatan skränat: "Sofver du, Linck?" Oväsendet har visat sig härröra från en liga, hvars anförare är det "bildade", "belevade", "nobla", "finkänsliga" biträdet i [...] rakare-avisan, Jörgen Lundström. Om detta slyngelaktiga ofog kan till en viss grad skrivas på räkningen af rusdryckers inflytande, vitnar det ändock om så mycken råhet och oförsynthet, att det mer än väl förtjenar offentlig näpst. För oss har jämväl uppgifvits namn på deltagare i dessa nattliga "Figaro"-nöjen. Att vi icke offentliggöra dessa beror på vårt hopp att personerna i fråga uti nyktrare och mera besinningsfulla ögonblick skämmas för dessa dater, som kunna anstå illa uppfostrade gatpojkar, men ingalunda män med anspråk på bildning och känsla för det passande.⁵⁷⁴

Josef Linck såg saken i ett annat ljus, men icke desto mindre tvingades han förhålla sig till vad som pågick inom boulevardpressen, där han och hans tidning uppfattades ha en självklar position. Saken gällde en uppgift i *Figaro* om att Lincks pseudonym Cajus Julius Cæsar skulle ha varit en författarfirma. Lincks, under denna pseudonym utgivna, bok *De bello civili: Parti-striden under 1883 års riksdag* (1883) skulle ha skrivits av flera personer som inte fick erkännande, en av dem hans gamle medarbetare Oscar Norén. Linck var alltså en "afskrifvare och referent af andras afhandlingar och insigter". Enligt Linck hade "något uslare [...] sällan förekommit inom svensk publicitet". Men, fortsatte han, "för hr Jörgen är allt tillåtet, blott

det gäller anloppet mot en ’konkurrent-redaktör’, vilket följdes av att han lakoniskt konstaterade att han inte var en av *Figaros* konkurrenter.⁵⁷⁵ Men strax innan *Vikingen* lade ned verksamheten i augusti 1889 var tonen en delvis annan mot tidningen som mindre än ett år tidigare alltså utpekats som en icke-konkurrent. Den läsare som bidrog till denna ’s. k.’ tidnings fortlevnad gjorde sig skyldig till simpelhet. Att i öppet dagsljus läsa och köpa detta blad, som ’gjort lögner, hutlöshet och sjelfprostitution till sin födkrok’, borde straffas med offentligt klander. Och visst, medgav *Vikingen*, förekom smutsblad även i andra storstäder runt om i världen, men där hade man smak nog att hålla dem dolda. Stockholms tidningsförsäljare hade mage att exponera *Figaro* i sina fönster. Blamerande! Det var alls inte ett tecken på stadens vidsynhet, snarare på dess moraliska förfall.⁵⁷⁶ Tidningen var alltså i hög grad delaktig i dessa fejder och undandrog sig inte när tillfälle gavs chansen att också regissera de andra tidningsredaktörernas förehavanden. Janne Bruzelius uppgavs exempelvis 1884 inte ha haft möjlighet att komma ut på sommarnöje varför han höll till i snåren runt utvärdshuset. Men hans favoritplats påstods vara Fjäderholmarna, där han hittade deras flödande ’rika poetiska källåder’.⁵⁷⁷

Vikingens läsare fattade galoppen, det vill säga vilken sorts källåder som hade runnit från Fjäderholmarna. Det var nämligen med dessa öar som utpost som den så kallade brännvinskungen, Lars Olsson Smith förde det som kom att kallas det andra brännvinskriget mot Stockholms utskänkningsbolag, om kontrollen över brännvinsmarknaden i huvudstaden. Mellan Stockholm och öarna avgick två ångbåtar i timmen, med uppvärmda salonger, varje helgfri vardag, och överfärden var gratis. Den billiga spriten fick stockholmarna att vallfärda ut till öarna med Smiths regelrätta brännvinscharters.⁵⁷⁸ Inte bara spritångorna låg tunga över Fjäderholmarna, det gjorde också doften från en där belägen ’parfymfabrik’, som signaturen Jerker menar att Janne alltför ofta besökt, och vittrat något ’som passade för hans fina journal’.⁵⁷⁹ Läsarna förstod också att med fabriken inget annat avsågs än att Fjäderholmarna fungerat som avstjälpningsplats för Stockholms latrin under mitten av 1800-talet, en ordning som upphörde efter ett tiotal år på grund av omfattande klagomål.⁵⁸⁰ Lukten ska, när vinden låg på, ha kunnat förnimmas västerut på Djurgården och norröver på Lidingön. Trots att man hade slutat dumpa träck vid tiden då Janne skulle ha hämtat uppslag till sin tidning där, användes öarna fortfarande som plats för omlastning av tunnor med samma innehåll.⁵⁸¹

Det fanns en avsevärd spridning i hur tidningarna och redaktörerna svärtade ned varandra i sina blad. Det förekom alltifrån förskönande

omskrivningar, som ovan, förtäckta förolämpningar i form av ironiskt beröm, till oförblommerade skymfer. Liknande spridning förekom också i val av teman, även om vissa återkom. Det var exempelvis inte bara karaktären Janne som anklagades för att publicera avträde, eller åtminstone hämta sitt stoff från det. Också Jörgen fick samma kritik – av Bruzelius i *Budkaflen* – men utan varje försök till eufemism: ”Nämnde grisutgifvare lär för öfrigt inte må alldeles bra, efter hvad man kan tycka af hans senaste literära afföring, som är mer än vanligt blandad med galla.”⁵⁸² Det vanliga epitetet ”gris”, anspelar förmodligen på samma tema, nämligen föreställningen om grisen som ett smutsigt djur, som bökar efter nyttigheter och utträttar sina behov på samma plats. Det fanns också en typ av tidningar som gick under öknamnet gristidningar. Dem beskrev *Budkaflen* när den vid ett tillfälle skulle lära *Nya Dagligt Allehanda* veta hut efter att själv ha karakteriserats som en del av den ”privatpersonliga smutspressen”. De var sporadiskt utkommande tidningar som ofta gick i graven, bytte namn och levde på att skriva skandaler om kända personers privatliv.⁵⁸³

Det var boulevardtidningarnas respektive redaktörer som spelade huvudrollerna i denna beskyllningsekonomi. Ibland blandades dock andra pennor in. Ett exempel är samtidigt bäst säljande författare och tillika redaktör för tidningen *Smålands-Posten*, Alfred Hedenstierna, signaturen Sigurd. Under hans ledning blev *Smålands-Posten* ett av få landsortsblad som lästes i någon större utsträckning också nationellt. Han publicerades med jämna mellanrum även i *Budkaflen*, oftast med udden riktad mot Jörgen och *Figaro*.⁵⁸⁴

Redaktörerna i respektive tidning fungerade som övervakare av det stockholmska centrumet. Ingenting passerade dem obemärkt. I synnerhet uppmärksammade de varandras felsteg. Och fanns där inga felsteg att skandalisera fick man iscensätta konkurrenternas övertramp i de egna spalterna. *Budkaflen* slog upp stort när den publicerade ”När Jörgen hade auktion. Anteckningar ur minnet och dagboken af J. B.” i flera delar 1890. Artikeln gick ånyo ut på att Jörgen var homosexuell. Han var kvinnan i hushållet, hunsad av sin hustru som var lesbisk. Den berättade om hans sminkningsrutiner och mycket annat – i samtiden högst komprometterande. ”Otukt som mot naturen äro”, var ett lagbrott.⁵⁸⁵ Förutom att reta varandra, skapa uppmärksammade pressfejder och på olika sätt synliggöra sig själva, fungerade också utpekandet av normbrotten och avvikelserna från acceptabelt socialt uppträdande i det offentliga privatlivet som en förstärkning av normen inför läsekretsen. De tillhörde män ur borgerlighetens förtrupp och elitförband, en kår som omgav sig med ett pretentiöst symbolspråk som ofta anspelade på upplysning och frihet. För tidningsmannen som vistades

i de fina salongerna var det till exempel varken acceptabelt att dricka *för* mycket, härja som värsta sortens grovarbetare eller medlem i Lantmannapartiet eller vara *för* mån om sitt utseende.

Genom att förtydliga gränserna och överträdelserna av dem förstärkte man den borgerliga normen i de miljöer man beskrev, och läsaren kunde själv identifiera sig som någon som höll sig inom ramen. Läsaren fick lära sig att känna igen det avvikande beteendet. Det har argumenterats för att vår samtids ”livsstilsmedier [...] tillhandahåller regler för *offentligt* uppförande”, som tidigare etikettslitteratur gjorde. ”Reglerna” används inte bara för att bedöma oss själva, utan även för att döma andra.⁵⁸⁶ En liknande funktion kan skönjas i det ovan beskrivna utpekandet av uppförandebrott i boulevardpressen. Det fungerade förstärkande för ett slags borgerligt korrekt uppförande. Denna bild framträder än tydligare, om man betänker att tidningarna faktiskt gjorde anspråk på att tillhandahålla sådant underlag. Exempelvis beskrev sig *Figaro* (bland annat) som en tidning för konst, litteratur, poesi, mat, dryck och herrmode.⁵⁸⁷ Man publicerade också det säsongsvis återkommande inslaget ”Mode-journal för herrar”.⁵⁸⁸

DEN MANLIGA PUBLICISTEN UTMANAD

Många av angreppen handlade som framgång om normer kring manlighet. Det handlade om att ta ifrån varandra den manliga hedern i allmänhet, men i förlängningen också om ett ifrågasättande av varandras publicistiska legitimitet. Det förekom litterära och dramatiska referenser, feminiseringar, antydningar och beskyllningar om både ekonomisk och publicistisk ohederlighet. Tidningarna och redaktörerna skrev in varandra i de, med samtidens ögon sett, mest prekära och tveksamma situationer: som kvinna i manskläder eller homosexuell, som uppträdande med lånta fjädrar, som mutkolv och revolverredaktör, som egendomslös och skuldsatt, som drinkare och hämningslös i lasten eller i humöret. Detta var roller som rimmade illa med personer som gjorde anspråk på den legitimitet och status som borde tillkomma pressens män.

Vad detta kokar ned till, förutom att man inte ska förringa att åtminstone vissa av läsarna säkert uppskattade påhoppet i sig, är att man iscensatte varandra som problematiska män. David Tjeder visar, utifrån en uppsjö av rådgivningslitteratur och självbiografier, i sin avhandling om medelklassmaskulinitet under 1800-talet, att manlighet ständigt uppfattades som problematiskt. Dessa texter skrevs av, för och om män. Vad Tjeder särskilt lyfter fram är att det knappast fanns några vattentäta skott mellan vad han

benämner ideal och mottyper, vilket tidigare forskning har gjort gällande.⁵⁸⁹ Han menar i stället att förhållandet var mycket mer komplext, och ett exempel som han låter illustrera det med är följande:

Problemet med män var inte att de ibland gav efter för sina passioner, utan att somliga misslyckades med att hålla denna *fling* inom måttliga ramar. För dessa män var inte drickande problematiskt – men drinkare var det.⁵⁹⁰

Nyckelord i detta sammanhang var just måttfullhet och karaktär. De män som hade nått höga positioner hade gjort det tack vare sina goda karaktärsdrag och förmågan att hålla sina laster i schack. Utifrån detta perspektiv blir en tolkning av boulevardredaktörernas iscensättning av sig själva och varandra en logisk kamp om manlighet, ty med ”sann” manlighet följde också anseende och makt. Med det uppdrag som allt tydligare började utkristalliseras för både pressen och dess medarbetare under 1800-talets andra hälft – som stavades rättvisa, opinionsbildning och allmänhetens företrädare till exempel – var detta ett område där manligheten spelade en framträdande roll. Det var män som styrde och ställde i pressens spalter.⁵⁹¹ Det var självklart. Lika självklart var det inte att alla levde upp till sann manlig redbarhet, måttlighet i utsvävningar och så vidare, vilket syns i de karaktärsdrag redaktörerna tillskrev varandra.

De som befolkade storstadens boulevarder i tidningarna var framförallt andra och konkurrerande tidningsmän. De var levnadsglada, opålitliga, humörstyrda och feminina – det vill säga de beskyllde varandra för att personifiera allting som en medelklassens främsta representant, tidningsredaktören, inte borde stå för – de var inga riktiga män. Denna syn förtydligas i en artikel från 1900, i vilken Leonard Ljunglund i *Hvad Nytt* redogör för sina skäl till att väcka åtal mot *Figaros* redaktör för tryckfrihetsbrott. Brottet bestod, enligt kändanden, i att svaranden ”inför allmänna opinionen framställa mig som lögnaktig nidskrifvare och pänningutpressare”. Enligt Ljunglund stod det klart att den *Figaro* avsåg med namnet ”rev. patr. Leopard

Redaktören och redaktionssekreteraren i *Figaro* ”gumman Jörgen och den stackars Hasse” i samband med den kampanj mot ”hemmapreusseriet” deras tidning bedrev 1898. Leonard Ljunglund i *Hvad Nytt* hörde till deras främsta motståndare i denna fråga. Anspelningen på feminitet syftade såväl på Jörgens förmenta homosexualitet som på det ur Ljunglunds perspektiv omanliga och feiga i att inte stå upp för försvaret av fosterlandet. Ur *Hvad Nytt* 16/7 1898.

Ljunglund, redaktör för *Illaluktande Hvad Strunt*”, var han själv, och att dessa ”missfirmelser och beskyllningar” avsåg att fördärva hans ”medborgerliga anseende och publicistiska yrke”.⁵⁹² Ingen dom föll. Parterna förlikades.⁵⁹³ Visst låg det en del i Ljunglunds påstående, men vän av ordning hade möjligen kunnat påminna honom om vad han själv skrev om *Figaros* redaktör mindre än två år tidigare, i samband med en då tämligen uppmärksammas strid rörande värnplikten. *Figaros* redaktionssekreterare Hasse Zetterström – signaturen Hasse Z – hade 1898 blivit inkallad till beväringstjänstgöring, vilket upprörde hans chef, som drev en regelrätt kampanj mot militarismen och ”preusseriet”.⁵⁹⁴ Ljunglund tillhörde då, tillsammans med Sigurd, kampanjens främsta vedersakare och då hette det bland annat om ”gumman Jörgen” att ”en ända till vansinne under årtal drifven själföfverskattning, i förening med en snabbt tilltagande senilitet, uppluckrat hans hjärna”.⁵⁹⁵

Syftena med dessa ständigt återkommande angrepp, rättsfall och beskyllningar varierade säkert. Till en inte ringa del kan jargongen inom boulevardpressen förklaras med att den gjordes till ett genreuttryck: exempelvis resonerade Jörgen i sin tidning 1892 kring varför så många boulevardtidningar grundades, och varför flertalet av dem gick under. Han menade att han själv kunde lastas för att ha ”dödat halfva dussin” med knep och kritik, men också att tidningarna saknade de för genren livsnödvändiga egenskaperna. Gottfrid Renholms *Veckan* hade varit den senaste att kasta in handduken. Dess redaktör hade ytligt sett goda förutsättningar: han var både berest, bildad och klok. Han hade rentav verkat som korrespondent i Paris i 20 år. Men han var ”ej för publiken lika kär eller hatad, lika intressant på godt och ondt, som Jörgen.”⁵⁹⁶

Någonting som lyfts fram i den urbanhistoriska litteraturen, alltsedan Simmels essä ”Storstaden och det andliga livet”, är just storstadens förmåga att anonymisera sina invånare inför varandra, att upprätta ett främlingskap, genom att man i storstaden endast kan vara bekant med en bråkdel av befolkningen.⁵⁹⁷ Storstaden var full av bedragare och det krävdes vaksamhet människor emellan, invånarna reducerades till grupper, vars deltagare reducerades till typer och de individer som kunde urskiljas var poserande och förkonstlade. Den storstadsversion som lanserades i tidningarna bestod av typer, utöver de (manliga) personer som gavs individuella karaktärsdrag – visserligen inte alltid angenäma. Men dessa individer som tog och gavs störst utrymme var i någon bemärkelse typiska uttryck för storstadslivet. De gjorde anspråk på den medborgerliga status som tillkom tidningsredaktören: han som stod upp för det allmänna ordet (och allt

annat gott), men som ideligen av sina konkurrenter drogs ned från parnasen för att i offentlighetens ljus skärskådas och förlöjligas som falsk. Goda representanter för pressen som samhällsmakt var detsamma som hederliga och måttliga män.⁵⁹⁸ Konkurrenterna var inga hederliga män och därmed kunde de inte vara några publicister.

Iscensatta publicistiska fejder

Tidningarna var en boulevardteaterscen. Det gränslösa fiendskap som redaktörerna iscensatte, och som dessutom vid upprepade tillfällen blev föremål för rättsväsendet, tycks ha uppfattats delvis annorlunda av dem som hade närmare insyn i dessa kretsar. Hasse Zetterström som under Lundström på 1890-talet medarbetade i *Figaro* gav 1931 ut en memoarbok med spridda skurar ur sin tidningsmannakarriär. Han berättar där om antagonismen mellan Sigurd och Jörgen att ”bägge voro lika hänsynslösa”, men ”spaltbataljerna hindrade dock inte de båda kämparna, att då och då vid Sigurds besök i Stockholm intaga sina middagar tillsammans”.⁵⁹⁹ Ett liknande vittnesbörd ges i en annan memoarbok, tidnings- och revymanen Emil Norlanders, men då beträffande *Figaros* respektive *Budkaflens* redaktörer. De hade aldrig, såvitt författaren kunde erinra sig, varit ovänner i sällskapslivet. Han minns snarare att de en kväll när Operaterassen skulle invigas 1896, ”som ostyriga pojkar”, ägnade sig åt att gå balansgång på en stenmur.⁶⁰⁰

Det är oklart om, och i så fall i vilken grad, dessa ständiga skärmytslingar var utförda i maskopi – för att, som det så ofta hette, sälja lösnummer. Tidningarna bidrog ibland själva till att problematisera sina relationer i tryck. Det var nog inte få läsare som förbluffades i november 1894 när de fick se *Budkaflen* och bilden som ackompanjerade första sidans artikel ”Från fotografiska utställningen”. Fotografiet återgav *Budkaflens* och *Figaros* respektive redaktörer vänligt samspråkande. Bruzelius håller sin ena arm om Lundström, och det ser ut som de fattar varandras händer.

Den gamle herrn, som ter sig en face med rätt snygga nysvärtade mustascher och en liflig glädje målad i sina ganska väl konserverade drag – det är vår utmärkte vän och, tidtals, trätobroder *Jörgen*.⁶⁰¹

Hur det lät i samma tidning bara några månader tidigare om den ”utmärkte vännen”, torde läsekretsen ha haft i färskt minne.⁶⁰² En i sammanhanget tämligen illustrativ teckning är den Albert Engström utförde till

Figaros julnummer år 1900. Här syns tidningens redaktör sitta på en tron – ”diktatorn i detta arma land” – och han håller fram en mask mot en rädd publik som syns i förgrunden. Bakom masken återfinns ett, som Artur Möller skriver, ”mildt, godlynt, inte så litet självironiskt gubbanlete”.⁶⁰³ Per-Olof Andersson har i sin forskning om *Smålands-Postens* redaktör uppmärksammat denna aspekt hos de publicistiska kombattanterna under det sena 1800-talet. Motsättningarna mellan Jörgen och Sigurd, som Andersson mycket riktigt benämner ”en symbolisk kamp mellan staden och landsorten”, handlade om publikfrieri, vilket han grundar på att samtida bedömare gav uttryck för en ”stor förvåning” av att se de båda antagonisterna i det privata vänskapligt umgås mellan ronderna i tidningen.⁶⁰⁴

Janne Bruzelius dog dagen före Lucia under 1800-talets sista månad.⁶⁰⁵ Dödsfallet föranledde *Figaro* att trycka Bruzelius porträtt och publicera en nekrolog som fyllde närapå hela numret. Jörgen summerar det senaste decenniets bråk så här: ”Jag har aldrig hatat Janne[.]” Dock hade Bruzelius stått i vägen för Lundströms och *Figaros* ”offentliga intressen”, varför den senare känt sig nödgad att ”neddraga honom och göra honom till en komisk typ för boulevardtidningsutgivare sådan en dylik icke borde vara”.⁶⁰⁶ Från *Figaros* sida förefaller det ha varit så att man fick skilja mellan det privata och det offentliga – detta trots att dess redaktör själv hade svårt att göra det. Han beskrev ju själv situationen med det motsägelsefulla begreppet offentligt privatliv. Ingenting fick emellertid komma emellan Lundström och offentligheten – trots Bruzelius ”ej ringa hjärtegodhet” fick han lov att offras.⁶⁰⁷ Angreppen möttes inte bara av motangrepp och utfall. Bråken hade också en annan dimension, de motiverade redaktörerna att ägna sig åt försvar av den egna personen, publikationen och pressen i stort. Det handlade om seriöst menad självhävdelse. Det som då stod på spel var ett slags tidningspressens honnörskategorier som representanter för allmänheten, upplysning, motvikt mot maktkoncentration och orättvisor. Patrik Lundell talar om denna period som en viktig etableringsfas för bilden av pressen som samhällsmakt. Pressrepresentanterna organiserade sig inte bara i Publicistklubben och föreningar, utan iscensatte sig också som betydelsefulla i en rad olika mediala uttrycksformer, som affischer, statyer och böcker. Exempelvis fick den sin ställning erkänd av Oscar II vid Allmänna

Två konkurrentredaktörer. Jörgen och Janne Bruzelius i hjärtligt samtal i Numa Petersons fotoateljé på Fotografiska utställningen. Med fotografiet problematiserade *Budkaflen* den i bladen vanligen mycket hårda jargongen redaktörerna emellan. Ur *Budkaflen* 18/11 1894.

konst- och industriutställningen 1897. Det var i alla fall så pressen själv tolkade det.⁶⁰⁸ Ett slags tidningspressens mediespecificitet skulle man med andra ord kunna kalla denna föreställning, det vill säga den om tidningspressens roll som den tredje statsmakten. Vid tiden för boulevardredaktörernas spaltskådespel var denna föreställning någonting de var tvungna att förhålla sig till. Därför spiller diskurserna rörande pressen som allmännyttig ofta över på redaktörernas livsstilar. Pressinstitutionen som en god makt i samhället förutsatte att dess representanter var renhåriga. Därför kan redaktörernas strider översättas till en kamp som handlade om att ta den borgerliga manliga hedern och publicistiska trovärdigheten från varandra.

I en affektiv artikel berättar Jörgen om en incident som ska ha ägt rum torsdagen den 18 september 1890. Han befann sig på Centralpostkontoret för att kvittera ut ”alla sina många stora rekommenderade bref”. På sin väg ut från posten blev han iakttagen av *Budkaflens* redaktör, vilken rusade fram mot honom och ”slog med en rysligt stor käpp [...] 5–6 sådana rapp, af hvilka man dör”. Slagen var riktade mot tinningen, ”så vår redaktör kunnat dö eller mista sitt förstånd”. Han uppger att han först trodde sig ha blivit slagen fördärvad. Efter att ha kommit till sans misstänkte han att han hade haft änglavakt, då han knappast tagit skada av överfallet. Men ett närvarande vittne kunde upplysa honom om att han till skydd lyft sitt paraply, och med det lyckats avvärja slagen.⁶⁰⁹ Några dagar senare fick *Budkaflen* skäl att kommentera saken, då en uppsjö av människor ska ha förhört sig hos redaktionen om sanningshalten i *Figaros* berättelse. ”Ja, det är sant. Vi hafva det sällsporda nöjet att en gång konstatera en sanning i den Lundströmska grisetten.”⁶¹⁰ I tidningarna berättades också om att detta blev föremål för en rättegång, och Bruzelius dömdes förutom att betala rättegångskostnaderna till 30 kronor i böter, 15 för ringa misshandel och 15 för att ha smädat *Figaros* redaktör i sin tidning.⁶¹¹ *Budkaflen* var inte missnöjd med utslaget, utan fällde följande kommentar apropå påföljden: ”I och för sig är detta icke dyrt. I förhållande till nyttan och nöjet.”⁶¹² I *Figaro* var det delvis annat ljud i skällan när domen kommenterades. Den fick tidningen att omtala dess redaktörs publicistiska gärning i rättvisans tjänst under de föregående decennierna:

Man torde minnas hur Jörgen är af juristerna erkänd såsom Stockholmspressens enda målen fullt genomträngande referent, och huru besvärlig han varit i Baggbölemålen, Strindbergsmålet – då han visade sig kunna skriva ungdomen i rörelse – Handelsbanksmålet, Zetter-

lingska målet, att ej tala om en hel del för kronans rätt betydelsefulla tullmål, der under 27 år han varit den ende som ej tagit mutor. Ty man har ej ens *vågat* bjuda honom. Så ock gick han ensam, logisk, kritisk, rättvis, omständig den allmänna meningen i Mecklenburgsmålet.⁶¹³

Även Ljunglund talar i högdragna ordalag om pressens uppgift och den framskjutna position den uppnått i Sverige. Metaforerna hämtas från den konservativa tanken om samhället som en kropp, vars delar måste samverka, och från vilken eventuella svulster måste avlägsnas. Det rör sig om rättskaffenhet och ett högt altruistiskt mål:

Den svenska pressens betydelse för vår samhällsutveckling är enorm. Och hvad bättre är: vår press förtjänar sin maktställning. Den är i regeln ej blott talangfull, underhållande, instruktiv – den är framför allt, så mycket i dess förmåga står, samvetsgrann. I intet land har pressen själf mera omsorgsfullt rensat sin loge än här i Sverige. Ockrandet på publikens lägre lidelser, det systematiska smädandet, förvrängandet af fakta, med ett ord skandalskrifveriet finner i regeln snabbt sin stränga och rättvisa dom. Också ha pressens utväxter, de skändliga parasiterna, i Sverige aldrig fått långt lif. De ha opererats bort. Och det är nu endast förkrympta lämningar af dem som lefva kvar, parasiterande å det hederliga fria ordets frodigt växande träd.⁶¹⁴

I en annan artikel i samma ämne framkommer hur Ljunglund verkligen gör anspråk på att på samma gång företräda och upplysa allmänheten. Det heter nämligen på ett ställe att anledningen till att han väckt åtal mot Georg Lundström är att det som ”hundredratala publicister inom den skandinaviska pressen” redan kände till, det visste inte läsarna. Allmänheten kände varken Lundström eller Ljunglund, men den ”är mycket benägen att tro på hvad som är tryckt”. Den måste därför upplysas. Lite senare förklarar Ljunglund: ”Och nu talar jag icke blott å egna, utan å allmänhetens vägnar.”⁶¹⁵ Spännvidden var stor: medan skämtet och förlöjligandet av konkurrenterna var vardag, och får sägas ha tämligen lite med högtravande ideal att göra (fastän det genom språkbruket inkorporerades i allmännyttan och medborgerligt förtroende), återkom dessa ideal ideligen och låg som ett raster över gemenskaperna.

Boulevardtidningsredaktörerna friade till publiken enligt devisen: skandaler säljer. Denna devis får tillskrivas en inte obetydlig del av dessa förföljelseföljetonger. De tycks dessutom mestadels ha pågått i offentlighetens

ljus i de små bladen där utgivare, redaktör och skribent ofta en var samma person. Att det tog sig de uttryck som det gjorde, det vill säga vilka diskurser som påverkade angreppens art, berodde delvis på mediespecificitet. Föreställningen om det tryckta ordet, och särskilt tidningspressen, som en god och hederlig makt i samhället förfäktade tidningarna gemensamt. Den var inte bara en resurs i självframställningen, den var något boulevardredaktörer tvingades förhålla sig till. Att få sin trovärdighet som företrädare för denna makt ifrågasatt var kärnan i angreppsekonomin. Det handlade om vem som kunde företräda denna makt. Sinnebilden för denna representant var en hedervärd person som hade tillträde till, och fungerade som läsarens ställföreträdare i de fina salongerna. Han var ärlig inför läsare och kolleger, han hade ordning på sin ekonomi och kunde stävja sina utsvävningar, men samtidigt hade smak för det goda i livet, vad mat, dryck och underhållning beträffar. Han tillhörde den krets av män(niskor) som räknades, tidnings- och riksdagsmän, författare, politiker och framstående affärsmän, det var deras värld som var storstadsvärlden i boulevardtidningarna.

Det ligger nära till hands att här återvända till begreppet mediehändelse. Dusterna handlade om att skapa sådana. Det handlade om att få med läsare och allmänhet på tåget. Så var det med Rolla, så även i fallen med Giftas-åtalet och *Figaros* ballongflygning. Krigen var ett medel för tidningarna att försöka etablera återkommande mediehändelser – man kunde skandalisera varandra utan att ta några egentliga risker. Gränsen kunde förvisso överträdas, och ibland drabbades redaktörerna av åtal. Det verkar dock som att de ofta kunde göra upp i godo, som när Ljunglund och Lundström ingick förlikning. Och den summa Bruzelius fick betala för ”överfallet” på Lundström kunde säkerligen några extra lösnummer väga upp. Tidningar i andra segment av pressmarknaden drabbades inte. De skrattade möjligen eller skakade på huvudet. Om boulevardredaktörerna antog spelets regler drabbades ingen oskyldig. Ingen enskilds privatliv skandaliserades. Det var mediehändelser i den bemärkelse att det var iscensatta händelser som syftade till att skapa största möjliga uppmärksamhet hos den läsande allmänheten. I förlängningen syftade de förstås till att säkra avsättningen genom lösnummer. Det är i det här ljuset man bör se *Budkaflens* fall, vilket skedde i samband med bladets publicering av Frödings dikt och fördömanden av den.⁶¹⁶ Problemet i fallet med Fröding var snarast att offren för Bruzelius utfall då fanns utanför boulevardpressen och där gällde andra regler. Ger-mund Michanek menar om Bruzelius att ”[i]nsinuationer och råa utfall mot motståndare dominerar spalterna i hans tidning”.⁶¹⁷ Det stämmer, och framstår säkert som en dålig sida för den som inte studerat *Budkaflen* i

relation till de andra boulevardtidningarna. I det här kapitlet visar jag dock att de råa utfallen var en del av boulevardisternas skådespel.

Sammanfattning

Kapitlet ”Redaktören på boulevarden” har närmare undersökt den offentliga relationen mellan tidningarnas redaktörer. Jag har visat hur de i grova ordalag hoppade på varandras heder och ära, placerade varandra i prekära situationer i Stockholmslivet. Relationerna var intrikata inte bara för att tidningarna utgjorde varandras konkurrenter, utan också för att flera av redaktörerna och medarbetarna vandrade mellan tidningar. Gammalt groll hängde kvar i årtal. Skärmytslingar förekom i ord och bild och var till form och innehåll mycket olikartade, men de handlade nästan alltid om samma bärande idéer: borgerlighet, manlighet och publicistik. Redaktörerna tävlade i att ta heder och ära av varandra, vilket blev ett för boulevardpressen definierande drag.

Samtidigt finns det ytterligare en dimension i de ständiga angreppen. Boulevardtidningarna är att betrakta som en teaterscen där redaktörer och konkurrentredaktörer iscensattes och gavs egenskaper. Flera samtida gör gällande att utfallen i spalterna var en dramatisering och att kämparna bakom kulisserna i själva verket var goda vänner. Detta är troligt. Redaktörerna kände själva till det, och problematiserade sina relationer, som när *Budkaflen* publicerade ett fotografi där redaktörerna Bruzelius och Lundström håller om varandra och skrattar. Jag tolkar allt detta som att det rörde sig om att försök att upprätthålla intresset för tidningarna, det var en form av skandaljournalistik men eftersom offren var de andra redaktörerna, och de kände till manuset, tog redaktörerna inga egentliga risker. Det är fråga om mediehändelser i det lilla, som handlade om att få så stor medial uppmärksamhet som möjligt. Bråken var verkligen en iögonfallande del av boulevardtidningarnas innehåll. På samma sätt var det med tidningarnas förstasidesporträtt av ryktbarheter. Det är om dem det sista kapitlet handlar.

Boulevardernas porträtt och individerna i centrum

Bildbruk och visuell kultur genomgick förändringar under 1800-talet sista decennier, med Lumières första kinematografiska filmvisning i Paris 1895 som en krona på verket.⁶¹⁸ Under den stora utställningen i Stockholm 1897 förevisades också film i Sverige för första gången i större skala.⁶¹⁹ Men snarare än att filmen uppstod i ett vakuum, har alltså den så kallade nya filmhistorien betonat filmen som en del av 1800-talets visuella kultur.⁶²⁰ Den visuella kulturen hade gradvis förändrats under seklet, inte minst vad gällde bruket av bilder i tidningspressen. Redan under 1810-talet gjordes experiment med visuella återgivningar i landsortspressen. Tidningar som inte hade möjlighet att publicera gravyrer kunde använda tryckeriets ordinarie typer för att, som *Carlskrona Weckoblad*, visuellt återge ”Härarnes uppställning” vid det så kallade stora folkslaget vid Leipzig 1813.⁶²¹ Allvarliga försök att etablera en illustrerad press i Sverige gjordes under 1800-talets mittersta decennier. Det som vanligen menas med tidningspressen är dagspress, och även de större nyhetstidningarna var illustrerade under 1800-talet – men inte det redaktionella materialet, utan det var annonsdelarna som utgjorde dagstidningarnas konstfärdigaste delar. Illustrationer fick man vid den här tiden leta efter på annat håll, i familjetidskrifter, kvinnotidskrifter, skämtpress, boulevardpress med mera, för att inte tala om en uppsjö av särtryck, illustrerade böcker, porträttsamlingar till exempel. Den visuella kulturens mångfald – panoramor, dioramor, vaxmuseer, fotografier, fotoalbum bland mycket annat – har redan betonats på annat håll i den här studien.

Det här avsnittet handlar om boulevardtidningarnas porträttgallerier. Min tes är att dessa samverkade med annat redaktionellt material – inte bara de porträtttexter som vanligen utgjordes av biografier eller samtal med den avporträtterade. De utgjorde en viktig beståndsdel i boulevardpressens stor-

stadsprojekt. Tillsammans med artiklar om och annonser för restauranger, kaféer och nöjesliv, bidrog de till att definiera och ringa in storstadslivet. De konstruerade tillsammans ett medierat centrum med platser och människor. De frågor jag vill ha besvarade är: Vilka hamnade på porträtt i boulevardtidningarnas gallerier? Hur porträtterades de? Syftet är ytterst att visa hur boulevardpressen bidrog till att framhäva och producera ryktbarheter som i förlängningen relaterar övergripande till vad boulevardpressen är.

Illustrerad press och porträttbilder

Boulevardtidningarnas redaktionella bildmaterial utgjordes alltså av porträtt. Återgivning av kända personer var en relativ nyhet i Sverige under den period som här är i fokus. Redan under förra halvan av seklet började illustrerade tidskrifter utkomma i Sverige. Några viktiga exempel som brukar anföras är de i Göteborg utkommande *Illustrerad Söndagsmagasin* (1847) respektive *Illustrerad Magasin* (1849). De grundades som de första i en rad tidningsföretag av så kallad ”*Illustrated London News*’ typ”. Just porträtt på framträdande personer var redan från början en vanlig och för genren viktig bildkategori.⁶²²

Det var först under 1870-talet som man kunde trycka fotografier i tidningar, och tekniken blev vanlig en bit in på nästa århundrade, i och med världskriget.⁶²³ När tidningar innehöll illustrationer var det i regel träsnitt. I all enkelhet handlade xylografitekniken, som var den dominerande fram till åtminstone 1890-talet, om att teckningar (ofta med fotografier som förlagor) överfördes på en xylografisk stock – det vill säga en planslipad träplatta av något hårt och tätt ädträ som päron eller buxbom – som där efter graverades.⁶²⁴ Illustrationen fick en stor avsättningsmarknad under decennierna efter seklets mitt i de så kallade familjetidskrifterna, där en del framstår som mycket ambitiösa projekt. Exempelvis *Ny Illustrerad Tidning* (1865–1900) hade omkring tiotalet xylografer i sin tjänst, och som en följd av de höga produktionskostnaderna var också prenumerationspriset jämförelsevis högt. Detsamma gäller också andra tidskrifter med mer påkostade illustrationer. Deras läsekretsar utgjordes i första hand av lägre medelklass och uppåt. Flera andra tidskriftskategorier var också illustrerade, som skämtpressen och tidningar som både innehålls- och prismässigt riktade sig till folket i bredare mening, även utanför städerna.⁶²⁵

Det sannolikt vanligaste sättet på vilket samtidens ryktbarheter avbildades visuellt var genom teckningar i skämtpressen. I tidningar av denna typ, som *Kasper*, *Söndagsnisse*, *Nya Nisse* och så vidare, återfanns ofta personer ur

samhällets elit skämtsamt återgivna, och bilderna kommenterade ofta aktuella händelser.⁶²⁶ Det var också vanligt att sammanföra celebra individer med varandra, på ett sätt som ringade in dem och på ett tydligt sätt förstärkte deras deltagande i samhällets kulturella centrum.⁶²⁷ Att återfinnas i skämtpressen garanterade att ens ansikte blev närmast allbekant – i hela riket. Skämtpressens upplagor var relativt sett mycket stora och på ett helt annat sätt än andra tidningar också rikstäckande.⁶²⁸ Men att bli karikerad i skämtpressen smällde inte lika högt som att bli avbildad i boulevardpressen. Åtminstone inte om man får tro det svarsbrev en avporträtterad i *Budkaflen* skickade som svar på frågan om han kunde tänka sig att få bild och namn i tidningen. Redaktionen publicerade svaret, och hoppades att den avporträtterade skulle ha överseende med ”detta lilla spratt”:

Om jag vill bli skuren i trä? Det var en fråga! Ja – tusen gånger ja, så gerna. / Hvar enda piga vill åtminstone bli fotograferad i sin nya kappa och med fästman. Och hvar enda en något så när bättre karl drömmer om att antingen få k. vasatrissan, som en kungens man, eller att bli i en frisinnad tidning skuren i trä som en folkets man. / Och i 10 år har Mattis hånat mig: ’Hvad är du för en skriftställare? Är du skuren i trä? Det är både [Carl Gustaf Otto Christian] Wrangel och Rudolf [Wall] och [Karl Adam] Lindström och Claës Lundin och hela världen’. / Och hon ville aldrig erkänna, att det var gentilt, att, liksom jag, ett dussin gånger, med eller utan permissioner, vara afritad i Nisse, Kasper och Fäderneslandet. Ty – sade hon – det är bara som en *litteris* bredvid en nordstjernekraschan med stora korset, mot att vara skuren i trä med riktig biografi.⁶²⁹

Svaret är förvisso skämtsamt hållet. Och det finns inga garantier för att redaktionen inte varit inblandad i saken till både idé och framställning. Det råder i alla händelser ingen tvekan om att det var Jörgen själv som hade skrivit sin biografi, stilen är omisskännlig. Andra skäl för att det skulle förhålla sig som tidningen hävdade är att tillvägagångssättet återkom i flera fall, det vill säga att den porträtterade skrev sin egen biografi.⁶³⁰ Av citatet framstår porträttet som en form av erkännande – i detta fall ett länge eftersträvat. Det ger också en fingervisning om att själva publiceringen – det offentliga synliggörandet av den enskilde – som tidningen låg bakom var vad som räknades. Den avbildade ansåg att ”[d]et är på tiden, att jag blir skuren i trä”, men det var tidningsredaktionens beslut – det var den som avgjorde vilka som skulle synas och vilka som skulle lämnas osynliga.⁶³¹ Just tidningarnas egen roll i synliggörandet av enskilda genom att publicera

porträtten var annars någonting som inte ingick i den dominerande ryktbarhetsdiskursen. Tidningarna själva bidrog på ett tydligt sätt till spridandet av denna diskurs, både genom sättet de presenterade sina porträttgallerier på och hur de skrev om enskilda porträtt. När *Budkaflen* i slutet av 1883 för första gången införde sitt porträttgalleri presenterades det med följande formuleringar:

Men hvad vi sist och särskildt vilja påpeka, det är vårt porträttgalleri af märklige personer för dagen. Under det kommande året ämna vi att om möjligt i hvarje nummer, intaga ett fint utfördt porträtt af företrädesvis inländske män, som gjort sig i högre grad förtjänta af det allmänna eller som eljes äro föremål för en större uppmärksamhet. Detta porträttgalleri blir sålunda på sätt och vis en illustrerad pikant dagskrönika.⁶³²

På ett liknande sätt talade *Vikingen* om sina porträtt i sin anmälan för år 1887:

Under ett års tid har Vikingen nu meddelat *porträtt med åtföljande biografier* af dagens utmärktheter, framstående affärsmän och industriidkare samt andra, som på ett eller annat sätt gagnat sitt fosterland. Tidningen kommer att fortsätta dermed och söka gifva en större omvexling åt sitt bildgalleri.⁶³³

När tidningarna talade om sättet på vilket de valde vilka som skulle porträtteras var det i termer av att dessa hade gagnat fosterlandet, personer som *förtjänade* allmän uppmärksamhet. Redan 1881 införde *Figaro* ett porträttgalleri. En diger lista på ryktbara personer presenterades i tidningens anmälan för 1882.⁶³⁴ Resultatet var emellertid tunt: tidningen mäktade bara med att realisera fem av dessa porträtt. Först från och med 1888, under Georg Lundströms ledning, förde *Figaro* med regelbundenhet porträtt. Icke desto mindre presenterades det tänkta porträttgalleriet på likartat sätt: de som porträtterades hade ”gjort sig *förtjänta* af allmänt erkännande”.⁶³⁵ *Figaros* initiala satsning på porträtt var något av en missräkning. De av Nisbeth importerade journalistiska metoderna var sannolikt varför just *Figaro* i *Det nya riket* fick representera revolverpressen. Nymodigheterna hämtades i stor utsträckning från Amerika, där redaktören hade vistats som bland annat *Aftonbladets* korrespondent, men uppenbarligen också från England.⁶³⁶ Edmund Yates var en av de mest inflytelserika journalisterna i Storbritannien under andra halvan av 1800-talet. Även han hämtade inspi-

ration från det stora landet i väster. Bland annat införde han en ny personlig stil i den brittiska journalistiken.⁶³⁷ Han startade 1874 vad som under ett par decennier blev landets främsta *society paper*, veckotidningen *The World*. Här stod Londons skvaller, klubbar och celebriteter i fokus. Han införde också ett nytt inslag i engelsk journalistik: den amerikanska intervjuemetoden begagnades vid hemma hos-reportage med celebriteter, under rubriken "Celebrities at home".⁶³⁸ Nisbeth hade uppenbarligen studerat Yates, för redan 1879 publicerades ett av dessa hemma hos-reportage, med den svenska sångfågeln Kristina Nilsson, hämtat från just *The World*. Under åren 1879–1880 publicerade tidningen också översatta artiklar under de omväxlande rubrikerna "Ryktbara personer i hemmet" och "Framstående personer i hemmet".⁶³⁹ Även om det inte rörde sig om egenproducerat material är det tydligt att *Figaro* tagit intryck av dessa journalistiska metoder. Tidningens allra första nummer innehöll ett samtal mellan redaktören och den amerikanska expresidenten Ulysses S. Grant, som då under en Europaresa vistades i Stockholm.⁶⁴⁰

Att ryktbarhet och bedrifter gick hand i hand syntes inte bara när porträtt och hemma hos-reportage presenterades i allmänhet, som vid anmälningarna ovan – det återkom även som ett mantra vid enskilda porträtt. Till exempel hette det om brännvinskungen L. O. Smith att han var så omtalad, och helt "säkert" var han en av "dagens märkligaste män" och det var "derför som vi velat presentera hans drag för den stora allmänheten".⁶⁴¹ Om Albert Lindhagen, esplanadsystemets upphovsman, hette det att porträttet försökte ge rättvisa åt "den komplex af intelligens, bildning och energi" som den avporträtterade "befann sig i".⁶⁴² August Strindberg var "dagens hjälte" och det "nya tidevarfvets profet", och ingen hade de senaste åren varit så omtalad som han.⁶⁴³ Genomgående presenteras de porträtterade som ryktbarheter, bland allmänheten populära eller på annat sätt speciella. Det var också *därför* de hamnat på porträtt i tidningarna.

Det tidningarna ger uttryck för skulle kunna beskrivas som ett traditionellt sätt att se på kända och uppburna personer: de har åstadkommit någonting, de har oemotståndlig karisma, deras personligheter är enastående, och vad medierna gör är intet annat än att lyfta fram och visa upp dem. Daniel J. Boorstin gjorde i sin bok *The image* (1961) en distinktion mellan celebriteter och hjältar, där de senare just hade åstadkommit stordåd och fick rättmätig uppmärksamhet. De förra å sin sida var kända för att de besatt en förmåga att skilja ut sig från andra personer i offentligheten. Celebriteten var till skillnad från hjälten "en person som är välkänd för sin välkändhet".⁶⁴⁴ Senare års forskning inom fältet *celebrity studies* har, till skill-

nad från Boorstin, lyft fram kändisskapet, oavsett om det tillhör en hjälte eller en rik, extravagant arvtagerska, som diskursivt och kontextuellt skapat.⁶⁴⁵ En utgångspunkt i ett sådant sammanhang innebär att kändisskapet inte tillkommer karismatiska och framstående personer utan att det är precis tvärtom: celebriteten erhåller karisma genom att medierna tillskriver den det.⁶⁴⁶ Sådana aspekter tydliggörs exempelvis av att flera porträtterade i boulevardpressen försågs med tillnamnet ”i hela ordets mening en *self made man*” eller ”i ordets hela bemärkelse en *’selfmade man’*”.⁶⁴⁷ Begreppet var nämligen i svang under andra halvan av 1800-talet och blev till ett ideal, ett borgerligt-individualistiskt ideal som torgförde att var och en var sin egen lyckas smed.⁶⁴⁸ Det bör dock sägas att alla porträtt och porträtt-texter inte var lika skönmålande och hade denna, om man ska tala med Boorstin, heroiserande karaktär, även om det var regel.⁶⁴⁹ Det inställsamma sättet att porträttera kändisar vid denna tid går igen även i ett internationellt perspektiv.⁶⁵⁰

Romantikens genikult var också någonting som kom till uttryck i porträtten. Artiklarna innehöll ofta tre huvuddelar. Den uppmärksammade personens karaktär och personlighet presenterades, eventuella skäl till att vederbörande uppmärksammades vid berörd tidpunkt och en biografi, ibland formellt hållna biografiska data, ibland mer av berättelsekaraktär. Det var i det senare fallet som drag av denna genikult blev särskilt tydligt. Ett sådant utgör den välkände tidningsmannen bakom ”Veckorapport från hufvudstaden af K. R.”, Klas Ryberg. Hans Stockholmsbrev var mycket spridda, och abonnerades på av åtminstone 60 svenska landsortstidningar, samt en del finska.⁶⁵¹ Av biografien framgick att Rybergs familj i generationer varit ”knallare”, men att han själv redan som pojke hade visat stort intresse för läsning, och vid nio års ålder hade han, på grund av hemmets magra bokbestånd, lärt sig Bibeln utantill. Ryberg gick sedan, berättas det, runt bland gårdarna i omgivningarna på jakt efter ytterligare lektyr, och han lärde sig sedermera såväl en årgång av *Lunds missionstidning* som en del ur Anders Fryxells svenska historia utantill.⁶⁵² Om en annan tidningsman berättas det att han liksom sin kollega drogs till studierna, och för en bildningstörstande yngling från landet var det prästbanan som var utstakad. Han pluggade de klassiska språken ”så att det rök ur de gamla folianterna”. Men han plockade inte någon prästkrage, den levande verkligheten kallade honom och han gick i stället ut för att söka ”publicitetens mångfärgade solros”.⁶⁵³ Det var alltså vanligt att texterna beskrev att de porträtterade personerna hade naturliga egenskaper som gjorde dem stora och därför ryktbara. Tidningsmännen ovan hade redan som unga ett kall: biogra-

fierna blir i detta avseende ett slags teleologier där barndom och utveckling skrivs fram och den vuxnes verksamhet blir ett naturligt mål.

Centrums invånare

Forskningen har framfört en uppsjö förklaringar till celebritetens eller kändisens framväxt, vilken inte sällan förläggs till 1800-talets mitt och slut, ibland ännu senare.⁶⁵⁴ Chris Rojek beskriver exempelvis fenomenet som en produkt av de moderna massmedierna, massspridd press, radio, teve och film.⁶⁵⁵ En rad historiskt intresserade forskare har dock gjort gällande att fenomenet är betydligt äldre. Fred Inglis hävdade 2010 att företeelsen är ”högst 250 år gammal”.⁶⁵⁶ Om man i stället fokuserar på de mediala mekanismer som skapar offentlig synlighet, det vill säga mediala representationer av enskilda individer, finns det ingen anledning att inte söka åtminstone embryon till fenomenet väsentligt tidigare. Peter Burke visar exempelvis att medierna kring Ludvig XIV inte bara samverkade, utan också hade påfallande likheter med hur exempelvis 1900-talets politiska ledare iscensattes.⁶⁵⁷ Även Leo Braudy har fokuserat på berömmelsen långa historia i *The frenzy of renown* (1986) och där lyft fram figurer som Caesar och Jesus, men även senare tiders personer som Charles Lindbergh.⁶⁵⁸ Trots det fokuserar lejonparten av celebritetsforskningen på företeelsen som modern. I generella ordalag har dess framväxt hänförs till uppluckringen av de traditionella sociala relationerna, som familj, bysamhälle och så vidare – celebriteten utgör i detta sammanhang ett slags parasocial relation för publiken som tar del av celebriteten och umgås med henne eller honom genom medierna.⁶⁵⁹ En sådan förklaring rimmar tämligen väl med de processer som pågick under 1800-talets slut. Detta skulle vara en möjlig förklaring till porträttgalleriernas stora popularitet. Det finns exempel på hur celebriteter upptog en stor del av tidningsläsares vardag under denna period, men det är knivigare att dra några empiriskt säkra slutsatser om varför det var populärt att läsa om och se bilder på berömda personer under 1800-talet.⁶⁶⁰ Men populära bland tidningsläsarna, det var de.⁶⁶¹ Mer intressant för den här studien än vilken samhällig funktion företeelsen hade är vilken funktion den hade för och i tidningarna.

Mitt övergripande argument är att de porträtterade individerna användes för att förstärka den storstadsversion som boulevardtidningarna skapade. Det centrum som konstruerades behövde en befolkning – och den utgjordes av ryktbarheter med individuella karaktärsdrag. Den portugisiska envoyén i Stockholm, vicomte de Soto Maiors ”eleganta och luftiga gestalt” hittade

man till exempel ”som daglig gäst å Hasselbacken” och lite senare om aftnarna på Victoriateatern eller Cirkus. Han var på Stockholms teatrar ”en lika trågen som intresserad” besökare.⁶⁶²

Lena Johannesson har i *Xylografi och pressbild* (1982) undersökt den långa händelserika utvecklingen inom tidningsillustrationens historia under 1800-talet. Hon intresserar sig särskilt för hur nya tekniker utvecklades och inkorporerades på tidningsmarknaden. Med denna ingång anser hon att ”de kvantitativt sett imponerande siffror som uppvisas under 1870- och 1880-talen är presshistoriskt sett mindre intressanta, eftersom de endast dokumenterar att den xylografiska illustrationstekniken vid det laget blivit en vardagsföreteelse och bilden en bruksvara”.⁶⁶³ Ur mitt perspektiv är det tvärtom: det är här det blir intressant. Det är under 1880-talet, när xylografimarknaden i Stockholm vuxit sig stor, som det på allvar blev möjligt för de små boulevardtidningarna att presentera originalporträtt varje vecka till ett för tidningar av denna typ överkomligt pris. Det är snarast ett skäl till varför det bör studeras. Trots att det blivit en vardagsvara var det ändå förenat med en del kostnader att producera egna porträtt – vid ett tillfälle 1884 uppgavs det kosta 70 kronor.⁶⁶⁴

För att ge en bild av vilka som hade gjort sig ”i högre grad förtjänta af det allmänna” har jag gjort en systematisk genomgång av två slumpmässigt valda årgångar (1884 respektive 1889) av *Budkaflen*. Jag vill med detta visa vilken sorts personer som oftast porträtterades. Det rör sig under dessa två årgångar om inalles 149 porträtt, fördelade på 72 stycken 1884 respektive 77 stycken 1889. Av dessa porträtterade personer är en överväldigande majoritet män. Enbart 21 porträtt föreställer kvinnor, vilket dock är anmärkningsvärt många för ett porträttgalleri vikt åt ”företrädesvis inländske män”. Att göra kategoriseringar är alltid problematiskt. Det gäller i synnerhet om ambitionen är att kategorisera individer ur det sena 1800-talets etablissemang och offentliga elit. Det fanns nämligen knappast några vattentäta skott mellan exempelvis olika skriftställaryrken.⁶⁶⁵ Förhållandet var inte unikt för Sverige utan förefaller ha varit regel även utomlands.⁶⁶⁶ I andra fall är det likadant, till exempel satt många tidningsmän i riksdagen, militärer och ämbetsmän satt i regeringen. Är en general som är krigsminister, politiker eller militär? Gränserna mellan olika offentliga personer framstår som särdeles oskarpa här. Jag har kategoriserat dem efter hur de

Stockholms medierade centrum. En ryktbar sångare, Elis Sandelin, uppträder hos annonserande Blancs kafé som tidningen i artikeln ”En stockholmsbild” besöker. Ur *Budkaflen* 1/4 1887.

presenterades i porträtttexten, och då framträder (med reservation för de otydliga gränserna) dessa siffror: 18 statsmän eller politiker; 17 tidningsmän; 13 författare; 13 skådespelare; 11 ämbetsmän; 9 sångare; 9 kungligheter. Kategorin ”övriga” är avgjort störst och där samsas bland andra pyrotekniker och societetsdamer med tankeläsare, Stockholms äldsta kvinna, industrialister, upptäcktsresanden och några akademiker från olika ämnen.⁶⁶⁷ Även om förhållandet mellan olika kategorier hade kunnat förskjutas något, anser jag att detta är en tämligen rättvisande bild av boulevardpressens porträttgallerier åren före 1900-talet.⁶⁶⁸

Trots att spridningen är stor kan någonting sägas, nämligen att det handlar om en liten och relativt homogen krets personer ur framförallt Stockholms offentlighet. Jag har utifrån individernas samtida verksamhetsort vid tillfället för porträtteringen av de 149 porträtten gjort bedömningen att 39 individer inte tillhörde den stockholmska offentligheten. En stor del av dessa 39 utgjordes av utländska kungligheter och historiska personer.⁶⁶⁹ De övriga utlänningar som *Budkaflen* porträtterade under de två årgångarna var antingen sådana som var bosatta i Stockholm eller artister och skådespelare som gästade någon av stadens scener. Några av de porträtterade utlänningarna saknade uppenbar relation till Sverige.⁶⁷⁰ Ytterligare en kategori utländska porträtterade utgjorde personer som relaterade till en aktuell händelse. Årgången 1884 dominerades de avbildade utlänningarna av norrmän, vilket sammanhängde med avgörandet av vad som kallades vetostriden och statsrådssaken i Stortinget.⁶⁷¹ I den senare årgången utgörs merparten av de utländska personligheterna av fransmän med anledning av 100-årsjubileet av franska revolutionen. Då porträtterades hela tio av dess huvudpersoner, från Ludvig XVI över Robespierre och Lafayette till Charlotte Corday. Förutom de kategorierna, samt ett fåtal svenska landsortsbor, utgjordes den absoluta majoriteten av personer ur den stockholmska offentligheten.⁶⁷² Man kan återigen lyfta fram Lippmanns beskrivning av storstadens press som en ”societetens dagbok”.⁶⁷³ I detta avseende kan boulevardtidningarna sägas följa denna mall. De beskrev den värld som etablissemanget rörde sig i.

MELLAN FÖRTJÄNAD OCH ORÄTTFÄRDIG SYNLIGHET

En ledande forskare inom *celebrity studies*, Graeme Turner, menar alltså att det finns två bärande och motsägelsefulla diskurser som omgärdar kändisskap. Den ena är kändisskap som någonting förtjänat. Den andra är kändis-

skapet som någonting fullständigt arbiträrt.⁶⁷⁴ Boorstin kan anföras som ett exempel på där detta blir synnerligen tydligt: hjältar förtjänade synlighet, medan celebriteter var godtyckligt skapade mediala produkter.⁶⁷⁵ Det var framförallt med den första som tidningarna inramade sina porträttgallerier och de däri avbildade personerna. Andreas Nyblom diskuterar dessa båda diskurser i förhållande till Heidenstam och hans samtid. Det framstod för vissa som tämligen självklart att när skalden storslaget uppvaktades på sin 50-årsdag eller fick Nobelpriset i litteratur, att han hyllades stort för sina litterära gärningar. För andra var det lika självklart att ryktbarheten var en medial produkt. Som en samtida kåsör uttryckte det: ”bland de märkvärdigaste af de många villfarelser, som förmörka människors själ, är föreställningen att man måste utföra stordåd för att vinna ryktbarhet”.⁶⁷⁶

Boulevardtidningarna skrev förstås inte själva att de satte kreti och pleti på piedestal: det hade varit att undergräva den egna positionen. Snarare förfäktade man förtjänst-föreställningen i förhållande till det egna arbetet. Det var män (och ibland kvinnor) som *förtjänade* uppmärksamhet som fick plats i gallerierna. Det bidrog till att dölja den egna rollen i synliggörandet av ryktbarheterna. Ett annat sätt att legitimera sina porträttval var att tidningarna helt enkelt förbigick sig själva och förlade makten över dem någon annanstans. Artikeltexten kunde exempelvis berätta att det enda man talade om i staden var den avporträtterade, som i fallet med den förolyckade luftseglaren Victor Rolla: han ”hade uppslukat allmänhetens hela intresse och trängt allt annat i bakgrunden”. I ett annat fall uppgavs den avbildade vara den mest omtalade mannen under de senaste åren.⁶⁷⁷ Genom att på detta sätt förlägga urvalsprocessen utanför den egna redaktionen, hos allmänheten, förstärktes bilden av att storheterna och ryktbarheterna fanns någonstans utanför mediasystemet. Åtminstone i den egna retoriken spelade tidningarna inte själva någon aktiv roll i urvalsprocessen. Om hållningen var uppriktig eller ett cyniskt sätt att betrakta sin verksamhet och krusa sin publik är egentligen oväsentligt. Effekten blev att mediets roll i produktionen av ryktbarheter osynliggjordes.

Även om diskursen om förtjänad uppmärksamhet var den i särklass starkaste fanns motdiskursen ständigt närvarande. Den kom, som så mycket annat, upp till ytan i käbblat mellan redaktörerna, till exempel genom anklagelser och florerande rykten om köpta porträtt. Bilden tidningarna spred av sig själva handlade mycket om att de övervakade och var uttolkare av sin samtid. I denna självbild passade diskursen om ryktbarheternas förtjänade synlighet väl in. *Vikingen* och *Figaro* satt ”på utkiken” och *Budkaflen* blickade

ut ”från vindsgluggen” och betraktade staden och allmänheten och helt enkelt fångade in de individer det ryktades om. Den pressideologi som presenterats ovan kunde ta sig uttryck i generella resonemang om publicistiskt ansvar och pressens makt, som lyftes fram bland annat i samband med redaktörernas fälttåg mot varandra. Ideologin går på sätt och vis på tvärs mot den bild som uppkommer vid en detaljstudie, och härvidlag är porträtten ett ypperligt exempel. Porträttgallerierna ramades in av en fråga om allmännyttan, och här kunde den publicistiska ideologin och pressfriheten komma till uttryck.⁶⁷⁸ När exempelvis författarinnan Alfhild Agrell protesterade i både *Dagens Nyheter* och *Nya Dagligt Allehanda* mot att hon hade hamnat på porträtt i *Budkaflsen* gav detta den sistnämnda tidningen anledning att åberopa sin publicistiska integritet: ”Det är nämligen *Budkaflsens* redaktion, och ingen annan, som afgör, hvilka porträtt och hvilken text må införas i tidningen.” Man gav också exempel på hur man självständigt stakat ut sin väg även tidigare, då man två gånger mötts av uttryckliga protester mot införandet av särskilda porträtt. ”Den ene – det var en kung – förbjöd oss skriftligen och under hot om åtal, att införa hans porträtt. Det infördes i årgången 1884[.]”⁶⁷⁹ Samma resonemang återkom också i *Vikingen*, där man med emfas hävdade att ingen annan än den egna redaktionen hade haft med tidningens porträtturval att skaffa.⁶⁸⁰

Till dessa resonemang om den redaktionella självständigheten vid porträtturval finns en rad föreställningar behäftade. Till exempel röjer de föreställningen om de krav en person skulle leva upp till för att hamna på porträtt. Tidningarna gjorde inga godtyckliga val. Kändisskap var med tidningarnas språkbruk detsamma som att föräras porträtt i gallerierna, och den äran erhöll man tack vare sina gärningar. Det fanns ett behov från dem som blev avbildade att ta avstånd från boulevardpressen. Till detta bidrog uppenbarligen redaktörernas och bladens småaktighet mot varandra. Men det hade länge varit förenat med vissa sociala risker att hamna i lag med boulevardpressen på grund av dess tvivelaktiga journalistiska metoder.⁶⁸¹ Det var i anklagelser mellan tidningarna som den andra föreställningen synliggjordes, och inte minst i tidningarnas själva porträtteringspraktiker, vilket är ämnet för nästa avsnitt.

Den intermediala porträttekonomi

Porträtten i boulevardtidningarna hade en rad syften, utifrån huvudaktörernas – skribenten-ägaren-publicisten-redaktörens – perspektiv. Till att börja med fanns ett tryck på veckotidningarna att vara illustrerade, eller

som Stockholmsskildraren Claës Lundin konstaterade i *Nya Stockholm*: ”Fordringarna på illustrationer i veckobladen synas så oemotståndliga, att snart ingen af dem vågar undandraga sig dessa kraf[.]” Samme författare hade också åsikter om publiken. Den ville nog gärna ha sina kändisporträtt, sina ”gubbar”, men om det var bättre original eller sämre kopior var ovidkommande så länge priset var rätt: ”Nej, billigt skall det vara!”⁶⁸² Man var helt enkelt tvungen att ha illustrationer – särskilt kändisbilder – för att stå sig i konkurrensen. Celebriteter hade etablerats som en kommersiell attraktion.

Dessutom fungerade porträtten som bra reklam för tidningarna, när de var upphängda i fönstren till cigarrbodas och tidningskontor. I Henning Bergers Stockholmsskildring framträder en typisk sekelskiftesscen där just betraktandet av boulevardtidningarnas porträtt i fönstret är ett inslag.⁶⁸³ Det finns flera utsagor om att just porträtten var det första som mötte den promenerande allmänheten i alla cigarrbodsfönster.⁶⁸⁴ Att på det sättet få spegla sig runtom i staden var säkert ärofyllt för många av dem som porträtterades. Till exempel finns ett tackbrev för porträtt från operasångerskan Johanne Kragballe bevarat.⁶⁸⁵ Men alla var inte lika glada. Exempelvis skriver Victoria Benedictsson i sin dagbok om när hon fick se sitt porträtt i *Budkaflen* att hon försökte hålla masken, men ”skar tänder invärtes [...] och skyndade [s]ig hem”.⁶⁸⁶ I övrigt hade porträtten en illustrerande och kompletterande funktion i boulevardtidningarna. I första hand naturligtvis till de hagiografier eller beskrivningar av möten som trycktes bredvid porträttbilderna.

I överförd mening förstärkte porträtten den noblesse tidningarna beskrev. De människor som porträtterades på förstasidorna rörde sig i de kretsar som beskrevs i texterna. Det handlade om varietéartister, skådespelare, författare, tidningsmän och många andra, i allmänhet de kategorier personer som beskrevs ovan. Den överväldigande majoriteten av de porträtterade personerna var sådana läsaren förväntade sig att kunna träffa på Berns, på Blanchs, på Operakällaren, på parketten eller i teaterlogerna runt om i staden. De som inte kunde komma dit och känna igen ryktbarheterna fick från boulevardtidningarna ett begrepp om hur det var. Läsarna lärde sig att känna igen de elitkretsar av olika fack som var någonting i Stockholms offentlighet. I boulevardtidningarna kunde de kända personerna vänta sig ett (i de allra flesta fall) inställsamt och uppmuntrande porträtt. Att kändisporträtt även utanför Sverige ofta följde denna tradition är någonting som Charles L. Ponce de Leon visat i sin studie av amerikansk kändisjournalistik runt sekelskiftet 1900. Han menar att denna metod

utgjorde ett slags försäkring från tidningsmännen för att få fortsatt tillträde till de platser på vilka kändisarna vistades. Mycket av kändisreportrarnas arbete gick, som tidigare diskuterats, ut på att framhäva och befästa sina roller som insiders.⁶⁸⁷ För Storbritanniens del har motsvarande iakttagelse gjorts.⁶⁸⁸ Genom dessa journalistiska tekniker kunde tidningsmännens och redaktörernas och i förlängningen tidningarnas blotta närvaro på dessa ställen göra anspråk på att tillhöra dessa miljöer.

Hade det inte varit för den karaktär journalistiken i boulevardtidningarna ofta tog sig, hade man kanske kunnat köpa den bild man basunerade ut om sina porträtt. Tidningarna framhärddade alltså i sin hållning om porträtturvalen. Den största effekten av detta var som sagt att tidningarnas egen roll i ryktbarhetsproduktionen skymdes. Att man försökte spela en aktiv roll för att lansera offentliga figurer står emellertid helt klart. Detta synliggörs nämligen av den metajournalistik som boulevardpressen praktiserade.

Mycket av innehållet i tidningarna gjorde anspråk på att spegla arbetet på den egna tidningen, och inte minst de konkurrerande tidningarnas arbetssätt.⁶⁸⁹ Exempelvis berättade *Budkaflen* om hur dess redaktör var ute och promenerade på stadens gator, ”försänkt i djupa porträttbekymmer”. För bland de många svårigheterna som utgjorde en boulevardredaktörs arbetsuppgifter, var att hitta rätt personlighet för nästa veckas porträtt ”icke den minsta”.⁶⁹⁰ Det är i detta sammanhang som anklagelser om att inte leva upp till dessa högt ställda anspråk kom fram. För vad tidningarna menade att porträttpraktiken gick ut på var att välja individer ur ett slags ryktbarhetskanon: exempelvis Claës Lundin som redan innehade ”odelad popularitet” eller Soto Maior, vilken ”vi alla” visste var elegantast i Stockholm.⁶⁹¹ Att urvalet i praktiken inte gick till så, framgår av den regelrätta strid som Jörgen i *Figaro* initierade genom att anklaga i första hand redaktören i *Budkaflen*, Janne Bruzelius, för att systematiskt kräva betalt för porträtten i tidningen. I en lång – uppenbarligen fingerad – insändare i *Figaro* berättas att Bruzelius i mitten av 1880-talet, när tidningsaffärerna började gå sämre, porträtterade källarmästare mot 200 till 1 000 kronor, vilket under följande år övergick i porträttering av ”idel unga odågor till halfbättre, okända artistynglingar med litet förmögenhet, förstås”.⁶⁹² Men porträttering mot betalning var inte bara en pressens skamfläck, det kunde

Porträtt av Gustaf af Geijerstam. Hade han själv betalat för att hamna på *Budkaflens* förstasida? Den frågan sysselsatte tidningens konkurrenter. Ur *Budkaflen* 14/2 1890.

även få allvarligare konsekvenser. Två Amerikare migranter hade köpt sig ett porträtt i *Budkaflen* och använt det ”som bevis på sin vederhäftighet” och som säkerhet för ett lån på 10 000 kronor. Men när lånet förfallit stod gäldenärerna utan känd adress och ej att finna. Dessutom förekom det, fortsatte *Figaro*, att obskyra porträttköpare visade upp de fina tidningsförstasidorna när man gästade utlandet, ”och styrka med dessa att de äro stora män”. *Figaro* tog de här exemplen till intäkt för det goda i sitt arbete med att avslöja ”porträtterings-affärernas löjliga och våldliga [sic] system”.⁶⁹³

Hur det nu än var med porträtthandeln, några egentliga bevis för att den försiggick på det här sättet har jag inte kunnat finna. Men att kritiken mot detta förmenta system sågs som allvarlig visar åtminstone att de anklagade tvingades förhålla sig till den. *Vikingen*, som också drabbades av *Figaros* anklagelser, gick ut med en dementi. Den ville för allmänheten förklara

att *aldrig* någon s. k. porträtterings- eller biografihandel egt rum vid tidningen *Vikingen*, åtminstone icke efter den 1 januari 1887, då tidningen ombytte utgifvare; samt att aldrig red. upptagit andra personer i detta sitt galleri än dem, som den med fog ansett böra framhållas för *sina förtjensters skull och till efterdöme*.⁶⁹⁴

Av *Budkaflens* svar att döma fanns det måhända ett korn av sanning i anklagelserna. Tidningen avstod nämligen från att svara på beskyllningarna i sak, men menade att om förhållandena vore som *Figaro* påstod, vad spelade det för roll? ”Lider någon enskilds intressen, eller den allmänna moralen skada däraf?” Nej, det angick bara redaktionen och den porträtterade personen.⁶⁹⁵ Vad pressens anseende anbelangade var *Figaros* redaktör en väsentligt större belastning enligt *Budkaflen*: ”han skrifver för att skada, han pratar för att skada, hela hans lif har varit en enda serie af bevis på detta faktum.”⁶⁹⁶ Ryktena om att porträtten betalades av den avkonterfejade själv, plockades upp också på annat håll.⁶⁹⁷ Det var inte bara en belastning för de anklagade tidningarna, utan också de avporträtterade personerna tvingades gå i svaromål. Ett sådant exempel utgör Gustaf af Geijerstam.⁶⁹⁸ Hans porträtt i *Budkaflen* föranledde honom att i *Dagens Nyheter* införa en dementi: han hade inte betalat för att få sitt porträtt och sin biografi. Det enda han hade tillsänt nämnda tidnings redaktion var ett brev som innehållit ett artigt avböjande och ingenting annat.⁶⁹⁹

Boulevardpressens ryktbarhetsystem

Alldeles oavsett om några pengar bytte ägare vid urval och porträttering i boulevardpressen, kan vissa slutsatser dras vid en grundligare genomgång av porträtt och personliga relationer. För det första bidrog porträtteringen till att ringa in och förstärka Stockholms eliter av olika fack som ett slags uppmärksamhetsfokus. Man skulle kunna tala om porträtteringen i termer av uppmärksamhetspraktiker. Magnus Andersson har diskuterat kändisskap utifrån perspektivet att det i högre grad handlar om något man gör, än någonting man är. Hans resonemang tar avstamp i fotbollsspelaren Kosovare Asllanis självframställan i olika sammanhang, och berör vad han kallar primära och sekundära uppmärksamhetspraktiker. De primära har enbart uppmärksamhet som syfte, medan i de sekundära praktikerna är uppmärksamhet ett av flera syften.⁷⁰⁰ Det var personer värda att uppmärksamma och de vistades i de miljöer i vilka tidningarnas texter utspelade sig, på restauranger, kaféer och teatrar. Det var miljöer vilka boulevardtidningarnas skribenter och redaktörer hade gjort till sin uppgift att beskriva. Men tidningsmännen beskrev dem inte som outsiders, utan de skrev fram sig själva som en naturlig del av de grupper som befolkade dem. Porträtteringen av ryktbarheter kan från tidningsmännens sida ses som en sekundär uppmärksamhetspraktik, eftersom ett av flera tänkbara syften kan sägas vara en användning av den celebre som en resurs i konstruktionen av centrum där skribenterna själva vill ta plats.

För det andra kan man vid en genomgång av porträtterade personer se en omfattande nepotism. I många fall finns skäl att misstänka att andra incitament än personens förtjänster, tjänande av fosterlandet eller den uppmärksamhet de renderade på andra sätt låg till grund för att de porträtterades. Exempel på detta är *Figaros* porträtt av skriftställaren tillika redaktörens hustru Mathilda Lundström, *Budkaflens* porträtt av professor Ragnar Bruzelius, den senare var redaktörens onkel och dessutom lär han ha lånat pengar till sin boulevardtidningsutgivande släktning.⁷⁰¹ Ett annat exempel är den flertalet gånger i *Budkaflen* porträtterade Victoria Benedictsson, född Bruzelius och kusin till redaktören. Bruzelius porträtterade också sin pappas kusin, *Fäderneslandets* grundare, Nils Rudolf Munck af Rosenschöld. Ett av *Hvad Nytt*s första porträtt föreställer redaktörens far.⁷⁰²

Att på detta sätt lyfta fram nära och kära är förvisso iögonfallande, men av mer systematisk och affärsmässig karaktär är snarare porträtten av traktörer, företagare ur underhållningslivet och liknande. Affärsrörelser av denna typ tillhörde som framgått boulevardpressens nyckelannonsörer.

Bellmansnummer.

Hvad nytt från Stockholm?

Korrespondensblad.

Fjortonde årgången.

N:o 34. Onsdagen

Annonskontor (s. t. 68 20)
och
Expedition (s. t. 62 00):
Mästersamuelsgatan 51 C.

Utgifvare och Redaktör:
Fritiof Cronhamq.
Byrå:
Korrespondenskontoret s. s. t. 313 00.
Kungälvsgatan 31. 9-10 t. n.

Tidningen
utkommer
hvarje helgfri torsdag.
Lännummer 10 67.

den 26 juli 1893.

Vårt Bellmansporträtt.

»Men, kom berusad vid —
Skall detta var hennes äldste...»
»Skall detta vara Bellmans? utbröt jag
vid Harens vid lagrens af följande
porträtt.

Ja, äro de vännar, så skall det verkliga vara!
Först hade vi i beredskap den stolta
målarkonsten; porträtt af Bellman, för
försä pågäva publiceradt. Ty vi åter
funno det icke i K. Bibliotekets por-
trettansamling, och de kände, till hvilka
vi vände oss, förklarade oss de aldrig
någenda för ett detsamma. Emell-
ertid såg vi, sammanlagt, göra
en liten teckningsövning.

Porträttet är verkligen föres offta
laggjort för en till år sedan, men en-
dast i 70:es (Hjortskulptering). Och
då är det på i alla fall en nyhet för
den stora allmänheten.

De litetlilla bekanta porträtten af
Bellman äro tillräckliga. Men kända
äro Krafth och Hillensjöns — Krafth i
Örebro, målade 1780 på Gustaf
III:s befäling (Bellman i skjut-
manne och den populära rök, vatten,
med en pappersrök, som sticker fram
ur bröstet och ned mot i hand). Hill-
ensjöns bild sitter i Nationalmuseum
i Örebro, målade 1780 på Gustaf
III:s befäling (Bellman i skjut-
manne och den populära rök, vatten,
med en pappersrök, som sticker fram
ur bröstet och ned mot i hand). Hill-
ensjöns bild sitter i Nationalmuseum
i Örebro, målade 1780 på Gustaf
III:s befäling (Bellman i skjut-
manne och den populära rök, vatten,
med en pappersrök, som sticker fram
ur bröstet och ned mot i hand).

CARL MICHAEL BELLMAN.

Carl Michael, det är din bild jag ser —
De välbekanta blida anletsdrag!
O, sängarsvart, du kommer, allting ler,
När man förnimmer fria ringelagen.
I dag är åter hedersdagen din,
Da rin och vänskap fröjda själ och sinu,
Du vill som för en värld i famnen sluta,
En värld af toner gömmas i din luta.

Hvar fick du klängen i din silfversträng!
Hvar fick du själen i din gyllne lyra?
Hvar fick du krusarne på dittens ång?
Hvar detta lugn i självas stormens pra?
Äck, du har lärt din sång bland berg och dal,
Af kallans soci och skogens natteräng
Och derfor sjöng du så det blida, ljufva
Som slår i fågning ut på minsta tuffa.

Fr. Sander.

J. P. Cronham.
Bellmansporträttens skapare.

Det är icke alltid man ämnat Bell-
mansporträttens förtäring. Annan på 1830-
året var »Bellmansporträtt» ett sålde-
nes obehagligt begrepp. Då kände man
endast till Bellmansporträttens för en
skulptur.

Men —
»Allt har de gör,
som det ringas i Kungsg. för en dag»

Och för sextio år sedan sjöngs Bell-
mansporträttens på långt när icke så
lindat som förest. Latta hade man
och mer undantaget af älskoret.
Väl hade samtligt ett för kade-
nals lampigare instrumentet gjort sitt
inläste i allmänhetens, somliga
gularn. Men, trots det, kändes på
Bellmansporträttens till pyramiden.
Skulle den sålles då bort?

De som tänker föreskrifts en ung
man som vil den tiden börja sin af
nestliga bana i hufvudstaden. Hans
hemvist var i Halland, men drifven af
lygten till hufvudstaden hade han följt
Lund såväl som till Helsingborg.
Till Stockholm gärdade — kända med-
gård, inga andra förtäringsskeden.
»Hufvudstaden» sloge på 27 dagar
liten bön, men friskt courage och god
hopp» skriver han själv. Han skild-
rade sin egen vid Månadens skade-
min och vid universitetet i Upsala.
Han var en förhoppningsfull ung man
i verken och dessutom organist och
kantör i Skippalands kyrka.

Skaden har väntat en hemom:
»Och var i ljuset, på en hane klack,
hade öppen den han gick med smokkig
och hans kista han till guldigt det.
Och sålde några till det ena,
Hans kande en så guld till ena.»

Var det därför så underligt om det
skedefördrick och humoristiska i Bell-
mansporträttens?
— J. Tasselin.

»Minnaderna så inärrigt vil harmoni-
sade med hans eget skulptur!»
Den förtäringssagen var vid
dena tid i sitt första för i vårt land.
Den som ingula kom från Upsala, för
Hafser, som vil kunde vara en föres-
tild för mågans solbars director
anses, med något till utmärkt bild
skapades han till den skulpturiska
målarkonsten.

Var ögon minuter hade kunnat minnat
frukt af de populära korrerna från
Fyra.

»Om vi skulle...? Skulle han
Och så återkändes anno 1832 den
skulpturiska världen med ett litet Bell-
mansporträtt satta för fyra maner-
ster. Da vore tillgånade det mestard
som riknar Bellman till en af sina stiftare,
somliga för Hufvud. Arrangering var
ögon bekant. Det var ju också föres-
tagen man sig ämnat J. P. Cron-
hamns på ett minneste.

Det var icke utan en viss vilddig-
het Cronham utände sitt ögon i
skulpturisten. Det märkes noggrant af
företaget.

»Hafden man i skulpturist satta Bellman
skulptur kunnat säga, så hade skulptur
mågans som äro föres skulptur eller
ett nytt skulptur. Föres af den skulptur
dena ingemånen skulptur det till föres-
strömg skulptur.»
En annan nyhet med denna publi-
kation!
— Jag tycker alltid — brukade
Cronham ofta berätta — det är synd
om minnesteämnen och haar, som van-
ligen bli af styromedeltigt behandlade.
Därför gaf jag dem här och haar till
skulpturistigt ett stycke med. Andra
haarne lyckade mig alltid för i Hufvud
i Örebro dringar och i Uppsala, der
de hade medel. »Geben han är
genom» väckte deras förtäring. Med
skulptur emottogs af den haar han
skulpturiska skulptur-passage i »Hufvud
skulptur» s. s. v.

Wm Helligren & Cnis
Ljusa Snus N:o 1, Champagne George Goulet Champagne.
Erkänd såsom öfvertruffad.
Norrernas alla de förnämsta Restauranterna.
Grand Hôtel
Christiania.

Fritiof Cronham passade på att använda Bellmanjubileet för att hylla sin far med porträtt på *Hvad Nyts* förstasida. Det vänstra porträttet föreställer jubileumsföremålet själv. Ur *Hvad Nytt* 2/6 7 1893.

Annonserna betalades naturligtvis efter tariffer, men att tjänster och gentjänster även spelade en viktig roll har konstaterats ovan. Porträtt med välvilliga tillhörande artiklar publicerade exempelvis *Budkaflen* av Berns salongs ägare Heinrich Robert Berns respektive Hugo Berns.⁷⁰³ Etablissemangent annonserade regelbundet i tidningen.⁷⁰⁴ Ett exempel ur *Figaro* på hur affärsvänner gynnades genom plats i porträttgalleriet är att hotell Rydbergs direktör som också var annonsör fick ett porträtt i tidningen.⁷⁰⁵ Exempelen på den här typen av relationer kan mångfaldigas. I *Budkaflen* stod exempelvis annonsören Cirkus Schumanns ”rolighetsminister”, clownen Tanti porträtterad.⁷⁰⁶ Tivolis direktörer Anshelm Berg och Harry Adacker gjorde det också.⁷⁰⁷ Dessutom återfanns flera av Tivolibolagets artister på porträtt, exempelvis gymnasten och jonglören Sylvester Schäffer.⁷⁰⁸ Tivoli var dessutom en plats som ofta besöktes av boulevardtidningarna i texterna och inte sällan omskrevs i positiva ordalag. Om Tivoli fick läsaren exempelvis veta att ”man skrattar omåttligt” där.⁷⁰⁹

Det handlade om ett tämligen utstuderat sätt att hålla tidningarna flytande. De var små företag med få anställda, där extrainkomster från ett elaborerat annonseringssystem inbegrep god publicitet inte bara på annonsplats, utan även positiva och långa omnämmanden i det redaktionella materialet, och inte minst äran för annonsörerna att få sina ansikten synliga i bdfönstren på tidningsförstasidor. För tidningarna gav systemet också förmåner, möjligen pekuniära, men än viktigare var att det gav dem tillträde till de miljöer som tidningarna syftade till att beskriva och uttolka för sina läsare: bättre restauranger och underhållningsetablissemang, *le tout*-Stockholm. Jag vill också påminna om att den personliga bekantskapen med källarmästarna och de celebra stamkunderna ofta framhölls av skribenterna som en resurs i tillverkandet av den värld som var boulevardpressens version av storstaden.

Självframställan och det sena 1800-talets kändisskap

I slutet av 1800-talet var det, liksom i dag, svårt för offentliga personer att upprätthålla kontrollen över den mediala bilden av sig själv. Det betyder inte att de inte försökte. De flesta av de avbildade personerna var i någon mening mediala aktörer. Författare som Alfhild Agrell och Gustaf af Geijerstam var måna om sina respektive bilder i offentligheten. Att de var etablerade gav dem också tillträde till dagspressen, där deras egna versioner kunde torgföras. Att hamna på porträtt i en tidning hade sannolikt större

Vikings redaktör Algot Liljestrand. Ur *Vikingen* 1/1 1887.

betydelse för deras berömmelse än vad deras romaner hade.⁷¹⁰ Det var som framgått inte alltid synlighet i boulevardpressen uppfattades som positivt. Icke desto mindre bidrog det till att synliggöra vederbörande offentligt. Det var i allmänhet samma personer som förekom i kåserier, på porträtt och som diskuterades i andra avsnitt av tidningarna.⁷¹¹ Kåserierna fungerade som ett slags skvallerspalter om vad som hände i det för allmänheten annars svåråtkomliga centrum som tidningarna försökte etablera. Det skedde i samklang med porträtten. Porträtten visade läsarna hur de som befann sig inne i värmen såg ut. De avbildade var omtalade, de var framgångsrika och de hade gjort sig förtjänta av att befinna sig där. Porträttgallerierna i boulevardpressen var ett av de mediala uttryck som skilde ut och konstruerade celebriteter i slutet av 1800-talet. De samverkade med många andra medieformer. En skådespelare som Gustaf Fredrikson bidrog genom sina framträdanden på teatern till att påverka hur hans personlighet uppfattades

Figaro

Figaro är heligt.
(Om trycket under trycket.)

Redaktör:
J. W. Ekman

Nr 31. Lördagen

Abonnemang:
25 öre per posten, och till Figaro för svenska och
af öfriga svenska länder.
Expeditör:
H. Hensbergström 2
Helsingborg, S. N. 1. 1. 1892.

Tidningen
(En veckotidning, öfversatt och utgäfvad)
utkommer lördag morgon till.
Tryckeri och Redaktion:
Georg Lundström, H. Hensbergström och H. Hensbergström K. 3-4.

Prenumerationspris:
1 år 2 kr.
6 mån 1 kr.
3 mån 60 öre.
En månad 20 öre.
Läsare till 10 öre.

den 30 juli 1892.

Elfte svenska. tidningsmannamötets första minnesblad.

Robert Fr. Valt von Strijern, Dagens Nyheter.

Elise Lundin.

Victor Sjöberg, Dagens Nyheter.

Robert Georg Lundström (Hjerna), Figaro

Robert Paul Strandberg, Journalisten, Posttidningen.

Robert Harald Sahlman, Allmänna.

Robert J. A. Björkman, N. Ungt. Allm.

Stockholmsöffentligheters heroer. Minnesblad från tidningsmannamötet i Helsingborg. Vem som är den mest betydelsefulla publicisten går efter placeringen ej att ta miste på. Ur *Figaro* 30/7 1892.

Redaktör Gustaf Ericson, Motalpsposten.

August Strindberg.

Dr Hjalmar Sandberg, kritiker, Stockholm.

Redaktör Axel Jäderin, Fennoskyria, Stockholm.

Ernst Beckman, verktygsfabrikör, Stockholm-Gröndalen.

Redaktör Alfred Hedenstierna, (Sjögren-Fenja), Smålands-Posten, Västerås.

Redaktör Oskar Nerin, Göteborgs Aftonblad.

Redaktör Axel Bruzelius, Arbetets, Malmö.

Edgren, redaktör, Carlscrona.

Sveriges bästa avis (med Mathilda).

Redaktör Janne Bruzelius, Stockholm.

Mötets andra minnesblad. Här är några av landsortspressens representanter återgivna: bland andra socialistprofilen och *Arbetets* grundare Axel Danielsson och Alfred Hedenstierna från *Smålands-Posten* klädd som jättinnan Fenja. Här syns vidare August Strindberg samt *Figaros* huvudkonkurrent, *Budkaflens* redaktör, Janne Bruzelius. Nederst i mitten finns en bild av "Sveriges bästa avisa", en reproduktion av *Figaros* förstasida av den 9/5 1891, porträttet på tidningssidan föreställer redaktörens hustru, Mathilda Lundström. Ur *Figaro* 30/7 1892.

offentligt. På Panoptikon stod han representerad som vaxfigur tillsammans med kollegerna Svante Hedin och Edvard Bäckström. I *Figaro* representerades Fredriksson också i ord och bild.⁷¹² Dessa medier riktade sig till delvis olika publik. Priserna för att besöka Dramaten och Panoptikon var väsentligt högre än de tio öre en *Figaro* kostade – och att titta på Fredrikssons porträtt genom ett cigarrbodfönster kostade ingenting.⁷¹³ Oavsett om bilden av Fredriksson framstod som enhetlig eller sammansatt var det ingen tvekan om att han var en del av gräddan i Stockholm, det visste alla. I samklang med andra medier blev boulevardtidningarnas såväl storstad som befolkning trovärdigare.

Den aktivt praktiserade journalistiken som exempelvis innebar att skribenten tydligt synliggjorde sig själv i sina texter till skillnad mot gängse praxis som ofta innebar torrt refererande, var ett led i redaktörernas självframställan.⁷¹⁴ I porträttsammanhangen erbjöds ytterligare möjligheter att synliggöra det egna jaget, och tidningarnas litenhet gjorde att redaktörerna, som även var de huvudsakliga skribenterna, utan hinder kunde navigera bland sina porträtt. Som tidigare påpekats var tidningsmän den oftast porträtterade yrkesgruppen. Detta faktum erbjöd en möjlighet för redaktörerna själva att sola sig i strålglansen vid sidan om kungligheter, artister och diplomater. Här skulle man med Magnus Andersson kunna tala om porträtteringarna som primära uppmärksamhetspraktiker. Jörgen i *Figaro* var den som drog detta synliggörande av det egna jaget längst. Ett exempel är från *Figaros* rapporter från det elfte svenska tidningsmannamötet som sommaren 1892 hölls i Helsingborg. På *Figaros* förstasida återfinns porträtt av sju tidningsmän: storheter som Claës Lundin och *Aftonbladets*, *Dagens Nyheter*s, *Nya Dagligt Allehandas* och *Posttidningens* respektive redaktörer. Dessa herrar bildar tillsammans en cirkel, och i dess centrum återfinns porträttet av redaktör Georg Lundström (Jörgen) från *Figaro*.⁷¹⁵ Det var varken första eller sista gången som Jörgen själv var porträtterad på förstasidan i den tidning där han verkade.⁷¹⁶ Han var heller inte den ende boulevardredaktör som solade sig i strålglansen på sin tidnings förstasida. *Vikingens* redaktör fick också porträtt och biografi.⁷¹⁷

Bruzelius i *Budkaflen* gjorde det också i samband med den ovan nämnda fotografiska utställningen, men det var inte lika iögonfallande. Däremot satte han sin kåsör, signaturen Torbjörn, på förstasidan av ett nummer 1894. Det porträttet var emellertid någonting extra, då det inte utgjordes av den vanliga porträttbysten. I stället var det en scen – den fullfjädrade publicisten i arbete. Bilden återger kåsören sittande vid sitt arbetsbord i färd med att skriva, blicken är fäst på någonting i fjärran. Tidningspackor,

”Torbjörn” i arbetstagen.

Signaturen Torbjörn (Andreas Hasselgren) porträtterad i den egna tidningen. Rekvisitan förstärker intrycket om att betraktaren har att göra med en publicist av den gamla skolan. Ur *Budkaflen* 8/1 1894

anteckningar, lektyr och arbetsmaterial belamrar ena sidan av ett annars välordnat skrivbord. Mannen på bilden ger ett sant borgerligt intryck, med ett prydligt yttre och stärkkrage.⁷¹⁸ Det är en skribent som inte besvärar sig med vardagliga problem, utan här förs resonemang om allvarliga filosofiska, politiska eller konstnärliga frågor.⁷¹⁹

Man kan se detta i relation till en bredare utveckling på medicområdet som också handlade om synliggörande av individer, nämligen porträttfotografiet. Under 1860-talet slog fotografiet igenom på bred front i Sverige. Det rådde ”cartomani”: alla skulle ha visitkortstora porträtt av sig själva

och sina bekanta, men även av samtidens celebriteter. Porträtt av celebriteter sålde i massor. Fyra miljoner exemplar av engelska drottning Viktorias porträtt är ett exempel. Anna Dahlgren har studerat hur fotografierna användes, bland annat hur de sorterades i album. Celebriteterna blandades med fotografier av personer ur den egna familjen. Hon ser det som en intimiserande process, genom vilken den egna familjen och den samhälleliga familjen närmade sig varandra.⁷²⁰ Likheterna med hur redaktörerna använde sina tidningar och hur borgerskapet gjorde bruk av sina fotoalbum är påfallande. Fotoalbumen var ett slags semioffentligt medium: det var självklart att de skulle visas upp, men det försiggick i hemmets salonger, i sig ett slags mellanting mellan offentlig och privat sfär. För redaktörerna handlade det om, då och då inte utan ironisk underton, att etablera sig själva i de sammanhang som de framställde som betydelsefulla. Sedd på detta sätt skiljer sig inte redaktörernas praktik på något avgörande sätt från den som Dahlgren beskriver, det vill säga samlandet och blandandet av ryktbarheter och den egna familjens medlemmar i samma fotoalbum.⁷²¹ Detta var ett väl etablerat sätt att använda porträttbilder. De små tidningarnas porträttpraktik var kongenial med samtida användningar av de semioffentliga fotoalbumen. Man visade upp sin bekantskapskrets samman med kungligheter och heroer – sitt sociala nätverk – för att vinna status.⁷²²

För att redaktörerna skulle etablera sig som Stockholmscelebriteter räckte det emellertid inte med att bara nyttja det egna mediet. Innebörden av en celebritet konstruerades genom en uppsjö av intensiv och skiftande mediering, till exempel på varietéscener, i tidningsspalter och porträtt, att synas på restauranger som blev omskrivna, och att omtalas och iscensättas av andra. Jörgen i *Figaro* utnyttjade exempelvis sina annonsörer som resurser för att synliggöra sig själv. Utan samarbetena med Mosebacke etablissement hade han inte kunnat flyga ballong med Feller 1889 eller uppträda på varietéscenen efter ballongens nedslag. Han hade heller inte iscensatts i en kuplett där 1898 eller blivit en gourmet på scen i nyårsrevyn på Vasateatern 1889 utan sina ideliga besök där och fina omnämmanden av stället i sin tidning.⁷²³

Här har jag fokuserat på några bakom synligheten liggande beroenden och relationer, ett kändisskapets mediesystem med utgångspunkt i boulevardpressen. Det bestod av beroenden av ekonomisk art, personliga och familjära band, relationer mellan medier, platser och andra institutioner i Stockholm. Dessa inbördes beroenden var i hög grad någonting som återspeglades i boulevardtidningarnas porträttgallerier. Porträtt och i förlängningen synliggörandet av individer – själva grundmekanismen för kändis-

Från Mosebacke varieté:

(Förklaring å nästa sida.)

Skådespelaren John Österlund spelar Jörgen i sin och Emil Norlanders revy på Mosebacke varieté. Ur *Figaro* 24/9 1898

skapet – är sällan arbiträrt. Det är svårt att generalisera utifrån enbart boulevardpressen. Vad det däremot talar för är att man genom att gå ner på aktör- och detaljnivå kan frilägga ett mediasystem med olika typer av beroenden med stort förklaringsvärde för i detta fall det sena 1800-talets kändisskap. Det kan förklara hur redaktörerna navigerade i Stockholms celebritetskretsar, de personer som befolkade det stockholmska centrum de försökte konstruera i sina tidningar. Jag har visat hur tidningarna genom sina porträtt bidrog (eller försökte bidra) till att förstärka och placera in sina egna medarbetare i centrum. Kändisskap är alltid avhängigt sådana relationer mellan medier, människor, platser och institutioner. Att konkret fokusera dessa relationer är ett sätt att begripliggöra kändisskapets mekanismer.

Boulevardtidningarnas fokuserade på kafé- och restaurangliv och porträtterade om inte samma personer hela tiden (även om många individer porträtterades tämligen ofta), så väl personer ur samma kretsar som dessutom ofta relaterades till varandra på olika sätt. Dessutom satt de ju på samma plats i tidningen, och om de inte refererades i texten, fördes de bara genom att hamna på porträtt samman på detta sätt. Alexandra Borg har

noterat att stadsgatan vid den här tiden begagnades omväxlande beroende på klasstillhörighet. För de bemedlade var gatan en scen att exponera sig själva på. Utifrån några av de författarskap hon studerar (Hjalmar Söderbergs, Anna Brantings och Bo Bergmans) menar hon att man får intrycket av att Stockholm var ”befolkat av en liten grupp människor som alla känner varandra”.⁷²⁴ Det är just till en sådan förståelse av storstaden som jag menar att boulevardpressens porträttgallerier bidrog, och det är ingen slump att *Figaros* redaktör skymtar förbi i Söderbergs *Den allvarsamma leken* (1912):

På Jakobs torg gick han [protagonisten] förbi tre af ”rikets herrar”, som det skulle ha hetat förr i världen: statsministern med justitieministern på ena sidan och krigsministern, den magra och skinnorra veteranen från tysk-franska kriget, på den andra. Han hade sett dem ett par gånger förr från den lilla referenthyllan i det gamla nu snart utdömda riksdagshuset. Och han måste le vid tanken på de vansinniga Boccacciohistorier som cirkulerade om justitieministern, en fruktansvärdt ful gubbe. Några steg bakom dem trippade Jörgen med svårtade mustascher men vitt haxskägg, klädd i en nästan fotsid grågul syrtut.⁷²⁵

Att Jörgen ogillade krigsminister Axel Rappe både personligen och i synnerhet hans ”hemmapreusseri”, det vill säga den utökade värnplikten, visste Söderberg och han visste att läsaren visste det. Därför lät han de – bland annat från boulevardpressen – välbekanta figurerna rada upp sig i romanen. Att redaktören symboliskt förföljer sina offer anspelar på förföljelserna i *Figaro*. Boulevardpressen version av Stockholm överfördes alltså till Söderbergs roman.

Förutom de bilder som förekom i annonserna bestod boulevardtidningarnas bildmaterial nästan uteslutande av bilder på människor – och porträttbysterna dominerade kraftigt.⁷²⁶ Det finns en ganska enkel poäng man kan tillåta sig att göra utifrån detta vid en jämförelse med annan samtida illustrerad press. *Ny Illustrerad Tidning* innehöll exempelvis också vanligen porträttbyster, men långt ifrån uteslutande. Den innehöll också många bilder där byggnader och kyrkor utgjorde huvudmotivet, det utvändiga Stockholm om man så vill.⁷²⁷ Man kan tolka den här skillnaden som att du som läsare av boulevardpressen inte i första hand fick vara ute på stadens gator och se staden, utan det var in i centrum, där de här människorna befann sig den tog dig.

Sammanfattning

Syftet med det här kapitlet har varit att undersöka vilka människor som befolkade boulevardpressens storstad. Metoden har varit att fokusera på tidningarnas porträttgallerier. Utifrån teori hämtad från *celebrity studies*-fältet fördes ett resonemang om de två dominerande föreställningarna kring kändisskap, nämligen som något förtjänat respektive något arbiträrt. Den föreställning som dominerade i boulevardtidningarna när de själva beskrev sina porträtt var av den förra sorten, de placerade alltså framstående personer på sina förstasidor. De hävdade visserligen när de blev kritiserade att de självständigt gjorde sina val, men förlade ändå i någon mening urvalsprocessen utanför den egna redaktionen. Genom språkbruket som omgärdade både gallerierna som helhet och enskilda avbildade – den mest omtalade svensken, den störste eleganten i Stockholm och så vidare – knöt de an till en meritokratisk ordning. Följden av det sättet att tala blev att mediernas roll i celebritetsproduktionen osynliggjordes. Därigenom uppfyllde tidningarna bara sitt syfte: de bevakade sin stad och lyfte fram dem som utmärkte sig där.

En av kapitlets poänger är att visa att ryktbara personers synlighet fanns inbäddad i mediasystemets relationer. I den meningen stämde tidningarnas påståenden om sina gallerier, det vill säga redan offentligt synliggjorda individer ur Stockholms salonger fick ytterligare synlighet genom boulevardtidningarna. Personer som läsarna kände igen, skulle helt enkelt locka dem att köpa tidningarna när de såg dem i fönstren till cigarrbodarna. Det var medaljens framsida. Jag har dock kunnat visa att där också fanns en baksida: det var när tidningarna synliggjorde sina annonsörers etablissemang på olika sätt, genom Cirkus artister, Berns sångare och kanske tydligast av allt: ställenas källarmästare och direktörer. På så vis har det som diskuterades om de ekonomiska relationerna med annonsörerna i tidigare kapitel blivit ytterligare belagt. Porträttgalleriernas huvudsakliga funktion var att det förstärkte det medierade centrum tidningarna konstruerade genom att det på ett konkret sätt försåg det med invånare. Kåserierna bokstavligen kryllade av namn på tidningsmän, skådespelare, politiker och andra offentliga personer som vistades i de miljöer som tidningarna beskrev. Porträtten gav läsarna ansikten på namnet i spalterna. Centrum befästes vidare av boulevardtidningarnas porträttpraktiker genom att de samspelade med de journalistiska teknikerna. De journalistiska teknikerna användes för att göra boulevardpressens berättelser om centrum trovärdiga. När tidningarnas redaktörer och medarbetare satte sig på samma plats som de

andra ur den lokala eliten, bekräftades deras tillträde och vederhäftighet som vittnen.

Undersökningen visar dessutom att personliga, och inte bara ekonomiska, relationer hade stor betydelse för hur porträttvalen gick till. Vänner, släktingar och familjemedlemmar förekom då och då. Det finns flera sätt att betrakta detta. Å ena sidan var det ett gynnande av de porträtterade personerna, en form av nepotism. Å den andra kunde det fungera som ytterligare ett sätt att framhäva sina sociala nätverk. Då blev inte likställandet mellan dem själva och eliten enbart symbolisk, utan högst konkret. Man hade verkligen tillträde: jag tillhör de här kretsarna blev budskapet som *Budkaflens* Janne Bruzelius sände ut när han berättade att Victoria Benedictsson var hans kusin och att hans onkel var överläkare, professor och kung Oscars livmedikus. Undersökningen har nu fastställt vilka boulevardtidningarna satte i centrum, i den avslutning som nu följer dras slutsatser av avhandlingens resultat.

Avslutning

Syftet med denna avhandling har varit att undersöka och analysera den stockholmska boulevardpressen ur ett mediasystemperspektiv i förhållande till urbanitet under 1800-talets sista decennier. Den empiriska undersökningen har tagit sin utgångspunkt i fyra publikationer: *Figaro*, *Vikingen*, *Budkaflen* och *Hvad Nytt*. En första frågeställning handlade om boulevardpressens relationer inom mediasystemet, och om hur tidningarnas medarbetare framställde sig själva. Den andra berörde konstruktionen av Stockholm som storstad i tidningarna, och de journalistiska metoder som begagnades för detta ärende. Och att det fanns ett sådant ärende är tveklöst, jag kallar det boulevardpressens storstadsprojekt. Den sista frågeställningen gällde vilka personer boulevardtidningarna befolkade sin storstad med. I det följande presenteras och diskuteras avhandlingens resultat.

Tidningarna var fokuserade på lokalsamhället. Med några få undantag lämnade deras blickar sällan Stockholms horisont, och när de gjorde det var det ändå i första hand för att ge relief åt den egna staden. Mediasystemperspektivets viktigaste poäng är att medier inte bör studeras ett i taget, utan i relation till varandra. Mediasystemet utgörs alltså av relationer och beroenden mellan exempelvis människor, medier eller platser. Denna lins synliggör det system av relationer och beroenden som boulevardpressen ingick i. Särskilt stor betydelse hade relationerna mellan tidningarna och deras annonsörer och exempelvis försäljningsställen som cigarrbodrar. De senare var nämligen i de flesta fall själva mediala aktörer som i sin tur kunde uppmärksamma tidningarna. Cigarrbodarnas fönster och Mosebackes scen är exempel på medier som synliggjorde boulevardtidningarna. Den viktigaste annonskategorin utgjorde näringsställen, kaféer, restauranger och nöjesinrättningar som teatrar och varietéer. Tidningarna hade som affärsprincip att gynna sina annonsörer även i det redaktionella materialet. Sålunda blev Stockholms storstadsliv, när boulevardpressen beskrev det, en begränsad värld av restauranger, kaféer och andra offentliga lokaler som annonserade i tidningarna.

Mediesystemperspektivet synliggör också att boulevardtidningarna var tvungna att förhålla sig till de medieringar som andra samtida medier gav upphov till. Scenerna på vaxmuseet Svenska Panoptikon gav uppslag till motiv för bladens porträttgallerier, och den blick som samtidens panoramor och ballonger erbjöd befordrade kåsörernas sätt att betrakta. Extra tydligt visar sig mediesystemets intrikata relationer vid en mediehandling som kapten Rollas lufttur och ofärd. I sökandet efter honom och meningskapandet efter hans död visade det sig att många mediala aktörer och tekniker samverkade. Men skillnader synliggjordes också, och i framställningen här har jag lyft fram hur innehåll var beroende av de protokoll som hörde till vart och ett av medierna. Så blev exempelvis dagspressens vinkel granskande och boulevardpressens överblickande och summerande, medan vaxmuseer och begravningsföljen handlade om autenticitet och äkthet. Då pressen sätts in i en bredare mediehistoria framträder hur andra medier haft inflytande på tidningarnas sätt att beskriva verkligheten och på hur tidningar har lånat legitimitet från andra samtida medier. Denna avhandling har sålunda haft som sitt ärende att komplettera ett snävare och traditionellt presshistoriskt perspektiv med ett bredare mediehistoriskt. Förhoppningen är att föreliggande avhandling kan bidra till pressforskningen genom att stimulera till att söka efter liknande eller helt andra relationer och beroenden för pressen i mediehistorien.

När boulevardtidningarna beskrev Stockholm knöt de an till en i samtiden mycket stark strömning, den åskådningspedagogik som har identifierats och analyserats av bland andra Anders Ekström och Anna-Maria Hällgren. Dess viktigaste budskap var att människans seende kunde styras till att se saker på rätt sätt. Det rätta sättet att se handlade inte sällan om att se helhet och att betrakta på avstånd och från ovan. När *Vikingen* talade om att den gav sina läsare en orienterande översikt uttryckte den inte bara begreppet i den överförda vardagliga meningen, utan den knöt alltså an till de betydelser som cirkulerade i samtiden relaterat till begreppet översikt. Det var ett resultat av sann journalistisk observation. Med boulevardpressen kunde läsaren få hjälp att se helhet. Till sin spets drogs ovanifrånperspektivet när *Figaros* redaktör Georg Lundström (Jörgen) steg upp i en ballong och fick överblicka och beskriva sin stad. Det var ingen slump att han samma förmiddag besökte tablån Pariskommunens sista dag eller att han refererade till den när han beskrev vyerna från ballongen. Boulevardtidningarnas typiska sätt att betrakta från ovan och på avstånd var de delvis skyldiga samtidens visuella kultur. För mig har många av Jörgens extrema aktiviteter, vare sig det var fråga om ballonguppstigningen eller de ständiga

påminnelserna om att han satt högst upp i Brunkebergs hotell och övervakade Stockholm, synliggjort motsvarande men inte lika iögonfallande översiktsretorik även i de andra tidningarna. De befann sig också på utkiken eller såg ut genom vindsfönstret. Boulevardtidningarna gjorde anspråk på, med Ekströms term, att vara översiktsmedier.

Det fanns emellertid fler färger på boulevardtidningarnas palett. Den personliga stilen och framskrivandet av sig själva och sin aktivitet gjorde att skribenterna i efterhand framstår som ett mellanting mellan den parisiskt inspirerade flanören och den efter sekelskiftet dominerande reportern. På sina promenader eller spårvagnsturer runtom i Stockholm vägledde de läsaren i en stad som raskt förändrades, nya kommunikationer kom till och staden bredde ut sig och koloniserade omgivningarna. Deras intensitet och betoning av sig själva som guider gjorde kanske inte att stadens förändringar i sig blev klarare. Den personliga kåsören var i alla händelser tydlig med att han tog sina läsare i handen och vägledde dem. Han och hans tidning erbjöd en för vilsna läsare trygg hamn att varje vecka återvända till och uppleva förändringarna tillsammans med.

De relationer som förgrenade sig i mediasystemet visade sig också vara avgörande för vilka som befolkade boulevardpressens storstad. Det var de uppburna människor ur societeten som andra medier synliggjorde, och som bladen själva lyfte fram på sina porträtt och i sina kåserier. Det betyder inte att de inte försökte påverka ryktbarhetsparnassen; de viktigaste invånarna i boulevardtidningarna var trots allt redaktörerna och skribenterna själva liksom andra tidningsmän. Tidningspressen undergick ett formeringsarbete – pressen och tidningsmännen sökte sina roller – och då kunde man lyfta fram goda exempel på tidningsmän, och varför inte passa på att själv få en del av kakan?

I inledningen beskrevs Jörgen som en sanningssägare, en skribent som publicerade uppgifter om pressangelägenheter som de allra flesta lät stanna inom redaktionen eller bland kollegerna på Publicistklubben. Men det fanns gränser även för honom. Tidningspressen var hans allt.⁷²⁸ Fredrik Nycander, signaturen Don Diego, var hans redaktionssekreterare i *Figaro* under mitten av 1890-talet. Denne var också skönlitterär författare. I jakt på arbete skrev han ett brev till sin vän, redaktören för *Östgöten*, Emil Kjellberg. Han erbjöd sina tjänster som ”följetongist”, eftersom han sagt upp sig från sin plats hos Jörgen. Nycander berättade att han funderat på det under en längre tid, men varit rädd både för sin försörjning och för redaktörens vrede – offentligt skäll ville han slippa. I *Figaro* kunde han inte längre vara kvar. Där krävdes, beklagade sig Nycander, att medarbetarna skulle

vara maskiner, viljelösa slavar under Jörgens ”maktfåfänga”, och samtidigt förtrogna till sällskap för redaktören. Det som hade fått honom att slutligen ta steget var en incident som utspelade sig på Södra teatern under premiärkvällen för Nycanders enaktare *Käringregemente*. Pjäsen hade innehållit en, enligt dramatikern själv, inte alldeles ovanlig men enligt Jörgen förbjuden storstadstyp, den platslöse litteratören utan pengar och med hål på strumporna. Nycanders chef hade inte kunnat hantera detta och bett de närvarande recensenterna att sabla ned dramatikern och hans alster i sina blad. Han hade skällt ut författaren inför hela publiken när denne efter pjäsen kommit och satt sig bredvid honom på parkett. Dessutom hade Jörgen recenserat pjäsen ”nedrigare, personligare” än någon annan, men kommit till sans och ångrat sig fastän den redan var inbruten.⁷²⁹ Man fick alltså ge sig på tidningar, tidningsmän och till och med privatpersoner, men tidningspressen som idé och institution den stod över all kritik. Jörgen illustrerar här en bransch som höll på att formeras och ett yrke som arbetade på sin status – på sitt alltid lika oförbehållsamma sätt.

En fråga som historiker länge har brottats med är hur historiska aktörers utsagor bör tolkas. Peter Burke beskriver problemet i förhållande till den offentliga bilden av Ludvig XIV. Han talar där om att en historiker kan vara utrustad med antingen ett cyniskt eller ett oskyldigt perspektiv.⁷³⁰ Med det cyniska perspektivet skulle man förstå boulevardtidningarnas intensiva samarbeten med sina annonsörer, som tog sig uttryck i synliggöranden på både annonsplats och i redaktionell text och bild, som just betald utfyllnad som möjliggjorde publikationernas egentliga innehåll. Med det andra perspektivet skulle beskrivningarna av Stockholm som ett Paris i smått, tidningsmännens guidningar av läsaren i en stad i förändring vara äkta, svara mot ett upplevt behov och ett sätt att navigera i någonting avgjort nytt – den moderna storstaden. Men att tolka storstaden handlade också om att skapa den, för oavsett om det var äkta eller bara ett resultat av ekonomiska transaktioner konstruerade boulevardpressen, i symbios med andra medier i mediasystemet, föreställningar om storstaden. Tidningarnas legitimitet handlade i sista hand om deras förmåga att beskriva samhället och världen. Läsarna behöver inte ha accepterat allt, men när de valde att läsa boulevardisterna valde de att läsa storstadsexperter. Experterna försåg läsarna med redskap att se på staden med, de fick lära sig, eller fick bekräftat, vad storstaden var och vad storstadslivet gick ut på.

För boulevardtidningarnas del var storstadens essens vad jag med Nick Couldry har kallat ett medierat centrum. Det bestod av de offentliga lokaler som annonserade i tidningarna, och de oftast framstående individer som

tidningarna satte i centrum genom att bland annat sätta dem på sina förstasidor. Man behöver inte slå sig till ro som, med Burkes ord, vare sig cyniker eller oskyldig betraktare – man kan ikläda sig båda rollerna. Åke Abrahamsson talar om pressens dubbelkaraktär, vilket för honom handlar om att tidningen alltid har varit både bruks- och marknadsvara. Det handlar för honom framförallt om de radikala tidningarnas kryssande mellan politisk opinionsbildning och kommersiellt gångbart material. Man behöver dock inte se ideologisk fasthet i förhållande till politik. Man skulle kunna tala om en boulevardpressens dubbelnatur: dess strävan efter ekonomisk vinning visavi dess storstadsprojekt – att leva, drömma och konstruera Stockholm som en storstad. Min undersökning visar att boulevardtidningarna ofta var ute i båda ärendena samtidigt.

När Jörgen sammanfattade sina ambitioner med ballonguppstigningen från Mosebacke i augusti 1889 summerade han i mina ögon till stora delar boulevardtidningarnas hela syfte: *sensualism, fåfänga, klok affärsberäkning* och *skämtsam hämndlystnad*. Om man börjar bakifrån visade det sig att den skämtsamma hämndlystnaden präglade boulevardtidningarnas relationer till varandra. Genom de ideliga bråken utkristalliserade sig bladen som en specifik tidningstyp; deras innehåll var förvisso likartat, men det var genom de ständiga referenserna till och påhoppet på varandra som det stod klart för läsarna att de hörde ihop, att de tillsammans utgjorde en särpräglad del av huvudstadens tidningsoffentlighet. Genom hämndlystnaden knöt de också an till den illa sedda skandaltidningsmetoder, men eftersom angreppen främst rörde de andra boulevardredaktörerna var risken för repressalier från allmänhet och rättsväsen liten. När det gick för långt kunde man göra upp i godo. Och när *Budkaflens* Janne Bruzelius och Jörgen hamnade i tvistemål om ”misshandeln” på posttrappan, fungerade rättsfallet, alldeles oavsett vad som skedde i salen, som en del av iscensättningen. Redaktörernas bråk var en journalistisk metod för att skapa uppmärksamhet kring tidningarna, och sälja lösnummer, genom fortgående mediehändelser i smått. En läsare som läste *Budkaflen* behövde så att säga läsa *Figaro* – annars var det svårt att hänga med i skottväxlingarna. Bråken kan ur det perspektivet betraktas som ett väl utvecklat samarbete tidningarna emellan.

Till den kloka affärsberäkningen hör att tidningarna systematiskt beskrev sina annonsörers lokaler och folklivet där, vilket fick till följd att detta nöjesliv var boulevardpressens version av storstaden. Undersökningen av boulevardtidningarnas porträtt visade att redaktörerna gärna satte sig själva, sina nära och affärsvänner på förstasidorna tillsammans med

representanter ur samtidens Stockholmsetablissemang. Tidningarnas medarbetare var inte bara grova mot sina konkurrenter; boulevardisten framställde sig själv som filosofisk publicist eller uträknad underdog som tog sig upp igen. I boulevardtidningarna fanns ingen som begränsade redaktörernas självhävdelse, även om det hände att konkurrenterna var där med pekpinna. Fåfången hör hit, redaktörerna iscensatte sig själva – i bilder och artiklar – som det fina storstadslivets medelpunkt. Deras tidningar var denna storstads dagböcker. Det var hit de delar av allmänheten som intresserade sig för ryktbara personers offentliga privatliv skulle vända sig. Sensualismen kom till uttryck genom de kåserande skribentjag vars vardag ägnades åt att avnjuta supéer på Hasselbacken och – visserligen ett undantag men som sådant illustrativt – morfinrus på Hamburger Börs.

Allt detta pågick alltså under samma period som publicister, journalister och tidningar professionaliserades, även om processerna kan spåras till äldre perioder och skulle komma att pågå även efter denna avhandlings undersökningsperiod. Boulevardpressen utgör i detta sammanhang inte en amatörmässig anomali. Den var en del av de här processerna. Förändringar och teleologier kan nyanseras av att förstå även historiens förlorare. Boulevardpressen var en högljudd aktör, och den som vill förstå de här större presshistoriska förändringsprocesserna behöver förstå även den. Boulevardisterna stred och förhandlade med varandra om gränserna för vad pressen var; deras övertramp behöver heller inte ses som tecken på att de var skrupelfria och gjorde vad som helst för pengar. De var aktörer i professionaliseringsprocessen och som sådana viktiga i formulerandet och framförhandlandet av pressens uppgift och gränser.

Många aspekter hos boulevardtidningarna påminner om vår samtids internetfenomen, inte bara självhävdelsen och det tydliga identitetsarbetet. Det handlar också om medieformer vars gränser och uttrycksformer ännu inte är färdigförhandlade.⁷³¹ Vad som är passande och vilka protokoll som hör till dem är inte givna. Man hör dessutom ofta talas om bloggare i samband med smyg reklam. Det sägs inte sällan vara ett problem som är nytt för vår tid och hör till internet.⁷³² Detta bygger på en föreställning om en tydlig gräns mellan redaktionellt och kommersiellt material. Det är en gräns som inte bara professionella journalister och tidningsföretag genom branschens pressetiska regler bidragit till att upprätta, också forskningen har i stor utsträckning tagit dessa gränser för givna – även bakåt i historien. I själva verket kanske den professionella journalistiken utgör en parentes i en mycket längre presshistoria.

Många historiker och medieteoriker har betonat att tidningen var och

är en fragmentarisk produkt som bestod av många och sinsemellan väldigt olika saker. Forskningen kan därför ha missat det som i boulevardtidningarna var så uppenbart: de betydelsefulla relationerna mellan olika typer av texter. Peter Fritzsche kallade den tyska boulevardtidningen för en perfekt metonymi för den moderna storstaden. Tidningssidan var för honom lika spretig och oförutsägbar som det moderna Berlin den beskrev. Jag skulle kunna säga samma sak, fast med emfasen på det motsatta: Stockholms boulevardpress var en perfekt metonymi för den moderna storstaden. Tidningen var lika enhetlig och förutsägbar som det moderna Stockholm som framträdde i dess spalter. Det var nämligen på det sättet boulevardpressen gjorde den moderna storstaden hanterlig. Den konstruerade ett avgränsat centrum som fick representera storstadens essens. Innehållet i det medierade centrumet var förutsägbart och följde boulevardpressens regi.

Noter

1. "Notiser från hufvudstaden", *Göteborgs Aftonblad* 2/9 1889.
2. Erik Edoff, "Om uppblåsthet: Bland ballonger och andra medier i Stockholm 1889–1890", *Mediehistoriska vändningar*, Marie Cronqvist, Johan Jarlbrink & Patrik Lundell (red.), Lund 2014.
3. Uttrycket hittas i till exempel "Kungl. Operan", *Figaro* 7/1 1893.
4. För enkelhetens skull och trots att det är namnet på andra publikationer i det förflutna, kallas *Hvad nytt från Stockholm?* i framställningen fortsättningsvis enbart *Hvad Nytt*.
5. Otto Sylwan, *Den moderna pressen*, Stockholm 1906, s. 71.
6. Karl Erik Gustafsson, "Den svenska kvällspressens utländska förebilder", *Den moderna dagspressen 350 år*, Ulla Carlsson & Karl Erik Gustafsson (red), Göteborg, s. 25; Dag Nordmark, "Liberalernas segertåg", *Den svenska pressens historia II*, Stockholm 2001, s. 97.
7. Peter Fritzsche, *Reading Berlin 1900*, Cambridge, Mass. 1996, s. 71.
8. *Figaro* har exempelvis kallats skämttidning av flera tidigare forskare. Lars M. Andersson, *En jude är en jude är en jude...: Representationer av "juden" i svensk skämtpress 1900–1930*, Lund 2000, s. 71; Elisa Rossholm, *I väntan på hufvudpersonen: Identitet och identifikation i svensk skämtbild 1870–1900*, Stockholm 2016, s. 10; Germund Michanek, *Strindberg i karikatyr och skämtbild: Hur vår störste författare hyllades och smädades i sin samtids skämtpress*, Stockholm 1998, s. 6. Hos Michanek sorteras till och med *Fäderneslandet* i samma kategori.
9. Rossholm 2016, s. 55.
10. Robert Darnton, "An early information society: News and media in eighteenth-century Paris", *American Historical Review*, vol. 105, nr 1, 2000, s. 30. I första hand användes tidningarna förstås för vad de var avsedda, men man kan strängt taget inte veta om pappret blev till hattar eller omslagspapper för smörgåsar. Att de köptes, lånades, hyrdes för att läsas utgår jag dock ifrån.
11. Åke Abrahamsson, *Ljus och frihet till näringsfång: Om tidningsväsendet, arbetarrörelsen och det sociala medvetandets ekologi: Exemplet Stockholm 1838–1869*, Stockholm 1990, s. 147.
12. Sign., Jörgen [Georg Lundström], "Fäderneslandets afgående redaktör: d:r Samuel Ödmann", *Figaro* 12/3 1898. Citatet från "Fäderneslandets' fader. Artiklar av Georg Lundström anges i det följande endast med signaturen. Några anekdoter",

Hvad Nytt 29/1 1898. Thore Blanche skriver 1897 att ”’Fäderneslandet’ lefver numera ett ganska obemärkt lif och väcker sällan någon sensation, hänvisad som den är till de djupare lagren af befolkningen”, ”Stockholms pressväsen”, *Stockholm: Sveriges hufvudstad skildrad med anledning af allmänna konst- och industriutställningen 1897. III*, Erik Wilhelm Dahlgren (red.), Stockholm 1897, s. 241. Även för presshistorien verkar den här behandlade perioden, dvs. då Samuel Ödmann drev tidningen, sticka ut i tidningens historia. Den har kallats ”den långa mellanperioden” i *Fäderneslandets bana till skillnad från ”de svårartade perioderna”* under t.ex. Janne Damm dessförinnan och Carl Sigfrid Dahlin därefter. Per Rydén, *Vår dagliga läsning: Några sidor till belysning av den svenska dagspressens genrer och historia*, Stockholm 1981, s. 73.

13. *Figaro* kallade sig boulevardtidning i snart sagt varje nummer under 1890-talet. De två andra beskrev sig också så ibland. Annons för *Illustrerad ”Hvad Nytt?”*, *Svenska Dagbladet* 27/12 1899; Annons för *Budkaflen*, *Figaro* 30/11 1884.

14. *Vikingen* försökte sig 1885 på att införa ett fast avsnitt för skämt, vitsar och satir i avdelningen ”Charivari” under strecket, men detta upphörde efter bara ett par nummer. ”Charivari”, *Vikingen* 13/2 1885. I *Figaro* ingick ordet skämt och satir som en del i tidningens beskrivning, tillsammans med många andra ord.

15. För uppgift om antalet bilder i samtida skämtpress, se Rossholm 2016, s. 16. Boulevardtidningarna innehöll inledningsvis inget redaktionellt bildmaterial. Efterhand innehöll de en bild per nummer, förstasidesporträttet, vilket under sent 1890-talet ökade till i undantagsfall fem porträtt per nummer.

16. Se Blanche 1897, s. 241; Claës Lundin, *Nya Stockholm*, Stockholm 1890, s. 430–431.

17. Den träffande beskrivningen översiktstidning för *Vikingen* och liknande tidningar härstammar från en av de mest lästa Stockholmskorrespondenterna, Klas Ryberg. K[las]. R[yberg]., ”Veckorapport från hufvudstaden”, *Tidning för Wenersborgs stad och län* 8/10 1885.

18. Gunilla Lundström, *När tidningarna blev moderna: Om svensk journalistik 1898–1969*, Göteborg 2004.

19. Patrik Steorn, *Nakna män: Maskulinitet och kreativitet i svensk bildkultur 1900–1915*, Stockholm 2006, s. 73.

20. För generella uppgifter om politisk färg för *Vikingen* och *Budkaflen* se Birgit Petersson, ”Tidningar som industri och parti (1880–1897)”, *Den svenska pressens historia II*, Stockholm 2001, s. 251–252, 317 och 319. *Figaro* intog här en speciell ställning. Ingemar Oscarsson kallar redaktören Hugo Nisbeths ombytlighet i politiken relaterat till 1880-talets brinnande politiska spörsmål – tullfrågan, för en av de mer ”tragikomiska i den svenska presshistorien”. Ingemar Oscarsson, ”Hugo Nisbeth och *Det nya riket*: En punktstudie i Strindbergs förhållande till pressen”, *I musernas sällskap*, Bernt Olsson, Jan Olsson & Hans Lund (red.), Höganäs 1992, s. 620. *Hvad Nytt* under Frithiof Cronhamns ledning var föga politisk, desto mer konservativ, militär- och fosterlandsvänlig blev den i och med den nye redaktören Leonard Ljunglund.

21. ”Anmälan”, *Vikingen*, provnummer december 1882.

22. Niklas Lindstedt, ”Boulevardredaktören”, *Presshistorisk årsbok* 2007, s. 51. Om

Figaros positiva inställning skvallrar bland annat redaktörens nära relation till Hjalmar Branting och att han var en flitig deltagare på Socialdemokratiska klubbens diskussionsmöten. August Palm, *Ur en agitators lif*, Stockholm 1904, s. 170.

23. Fritzsche 1996.

24. John B. Thompson, *Medierna och moderniteten*, Göteborg 2001 [1995], kap. 7.

25. Mikhail Bakhtin, "Forms of time and the chronotope in the novel", *The dialogic imagination: Four essays*, Austin 1981, s. 253–254. Samtliga översättningar är om inget annat anges författarens.

26. Darnton 2000, s. 1.

27. Vilka läsarnas faktiska uppfattningar var är en fråga som inte låter sig besvaras. På sina håll kan man få ledtrådar till faktiska upplevelser, åtminstone om hur läsarna uttryckte dem. I till exempel skönlitteratur, insändare och läsares efterlämnade skrifter finns sådana spår. Detta innebär dock inte att jag hävdar att det fanns ett sätt som storstaden uppfattades på, utan i stort sett hur många som helst. Däremot tror jag att det fanns vissa föreställningar som var mer framträdande än andra och därmed har större bäring för storstadskulturen i slutet av 1800-talet.

28. Pelle Snickars, "Om ny och gammal mediehistoria", *Nordicom Information*, vol. 27, nr 1, 2006.

29. Ofta brukar det hänvisas till den av Lynn Hunt redigerade antologin *The new cultural history*, Berkeley 1989, som en viktig grundpelare. För den kulturhistoriska medieforskningens historiografi, se särskilt Anders Ekström, "Kulturhistorisk medieforskning: Fyra spår" i *Mediernas kulturhistoria*, Solveig Jülich, Patrik Lundell & Pelle Snickars (red.) Stockholm 2008, s. 31–45.

30. För några väl genomförda exempel på detta, se Lisa Gitelman, *Always already new: Media, history and the data of culture*, Cambridge, Mass. 2006, och Lisa Gitelman & Geoffrey E. Pingree (red.), *New media 1740–1915*, Cambridge, Mass. 2003. I Sverige har det tagit sig uttryck i antologier som *1897: Mediehistorier kring Stockholmsutställningen*, Stockholm 2006, *Mediernas kulturhistoria*, Stockholm 2008, *Mediehistoriska vändningar*, Lund 2014 och *Återkopplingar*, Lund 2014.

31. För forskning om pressen etablering som institution, se Patrik Lundell, *Attentatet mot Hiertas minne: Studier i den svenska pressens mediehistoria*, Stockholm 2013. För sakuppgiften om denna lagstiftning, se Mats Hyvönen, *Lokalpressens självbilder 1920–2010: Exemplet Gävleborg*, Sundsvall 2014, och för forskning om journalistrollen Johan Jarlbrink, *Det våras för journalisten: Symboler och handlingsmönster för den svenska pressens medarbetare från 1870-tal till 1930-tal*, Stockholm 2009.

32. Andreas Nyblom, *Ryktbarhetens ansikte: Verner von Heidenstam, medierna och personkulten i sekelskiftets Sverige*, Stockholm 2008.

33. Anna-Maria Hällgren, *Skåda all världens uselhet: Visuell pedagogik och reformism i det sena 1800-talets populärkultur*, Möklinta 2013. Ett annat exempel på kulturhistorisk medieforskning härstammande från ämnet konstvetenskap är Åsa Bharathi Larsson, *Colonizing fever: Race and media cultures in late nineteenth-century Sweden*, Lund 2016. Här undersöks bland annat föreställningar om ras och kolonisering i Sverige under samma period som står i fokus i föreliggande avhandling.

34. Ulf Hannerz, "Genomsyrade av medier: Kulturer, samhällen och medvetandet av i dag", *Medier och kulturer*, Ulf Hannerz (red.), Stockholm 1990, s. 7.
35. Gitelman 2006, s. 5.
36. Peter Burke, *The fabrication of Louis XIV*, New Haven/London 2011 [1992], i svensk översättning *En kung blir till*, Stockholm 1996. Se även Darnton 1996 resp. 2000 för komplext samverkande medier i det förmoderna Frankrike.
37. För en historiografisk genomgång av detta begrepp, se Henrik G. Bastiansen, "Media history and the study of media systems", *Media History*, vol. 14, nr 1, 2008; Harold Innis, *Empire and communications*, Oxford 1950.
38. Bastiansen 2008, s. 98–99.
39. Henrik G. Bastiansen & Hans Fredrik Dahl, *Norsk mediehistorie*, Oslo 2003, s. 15–16.
40. Snickars 2006, s. 7.
41. Asa Briggs & Peter Burke, *A social history of the media: From Gutenberg to the internet*, Cambridge 2005, s. 19.
42. Örjan Simonson, "När posten höll tempot i medielandskapet: Postväsendet kring sekelskiftet 1700", *Mediernas kulturhistoria*, red. Solveig Jülich, Patrik Lundell & Pelle Snickars, Stockholm 2008, s. 253–254.
43. Jonas Harvard & Patrik Lundell, "1800-talets medier: System, landskap, nätverk", *1800-talets mediesystem*, Harvard & Lundell (red.), Stockholm 2010, s. 15.
44. Harvard & Lundell 2010, s. 15.
45. Nick Couldry, *Media rituals: A critical approach*, London 2003.
46. Jarlbrink 2009 analyserar sådana journalistiska verktyg i sin studie av pressens medarbetare vid samma tid.
47. Att breven från exempelvis utlandets huvudstäder författades av personer på plats kan man aldrig vara helt säker på. *Hvad Nytt* berättar t.ex. i en text om *Fäderneslandets* historia att dess landsortskorrespondent, signaturen Gubben Noach, "satt å kontoret vid Köpmanstorget och skref bref från Vermland, Småland, Norrland, Skåne, ja snart sagt alla provinser". "Ur 'Fäderneslandets' historia", *Hvad Nytt* 5/2 1898.
48. Géraldine Muhlmann, *A political history of journalism*, Cambridge 2008.
49. Sylwan 1906; dens. 1924; Lundstedt 1895–1902; Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (red.), *Den svenska pressens historia*, Stockholm 2000–2003.
50. Oscarsson 1992.
51. Till exempel i Nordmark 2001, s. 97, Sylwan 1906, s. 71.
52. Om *Budkaflen* och dess redaktör heter det hos Michanek att efter att bland andra Strindberg och Nordensvan lämnat tidningen nedföll den "snart nog [...] till ett skandalblad. De sämre sidorna i hans [Janne Bruzelius] karaktär fick nu fritt utlopp". Germund Michanek, *En morgondröm: Studier kring Frödings ariska dikt*, Stockholm 1961, s. 232.
53. Ingemar Oscarsson, "Fortsättning följer": *Följetong och fortsättningsroman i dagspressen till ca 1850*, Lund 1980, t.ex. s. 31.
54. Abrahamsson 1990, s. 27–32, 147–154, särskilt s. 29.
55. *Ibid.*

56. Karl Erik Gustafsson & Per Rydén, "Inledning", *Den svenska pressens historia III*, Stockholm 2001, s. 14. Här återfinns rubriken "Guldåldern", som behandlar perioden mellan 1919 och 1936. En liknande teleologisk historiesyn skymtas också i Dahl & Bastiansen 2003, där det norska mediasystemet 1960–1980 enligt författarna står i zenit. Också Frankrikes presshistoria har fått en period – det sena 1800-talet – karaktäriserad som "guldålder". Jacques Wolgensinger, *L'histoire à la une: La grande aventure de la presse*, Paris 1989, citerad i Vanessa R. Schwartz, *Spectacular realities: Early mass culture in fin-de-siecle Paris*, Berkeley 1999, s. 27.

57. Se till exempel, Birgit Petersson, "Tidningar som parti och industri (1880–1897)", *Den svenska pressens historia II*; Stig Hadenius & Lennart Weibull, *Massmedier: En bok om press radio & TV*, Stockholm 2003 (åttonde upplagan), s. 50–53.

58. Trots att partitillhörighet och politisk linje i de undersökta tidningarna inte utgör någon huvudsaklig frågeställning är detta en intressant aspekt väl värd att lyfta fram.

59. Richard Terdiman, "Afterword: Reading the news", *Making the news: Modernity & the mass press in nineteenth-century France*, Dean de la Motte & Jeannene M. Przyblyski (red.), Amherst 1999, s. 351–358, citat från 355.

60. Petersson 2001, s. 317. Begreppsförvirringen härrör sannolikt från en gammal tidningsdefinition, vilken utgår från de fyra så kallade tidningskriterierna: publicitet, aktualitet, universalitet och periodicitet. Se t.ex. Claes-Göran Holmberg m.fl. 1983, s. 1–2.

61. Mark Hampton, *Visions of the press in Britain, 1850–1950*, Urbana 2004, s. 106.

62. Jarlbrink 2009. För framväxten av publicistens position inom svensk press, se Patrik Lundell, *Pressen i provinsen: Från medborgerliga samtal till modern opinionsbildning 1750–1850*, Lund 2002.

63. Lundell 2013.

64. Hyvönen 2014, t.ex. s. 113.

65. Guy Reel, *The National Police Gazette and the making of the modern American man, 1879–1906*, New York 2006.

66. T.ex. Peter David Edwards, *Dickens's young men: George Augustus Sala, Edmund Yates and the world of Victorian journalism*, Aldershot 1997.

67. Michael Godhe, "Att iscensätta det moderna: Stockholmskildraren Claës Lundin som vetenskapsjournalist", *Den mediala vetenskapen*, Anders Ekström (red.), Nora 2004, s. 165–187.

68. Lars M. Andersson 2000, s. 75. Begreppet den offentliga läsningens tradition är problematiskt, eftersom de flesta tidningstyper tillgängliggjordes på exempelvis offentliga näringsställen. Andersson lyfter emellertid fram skämtpressen i den traditionen i förhållande till den illustrerade familjepressen som forskningen har relaterat till läsning i hemmet. Eric Johannesson, *Den läsande familjen: Familjetidskriften i Sverige 1850–1880*, Stockholm 1980, s. 61–62. Ytterligare skäl till att placera såväl skämtpressen som boulevardpressen i den offentliga läsningens tradition är att de i förhållande till dagspress prenumererades i mindre utsträckning än de köptes i lösnummer.

69. Lars M. Andersson 2000; Kerstin Wikberg, *Samhällets skrattspegel: Studier i*

Grönköpings veckoblad, Stockholm 1978. Germund Michanek har bidragit med en del forskning om karikatyrer och hur de bör förstås till stor del under den period som här avhandlas. Germund Michanek, *Svenska akademien i skämtbilder: En krönika från Oscar II:s tid*, Stockholm 1986; dens., 1998.

70. Rossholm 2016.

71. Michanek 1998, s. 5–6.

72. Germund Michanek, *En morgondröm: Studier kring Frödings ariska dikt*, Stockholm 1962.

73. Hällgren 2013, s. 149. Hällgrens angreppssätt knyter på ett tydligt sätt an till Jonathan Crarys forskning om det moderna seendets historia, i exempelvis *Techniques of the observer: On vision and modernity in the nineteenth century*, Cambridge, Mass. 1990 resp. *Suspensions of perception: Attention, spectacle and modern culture*, Cambridge, Mass., 1999, liksom till argumentationen i Schwartz 1999, där medieringen av parisiska spektakel låg till grund för skapandet av kollektiv eller urbana publiker.

74. Hällgren 2013, s. 124.

75. Fritzsche 1996, s. 138–145, 148.

76. Fritzsche behandlar dock andra medier som *Litfassäulen* (annonspelare) och romaner, men tidningar dominerar kraftigt.

77. Schwartz 1999.

78. Louise McReynolds, "St. Petersburg's 'boulevard' press and the process of urbanization", *Journal of Urban History*, vol. 18, nr 2, 1992, s. 123–140.

79. Mer sådan forskning presenteras löpande, särskilt i avsnitten "Det intermediala sekelslutet" och "Medierade storstäder".

80. Tidningarna var alltså veckotidningar om fyra sidor. Undantaget utgör de första årgångarna av *Hvad Nytt*. Den var då nämligen ett korrespondensblad som tidningar utanför Stockholm kunde prenumerera på och som fungerade som uppdateringar för landsortspubliken om vad som pågick i Stockholm. Som självständig tidning riktad till stockholmare kom den ut 1893. År 1899 ökade den också sin utgivningsfrekvens, blev halvveckotidning och bytte namn till *Illustrerad "Hvad Nytt?"*. Den riktade sig under sina första år alltså inte specifikt till huvudstadens invånare, utan vad dess läsare hade gemensamt var tvärtom att de inte bodde där. Bladets tydliga inriktning mot vägledning gör den ändå intressant ur mitt perspektiv, då den än mer explicit uttrycker Stockholms storstadsaspekter relaterat till landsorten. Som en parentes i sammanhanget bör dock tilläggas att den också trycktes och utgavs separat från 1880. Den avvek även i förhållande till de vanliga fyra sidorna per nummer, då den de första åren sällan översteg en. Detta innebar att den utgjordes endast av ett ark med tryckt text bara på ena sidan. En tidning som också avvek från regeln om den veckovisa utgivningen var *Figaro* som under 1884 till 1886 även utkom som daglig tidning. Jag har inte studerat den dagliga *Figaro*. Den var då en renodlad nyhetstidning. Det förändrade innehållet och den ökade utgivningsfrekvensen gjorde den till något annat än en boulevardtidning såsom samtiden uppfattade det. Däremot utkom under denna period söndagsversionen i sin vanliga form. Jag har fortsatt att analysera den senare under hela tiden tidningen var daglig.

81. Det var ovanligt att redaktionellt bildmaterial i boulevardpressen föreställde stadens byggnader. Däremot förekom ofta illustrerade annonser vars bildmaterial skänkte tidningarna en storstadsmässig touch. Ett sådant exempel är halvside-annonsen för Holländska kompaniet som föreställer affärens pampiga trevåningsbyggnad. På gatan utanför syns ett pulserande stadsliv av promenerande människor, passerande vagnar, patrullerande polis och jäktande springpojkar. Annons för Holländska kompaniet, *Budkaflen* 23/4 1886.

82. Volontaire, ”Vara eller icke vara – hvem?”, *Ur dagens krönika*, 1889, s. 857. Påståendet blir begripligare vid underrättelsen om att Lundins arbete utgavs i häftesform under flera års tid och den anförda recensionen behandlar det åttonde. Den är alltså att betrakta som en periodisk skrift.

83. Under den tid jag har arbetat med avhandlingen har Kungliga biblioteket kraftigt utökat sitt bestånd av fritt tillgängliga och sökbara digitaliserade tidningar. Den äldre söktjänsten (<http://magasin.kb.se/searchinterface/>) består av ett tjugotal tidningar från olika delar av landet och olika tider. Den nyare tjänsten (<http://tidningar.kb.se/>) innehåller större Stockholms- och rikstidningar. Den senare har använts för att få fram uppgifter om postupplagor. Båda tjänsterna har använts för att få uppgifter bekräftade eller för att se om exempelvis en händelse eller konflikt fick genomslag utanför boulevardpressen. Ingen av tidningarna som utgör avhandlingens huvudmaterial finns digitaliserad i någon av KB:s tjänster.

84. Per Rydén, ”Georg Filip Lundström”, *SBL* 24, s. 383. *Jörgens Stockholms-bref* beskrevs så här i en annons: ”Tidningen är oberoende; omutbar, personlig, vaken, nykter, glad, obesvärad, elegant och argsint; hatar inte gammalt godt, fruktar ej nytt dito; älskar tukt och ordning, afskyr falsk filantropi lika mycket som djurplågeri; är mera republikansk än demokratisk; afskyr vensterservilism, aktar högeropposition; kurtiserar ingen samhällsklass eller nationalitet; bekriagar framför allt det grundlagsstridiga skrifvårdömet och den falskeligen s. k. frihandeln; försvarar i synnerhet de lägre statstjenarnes rätt till lagens skydd; vill ha de högre dito åter stälda under lagens straff, i allt ersättningskyldige och åtalbara vid underrätt af hvar och en förfördelad; vill ej ge ett öre till hofvet, kyrkan, armén och flottan, eller pension åt kungens förtroendemän.”

85. Lundin 1890, s. 431.

86. Redaktionen, ”Jörgens runa”, *Figaro* 14/5 1910.

87. Karl Hjalmar Lundgren, ”Ur pressens krönika. Anteckningar och reflexioner”, *Publicistklubben*, Stockholm 1924, s. 377.

88. Lundström 2004; Jarlbrink 2009; Lundell 2013.

89. Jörgen, ”En ursäkt! Hugg honom!”, *Figaro* 9/7 1892.

90. T.ex. Alexandra Borg, *En vildmark av sten: Stockholm i litteraturen*, Stockholm 2011, kap. 3.

91. *Befolkningen i Stockholm 1252–2005: Från 1721 enligt stadens årsböcker*, Stockholm 2005, s. 57.

92. Mats Franzén, *Den folkliga staden: Söderkvarter i Stockholm mellan krigen*, Lund 1992, s. 57–59.

93. Borg 2011, s. 79–83. För en fördjupning, se även Gösta Selling, *Esplanadsystemet och Albert Lindhagen: Stadsplanering i Stockholm åren 1857–1887*, Stockholm 1970.

94. Ett exempel är Marshall Berlan, *Allt som är fast förflyktigas: Modernism och modernitet*, Lund 2012. För framåtskridande i direkt anslutning till urbanitet och stadsmiljö, se Richard Dennis, *Cities in modernity: Representations of metropolitan space, 1840–1930*, Cambridge 2008, kap. 2.

95. För en studie som undersöker hur intresset för vetenskapliga studier av samhället, sociala problem och liknande växte fram och kom in på universitet och institutionaliserades, se Per Wisselgren, *Samhällets kartläggare: Lorénska stiftelsen, den sociala frågan och samhällsvetenskapens formering 1830–1920*, Eslöv 2000.

96. Rolf Lindner, *Walks on the wild side: En historia om stadsforskning*, Malmö 2013.

97. För Simmels syn på hur det mänskliga psyket påverkades av urbaniteten, se Georg Simmel, "Storstäderna och det andliga livet", *Hur är samhället möjligt? Och andra essäer*, Göteborg 1995, s. 195–208.

98. Vitalis Norström, *Masskultur*, Stockholm 1910, kapitel 1, s. 20, 25. Se vidare om Norströms civilisationskritiska tänkande i Mats Persson, *Förnuftskampen: Vitalis Norström och idealismens kris*, Stockholm 1994, särskilt s. 325–354.

99. Håkan Forsell, "Om urbaniteteten som själslig och social förändringskraft cirka 1900", *Sakta vi gå genom stan: Stadshistoriska studier tillägnade Lars Nilsson den 31/5 2005*, Mats Berglund (red.), Stockholm 2005, s. 35–59.

100. Liksom dess franska namne hade även Sverige före den 1878 startade *Figaro* haft en svensk föregångare. Under namnet *Stockholms Figaro* fanns en tidning som utgavs under åren 1844–1847, som samlade många av den tidens mera celebra pennor, däribland August Blanche, Oscar Patrick Sturzen-Becker och Rudolf Hjärne. Bernhard Lundstedt, *Sveriges periodiska litteratur. II.*, Stockholm: Iduns tryckeri aktiebolag 1896, s. 75.

101. Schwartz 1999, kap. 1.

102. Leo Charney & Vanessa R. Schwartz, "Introduction", *Cinema and the invention of modern life*, Leo Charney & Vanessa R. Schwartz (red.), Berkeley 1995, s. 3–5. Se även Priscilla Parkhurst Ferguson, *Paris as revolution: Writing the 19th-century city*, Berkeley 1994, särskilt kap. 3 och 4.

103. Sylwan 1906, s. 71. *Le Figaro* var förvisso namnet på en tidning som grundades redan på 1820-talet. Den hade aktivt drivit politisk opinion och lades ned några år efter Julirevolutionen år 1830.

104. Sylwan 1924, s. 156, 25.

105. Godhe 2004, s. 167.

106. "Claës Lundin", *Budkaflen* 11/1 1884.

107. Georg Lundström ägnade sig ibland åt att skriva historiker över boulevardpressen i Sverige. Han brukade då nämna Albert Bonniers *Stockholms Figaro* (1845–1847), Rudolf Walls *Friskyttan* (1847–1857), Carl Henrik Rydbergs *Kaptan Puff* (1856–1865 och 1871–1874) som svenska förebilder. Ett par exempel bland många dylika historiker utgör Jörgen, "Janne Bruzelius – En egendomlig banbrytare", *Figaro* 14/12 1899 och dens., "Figaro och Jörgen fylla år. Figaros medtäflare", *Figaro* 29/8 1908.

För motsvarande i en annan tidning, se Birger Schöldström, ”C. H. Rydberg. (Kapten Puff)”, *Hvad Nytt* 8/9 1894.

108. Claes-Göran Holmberg, Ingemar Oscarsson & Per Rydén, *En svensk presshistoria*, Solna 1983, s. 126.

109. För nystarter av tidningar, se Bernhard Lundstedt, *Sveriges periodiska litteratur: Bibliografi*, Stockholm 1895–1902. Häri återfinns mer eller mindre alla publikationer som fått utgivningsbevis under 1800-talet i kronologisk följd.

110. Birgit Petersson, *Från journalist till murvel: Journalistyrkets professionalisering från 1900 till 1960-talet*, Göteborg 2006, 42–43; Lundell 2013, 78; Holmberg m.fl. 1983, s. 113–114. Institutionaliseringsen fortfor under 1900-talet, exempelvis genom att det etablerades journalistutbildningar. Elin Gardeström, *Att fostra journalister: Journalistutbildningens formering i Sverige 1944–1970*, Göteborg 2011.

111. Några exempel på Otto Sylwans presshistoriska studier är *Svenska pressens historia intill statshöveln 1772*, Lund 1896, *Den moderna pressen*, Stockholm 1906, *Pressens utveckling under det nittonde århundradet*, Stockholm 1924 samt en rad biografier över tidningsmän, t.ex. *Oscar Patrick Sturzen-Becker: Hans levnad och författarskap*, Stockholm 1919.

112. Jonas Harvard, *En helig allmänlig opinion: Föreställningar om offentlighet och legitimitet i svensk riksdagsdebatt 1848–1919*, Umeå 2006, s. 100–105, 171–172, 239–247. Sedan gammalt fanns *Post- och Inrikes Tidningar*, men denna fungerade periodvis i första hand som ett medium för kungörelser, även om den under perioden som den utgavs av Svenska Akademien också innehöll en del kulturkritik.

113. Johan Levart, *Då jag var redaktör: En amerikansk stockholmsroman*, Stockholm 1897.

114. Sign., Don Diego [Fredrik Nycander], ”Jörgen. Bedömd af en flerårig medarbetare”, *Figaro* 29/10 1898. Min kursivering.

115. Ibid.

116. ”Pressrevy”, *Figaro* 7/5 1892.

117. Se t.ex. *Nya Nisses* illustration från 21/7 1897 över journalistkongressen i samband med utställningen. Återgiven i Lundell 2013, s. 52; Patrik Lundell, ”Pressen är budskapet: Journalistkongressen och den svenska pressens legitimitetssträvanden”, 1897: *Mediehistorier kring Stockholmsutställningen*, Anders Ekström, Solveig Jülich & Pelle Snickars (red.), Stockholm 2006, s. 48. Övriga återgivna tidningar är *Stockholms Dagblad*, *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet*, *Stockholms-Tidningen*, *Social-Demokraten*, *Nya Dagligt Allehanda* och *Afionbladet*.

118. Fredrik Nycander, *Livsleken: En åldrings hägkomster*, Stockholm 1937, s. 31, 28.

119. Karl Erik Gustafsson & Per Rydén, ”Förord”, Sture M. Waller, *Den svenska pressens upplagor 1824–1872*, Göteborg 2001, s. 5.

120. Stämplingen av papper, och därtill hörande avgifter, har förekommit på många håll genom historien. Skälen till den har varit flera, exempelvis att generera inkomster till staten och att minska utgivning av oppositionella tidningar. I Sveriges fall, menar Waller, handlade det i första hand om att underlätta tidningarnas spridning i riket, eftersom stämplade tidningar undantogs portoavgift. På så sätt under-

störde de läsare som fanns på utgivningsorten läsningen för dem på andra platser i landet. Sture M. Waller, *Den svenska pressens upplagor 1824–1872*, Göteborg 2001, s. 21–22.

121. För detaljer om stämpling och beräkningsmetoden, se Waller 2001, s 21–27.

122. Upplageredovisningen skedde dessvärre inte efter något urskiljbart mönster. Vanligen berördes upplagefrågan i samband med något särskilt framgångsrikt nummer, som *Figaros* 24 000 exemplar vid en närgånget beskriven ballongflygningsolycka 1890 eller *Budkastlens* ”åtta-dubblade”, från en visserligen okänd tidigare, upplaga vid sitt Strindbergporträtt 1884.

123. Se t.ex. *Svensk annonstaxa*, 1900. *Hvad Nytt*s annons angav förutom sina annonspriser bara att ”Stockholmslifvets intressantaste sidor afhandlas [...] i ord och bild på ett *pikant* och oftast *sensationelt* men alltid hederligt sätt”. Den kommenterade inte sin läsekrets eller spridning. *Figaro* gjorde dock det med samma text som återfanns på förstasidan i varje nummer under Georg Lundströms redaktörskap. Den påstod sig vara billigast att annonsera i och mest spridd bland de högre klasserna av alla veckotidningar.

124. Uppgifterna om postupplagorna härrör från regelbundna publiceringar av dessa i dagspressen. Uppgifter över alla fyra tidningar för samtliga år har jag dock inte lyckats skaka fram. Det beror i första hand på att det en bit in på 1890-talet blev allt mindre vanligt att publicera den sortens omfattande listor som tidigare varit vanliga, där de allra flesta Stockholmstidningar – stora som små, dagliga som månatliga – fanns med. Därefter presenterades endast de största dagliga Stockholmstidningarnas postupplagor. Ett skäl härtill är att endast dessa siffror var relevanta för dagstidningarna ur konkurrenshänseende. Därför kan jag exempelvis bara redovisa *Hvad Nytt*s postupplagor för åren 1894 och 1895. Ibland presenterades uppgifter vid olika tidpunkter samma år, därför finns olika siffror för en del år och båda siffrorna anges då med snedstreck emellan. Endast de år jag har uppgifter för anges. Så här såg siffrorna ut i detalj: *Figaro*: 1879: 778 ex; 1880: 3 278 ex; 1882: 3 905 ex; 1883: 3 374 ex; 1884: 3 185 ex; 1885: 1 684/694 ex; 1886: 489 ex; 1887: 299 ex; 1888: 527 ex; 1890: 170 ex; 1892: 139 ex; 1893: 149 ex; 1895: 141 ex. *Vikingen*: 1883: 1 855 ex; 1884: 1 242 ex; 1885: 1 656/1 692 ex; 1886: 1 746/1 854 ex; 1887: 1 078/791 ex; 1888: 636 ex. *Budkastlens*: 1884: 98 ex; 1885: 833/963 ex; 1886: 483/515 ex; 1887: 250/204 ex; 1888: 199 ex; 1890: 160 ex; 1893: 77 ex; 1894: 76 ex; 1895: 53 ex; 1896: 44 ex; 1897: 51 ex. *Hvad Nytt*: 1894: 460/597 ex; 1895: 553 ex. Källorna här utgör dagliga lands- och huvudstadstidningar och de har sökts fram med hjälp av Kungliga bibliotekets bägge söktjänster som presenterades i inledningen. Sökorden har varit postupplaga, postupplagor, postupplagan etc.

125. *Hvad Nytt* utkom som publikation riktad direkt till allmänheten först i maj 1893.

126. ”Stockholmstidningarnas postupplagor”, *Svenska Dagbladet* 12/1 1895.

127. *Figaro*, ”Siffror”, *Figaro* 25/2 1899. Jag vill påminna om den nypa salt siffrorna bör tas med. Siffrorna i sig håller jag dock ingalunda för fantasifoster. Sommaren 1898 innebar ett stort uppsving för *Figaro* och den ägnades stor uppmärk-

samheten i Stockholm som i landsorten. Tidningen förde en artikelserie mot värnpliktens utökande, ett beslut som drabbat tidningen särskilt hårt som dess unge kåsör Hasse Z. (Hans Zetterström) blivit inkallad till beväringstjänstgöring. Hasse Z. skrev dagboksanteckningar från tiden som beväring vilka *Figaro* publicerade. Samtidigt förde tidningens redaktör krig mot krigsminister Rappe och den utökade värnplikten. Tidningen publicerade reaktioner från många landsortstidningar kring sin artikelserie. Till yttermera visso ledde *Figaros* angrepp på "hemmapreusseriet" till en infekterad konflikt med *Hvad Nytt's* redaktör, vilken även den bidrog till uppmärksamhet.

128. *Budkaflen* 11/10 1896.

129. Michanek 1962, s. 232; Petersson 2001, s. 319.

130. "Kvarstaden. Åtal anbefaldt", *Aftonbladet* 12/10 1896.

131. Annons för *Budkaflen Dagens Nyheter* 5/12 1885. Upplagan bekräftas – och ökas till 30 000 – av Jörgen i *Figaros* nekrolog över Bruzelius, "Janne Bruzelius – en egendomlig banbrytare", 14/12 1899.

132. Annons för *Figaro, Svenska Dagbladet* 12/12 1887.

133. Spridda uppgifter finns förstås om upplagor. *Nordisk familjeboks* 1800-talsutgåva uppger att *Figaros* upplaga 1881 låg på omkring 13 200 exemplar. 1900-talsutgåvan uppger att den ibland översteg 10 000. "Figaro", *Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi*. Ny, rev. och rikt ill. uppl., Stockholm 1908. Staffan Tjerneld, *Hasse Z. En svensk humorist*, Stockholm 1962, s. 68, hävdar att upplagan under Jörgens ledning låg omkring 2 000 exemplar, dock utan referens. Josef Natanael Nyman skriver att upplagan låg på 13 200 exemplar, ibland ännu högre. Men den uppstod enligt Nyman med inte rakt igenom salongsfäliga metoder: "antingen genom upptagande af prenumeration till ett ytterst lågt pris för månaderna närmast före och under det stora prenumerationsfisket vid årsskiftet eller genom löften om bilagor i en eller annan form." Tillvägagångssättet ledde, fortsätter Nyman, till att upplagan hade enorma variationer och var svår att förutse. [Josef]. N[atanael]. Nyman, "Hugo Nisbeth och 'Figaro'", *Ur Dagens krönika* 1887, s. 597–599. Det var dock inget ovanligt att exempelvis ge ut gratisbilagor till sina prenumeranter som en sorts premie, för boulevardpressen utgjorde det snarast en regel. *Hvad Nytt* gjorde det såväl i mitten som i slutet av 1890-talet. Detsamma gäller *Budkaflen*. Se t.ex. "Budkaflens anmälan för 1886", *Budkaflen* 1/1 1886.

134. Jörgen, "Janne Bruzelius – en egendomlig banbrytare", *Figaro* 14/12 1899.

135. *Figaro* 5/1 1895.

136. Sign., Red. af *Hvad nytt från Stockholm?* [Frithiof Cronhamn], "Till 'våra 20,000'", *Hvad Nytt* 1/7 1893.

137. Jörgen, "Janne Bruzelius – en egendomlig banbrytare", *Figaro* 14/12 1899.

138. Lars M. Andersson 2000, s. 72–74. Där diskuteras ingående upplagor och möjliga sätt att resonera kring förhållandet mellan skämtpressens upplagor och antalet läsare. För läshistorisk forskning under näraliggande perioder, se Eric Johansson 1980; Johan Jarlbrink, "Lässcener: Publik och medier på kafé och sockenbibliotek", *1800-talets mediesystem*, Jonas Harvard & Patrik Lundell (red.), Stockholm

2010a; Abrahamsson 1990 resonerar om upplagornas förhållande till läsekretsen rörande *Fäderneslandet*, s. 135–136, 147. Där beräknas antalet läsare per exemplar ha legat omkring 10. Antalet läsare per nummer har inte minst intresserat forskningen om äldre tidningspress. Det finns de som räknar med att antalet läsare har varit mellan 20 och 30 per tidningsexemplar. För resonemang om antalet läsare per tidningsexemplar under 1700-talet, se t.ex. Magnus Nyman, *Press mot friheten: Opinionsbildning i de svenska tidningarna och åsiktsbrytningar om minoriteter 1772–1786*, Uppsala 1988, s. 75. Där diskuteras en del forskning som behandlar utländska förhållanden. För uppgiften om 30 läsare per nummer, se Arthur Aspinall, *Politics and the press, c. 1780–1850*, London 1949, s. 24. För spridning av tidningar under det sena 1700-talet, samppreparationer och läsarunderlag, se Lundell 2002, s. 43–55.

139. Jarlbrink 2010a, s. 45–46.

140. Ett exempel utgör Runans Café. Förutom att det höll sig med ”alla” Stockholmstidningar i ”dubbla upplagor” kunde kunden även läsa fem större landsortstidningar samt tidningar från Storbritannien, Frankrike, Tyskland, Norge, Danmark och Finland. Detta enligt annons i *Figaro* 19/12 1880.

141. Abrahamsson 1990, s. 147.

142. Lars M. Andersson 2000, s. 75.

143. Uppgifterna finns förtecknade under Tidningskontor i *Stockholms adresskalender* 1882 respektive *Stockholms adresskalender* 1903.

144. *Figaros* redaktör besökte 1891 en av dessa platser för att lyfta fram i offentlighetens ljus vad han ansåg var ett allvarligt osklick, med inte obetydliga ekonomiska konsekvenser för tidningsutgivarna. Jörgen, ”I tjuvläsningshålan”, *Figaro* 19/9 1891.

145. ”Ett varningens ord till tjuvläsare”, *Budkaflen* 18/5 1888. Denna s.k. tjuvläsning upprörde uppenbarligen redaktionerna, då det var återkommande uppslag till artiklar. T.ex. ”Tjuvläsningens dödsdom”, *Budkaflen* 22/10 1893.

146. ”Till samtliga tidningskontor och distributörer i Stockholm”, *Svenska Dagbladet* 19/10 1893. De undertecknande tidningarna var i tur och ordning: *Aftonbladet*, *Nya Dagligt Allehanda*, *Post- och Inrikes tidningar*, *Svenska Dagbladet*, *Svenska Morgonbladet*, *Fäderneslandet*, *Kasper*, *Nya Nisse*, *Budkaflen Ny Illustrerad Tidning*, *Sveriges Kommunikationer*, *Svensk Läraretidning*, *Hvad Nytt*, *Stockholms Dagblad*, *Dagens Nyheter*, *Vårt Land*, *Stockholms-Tidningen*, *Social-Demokraten*, *Börstidningen*, *Söndags-Nisse*, *Figaro*, *Tidning för Idrott*, *Ill. Tidningen Svea*, *Iduns Tryckeri-Aktiebolag*, *Göteborgs Handelstidnings Aktiebolag*, *Östgöta Correspondenten*, *Smålands-Posten*.

147. Per Rydén, *Domedagar: Svensk litteraturkritik efter 1880*, Lund 1987, s. 100–101.

148. Den största före 1900 var *Dagens Nyheter* som pendlade mellan 20 000 och 30 000 exemplar, vilket bara överträffades av *Stockholms-Tidningen* som omkring år 1900 nådde 100 000 exemplar. Övriga tidningar omkring 10 000 var *Aftonbladet* och *Stockholms Dagblad*. Utanför Stockholm var *Skånska Dagbladet* den största tidningen med en upplaga på cirka 50 000 vid sekelskiftet. Uppgifterna hämtade från Rydén 1987, s. 102–103.

149. Jämför Terdiman 1999.

150. I *Budkaflens* anmälan återfinns ordet flera gånger; *Hvad Nytt* använde ordet i beskrivningen av sig själv.

151. "Anmälan", *Vikingen*, provnummer, maj 1882.

152. "Stockholm den 28 juli", *Figaro* 28/7 1878.

153. Annonser för *Budkaflen*, *Figaro* 23/11 1884.

154. "Budkaflens anmälan", *Budkaflen* 7/12 1883.

155. Det var vanligt att publicera artiklar eller brev från landsortens rekreations- och brunnsorter under sommaren, ibland skrivna av tidningarnas "flygande korrespondenter" eller egna medarbetare på resa. För några exempel, se sign., J[anne]. B[ruzelius], "I hängmattan. Till landet", *Budkaflen* 24/6 1894; "I hängmattan. Söndag i skärgården", *Budkaflen* 8/7 1894; sign., Chicot [C. A. Eneroth], "Små sommarstudier. 2. Huru man tröskar för bara halmen", *Vikingen* 8/8 1885; sign., -h-[Frithiof Cronhamn], "Från en finsk badort. Små reseintryck", *Hvad Nytt*, 12/8 1893; sign., En bland de många, "Vid brunnar och bad. 12. Öregrund", *Hvad Nytt* 9/9 1893.

156. "Från windsluggen", *Budkaflen* 5/9 1884.

157. "Hvilka äro skandaltidningar? (Föreläsning för N. D. A.)", *Budkaflen* 3/1 1885. Se även August Strindbergs fräna angrepp på *Figaros* redaktör Hugo Nisbeth i kapitlet "Clariss Majorum Exemplis eller Ärftlighet utan Moral" i *Det nya riket: Skildringar från attentatens och jubelfesternas tidevarv*, Stockholm 1882, där den senare, lätt maskerad, får stå som symbol för den svenska smutspressen, vilken författaren upplevde som ett stort problem. För en analys av detta, se Oscarsson 1992. Något ironiskt förefaller dock att Strindberg själv under 1880-talet publicerade sig i en av dessa tidningar, *Budkaflen*. Se August Strindberg, *Likt och olikt. I-II: Samt uppsatser och tidningsartiklar 1884-1890*, Stockholm 2003.

158. "Hvilka äro skandaltidningar? (Föreläsning för N. D. A.)", *Budkaflen* 3/1 1885.

159. "Sensation", *Nordisk familjebok*, Stockholm 1917.

160. Gustafsson 1996, 24-25.

161. Rydén 1981, s. 75.

162. "Aktuarien E. Hjärtström. Ett odjur i människohamn", *Budkaflen* 29/10 1893; "Mästertjufven och mördaren (?) Johan Albin Ehrenfried Westermarck-Rosén", *Budkaflen* 24/3 1893.

163. Petersson 2001; Jörgen, "Janne Bruzelius – en egendomlig banbrytare", *Figaro* 14/12 1899; Michanek 1962.

164. Petersson 2001, s. 322-332; Eric Johannesson 1980, t.ex. s. 61-62.

165. Anders Uppgren, "Språkförenkling och stil", *Pedagogisk Tidskrift* 1908, s. 258-259; Anita Ericsson, "Det svenska tidningskåseriet 1850-1900", Åtta presshistoriska studier, Lund 1974, s. 32; Puck, "Jörgen", *Gotlands Tidning* 14/6 1884; sign., Hejl, "En dråplig språkmästare. Mäster Jörgen ger lektion", *Hvad Nytt* 22/10 1898.

166. Birgitta Ney, "Nitouche, Yvette, Pierrette, Chouette: Om kvinnliga journalisters namn i tidigt 1900-tal", *Kraftfält: Forskning om kön och journalistik*, Birgitta Ney (red.), Stockholm 1998, s. 36.

167. Se till exempel, sign., J[anne]. B[ruzelius]., "I hängmattan", *Budkaflen* 28/8

1891. Bruzelius signerade sina artiklar J. B. eller J. A. B. där A stod för andranamnet Andreas.

168. Som exempel kan nämnas att Georg Lundström sällan blev omnämnd på något annat sätt än som Jörgen.

169. Ney 1998, s. 35–39. Även Åsa Arping menar att Sturzen-Becker i mitten av 1800-talet använde olika signaturer för olika roller. Åsa Arping, "Hvad gör väl namnet?" *Anonymitet och varumärkesbyggande i svensk litteraturkritik 1820–1850*, Göteborg 2013, s. 159.

170. Jarlbrink 2009, s. 111.

171. Hampton 2004, s. 66–69. Citatet s. 67.

172. Jämför diskussionen hos Fritzsche 1996, kap. 1, av den tyska boulevardtidningssidans fragmentariska framtoning och hur han tolkar den som en symbol för stadens fragmentering.

173. Undantaget som bekräftar regeln utgjordes av principdokument, som anmälningar. De skrevs ofta under med redaktörens eller utgivarens verkliga namn.

174. Se Jörgens förord i Levart 1897, s. VII–IX.

175. Sign., –h– [Frithiof Cronhamn], "En presentation", *Hvad Nytt* 18/11 1893. Han fick sitt märke av *Nerikes Allehandas* redaktör Arvid Gumælius omkring 1880, eftersom läsarna hade velat veta vem den som skrev landsortskorrespondenserna "Hvad nytt från Stockholm" var. Gumælius bestämde att man kunde ge hans förnamns "öfverflödsbokstaf" tillbaka till honom. Så började *Nerikes Allehanda* signera Cronhamns artiklar med –h–.

176. –h–, "Marcellus och Lodbrok", *Hvad Nytt*, 13/4 1882.

177. –h–, "Afslöjade märken. 1", *Hvad Nytt*, 31/1 1883.

178. –h–, "Afslöjade märken. 2.", *Hvad Nytt*, 3/2 1883.

179. –h–, "Afslöjade märken. 1.", *Hvad Nytt*, 31/1 1883.

180. Jämför Arping 2013, s. 135.

181. "'Som i ungdomens år.' Gamla porträtt af bekanta personligheter", *Hvad Nytt*, 5/5 1894.

182. "Hvem är han?", *Budkaflen* 13/8 1886. *Figaro* publicerade år 1886 också under rubriken "Hvem är han?" siluetter av kända personer ur Stockholmslivet som läsarna skulle gissa med hjälp av ledtrådar och charader. Den förste att avbildas var dekorationsmålaren Carl Grabow. *Figaro* 31/7 1886.

183. Arping 2013, s. 72–73, 78.

184. Walter Benjamin, "Baudelaire och bohemerna", *Marxistiska litteraturanalyser*, Kurt Aspelin (red.), Stockholm 1970, s. 295.

185. Nycander 1937, s. 28.

186. Benjamin 1970.

187. Stig Hadenius, *Dagens Nyheters historia: Tidningen och makten 1864–2000*, Stockholm 2002; Jarl Torbacke, *Allehanda skepnader: (Nya) Dagligt Allehanda 1767–1944*, Göteborg 2005.

188. Thompson 2001; Wolfgang Schivelbusch, *Järnvägsresandets historia: Om rummets och tidens industrialisering under 1800-talet*, Lund 1998, kap. 3. 1800-talets nya

teknologier, som järnväg och telegraf har ofta framhållits av forskningen som att de verkade krympa världen.

189. Jan Garnert, *Hallå! Om telefonens första tid i Sverige*, Lund 2005, s. 18–25; Lundin 1890, s. 123.

190. Lundin 1890, s. 123, 125.

191. Maja Larsson, "En förgörande ensamhet: Om ogifta män och det moderna livets sköra gränser", *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, Anne Marie Berggren (red.), Stockholm 1999, s. 223.

192. "Ungkarlarnes ring", *Vikingen* 17/11 1883.

193. Det är tveksamt om den skisserade ungarlen var särskilt vanlig. Att hålla sig med sex tidningar förefaller vara en onödig lyx för någon som, åtminstone vid sina måltider som intogs på lokal, kunde läsa de allra flesta tidningarna gratis.

194. "Ungkarlarnes ring II", *Vikingen* 24/11 1883

195. "Ungkarlarnes ring III", *Vikingen* 1/12 1883.

196. Jämför hur Karin Sennefelt resonerar kring Riddarhustorgetets funktion som Stockholms informationscentral under 1700-talet. Hit sökte sig folk för att få reda på de senaste nyheterna, här spreds bland annat tidningar och pågick politisk debatt. Karin Sennefelt, *Politikens hjärta: Medborgarskap, manlighet och plats i frihetstidens Stockholm*, Stockholm 2011, s. 72–77. Jämför även hur Krakowträdet i Paris fungerade som plats där nyheter spreds och inhämtades. Utländska legationer skickade regelbundet hantlangare dit för den senaste informationen eller för att "plantera den vid foten av" det. Darnton 2000, s. 2–3.

197. Jörgen, "En vacker folkfest", *Budkaflen* 23/5 1884.

198. Att tidningsmän hade sina speciella mötesplatser var ett vanligt ämne för skämt. Omgivningarna var dock inte alltid så förnäma som de såg ut i boulevardpresen. Exempelvis i en liten skrift från 1893 berättas om en anspråkslös restaurang och de många egensinniga tidningsmän som utgjorde en del av klientelet. Sign., Asmodeus [E. O. A. Bilistén] & Komp., *Gubbarne på "Pressyltan": En Stockholmsstudie*, Stockholm 1893.

199. Sennefelt 2011, s. 51.

200. Anna Dahlgren, *Ett medium för visuell bildning: Kulturhistoriska perspektiv på fotoalbum 1850–1950*, Göteborg 2013, s. 275; Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet: Om kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*, Lund 1984 [1962], s. 51; Eric Johannesson 1980, s. 27.

201. Lundin 1890, s. 74–75.

202. Palm 1904, s. 167–168, 170.

203. För en diskussion om skvaller som journalistisk metod relaterat till vår egen samtid utifrån Darnton, se Mia-Marie Hammarlin, *I stormens öga*, Båstad 2015, 102–115.

204. För tidningsläsning på Kvinnoklubben som mötesplats, se Lundin 1890, s. 631.

205. För exemplet med rakstugor, se Lars M. Andersson 2000, s. 75–76 och där anförd litteratur.

206. Bo Bergman, "Arrendatorn", *Ord och Bild* 1902, s. 326.
207. Robert Darnton, *Pornografi och revolution: Förbjudna bästsäljare i det förrevolutionära Frankrike*, Stockholm 1996, s. 180–194, särskilt 187. Modellen återfinns även i Darnton 2000.
208. Studiens grundfråga handlar om huruvida böcker skapar revolution. Svaret blir för Darnton, inte utan förbehåll, ja. Det rör sig dock inte om något enkelt orsak och verkan-förhållande, utan hellre om komplexa processer, där även sådant som inte hade med själva litteraturen påverkade, eller som Darnton skriver: "[P]roduktionen och spridningen av förbjudna böcker [genomsyrades] i varje skede av påverkan utanför det tryckta ordet." Det är denna påverkan och komplexitet som han genom modellen för den kommunikativa kretsgången för nyheter försöker illustrera. Darnton 1996, s. 188.
209. Ett sådant synsätt bidrar också till att ge handlingsutrymme åt de mottagare som linjära spridningsmodeller förutsätter är passiva. Jämför Anders Ekström, "Vetenskapen, medierna, publikerna", *Den mediala vetenskapen*, Anders Ekström (red.), Nora 2004, s. 15–16.
210. *Hvad Nytt* blev annonsorgan på liknande villkor som de andra i och med att den började saluföras som egen tidning 1893, och *Vikingen* hade inledningsvis inte några annonser i tidningen. Alla tidningar hade samma lösnummerpris: 10 öre. *Dagens Nyheter* och *Aftonbladet* kostade 1890 som jämförelse 5 öre.
211. Sylwan 1906, s. 18–20.
212. Eric Johannesson, "Med det nya på väg. 1858–1880", *Den svenska pressens historia II*, Gustafsson & Rydén (red.), Stockholm 2001, s. 149–150, 154. Hadenius 2002, s. 18–19.
213. *Figaro* 14/9 1889
214. "Bordeaux-viner I–VIII", *Figaro* 12/1, 19/1, 26/1, 2/2, 9/2, 16/2, 23/2 1895.
215. De flesta notisavdelningarna innehåller hänvisningar till annonser med rekommendationer. För ett par exempel se "Under rakkniven", *Figaro* 12/6 1886 och "Eko från Stockholm", *Hvad Nytt* 17/5 1899.
216. Sign. Malle [Gustaf Mallander], "På vandring", *Vikingen* 29/10 1887.
217. Lundell 2006, s. 61–62.
218. "Tjufannonserings-utställningens berlineri", *Figaro* 19/6 1897.
219. *Vikingen* 9/8 1884.
220. "Blanchs Café", *Budkaflen* 28/10 1892.
221. "Pressgurkor", *Budkaflen* 14/5 1886.
222. "Anmälan", *Budkaflen* 7/12 1883.
223. Tidningarna införde sina porträttgallerier vid följande tillfällen: *Figaro* redan 18/12 1881, men det blev tillfälligt och först 1888 förde tidningen porträtt i varje nummer; *Vikingen* från 5/12 1885; *Hvad Nytt* från 3/6 1893.
224. *Budkaflen* 7/12 1883; 11/1 1884; 18/1 1884; 1/2 1884; 18/4 1884; 23/5 1884.
225. Volontaire, "Vara eller icke vara – hvem?", *Ur dagens krönika* 1887, s. 857.
226. *Budkaflen* 30/3 1884.
227. *Vikingen* 28/6 1884.

228. *Budkaflen* 31/10 1884.
229. Nyblom 2008, s. 43–44, 50–51. Dahlgren 2013, s. 99–100.
230. ”Annons för *Budkaflens* andra årgång”, *Figaro* 30/11 1884.
231. ”Vexelpörest i följd af brackque-porträtt”, *Figaro* 1/8 1891. Kursiv i original.
232. ”Ny form”, *Figaro* 22/8 1891.
233. *Figaro* 9/2 1895.
234. ”Anshelm Berg”, *Budkaflen* 7/5 1885; ”Adacker”, *Budkaflen* 14/5 1885.
235. De artister som porträtterades i *Hvad Nytt* presenterades som artister från Berns, ett företag som annonserade i tidningen.
236. Richard Terdiman, *Discourse/counter-discourse: The theory and practice of symbolic resistance in nineteenth-century France*, Ithaca, N.Y. 1985, s. 124–125.
237. ”Jean Hippolyte de Villemessant †”, *Figaro* 18/5 1879.
238. Jämför *Figaros* ”engelska annonsavdelning” under 1884.
239. Terdiman 1985, s. 117–124.
240. *Ibid.*, s. 124.
241. Den officiella prissättningen, som man kan ta del av i *Skandinavisk annons-taxa*, angav ett och samma pris för annonser i tidningarna som helhet. Om detta inbegrep positiva omnämmanden i redaktionellt material är oklart.
242. Georg Lundström, ”Figaro förr och nu. (Jemväl vår anmälan)”, *Figaro* 21/7 1888.
243. ”Andra tider, andra seder. Interiörer ur Stockholms publika lif”, *Hvad Nytt* 26/2 1898.
244. Ett exempel är Daniel J. Boorstin, *The image: A guide to pseudo-events in America*, New York 1961. Mest bekant i sammanhanget är dock Jürgen Habermas 1982 idéer om offentlighetens uppgång och fall – dess strukturomvandling. Mycket i Habermas framställning har med rätta blivit kritiserat. Den fränaste kritiken rör kanske hans framställning av offentlighetens förfall som av många har betraktats som grovt förenklad. För en sammanfattning av kritiken mot *Borgerlig offentlighet*, se Thompson 2001, s. 94–99.
245. Nyblom 2008, s. 50.
246. Björn Ivarsson Lilieblad, *Moulin Rouge på svenska: Varietéunderhållningens kulturhistoria i Stockholm 1875–1920*, Linköping 2009.
247. Valfrid Spångberg, ”Publicistklubben 1874–1924”, *Publicistklubben*, Stockholm 1924, s. 201–202.
248. André Oscar Wallenberg använde vid olika tillfällen både *Figaro* och *Vikingen* för att kunna driva sin politik i bankfrågor. Göran B. Nilsson, *Grundaren*, Stockholm 2001. Att Axel Bennich betalade för att *Figaro* skulle driva hans linje i det utdragna tullmålet mot Georg Lundström finns också indikationer på. Se ”Salig Hugo”, ”Figaro som skojartidning” respektive ”Figaro mot Jörgen”, *Figaro* 14/5 1910. Åke Abrahamsson har visat hur hovet på ett motsvarande sätt betalade skribenter och redaktörer för deras lojalitet. I vissa fall rörde det sig enligt Abrahamsson om rena bulvanorgan. Abrahamsson 1990, t.ex. s. 153 och 207.
249. Lundell 2013, t.ex. s. 67–68.

250. Till vilken tid pressens modernisering i det här avseendet placeras kronologiskt har varierat. Lundell 2002, s. 234, skriver: ”1840-talets tidningar såg med andra ord ut som våra, i stort sett.” Ibland får det tidiga 1900-talets förändring och specialisering av innehållet, ”en fantastisk utveckling”, som bland annat innebar en departementalisering av tidningen, det vill säga att olika ämnen sorterades under olika avdelningar och sedermera i egna delar, stå för en ”redigering i modern mening”. Gustafsson & Rydén 2001, s. 15–16. De flesta är dock eniga om att tidningen även långt före 1900-talets första hälft var tematiskt uppdelade. Gunilla Lundström, ”En värld i rubriker och bilder”, *Den svenska pressens historia III*, Stockholm 2001, s. 101.

251. Nordmark 2001, s. 22.

252. Lundell 2002, s. 232.

253. Några exempel på hur tidningarnas egen genreindelning bidragit till forskningens urval är Gunilla Byrman, *Tidningsnotisen i förändring 1746–1997*, Lund 1998; Leif Kihlberg, *I annonsernas spegel: En revy över samhällets förvandling under hundra år*, Stockholm 1964; Åke Lundqvist, *Kultursidan: Kulturjournalistiken i Dagens Nyheter 1864–2012*, Stockholm 2012.

254. Paul Starr, *The creation of the media: Political origins of modern communications*, New York 2004, s. 251, citerad efter Hyvönen 2014, s. 113. Motsvarande beskrivning av tidningen som en fragmentarisk och sammansatt produkt finns även hos, vilket gjorde den till en ”perfekt metonym för staden”. Fritzsche 1996, s. 36, 40.

255. Solveig Jülich, Patrik Lundell & Pelle Snickars, ”Mediernas kulturhistoria: En inledning”, *Mediernas kulturhistoria*, Solveig Jülich, Patrik Lundell & Pelle Snickars (red.), Stockholm 2008, s. 13–14. Strängt taget har det även skymt samverkan och intermedialitet även under 1900-talet.

256. Schwartz 1999, s. 200–202.

257. Pelle Snickars, *Svensk film och visuell masskultur 1900*, Stockholm 2001, s. 16.

258. *Ibid.*, s. 224.

259. T.ex. Åsa Jernudd, *Filmkultur och visuellt nöjesliv i Örebro 1897–1908*, Stockholm 2007.

260. Anders Ekström, *Viljan att synas, viljan att se: Medieumgänge och publik kultur kring 1900*, Stockholm 2010, s. 170–171; se även, dens. *Den utställda världen: Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets utställningar*, Stockholm 1994.

261. ”Till Rollas minne”, *Figaro* 14/6 1890.

262. Ett exempel på hågkomster och minnesproduktion kring Andréxpeditionen är tablån på Svenska Panoptikon, se Mark B. Sandberg, *Living pictures, missing persons: Mannequins, museums, and modernity*, Princeton, N.J. 2003, s. 61. En uppsjö litteratur, akademisk såväl som annan, har dessutom publicerats om Andrée och hans kamraters expedition, av vilka några är H. Nils Pallin, *Andreegåtan*, Uppsala 1934, Per Olof Sundman, *Ingenjör Andréés luftfärd*, Stockholm 1967, Per Rydén, *Den svenske Ikaros: Berättelserna om Andrée*, Stockholm 2003; Karin Havemose, *I ljuset av Andrée: Ingenjörskonst, gränser och vetenskapens praktik*, Stockholm 2008; Bea Uusma, *Expeditionen: Min kärlekshistoria*, Stockholm 2013. Anders Ekström, ”Det vertikala arkivet: Om översiktsmedier och historiska svindelkänslor”, 1897: *Mediehistorier kring Stockholms-*

utställningen, Anders Ekström, Solveig Jülich & Pelle Snickars (red.), Stockholm 2006, s. 281–286.

263. Sign., –h–[Frithiof Cronhamn], ”När Andrée gick till väders”, *Hvad Nytt* 28/10 1893.

264. Tidningsmännen hade en viktig funktion i den här förhandlingen. Det skedde både genom att många själva flög och genom att och hur de skrev om ballongflygning. *Figaros* Jörgen flög 1889, som vi ska se i kapitlet ”Boulevardisten i ballongen”. Det gjorde även för tidningens räkning, några år senare, kåsörlärlingen Hasse Z. Sign., Hasse Z. [Hasse Zetterström], ”Urania med kapten och de tre senaste ballong-journalisterna. Med tåg, bicycle och ballong”, *Figaro* 8/7 1899. Tidningstecknaren Oscar Keen gjorde det tillsammans med samma flygare som Jörgen samma år. *Svenska familj-journalen Svea* 1889:36. *Dagens Nyheter*s Sven Svensson blev ganska känd för sina ballongflygningar. ”Sven Svensson död”, *Hvad Nytt* 3/2 1894. Under Stockholmsutställningen deltog många tidningsmän och fotografer vid uppstigningarna. Ekström 2006. För ett exempel på en artikel där tidningarna diskuterade frågor om ballongflygningens nytta visavi underhållningsvärde, se Jörgen, ”Böra ballongfärder förbjudas?”, *Figaro* 7/6 1890. Om ballongflygning i Stockholm i allmänhet vid den här tiden, se Lars Johannesson (red.), *Stadsvandringar*. 13, Stockholm 1990.

265. Johan Jarlbrink & Andreas Nyblom, ”Aviatik och journalistik: Flygbaronen och medierna kring 1910”, *Scandia: Tidskrift för historisk forskning*, vol. 78, nr 2, 2010. Även om kampen om ballongflygningens betydelse ytligt sett handlade om två skilda syften, använde en vetenskapligt anstruken flygare som Andrée exempelvis tidningspressen för att dra uppmärksamhet till sin Nordpolsexpedition, precis som snarlika vetenskapsmän som Fridtjof Nansen och Roald Amundsen gjorde. Carl Emil Vogt, *Fridtjof Nansen: Mannen og verden*, Oslo 2011, t.ex. 180. Espen Ytreberg, ”The 1911 South pole conquest as historical media event and media ensemble”, *Media History*, vol. 20, nr 2, 2014.

266. Jernudd 2007, s. 162–164.

267. *Aftonbladet* 30/5 1890; *Figaro* 7/6 1890.

268. ”Min ballongfärd”, *Figaro* 7/9 1889.

269. ”Kapten Rollas luftfärd”, *Aftonbladet* 30/5 1890.

270. Se exempelvis, ”I en förfärlig situation”, *Stockholms-Tidningen* 31/5 1890.

271. ”Kapten Rolla död”, flygblad från *Aftonbladet* 30/5 1890.

272. ”Rolla”, *Figaro* 14/6 1890.

273. *Figaro* 24/5 1890, *Dagens Nyheter* 14/5 1890, *Aftonbladet* 16/5 1890.

274. ”Andra ballonguppstigningen från Mosebacke”, *Dagens Nyheter* 19/5 1890, ”På Mosebacke. Upp med ballong och ned med fallskärm”, *Figaro* 24/5 1890.

275. Exempelvis *Dagens Nyheter* 28/5 1890.

276. Sign., Torbjörn [Andreas Hasselgren], ”Från windsgluggen”, *Budkaflen* 13/6 1890.

277. Exempelvis ”Mosebacke, pressen och allmänheten. En förklaring och ett förhör”, *Dagens Nyheter* 2/6 1890; 3/6 1890; *Aftonbladet* 2/6 1890.

278. ”Rolla” *Figaro* 7/6 1890; ”Rolla” *Figaro* 14/6 1890.

279. ”Då Rolla for. Berättelse af ett ögonvittne”, *Stockholmstidningen* 2/6 1890.
280. ”Natten: Vid Mosebacke telefon”, *Figaro* 7/6 1890.
281. Jonas Harvard, ”Nya medier, gamla transporter: Hästar, tåg och ångbåtar i den elektriska telegrafens tjänst”, *1800-talets mediasystem*, Jonas Harvard & Patrik Lundell (red.), Stockholm 2010, s. 31, 39–40.
282. *Aftonbladet* 31/5 1890; *Dagens Nyheter* 30/6 1890.
283. För porträtt se till exempel *Figaro* 24/5 1890; 7/6 1890; 14/6 1890; *Budkaflen* 6/6 1890; *Genom molnen till evigheten: Kapten Rollas sista färd*, Stockholm 1890. För exempel på Rolla i landsortspressen, se ”Omkommen luftseglare”, *Norra Skåne* 3/6 1890 eller ”Luftseglaren Rolla försvunnen”, *Dalpilen* 30/5 1890. Också utrikes spreds nyheten. ”En misslyckad ballongfärd”, *Hufvudstadsbladet*, 15/6 1890; ”Death of a parachutist”, *Derby Daily Telegraph*, 2/6 1890. Ända till Australien hörde man talas om Rolla och Sydneytidningen *Evening News* innehöll den tämligen initierade artikeln ”A parachutist’s fearful end”, 17/7 1890. Här nämndes såväl Mosebacke, uppgiften om att en fiskare skulle ha funnit Rolla som redogörelser för begravningsföljet och blomsterprakten som omgärdade kistan.
284. För exempel på dikter tryckta i tidningar, se *Figaro* 14/6 1890, men även sign., Adolf W-n, ”Till Rolla”, *Dagens Nyheter* 3/6 1890.
285. ”Kapten Rolla i Panoptikon”, *Dagens Nyheter* 7/6 1890.
286. *Dagens Nyheter* 30/9 1922.
287. ”Ett besök i Stockholms bårhus”, *Budkaflen* 20/6 1890.
288. Mer ingående om denna dagbok finns i Johan Jarlbrink, ”En tidningsläsares dagbok: Allan Holmströms klipp och läsvanor 1877–1962”, *Presshistorisk årsbok* 2010b, s. 7–27.
289. *Aftonbladet* 30/5 1890.
290. ”Från windsluggen”, *Budkaflen* 13/6 1890.
291. Dagboksanteckningar 18/5–5/6 1890, Allan Holmströms arkiv, ACC.NR 1994/010:1, Nordiska museets arkiv.
292. ”Kapten Rollas begrafning”, *Aftonbladet* 5/6 1890.
293. ”Kapten Rolla. På bårhuset.”, *Dagens Nyheter* 3/6 1890. Andreas Nyblom betonar betydelsen av autenticitet och autentiska tillhörigheter kring 1800-talets kändisskap. T.ex. i Nyblom 2012.
294. ”Från windsluggen”, *Budkaflen* 20/6 1890.
295. Se exempelvis ”Från allmänheten”, *Aftonbladet* 2/6 1890.
296. Anna Nilsson, *Lyckans betydelse: Sekularisering, sensibilisering och individualisering i svenska skillingtryck 1750–1850*, Höör 2012, s. 180–185; Om skillingtryck i allmänhet, se även Hanna Enefalk, *Skillingtryck! Historien om 1800-talets bortglömda massmedium*, Uppsala 2013.
297. Endymion, *Kapten Rollas sista helsning*, Stockholm 1890.
298. Sandberg 2003, s. 59, 69.
299. *Genom molnen till evigheten: Kapten Rollas sista färd*, Stockholm 1890. För uppgift om den snabba utgivningen, se annons för detta tryck i *Dagens Nyheter* 4/6 1890.
300. ”Ny ful spekulation i Rollas död”, *Figaro* 7/6 1890. Lundström väckte åtal

mot boktryckaren för att få ersättning, men det lades ned efter att boktryckaren snabbt dragit in häftet och stoppat vidare utgivning.

301. Daniel Dayan & Elihu Katz, *Media events: The live broadcasting of history*, Cambridge, Mass. 1992, kap. 1 och 2. De manuskript som Katz och Dayan identifierar är kampen, erövringen eller kröningen.

302. Anders Ekström, Solveig Jülich & Pelle Snickars, "I mediearkivet", 1897: *Mediehistorier kring Stockholmsutställningen*, Anders Ekström, Solveig Jülich & Pelle Snickars (red.), Stockholm 2006, s. 8. Frank Bösch, "European media events", *European history online*: <http://ieg-ego.eu/en/threads/european-media/european-media-events/frank-boesch-european-media-events> publicerad 3/12 2010 (kontrollerad 19/8 2016); Ytreberg 2014.

303. Se vidare Edoff 2014; Pelle Snickars, "Snusk på scen blev ett rent nöje", *Svenska Dagbladet* 7/6 2009. Jämför Ekström 2010.

304. Charney & Schwartz 1995, s. 3.

305. Se exempelvis hur Marshall Berman kategoriserar modernitetens framväxt i *Allt som är fast förflyktigas*, Lund 2012, s. 22–23. För svensk del, se Martin Kylhammar, *Maskin och idyll: Teknik och pastorala ideal hos Strindberg och Heidenstam*, Malmö 1985.

306. Thompson 2001, s. 45–52.

307. Begreppet föreställd gemenskap handlar om att nationer bands samman genom den växande tryckkapitalismen. Denna började redan på 1400-talet att fixera folkspråken, vilket fick till följd att dessa ersatte de många dialekter som tidigare dominerat Europa. Under 1800-talet fick den masspridda pressen en viktig funktion i denna process. Dess roll blev att den varje dag inom en geografisk enhet, som avgränsades av folkspråkets gräns, sprida nyheter om nationen. Dessa lästes samtidigt av i stort sett alla, vilket gav gemensamma referensramar och en känsla av samhörighet – den föreställda gemenskapen – uppstod. Benedict Anderson, *Den föreställda gemenskapen: Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*, Göteborg 1993 [1983].

308. Om järnvägen och förändrad rumslighet, se Schivelbusch 1998, kap. 3. För en nyansering av telegrafins hastighet, se Harvard 2010.

309. Jörgen, "Från windsgluggen. Apropå tidningsmannamötet", *Budkaflen* 30/5 1884. Exemplet med lustyacht och älskarinna syftar sannolikt på Lars Hierta. I hans samtid skrev man ofta om just de här företeelserna när man skrev om hans privatliv.

310. Jarlbrink 2009, s. 95–96.

311. Terdiman 1999.

312. Birgitta Ney, *Reporter i rörelse: Lotten Ekman i dagspressen vid förra sekelskiftet*, Nora 1999, s. 92–93.

313. Erik Edoff, "Att iscensätta kändisskap: Det tidiga 1900-talets svenska tidningsintervju som ett framträdande enligt Goffmans dramaturgiska teori", opublicerad magisteruppsats i historia, Linköpings universitet 2010.

314. Terdiman 1985, s. 120.

315. Gunther Barth, *City people: The rise of modern city culture in nineteenth-century America*, Oxford 1980, s. 58–64, citatet s. 59.

316. Schwartz 1999, s. 26–30.
317. Lindner 2013; Rolf Lindner, *The reportage of urban culture: Robert Park and the Chicago school*, New York 1996.
318. Lindner 1996, s. 28.
319. Håkan Forsell, ”Introduktion till Simmels sociologi: Moderna metropoler som andliga livsrum”, *Axess*, nr 4 2002.
320. Sign., Occa [Oscar Strindberg], ”Spårvagnsreflexioner”, *Hvad Nytt* 31/3 1894; ”Smutsbolag!”, *Figaro* 23/2 1895.
321. Människor hade förstås åkt exempelvis droskor tillsammans med okända människor förut, men med tåg och spårvagn skedde det med en systematik och i en omfattning som var ny. Schivelbusch menar att tågresandet gav upphov till en rad nya beteenden, som bland annat handlade om sätt att försöka undvika att inleda samtal med dem som man var placerad mitt emot varandra med, exempelvis bokläsning.
322. Hampton 2004, noterar den uppfostrande tonen i brittisk press.
323. Från litteraturvetenskapligt håll är analyser av storstadserfarenheter från denna tidsperiod långt ifrån ovanliga. Påfallande ofta handlar de i ett svenskt sammanhang om texter av författare hämtade ur kanon. Alexandra Borg 2011 undersöker författare som Strindberg, Hjalmar Söderberg, Sigfrid Siwertz, Henning Berger, Maria Sandel och Martin Koch. En inflytelserik studie är Alf Kjellén, *Flanören och hans storstadsvärld: Synpunkter på ett litterärt motiv*, Stockholm 1985. Där undersöks t.ex. Sturzen-Becker, August Blanche, Émile Zola, Herman Bang, Strindberg, Oscar Levertin och Söderberg.
324. Hällgren 2013.
325. Godhe 2004.
326. Anna Westerståhl Stenport 2004, s. 27–28.
327. Erwin Gatz, ”Katolische Großstadtseelsorge im 19. und 20. Jahrhundert: Grundzüge ihrer Entwicklung”, *Seelsorge und Diakonie in Berlin: Beiträge zum Verhältnis von Kirche und Grosstadt im 19. und beginnenden 20. Jahrhundert*, Kaspar Elm & Dietrich Looock (red.), Berlin 1990, s. 23. Hans-Jürgen Teuteberg, ”Historische Aspekt eder Urbanisierung: Forschungsstand und Probleme”, *Städteforschung: Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städteforschung in Münster. Reihe A, Darstellungen, Bd. 16*.
328. Henrik Höjer, *Svenska siffror: Nationell integration och identifikation genom statistik 1800–1870*, Hedemora 2001, s. 166, 172–176, 183, 191.
329. Frans Lundgren, *Den isolerade medborgaren: Liberalt styre och uppkomsten av det sociala vid 1800-talets mitt*, Hedemora 2003, s. 65, 106–107.
330. Karin Johannisson, *Melankoliska rum: Om ångest, leda och sårbarhet i förfluten tid och nutid*, Stockholm 2010, s. 192–196. Citatet s. 193.
331. Ett par exempel: ”Kulturen, närvsystemet och äktenskapet”, *Budkaflen* 13/7 1888; Jörgen talade ofta om sig själv som nervös, och han beskrevs ofta så. Känsloerna var säkert ärliga, men de passade också in i hans poserande självvisensättning. Jörgen, ”Ett morfinrus på Hamburger Börs”, *Budkaflen* 13/6 1884; Brev från Fredrik

Nycander till Emil Kjellberg, odat. [1897], där Jörgens nervositet beskrivs som anledningen till Nycanders avgång: "[H]ans nervositet är obeskriflig, med en fjäskig, en brutal sida." Isidor Kjellbergs arkiv (E005/1969:2).

332. Östermalmsbo, "En timme i Vasastaden", *Figaro* 11/6 1887.

333. J[ohan] P[eter] Krok, *Komiskt lexikon*, 1–2, Stockholm 1830–1834, citerat efter Johan Jarlbrink & Patrik Lundell, *Från pressarkivet 1800–1890: En källsamling*, Stockholm 2012, s. 72. I Publicistklubben diskuterade man i början av 1900-talet problemet med att material som kom från redaktionen presenterades som insändare. *Social-Demokratens* Gerhard Magnusson som inledde debatten ansåg att pressen frångick sitt redaktionella ansvar genom att publicera sin egen polemik som insändare. Spångberg 1924, s. 204.

334. Jämför Claës Lundins inledande kapitel i *Nya Stockholm*, där det faktiskt är fråga om en regelrätt guidning av en gästande landsortsbo. Lundin var själv en tidningsman med stor kosmopolitisk legitimitet, känd både för sina storstadskåserier om Stockholm i *Ny Illustrerad Tidning* och för att ha verkat som korrespondent i Paris i många år. Lundin 1890, s. 1–20. Se även Godhe 2005; Westerstål Stenport 2004; Hällgren 2013.

335. Allan Pred, *Lost words and lost worlds: Modernity and the language of everyday life in late nineteenth-century Stockholm*, Cambridge 1990, s. 121–123. Pred parafraserar Karl Marx när han beskriver Stockholms fysiska förändring i och med spekulationsökonomi som omgärdade byggbranschen från det tidiga 1880-talet och framåt: "Stockholm var mer än bildligen en plats där allt som var fast förflyktigades".

336. *Ibid.*, s. 169, 106, 96, 105.

337. Jämför argumentationen hos Fritzsche 1996, t.ex. s. 8.

338. "Vandringar i Vasastaden. I", *Figaro* 7/5 1887.

339. "Vandringar i Vasastaden. II", *Figaro* 14/5 1887.

340. "Konradsbergsmysterier", *Hvad Nytt* 3/8 1882.

341. "Figaro på Konradsberg", *Figaro* 26/10 1884.

342. Se vidare om Blys journalistiska metoder i Mühlmann 2008, avsnittet "Nellie Bly or the test of the hidden", s. 62–78.

343. Den första verkligt uppmärksammade motsvarigheten till Blys reporterberedning var Ester Blenda Nordströms reportageserie i *Svenska Dagbladet* som sedan gavs ut i bokform, *En piga bland pigor*, Stockholm 1914. Nordström sökte tjänst som piga för att sedan rapportera till tidningen om de hårda förhållandena för landsbygdens tjänstefolk. Reportaget betonar verkligen skillnaderna mellan stad och land. Margareta Stål, *Signaturen Bansai: Ester Blenda Nordström. Pennskaft och reporter i det tidiga 1900-talet*, Stockholm 2002, kap. 9.

344. Sign., J[anne]. B[ruzelius]., "Ett besök på Tufvan", *Budkaflen* 19/2 1893. Den franska frasen: det överhettade livet.

345. "Känn dig själv! Reflexioner apropos en resehandbok", *Figaro* 17/7 1886. Uttrycket "känn dig själv" är inte slumpmässigt valt bara utifrån denna situation, utan orden härstammade från Greklands sju vise, och stod skrivna på tempelväggen hos oraklet i Delfi, Pythia, ett slags sinnebild för guiden.

346. "Folkliif", *Vikingen* 2/9 1882.
347. F. B. "I förstaden", *Figaro* 7/12 1884.
348. Kylhammar 1985, s. 13–14. Enligt Kylhammar finns det flera pastorala ideal med delvis skilda syftningar, antingen är de sådana som omfattar civilisationen eller som på allvar vänder sig emot den. Han talar om politisk, tragisk, teknisk respektive sentimental pastoral. s. 19–20.
349. Lindner 1996, s. 28.
350. T.ex. Charney & Schwartz 1995; Fritzsche 1996; Schivelbusch 1998, t.ex. s. 151–153, om hur bl.a. järnvägen förändrar stadsrummet i grunden.
351. För detta, se exempelvis Sandberg 2003; Daniel Alan DeGross, "Artur Hazelius and the ethnographic display of the Scandinavian peasantry: A study in context and appropriation", *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, vol. 19, nr 2, 2012, s. 229–232.
352. Om Skansen och Hazelius projekt, se Sandberg 2003. Städerna var få och jämfört med andra länder små. Bara var femte svensk bodde i en tätort. Lars Kvarnström & Susanna Hedenborg, *Det svenska samhället: Böndernas och arbetarnas tid*, Lund 2006, s. 259.
353. "Stockholms framtid", *Vikingen* 13/2 1885.
354. –h–, "Nach Berlin!", *Hvad Nytt* odaterad 1881. Publicerad t.ex. i *Blekings-Posten* 6/9 1881.
355. –h–, "Hissen", *Hvad Nytt* 6/7 1882.
356. –h–, "Upp genom luften!", *Hvad Nytt* 21/3 1883; "På Utkiken", *Figaro* 6/4 1884.
357. "På utkiken", *Figaro* 25/5 1884.
358. "Under rakknifven", *Figaro* 10/2 1884.
359. Andreas Bernard, *Lifted: A cultural history of the elevator*, New York 2014, s. 261.
360. Ibid., s. 69–71.
361. Schivelbusch 1998, s. 54–60.
362. Snickars 2000.
363. Anders Ekström 2006, s. 301.
364. Ekström 2006, s. 277–280, 295.
365. Hällgren 2013. För specifikt om pedagogiken se s. 62–65.
366. Patrick Joyce, *The rule of freedom: Liberalism and the modern city*, London 2003, s. 35.
367. Hasse Z., "'Jörgen' – 70 år", *Dagens Nyheter* 26/8 1908.
368. Ibid.
369. August Strindberg, *Tjänstekvinnans son III–IV*, Stockholm 1996, s. 86.
370. Jörgen, "Midsommar – i Stockholm", *Budkaflen* 4/7 1884.
371. Sign., Torbjörn [Andreas Hasselgren], "Från windsgluggen", *Budkaflen* 3/8 1888.
372. Sign., Torbjörn [Andreas Hasselgren], "Från windsgluggen", *Budkaflen* 8/5 1891. Bilden av arbetaren som en levande maskin är stark och målande. Maskinen

och arbetarens kropp var två med varandra intimt förbundna företeelser i samtida litteratur. Jämför Emma Hilborn, *Världar i Brand: Fiktions, politik och romantik i det tidiga 1900-talets ungsocialistiska press*, Höör 2014, s. 113. Också bilden av samlade arbetare beskrivna som en armé är en intressant och återkommande bild. Torbjörn själv hade exempelvis använt den förut. ”Första maj och hvad den dagen sig tilldrog”, *Budkaflen* 9/5 1890. Att bilden återkom säger något om synen på det sena 1800-talets organiserade arbetarrörelse. Torbjörn greps vid betraktandet av ”armén”: ”Anryckandet af en paraderande armé kan vara ståtligare, men icke mer imponerande än dessa långsamt framskridande arbetarebataljoner, hvilka sammanhållas och ledas af något mäktigare än inlärd yttre disciplin: af en idé, ett gemensamt lifsmål.” Det gick allt som oftast fredligt till i de här sammanhangen, men den krigiska metaforiken röjer något om föreställningarna kring arbetaren. Tillsammans utgjorde de en subversiv kraft som inte bara hade intresse av att omstörta. Den hade – visade den genom sina organiserade, disciplinerade första majtåg – också förmågan till det.

373. Mona Domosh, *Invented cities: The creation of landscape in nineteenth-century New York & Boston*, New Haven 1996, s. 82–86.

374. Hyvönen 2014, s. 66–69, 118–121

375. Félix Nadar hade tagit det första fotografiet från en luftballong på 1850-talet. Se vidare, Ekström 2006.

376. Sabine Müller, ”With Hoffmann at the movies: Intermedial poetics and narration in early German cinema”, *Afterlives of romantic intermediality: The intersection of visual, aural and verbal frontiers*, Lena Eilittä & Catherine Riccio-Berry (red.), Lanham 2016, s. 145–154; Fritzsche 1996, s. 34–35.

377. Edgar Allan Poe, ”The man in the crowd”, *Tales*, London 1846, s. 221. Fritzsche 1996, s. 89.

378. Jämför Lundell 2013, s. 27. Resonemanget genomsyrar Hamptons bok: författare och journalister var de som i stor utsträckning förde en offentlig diskussion om vad pressen skulle vara till för. De med pennans makt definierade den egna verksamhetens betydelse och inflytande. Hampton 2004, s. 6.

379. ”Att observera”, *Vikingen* 7/1 1888.

380. ”På tio år”, *Vikingen* 11/10 1884

381. Ibid.

382. Ibid.

383. Att moderniteten skulle ha en sådan total inverkan på människans tillvaro och förändra henne i grunden har varit föremål för ett omfattande tänkande. Några exempel är redan refererade Simmel [1903] 1995, Vitalis Norström, *Masskultur*, Stockholm 1910.

384. ”En bild från det moderna Stockholm”, *Budkaflen* 27/10 1893.

385. Jörgen var visserligen utesluten ur Publicistklubben i flera år efter en skandal vid ett diskussionsmöte i oktober 1884. Då hade han efter ett intensivt debatterande om klubbens syn på kvarstad, relaterat till Giftasåtalet, gått i polemik med John Hellstenius. I trappan på vägen ut från mötet hade denne trampat Jörgens kära pudel, Putte, på svansen. Jörgen hade uppfattat det som att det skett med flit och

han svarade med en spottloska i ansiktet på Hellstenius. Jörgen uteslöts ur Publicistklubben och invaldes igen först 1896. *Publicistklubben*, Stockholm 1924, s. 61–63. Strindberg hälsade för övrigt efteråt Jörgen att han hade agerat riktigt. Torsten Eklund (red.), *August Strindbergs brev. 5, 1885–juli 1886*, Stockholm 1956, s. 22.

386. Nils Gunnar Nilsson, "Ära och lofvare interviewandet": *Studier i tidningsintervjuns historia*, Lund 1975, s. 107.

387. Arping 2013, s. 140–142.

388. Nordmark 2001, s. 82.

389. Jämför Berman 1985.

390. Jörgen, "Femtio två millionärer", *Figaro* 23/7 1892.

391. Mary Gluck, *Popular Bohemia: Modernism and urban culture in nineteenth-century Paris*, Cambridge, Mass. 2005, s. 74.

392. Jörgen, "En vintersöndag på Alhambra", *Figaro* 14/1 1893. Det finns här visserligen ett mål med promenaden – Alhambra på Djurgården – men samlandet av intryck från en stad i vinterskrud förefaller vara huvudsaken.

393. Walter Benjamin refererad i Gluck 2005, s. 67.

394. Lundell 2002, s. 282; Jarlbrink 2009, s. 136; Stål 2002, s. 338.

395. Jarlbrink 2009, s. 145.

396. Jörgen, "Midsommardagar – i Stockholm", *Budkaflen* 4/7 1884.

397. "En stund på Hasselbacken. En storstadsstudie", *Budkaflen* 16/5 1889.

398. Exempelvis var politiken vid den här tiden otillgänglig för stora grupper genom olika köns-, ålders- eller klassgränser. Det betyder dock inte att exempelvis kvinnor var kategoriskt utestängda från de platser eller sammanhang där politik på olika sätt bedrevs. Som publik vid politiska möten kunde kvinnor delta i olika utsträckning, även om Eric Johannesson menar att de i sådana kontexter ofta fungerade som "dekorativa element". Eric Johannesson, "August Blanche, den ädle folkvännen", *Heroer på offentlighetens scen*, Stockholm 1987, s. 139. Att pressen, litteraturen och de restauranger där societeten höll till i allt väsentligt var manliga domäner innebar inte att kvinnor inte förekom som skribenter, författare eller gäster. De utgjorde emellertid i alla avseenden undantag.

399. För några exempel på hur den liberala maktapparatusens tekniker utnyttjades för att få medborgarna att så att säga styra sig själva, i enlighet med Foucaults *gouvernementalité*-begrepp, se Joyce 2003; Chris Otter, *The Victorian eye: A political history of light and vision in Britain, 1800–1910*, Chicago 2008. Många av de teoretiska bidrag kring hur människans mentala liv har förändrats av att befinna sig i städer härstammar från de tankar Georg Simmel framförde i sin essä "Storstäderna och det andliga livet" från 1903. Till detta har också lagts Richard Sennetts idéer om hurorstäderna försatt offentligheten i förfall, eftersom de undergräver människors intima relationer och dessa i stället förflyttas till privatlivet. Sennett anser liksom Simmel att interaktionen i storstaden befördrar ytlighet och förkonstling. Simmel 1981, s. 206; Richard Sennett, *The fall of public man: On the social psychology of capitalism*, London 2002.

400. T.ex. Birgitta Svensson & Anna Walette, "Kulturhistoriska perspektiv på

samhällets individualisering”, *Individer i rörelse: Kulturhistoria i 1880-talets Sverige*, Svensson & Walleto (red.), Göteborg 2012.

401. Jämför Ekström 2010, s. 194–196.

402. Se för perspektiv på gatans maktrelationer, förutom Otter, Rebecka Lennartsson som fokuserar på prostituerade kvinnor i Stockholm, *Malaria urbana: Om byråflickan Anna Johannesdotter och prostitutionen i Stockholm kring 1900*, Stockholm 2001.

403. Per-Markku Ristilammi, *Mim och verklighet: En studie av stadens gränser*, Stockholm 2003, s. 68–71.

404. Ett liknande resonemang genomsyrar Lennartsson 2001, t.ex. s. 135–138. Hon menar att klass- och genusstrukturer särskilde betraktare från betraktad på Stockholms gator.

405. Walter Lippmann, *Public opinion*, New Brunswick, N. J. 1997, s. 330.

406. Lippmann 1997, s. 332.

407. Se nedan, not 426.

408. Vilhelm Köersner, *Stockholm med omgifningar till och med Södertälge, Gripsholm, Upsala och Furusund: En vägvisare för resande*, Stockholm 1886, s. I–III.

409. ”Huru Stockholm roar sig”, *Budkaflen* 29/8 1884; ”Det Stockholm som roar sig”, *Hvad Nytt* 14/3 1883.

410. Av annonssidans 30 annonser annonserar bara nio för någonting annat. Dessa är två ölannonser, en punschannons, en urhandelsannons, två annonser för vattenfiltreringsapparater, en annons för Danska ångbageriet, en annons för den nya veckotidningen *Världens Gång* samt en annons för Numa Petersons ”utställning af instrumenter och apparater”. De annonserande restaurangerna, hotellen och nöjesetablissemangen är i tur och ordning: Berns’ Salon, Jones Grill-Rum, Hasselbacken, Alhambra, Hôtel Germania, Café-Restaurant Du Bazar, Operakällaren, Bährs kafé, Café och restaurant Anglais, Djurgårdsbrunns värdshus, Blanchs kafé, Hôtel Östegötland, Stockholms Tivoli, Hotell Hamburger Börs, Hôtel W.6, Hôtel Kung Karl, Strömparterren, Cirkus Schumann, Strömsborgs restaurant, Belvederen och Sjöberg.

411. Jörgen, ”Med tvålv och borste. III. På ’backen””, *Figaro* 29/9 1888.

412. Lundin 1890, 56–57.

413. Sign., Torbjörn [Andreas Hasselgren], ”Nya Operakällaren”, *Budkaflen* 21/4 1895. För mer om pastor Ekman vars sedlighetsnit ofta drabbades av Torbjörns hån, se t.ex. ”Pastor E. J. Ekman. Frivilliga sedlighetspolisens uppfinnare”, *Budkaflen* 17/1 1890.

414. ”Grillkungen”, *Budkaflen* 12/2 1886.

415. ”Tegnér som grilljanne”, *Dagens Nyheter* 19/4 1893; i artikeln ”Grilljannen”, *Kalmar* 1/2 1892, hänvisas till ”naturforskaren” Jörgens uppmärksamma upptäckt av den nya arten i storstadsvimlet.

416. Norlander 1924, s. 187; ”Jörgen. En stämningsbild”, *Budkaflen* 8/8 1893. Jörgens lek med ord (av varierande kvalitet) – särskilt vad beträffade personnamn – var för övrigt ett av *Figaros* kännetecken under hans redaktörstid: Postverkets generaldirektör och civilministern i regeringen Themptander, Edvard von Krusenstierna, hette Krusbärskärna, *Budkaflens* Andreas Hasselgren hette Hasselnöt, kon-

kurrenten i *Hvad Nytt* och hovkamreraren Frithiof Cronhamn skrevs konsekvent ho*kamrern o.s.v. Se t.ex. Lindstedt 2007.

417. "Våren är kommen", *Hvad Nytt* 15/3 1893.

418. Jörgen, "I mötes- och res-tiden", *Figaro* 18/8 1888.

419. Torbjörn, "Från windsluggen", *Budkaflen* 9/9 1894.

420. "På utkiken", *Figaro* 6/7 1884.

421. "Känn dig sjelf. Reflexioner apropos en resehandbok", *Figaro* 17/7 1886.

422. Jörgen, "Midsommar – i Stockholm", *Budkaflen* 4/7 1884.

423. Jörgen, "Stockholms nya badpalats", *Budkaflen* 18/7 1884.

424. T.ex. i *Budkaflens* reportageserie från mars till maj 1889.

425. *Vikingen* 26/7, 16/8 & 23/8 1884; *Vikingen* 20/6 1885; *Vikingen* 5/9 1885; *Vikingen* 3/7 1886.

426. Ett par exempel från *Budkaflen* är "Lefvande död – ett äfventyr i Paris", 20/6 1884 och "Spelklubbarne i Paris", 14/11 1884. Ur *Figaro* kan serien brev till "kära kusin Lotten" signerade Fliken under rubriken "Parissqvaller" nämnas som fortgick under hösten, med början 26/9 1880. Några exempel på liknande texter, om än om andra världsmetropoler är "Ett hashish-hus i New York", *Figaro* 10/2; 17/2 1884; sign. Euboulos, "En stund i hjertat af Berlin. Resebref", *Vikingen* 10/8 1889; Gustaf Steffen, "London-Paris. Några kontraster", *Budkaflen* 4/6 1893. Under expositionsåret 1889 i Paris höll sig *Budkaflen* med sin "specielle korrespondent" vars texter publicerades i tidningen under hela våren med titeln "Från 'världens hufvudstad'", *Budkaflen* mars-maj 1889. Sistnämnda brev var daterade mindre än en vecka före tidningens publiceringsdatum. Ytterligare ett tidigt exempel är sign. Th. U., "En av Paris' skuggsidor", *Figaro* 18/8 1878. *Hvad Nytt* hade en korrespondent, signaturen C. H., i London som skrev under rubriken "Hvad nytt från London? Bref hit.", t.ex. 5/1 1893. *Hvad Nytt* innehöll för övrigt ofta korrespondenser från europiska storstäder. Några exempel är sign., Don Quijote, "Romarbref till Hvad nytt", *Hvad Nytt* 19/1 1895; sign., Aina, "Från 'våra flygande'. Säsongen i Helsingfors", *Hvad Nytt* 17/3 1894; sign., Håhå Jaja, "Från 'våra flygande'. Litet från Kristiania", 3/3 1894; Sign., Philine, "Från 'våra flygande'. 'Over Ævne' i Paris", *Hvad Nytt* 3/3 1894.

427. Johannesson 1980, s. 172, 174.

428. Gustaf Steffen, "London-Paris. Några kontraster", *Budkaflen* 4/6 1893.

429. T.ex. sign. Old Boy [J. N. Nyman], "Fogelperspektiv", *Ur dagens krönika* 1887, s. 943, "Från windsluggen", *Budkaflen* 5/9 1884. Notera också att metaforen får utgöra titel på Rebecka Lennartssons *Den sköna synderskan: Sekelskiftets Stockholm: Betraktelser från undersidan*, Stockholm 2007, som behandlar just en av de mer publikt svårhanterligare aspekterna av sekelskiftets urbanitet – prostitutionen.

430. Eric Johannesson 1980, s. 172–174. Se vidare om utställningskulturen i Anders Ekström, *Den utställda världen: Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar*, Stockholm 1994.

431. Vägvisare i Örebro, refererad i Åsa Jernudd 2007, s. 61–63.

432. "Ett hashish-hus i New-York. I", *Figaro* 10/2 1884.

433. *Budkaflen* 25/7 1884. Här kommenteras att texten som publicerades några

veckor tidigare återgivits ”till större eller mindre del i snart sagdt alla de finska och svenska landsortstidningar, hvilkas utrymme sådant tilläto”. Några kontrollsökningar bekräftar att den verkligen fick spridning. Se t.ex. ”Ett morfinrus”, *Åbo Tidning* 27/6 1884.

434. Jörgen, ”Ett morfinrus på Hamburger-Börs”, *Budkaflen* 13/6 1884.

435. Muhlmann 2008, s. 36–39.

436. Ibid., s. 34–36.

437. ”Ett hashish-hus i New-York I”, *Figaro* 10/2 1884.

438. Jörgen, ”Ett morfinrus på Hamburger-Börs”, *Budkaflen* 13/6 1884.

439. ”Ett hashish-hus i New-York II”, *Figaro* 17/2 1884.

440. Muhlmann 2008, s. 36.

441. –er, ”Opera-Kaféet”, *Vikingen* 6/2 1885.

442. Ibid.

443. Couldry 2003, s. 45.

444. Kristina Widestedt, ”Pressing the centre of attention. Three royal weddings and a media myth”, *Media and monarchy in Sweden*, Mats Jönsson & Patrik Lundell (red.), Göteborg 2009, s. 47–58.

445. Ibid., s. 52.

446. Sign., K[las]. R[yberg]., ”Veckorapport från hufvudstaden”, 4/4 1880. Citatet lyder: ”När medlemmar af ’den andra statsmakten’, eller riksdagen ha rätt att interpellera ’första statsmakten’ eller regeringen, hvarför skulle ej medlemmar af pressen – ’tredje statsmakten’ som den kallas och hvilket namn den må bära – kunna anhålla om upplysningar i en fråga, som står på dagordningen?” Se vidare, Nils Gunnar Nilsson 1975, s. 63–66.

447. Sandberg 2003, s. 103–104. Om vaxmuseernas förhandling och upplösande av tidsbegreppet, se s. 42–46.

448. Schwartz 1999, s. 90; Ekström 2010, s. 162.

449. Ekström 2010, s. 163–164; Sandberg, s. 59–68; *Svenska Panoptikons vägvisare*, Stockholm 1903, s. 25. Hedins stövlar fick en alldeles särskild betydelse, eftersom de enligt Hedin under strapatserna ska ha fungerat som vattencisterner, och därmed räddat livet på såväl honom som flera personer i hans följe. Sven Hedin, ”Några ord om min resa genom Asien”, *Ord och bild*, 1897, s. 426.

450. Ekström 2010, s. 154–171; Hällgren 2013; Edoff 2014.

451. ”Nöjen”, *Vikingen* 10/8 1889.

452. Charles L. Ponce de Leon, *Self-exposure. Human-interest journalism and the emergence of celebrity in America, 1890–1940*, Chapel Hill 2002, s. 73.

453. Jörgen, ”En privat-konsert”, *Figaro* 23/2 1895.

454. Jörgen, ”Karlbergs 100-årsfest”, *Figaro* 24/9 1892.

455. ”En stockholmsbild. (Blanchs kafé och Elis Sandelin)”, *Budkaflen* 1/4 1887.

456. Torbjörn, ”Från windsgluggen”, *Budkaflen* 9/11 1888.

457. Ibid.

458. Sign., Pelle Grino [Daniel Fallström], ”En festnatt på frimurarelogen”, *Budkaflen* 27/2 1885.

459. Sign., –h– [Frithiof Cronhamn], ”Hos vicomte Soto Maior. Små anteckningar”, *Hvad Nytt* 9/12 1893.
460. Johan Jarlbrink, ”Knut Stubbendorffs transmediala strategier 1928: Självhävdelse och uppoffring som journalistiska resurser”, *Mediernas kulturhistoria*, Solveig Jülich, Patrik Lundell & Pelle Snickars (red.), Stockholm 2008, s. 145–166.
461. *Bokhandels-Anmälan till Julen 1889* (Albert Bonniers förlag), Stockholm 1889.
462. Torbjörn, ”På utkiken”, *Budkaflen* 7/2 1890.
463. Jörgen, ”Karlbergs 100-årsfest”, *Figaro* 24/9 1892.
464. Förändringar av den journalistiska prosan från ungefär sekelskiftet 1900 undersöks av Lundström 2004. För internationella förhållanden, se även Michael Schudson, *The power of news*, Cambridge, Mass. 1995, särskilt kapitlet ”What is a reporter”.
465. Carl G. Laurin, *Minnen, 1888–1898*, Stockholm 1930, s. 373.
466. Jörgen, ”Mina Ibsens-minnen”, *Budkaflen* 7/10 1887.
467. Ibid.
468. Ibid.
469. Ibid.
470. Lindner 1996, s. 29.
471. –h–, ”Något som endast bör läsas af herrarna”, *Hvad Nytt* 19/8 1893. Cronhamn var varken läkare eller disputerad, primadonnan tog med sig bruket från det stora landet i söder.
472. Jämför Nils Gunnar Nilsson 1975, om samtidens tveksamma syn på intervjun som journalistisk metod. För europeiska reaktioner på den amerikanska intervjustilen, se Schudson 1995, s. 76–80.
473. Arping 2013, s. 141.
474. Ragnar, ”I julmarknaden”, *Budkaflen* 20/12 1889.
475. Roger Qvarsell, ”Att sälja hälsa”, *Reklam och hälsa: Levnadsideal, skönhet och hälsa i den svenska reklamens historia*, Roger Qvarsell & Ulrika Torell (red.), Stockholm 2005, s. 18–19.
476. Se t.ex. sign., Malle [Gustaf Mallander], ”Höstvisa”, *Vikingen* 27/10 1883. Hans specialitet som skribent i *Vikingen* var att på rim – precis som i annonsvisorna som Torell och Mattsson studerar (se not 477) – på humoristiskt sätt beskriva aktuella samtalsämnen och offentliga personer. Bl.a. publicerades hans nyårsvisor återkommande.
477. Ulrika Torell & Christina Mattsson, ”Begärets locksång: Annonsvisan och marknadsföringen av 1880-talets konsumtionsvaror”, *1800-talets mediasystem*, Jonas Harvard & Patrik Lundell (red.), Stockholm 2010, s. 162, 167.
478. ”Under rakknifven”, *Figaro* 23/3 1884.
479. Osign., ”Stockholm den 17 februari 1884. Några allmänna sjukdomssymptom”, *Figaro* 17/2 1884.
480. Terdiman 1985.
481. ”På utkiken”, *Figaro* 8/6 1884. Här beskriver kåsören vad som har diskuterats vid den så kallade publicistriksdagen.

482. "Humbug eller hvad", *Budkaflen* 27/7 1888.
483. Hällgren 2013, s. 51–55.
484. *Svenska Panoptikons vägvisare* 1903.
485. *Svenska Panoptikons vägvisare utställningsåret 1897*.
486. Schwartz 1999, s. 108.
487. *Svenska Panoptikons vägvisare* 1903, s. 1, 5, 29, 31, 42–43, 51, 58.
488. Lundell 2013, s. 46.
489. "Under rakknifven", *Figaro* 24/9 1892.
490. Jay David Bolter & Richard Grusin, *Remediation: Understanding new media*, Cambridge, Mass. 1999, kap. I. 1.
491. Josef Natanael Nyman, "Hugo Nisbeth och 'Figaro'", *Ur Dagens krönika* 1887, s. 617–618. Oscarsson 1992.
492. Brev från Georg Lundström till Isidor Kjellberg 22/4 1885. Isidor Kjellbergs arkiv (E005/1969:2).
493. Jörgen, "Om ballongfärder", *Figaro* 27/7 1889.
494. Jörgen, "Om ballongfärder", *Figaro* 27/7 1889.
495. Figaro, "P. S. Vår luftfärd", *Figaro* 31/8 1889.
496. Jörgen, "Om ballongfärder", *Figaro* 31/8 1889.
497. "Den obildade avisan", *Figaro* 21/9 1889.
498. Jörgen, "Min ballongfärd. I. Orsak och verkan", *Figaro* 7/9 1889.
499. Jörgen, "Min ballongfärd. II. Träningen", *Figaro* 7/9 1889.
500. "Ballongfärd", *Kalmar* 31/8 1889.
501. Jörgen, "Min ballongfärd. II. Träningen", *Figaro* 7/9 1889.
502. En lantarbetare hade 1890 en kontant årslön på 173 kronor. Lars O. Lagerqvist, *Vad kostade det: Priser och löner från medeltid till våra dagar*, Lund 2011, s. 142.
503. Jämför Gitelman 2006, kapitel 1.
504. För realism hos samtida panoramor, se Snickars 2001, t.ex. s. 64–66, och Anders Ekström, "Konsten att se ett landskapspanorama: Åskådningspedagogik och exemplarisk realism", *Publika kulturer: Att tilltala allmänheten, 1700–1900*, Uppsala 2000. För realismen hos vaxmuseerna, se Schwartz 1999 och Sandberg 2003.
505. T.ex. "Från Pariskommunens sista dagar", *Budkaflen* 29/11 1889.
506. "Kommunens sista dag", *Budkaflen* 3/9 1889.
507. Ibid. Jämför Ekström 2000; Ekström 2010, s. 165–166; Snickars 2001, 64–65.
508. Schwartz 1999, t.ex. s. 164–165.
509. Jörgen, "Min ballongfärd. II. Träningen", *Figaro* 7/9 1889.
510. För en analys som fokuserar mer på dessa aspekter av Jörgens ballongflygning, se Edoff 2014.
511. Jörgen, "Min ballongfärd. IV. En tredjedels mil i höjden öfver Stockholm", *Figaro* 14/9 1889. Lointainen: försvenskning av det franska ordet lointain som betyder det avlägsna. Det här är en av få gånger ottomanska huvudstaden användes för att beskriva Stockholm. Ett vanligare tillnamn var Nordens Venedig och om stockholmarna hette det ofta att de var Nordens fransmän. För Jörgens del handlade det med all säkerhet om att betona sin beresenhets och de referensramar den

förde med sig. Han publicerade sina reseskildringar i boken *Från polcirkel till vändkrets: Humoresker och skizzer*, Stockholm 1881.

512. Begreppet flygande korrespondent användes under 1800-talet för tidningarnas medarbetare som var på resande fot och rapporterade hem från olika ställen. Jämför hur *Hvad Nytt* kallade sina brevskrivare från bad- och kurorter om somrarna för ”våra flygande”. Mauritz Rubenson var under en stor del av andra hälften av 1800-talet *Handelstidningens* ”flygande” korrespondent i just denna betydelse. Under början av 1900-talet med det motoriserade flyget och hjälteberättelser om reportrar fick begreppet en ny, och delvis förskjuten innebörd. Se vidare, Jarlbrink 2009, s. 85–87, samt 231–248.

513. Jörgen, ”Min ballongfärd. IV. En tredjedels mil i höjden öfver Stockholm”, *Figaro* 14/9 1889.

514. Westerståhl Stenport 2004, s. 33–47; Hällgren 2013, s. 88–99.

515. Michel de Certeau, *The practice of everyday life*, Berkeley 1984, s. 91–93.

516. Jörgen, ”Min ballongfärd. IV. En tredjedels mil i höjden öfver Stockholm”, *Figaro* 14/9 1889.

517. Jörgen, ”Min ballongfärd. II. Träningen”, *Figaro* 7/9 1889.

518. Figaro, ”P. S. Vår luftfärd”, *Figaro* 31/8 1889; Jörgen, ”Min ballongfärd. IV. En tredjedels mil i höjden öfver Stockholm”, *Figaro* 14/9 1889.

519. Ekström 2006.

520. ”Luftskepparhistorier”, *Budkaflen* 6/9 1889.

521. ”Luftseglaren Feller”, *Vårt Land* 29/8 1889; ”Ballonguppstigningen”, *Svenska Dagbladet* 29/8 1889.

522. ”Telegram från planeten Mars”. Flygblad utkastat från Fellers ballong 1/9 1889. Vardagstryck, Kungliga biblioteket.

523. *Svenska familj-journalen Svea* skickade upp sin tecknare Oscar Keen. Den tidningen blev den första att erbjuda sina läsare teckningar utförda från ballong. Det var samme Keen som nästföljande sommar förevigade en av Rollas flygningar.

524. ”Notiser från hufvudstaden”, *Göteborgs Aftonblad* 2/9 1889.

525. Signaturen Sylvester [Thore Blanche] skrev en flera spalter lång artikel i *Aftonbladet* om sin resa med Feller. I artikelns sista stycke skrev han: ”P. S. Så såg det ut i drömmen. Det verkliga förhållandet var, att jag[,] liksom alla andra, på min anhållan fick ett blekladgt nej.” Blanche hade alltså fabulerat. ”En ballongfärd med kapten Feller”, *Aftonbladet* 22/7 1889

526. Det finns ett omfattande forskningsläge som behandlar storstadens typer. Ett exempel är Hilborn 2014. Författaren visar de typer som var viktiga i ungsocialisternas *Brand*. Hon uppmärksammar att de typer som förekommer delvis är specifika för en socialistisk litteratur. Där fanns t.ex. den arbetslöse som orättfärdigt försatts i arbetslöshet respektive den urbane kapitalisten. Den senare var definitions-mässigt moraliskt beklagansvärd och sågs i sammanhang med en annan typ. Han var nämligen kund till den på grund av arbetslöshet i prostitution fallna kvinnan (s. 122, 133, 136). I Rossholm 2016 identifieras i skämtpressens bilder flera av de typer som är bekanta från boulevardpressen, t.ex. den besökaren från utlandet, lands-

bygdsbon och militären (se särskilt s. 44–50). Min bedömning är att en djupare genomgång och analys av de typer som förekom i boulevardpressen inte skulle tillföra forskningsläget så mycket nytt. Jag anser att typerna i första hand fungerade för att förstärka boulevardtidningarnas medierade centrum genom att visa läsarna vilka som fanns utanför. Det var exempelvis mycket tydligt att landsortsborna inte hörde hemma i staden: ”Vår hufvudstad vimla af lustresande landsortsbor. De kännas igen så lätt. Nyfiket mönstra de husraderna, törna här och der mot en murareställning eller stå på näsan öfver en vattenledningslucka.” Sign., Torbjörn [Andreas Hasselgren], ”Från windsluggen”, *Budkaflen* 25/6 1886. Utlänningarna i boulevardpressen var nästan alltid kosmopoliter och de användes som en resurs i beskrivandet av Stockholm som parisiskt. *Budkaflen* lät exempelvis en parisare bedöma Stockholms bästa källare: ”*Stockholm utan Berns salong är icke Stockholm, stockholmare utan Berns salong är icke stockholmare – voilà tout!*” I Berns salong kände sig parisaren hemma, där var stämningen kosmopolitisk, ja, ”fullkomligt *européisk*”. ”Den sköna synder-skan, beskådad genom en fransmans enkeltjusare”, *Budkaflen* 24/12 1893. Kvinnan var också en typ som ägnades en del intresse, vilket förstärker intrycket av att tidningarna utgjordes av en manlig läsekrets. Kvinnorna beskrevs liksom arbetare och landsortsbor som ”de Andra”. Både *Vikingen* och *Budkaflen* publicerade ”vetenskapliga studier” av den stockholmska kvinnan. *Vikingen* publicerade en artikelserie med rubriken ”Stockholmskorna sådana de äro i helg och söken, i ’ur och skur’, i ’krig och fred’, på gator och torg, i salonger och kök, i gala och negligé, ute och hemma” i 13 delar under sommaren 1885. *Budkaflen* gjorde det året därpå, men under rubriken ”Abnorma kvinnotyper”. Det handlade om kvinnor som förstörts av förfining och ”öfvercivilisation”. ”Obs!”, *Budkaflen* 15/10 1886.

527. Georg Lundström (Jörgen) var född i Helsingborg, Josef Linck i Söderhamn, Janne Bruzelius i Västra Tommarp, Andreas Hasselgren (Torbjörn) i Billinge, Algot Liljestränd i Tjureda, Kronobergs län, Hugo Nisbeth i Karlstad, Johan Levart i Kvidinge socken, Kristianstads län, Klas Ryberg i Fristad, Älvsborgs län, Gustaf Gullberg i Malmö, Leonard Ljunglund i Kläckeberga, Kalmar län, Fredrik Nycander i Uddevalla, Oscar Norén i Gösslunda socken, Skaraborgs län, och Birger Schöldström i Kungsbacka. Frithiof Cronhamn (–h–) och Hasse Zetterström (Hasse Z) var de enda tongivande boulevardtidningsmedarbetarna som var infödda stockholmare.

528. Opublicerat utkast till biografi över Janne Bruzelius av Harald Elovson. Bruzelianska släktföreningens arkiv. Landsarkivet i Lund. I en annan källa beskrivs dock ”godset” som ett litet lantbruk. ”Lazarus” 1903, s. 17.

529. Jörgen, ”Janne Bruzelius – En egendomlig banbrytare. II”, *Figaro* 14/12 1899.

530. J[osef]. N[atanael]. Nyman, ”Hugo Nisbeth och ’Figaro’”, *Ur Dagens krönika* 1887, s. 585–587.

531. Jörgen, ”Jörgen har ordet!”, *Budkaflen* 30/3 1884.

532. Klas Ryberg, ”Algot Liljestränd”, *Vikingen*, 1/1 1887.

533. ”Josef A D Linck”, *SBL*.

534. ”Frithiof Cronhamn” resp. ”Jöns (Johan) Peter Cronhamn”, *SBL*.

535. ”Leonard (Leon) C W Ljunglund” *SBL*. Att han fick studera behöver inte

nödvändigtvis säga någonting om hans klasstillhörighet, eftersom särskilt skarpa elever ute i socknarna ibland fick möjlighet att studera med hjälp från till exempel prästen i församlingen.

536. Jörgen hånades exempelvis för bristfällig hantering av tyska, franska, danska och engelska i ”En dråplig språkmästare. Mäster Jörgen ger lektion”, *Hvad Nytt* 22/10 1898.

537. Bruzelius utgav några romaner, Nisbeth och Lundström publicerade rese-skildringar, Linck skrev bland annat en litteraturhistorisk biografi över Lasse Lucidor och Cronhamn publicerade en del skrifter om musik. Som bekant var Lundström verksam som överuppsyningsman i Tullverket.

538. Göran B. Nilsson 2001.

539. ”Lazarus” [Carl Fredrik Lindahl], *Svenska millionärer: Minnen och anteckningar*, X, Stockholm 1905, s. 286; ”Nisbethiana. Nya bidrag till Figaros och protektionisternas historia”, *Ur Dagens krönika* 1887, s. 736.

540. Oscar Norén, ”Till allmänheten”, *Figaro* 11/12 1887.

541. Georg Lundström, ”Figaro förr och nu. (Jemväl vår anmälan)”, *Figaro* 21/7 1888. Jörgen, ”Figaro och Jörgen fylla år. Så här.”, *Figaro* 29/8 1908.

542. ”Lazarus” [Carl Fredrik Lindahl], *Svenska millionärer: Minnen och anteckningar*, V, Stockholm 1900, s. 70–72.

543. *Ibid.*, s. 73. ”Pressgurkor”, *Budkaften* 31/1 1889.

544. Några exempel. Om Bruzelius exempelvis i Michanek 1962, s. 232: ”Insinuationer och råa utfall mot motståndare dominerar spalterna i hans tidning.” Om Lundström sägs ofta att han var egensinnig i sin samtid, t.ex. en ”publicistisk fribytare”. Petersson 2001, s. 322. Hos Oscarsson 1992 framstår Nisbeth som en tragikomisk figur för vilken pengar och tidningens fortlevnad gick före exempelvis politiska ideal. Per Rydén beskriver Ljunglund som en konservativ publicist, vars politiska åskådning fram på 1900-talet blev alltmer omöjlig i samtiden, och som en polemiker som gick över gränsen ”för den kollegiala anständigheten”. Per Rydén, ”Guldåldern (1919–1936)”, *Den svenska pressens historia III*, Stockholm 2001, s. 220–221.

545. Jörgen, ”Janne Bruzelius – en egendomlig banbrytare. II”, *Figaro* 14/12 1899.

546. Om de *verkliga* relationerna kan jag inte uttala mig. Källäget är sådant att endast ett fåtal brev av redaktörernas pennor finns bevarade från den här tiden. De som finns är visserligen intressanta, men de ger inget annat än en kompletterande bild. Därför handlar detta om aktörernas framträdanden i tidningarna. Även om det uppenbarligen ibland fick konsekvenser utanför tidningarna är det inte otänkbart att detta var en del av spelet.

547. Karl Benzon, ”Klädsnobberi: Spridda drag ur den manliga elegansens historia”, *Bonniers månadshäften*, 1913, s. 526. *Budkaftens* sista nummer utkom 1898 men tidningen hade i praktiken upphört i och med redaktören blivit sjuk och flyttat utomlands redan året dessförinnan.

548. Göran Söderström, ”Tidiga homosexuella gestalter”, *Sympatiens hemlighetsfulla makt*, Fredrik Silverstolpe & Göran Söderström (red.), Stockholm 1999, s. 95–103.

549. ”Till våra läsare!”, *Budkaflen* 9/1 1885.
550. K[las]. R[yberg]., ”Bruzelius kontra Gullberg”, Åbo underrättelser 21/10 1885.
551. Notis utan rubrik, *Blänkaren*, nr 23, 1885; Notis utan rubrik, *Blänkaren*, nr 24, 1885; Leonard Ljunglund, ”En som bekänner”, *Hvad Nytt* 14/4 1900.
552. Nemesis, ”Lundström hängd”, *Budkaflen* 24/9 1886.
553. ”Jörgen Lundströms fattigdomsbevis”, *Budkaflen* 5/12 1890.
554. G. L., ”Så rysligt Janne ljuger”, *Figaro* 1/8 1891.
555. ”Jörgen bjuden till Chicago. Att förevisa sina behag, Mot 500 dollars i veckan”, *Budkaflen* 13/5 1894. Brevet återges och kommenteras även i Söderström 1999, s. 99–100.
556. ”Han hatade och blev själv hatad”, heter det exempelvis i Petersson 2001, s. 322.
557. Figaro, ”Huru har hr Annonszelius det nu för tiden?”, *Figaro* 14/5 1892.
558. Notis, *Figaro* 24/9 1892.
559. ”Kungl. Operan”, *Figaro* 7/1 1893.
560. Sign., Michel Perrin, ”Figaro’ på nattsudd”, *Budkaflen* 5/7 1889.
561. Lundin 1890, s. 49.
562. Greger Eman, ”Homosexualitet i kulturdebatten”, *Sympatiens hemlighetsfulla makt: Stockholms homosexuella 1860–1960*, Göran Söderström (red.), Stockholm 1999, s. 177.
563. Göran Söderström, ”Den manliga prostitutionens värld”, *Sympatiens hemlighetsfulla makt: Stockholms homosexuella 1860–1960*, Göran Söderström (red.), Stockholm 1999, s. 191, 202–203.
564. ”Figaro’ på nattsudd”, *Budkaflen* 19/7 1889.
565. Helt säkert rör brottet denne Lundström. Han greps nämligen av polisen i ”fruntimmerskläder” för förseelser som stämmer in på *Budkaflens* beskrivning i slutet av juni 1889. Stockholmskällan har digitaliserat en del källmaterial som rör denne Lundström, bland annat polisförhöret med honom som hölls den 27 juni 1889: http://www.stockholmskallan.se/ContentFiles/SSA/0023_02_Kriminalavd_5_rotel_losdrivaravd/Carl_August_Lundstrom_Forhor_27juni1889.pdf. (Hämtad: 3/6 2016)
566. *Budkaflen* 25/3 1894.
567. Avsättningen från tullverket var någonting som sedermera skulle uppta en anseelig del i Jörgens egen offentliga iscensättning. Generaltulldirektören vid tiden för avsättningen, Axel Bennich, som Lundström förde en långvarig kamp emot, skulle sedan bli en återkommande figur i *Figaros* persongalleri under Jörgens ledning. Enligt Hugo Nisbeth, en av Lundströms kritiker, hade denne vid tiden för avsättningen, ”I 13 år [...] fått strafflöst smutskasta sitt verk och sina öfverordnade”. ”Under rakknifven”, *Figaro* 9/3 1884.
568. ”Två clownner”, *Budkaflen* 29/5 1891.
569. ”Porträtthandeln i Kalfven”, *Figaro* 6/6 1891.
570. Jörgen är återgiven i *Hvad Nytt* 1898; ”Huru en symbolistmålare tänker sig vår utmärkte redaktörs nyårsdröm”, *Figaro* 5/1 1895; ”Huru en naturalistmålare tän-

ker sig vår redaktörs nyårsdröm”, *Figaro* 12/1 1895; ”Här ser ni en glad bekant, en äkta elegant. . . .”, *Budkaflen* 25/3 1894; ”Gumman Jörgen och stackars Hasse”, *Hvad Nytt* 16/7 1898; ”Huru läsaren tänker sig Figaros tortyrkammare”, *Figaro* 12/11 1898.

571. Jämför med hur Rydén beskriver skandaltidningen *Fäderneslandet*. Den ägnade mycket av sitt spaltutrymme till att försvara sig. Rydén 1981, s.74. Det gjorde boulevardtidningarna också, men det skedde nästan alltid mot samma tidningar.

572. Särskilt var det mot familjen Bonniers ägande och inblandning i svensk tidnings- och förlagsbransch som Ljunglunds antisemitism visade sig. En spännande och omfattande redogörelse för Leon Ljunglunds publicistiska verksamhet, särskilt i *Nya Dagligt Allehanda* återfinns i Jarl Torbacke, *Allehanda skepnader: (Nya) Dagligt Allehanda 1767–1944*, Göteborg 2005, s. 158–217. Om Ljunglunds och *Nya Dagligt Allehandas* relationer till Tyskland kan läsas i Åke Thulstrup, *Med lock och pock: Tyska försök att påverka svensk opinion 1933–45*, Stockholm 1962. Redan i *Hvad Nytt* är Ljunglunds antisemitiska ådra närvarande, vilket tydligt framgår t.ex. i samband med Dreyfusaffären. Efter Émile Zolas berömda artikel, ”J'accuse” [Jag anklagar], började alltfler ifrågasätta riktigheten i domen, så icke Ljunglund. Se ”Semitism och antisemitism”, *Hvad Nytt* 26/2 resp. 5/3 1898. Han satte också avtryck genom den ”Ljunglundska brevsandalen” 1914. Då publicerade *Nya Dagligt Allehanda* privatbrev, som det var oklart hur den kommit över, i politiska syften. Detta fick till följd att Pressens Opinionsnämnd bildades för att pressen själv skulle kunna komma tillrätta med etiska övertramp. Lennart Weibull, ”Pressetikens drivkrafter”, *Den moderna dagspressen 350 år*, Ulla Carlsson & Karl Erik Gustafsson (red.), Göteborg 1996, s. 124.

573. Valfrid Spångberg, *Från Arvid Posse till Per Albin Hansson: Svenska statsministrar, riksdagsmän och publicister*, Stockholm 1936, s. 282.

574. ”Gatpojks-upptåg”, *Budkaflen* 19/7 1889.

575. Josef Linck, ”Literärt kapareförsök”, *Vikingen* 27/10 1888.

576. ”Avis”, *Vikingen* 6/7 1889.

577. Jerker, ”Titt-skåp”, *Vikingen* 11/10 1884.

578. Lundin 1890. s. 79–81.

579. Jerker, ”Titt-skåp”, *Vikingen* 11/10 1884.

580. Ylva S. Sjöstrand, *Stadens sopor: Tillvaratagande, förbränning och tippning i Stockholm 1900–1975*, Lund 2014, s. 41.

581. David Anger, ”Omsorger om Stockholms hygien”, *Teknisk tidskrift*, 1937, s. 148.

582. Notis, *Budkaflen* 21/2 1889.

583. ”Hvilka äro skandaltidningar? (Föreläsning för N. D. A.)”, *Budkaflen* 3/1 1885.

584. Se t.ex. Sigurd, ”Lunsströmiana [sic]”, *Budkaflen* 21/3 1890 eller Sigurd, ”Sigurds drift med hassarna”, *Hvad Nytt*, 8/10 1898.

585. ”Dagboksanteckningarna” som den här artikeln baserades på publicerades i flera spalter i flera nummer under sommaren 1891. J[Anne]. B[ruzelius], ”När Jörgen hade auktion. Karaktärsstudie efter dagboksanteckningar från 1884”, *Budkaflen* 17/7 1891; 14/8 1891; 21/8 1891; 28/8 1891. För en fyllig beskrivning av artikelserien, se Söderström 1999.

586. David Bell & Joanne Hollows, "Making sense of ordinary lifestyles", *Ordinary lifestyles: Popular media, consumption and taste*, David Bell & Joanne Hollows (red.), Buckingham 2005, s. 11.

587. *Figaro* 5/1 1895. Lundström skrev en i flera upplagor utkommen etikettbok (den senaste 2010), med varierande undertitlar. I en version heter den *Det passar sig inte: Att ej känna till umgängeslivets grundregler: Och att underlåta att köpa denna deri högst lärorika bok:Handledning i god ton, för att undvika misstag i drägt, uttrycksätt och uppförande*, Stockholm 1886.

588. "Mode-journal för herrar", *Figaro* 30/3 1895.

589. Särskilt anförs George L. Mosses inflytelserika *The image of man: The creation of modern masculinity*, New York 1996. Denna studie betonar hur mottyper användes för att förstärka den manliga stereotypen. För en diskussion om detta, se David Tjeder, *The power of character: Middle-class masculinities, 1800–1900*, Stockholm 2003, s. 21–22 och 283–286.

590. Tjeder 2003, s. 272.

591. Pressen gjorde aktiva försök att få till stånd en fungerande kår som kunde fatta beslut om förhållningsregler och principer redan på 1860-talet. Då gällde det framförallt det upplevda problemet med "ansvaringarna", alltså bulvaner som stod som utgivare i stället för den verkliga redaktören eller utgivaren ifall han riskerade att åtalas för tryckfrihetsbrott. Eric Johannesson 2001, s. 219–220.

592. Vad detta öknamn syftar på reder Ljunglund själv grundligt ut i en artikel i sin tidning. "Rev." skulle utläsas revolver och anspelar på den i samtiden värst betraktade typ av journalistik – den som hotade att skandalisera i privatlivet om vederbörande inte betalade pengar. "Patr." skulle utläsas patron, och syftade på Ljunglunds skrytsamhet om sin rikedom och företagsamhet. Vad "Ljuglund" anspelar på behöver knappast förklaras, medan "Leopard", givetvis, är en förvridning av förnamnet, som Ljunglund menar beror på "zoologisk begreppsförvirring" och att *Figaro* misstagit leoparden för en sjakal, då det var angrepp på avlidna och skadade som avsågs. Leonard Ljunglund, "Å allmänhetens vägnar", *Hvad Nytt* 11/4 1900. "Tryckfrihetsmålet mot hr Georg Lundström", *Hvad Nytt* 20/4 1900.

593. *Figaro* återger själv en del av det stöd den tyckte sig få i landsortens tidningar.

594. Se t.ex. *Figaro* 13/8 1898.

595. "Morsgrisar eller unga svenskar. A propos beväringsexercisen", *Hvad Nytt* 2/7 1898; "Käringen och den unge krigaren"; "Gumman Jörgen och den stackars Hasse"; "Morsgrisarna och den gamle token". De tre senare publicerades i *Hvad Nytt* 16/7 1898.

596. "Pressrevy", *Figaro* 7/5 1892.

597. Jämför Richard Sennetts definition av staden: "Den enklaste [definitionen] är att en stad är en mänsklig bosättning i vilken främlingar sannolikt kommer träffas." Sennett 2002, s. 39.

598. Att pressens företrädare självklart var män behövde knappast uttalas, det var en oskriven sanning. Men ibland skrevs det rent ut. *Figaros* redaktör ansåg t.ex. kvinnoledd tidningsutgivning apropå företrädaren Emmy Nisbeth vara lika orimlig

och fånig som tidningsutgivande pudlar eller hästar. De kunde alla vara kloka och godhjärtade, men ingen kunde rimligen anse att vare sig hästar eller pudlar borde ge ut tidningar. Georg Lundström, "Figaro förr och nu. (Jemväl vår anmälan.)", *Figaro* 21/7 1888.

599. Hasse Z., *25 år med svenska folket*, Stockholm 1931, s. 56.

600. Emil Norlander, *Rännstensungar och storborgare: Stockholm under ett halvsekel ur minnet och dagboken*, Stockholm 1924, s. 229–230.

601. "Från fotografiska utställningen", *Budkaflen* 18/11 1894.

602. Några exempel på smädande artiklar om Lundström i *Budkaflen* 1894: "Här ni ser en glad bekant, äkta elegant. . . .", *Budkaflen* 25/3 1894; "Jörgen bjuden till Chicago. Att förevisa sina behag, Mot 500 dollars i veckan", *Budkaflen* 13/5 1894; "Ännu en gång 'den dyrbaraste rock i världen'", *Budkaflen* 30/6 1894; "Jörgens kvitto", *Budkaflen* 30/6 1894.

603. Artur Möller, *Jörgenboken*, Stockholm 1910, s. 16.

604. Per-Olof Andersson, *Ett hjärtas saga: Alfred "Sigurd" Hedenstierna publicist och författare i det sena 1800-talets Sverige*, Växjö 2006, s. 53–54.

605. *Budkaflen* kom ut sista gången 1898. Den hade slutat komma ut regelbundet under utställningssommaren 1897. Bruzelius uppgav att han hals över huvud, på läkares ordination, tvingats bege sig till Rivieran för miljöombyte för sina problem med hjärtat och nerverna. Året därpå kom tidningen ut först på påskdagen. Det blev *Budkaflens* sista nummer. Utgivaren [Janne Bruzelius], "Till allmänheten", *Budkaflen* 10/4 1898. Bruzelius gjorde ytterligare ett försök att ge ut en tidning, *Världens gång*. Men liksom fallet med *Budkaflens* sista årgångar blev utgivningen oregelbunden och föga uppmärksamrad.

606. Jörgen, "Janne Bruzelius – en egendomlig banbrytare", *Figaro* 14/12 1899. Jörgen beklagade Bruzelius död och smärtsamma sjukdomsförlopp: "Stackars stackars Janne! Om det ändock varit – patron Ljuglund!!"

607. Jörgen, "Janne Bruzelius – en egendomlig banbrytare", *Figaro* 14/12 1899.

608. Lundell 2013, s. 75–79. Patrik Lundell, "Long live the king! Long live the press", *Media and monarchy in Sweden*, Mats Jönsson & Patrik Lundell (red.), Göteborg 2009, s. 59–68. Arbetet hade som sagt redan inletts tidigare under 1800-talet. Johannesson 2001, s. 219–220; Lundell 2002, s. 238, 243.

609. G. L. "Herr Bruzelius fast", *Figaro* 27/9 1890.

610. "Första afbasningen", *Budkaflen* 3/10 1890.

611. Den 1 december samma år fastställdes domen i högre instans av k. m. t. "Figaro mot Budkaflen", *Göteborgs Aftonblad* 4/12 1890.

612. "Epilog", *Budkaflen* 31/10 1890.

613. *Figaro* 30/10 1890

614. Léon, "En skamfläck för den svenska pressen", *Hvad Nytt* 6/8 1898.

615. Leonard Ljunglund, "Å allmänhetens vägnar", *Hvad Nytt* 11/4 1900.

616. Jörgen hävdar i sin nekrolog att Bruzelius rådfrågat honom om beträffande publiceringen av verserna. Jörgen påstår sig ha avrätt.

617. Michanek 1962, s. 232.

618. Snickars 2001.
619. Andreas Hasselgren, *Utställningen i Stockholm 1897: Beskrifning i ord och bild öfver Allmänna konst- & industriutställningen*, Stockholm 1897, s. 563–566.
620. Den nya filmhistorien har pläderat för att vända sig bort från filmduken och titta på exempelvis visningskontexter och publikernas sociala sammansättning, till skillnad mot ett äldre paradigm inom vilket forskningen i synnerhet ägnades åt form och estetik. James Chapman, Mark Glancy & Sue Harper, "Introduction", *The new film history*, James Chapman, Mark Glancy & Sue Harper (red.), New York, N. Y. 2007, s. 5–8. För ett svenska exempel, se Snickars 2001 och Jernudd 2007.
621. Bilden återfinns i *Carlskrona Weckoblad* 17/11 1813 och finns återgiven i Jarlbrink & Lundell 2012, s. 43.
622. Lena Johannesson, *Xylografi och pressbild: Bidrag till trägravvyrens och till den svenska bildjournalistikens historia*, Stockholm 1982, s. 128, 152–153.
623. Dahlgren 2013, s. 110. Boulevardpressen var lite tidigare ute än dagspressen. Snart sagt varje nummer av *Hvad Nytt* innehöll fotografier från mitten av 1890-talet.
624. Eric Johannesson 2001, s. 205.
625. Eric Johannesson 2001, s. 203–212.
626. I Nyblom 2008 behandlas ett brett spektrum av bildmaterial som återgav Verner von Heidenstam, inte minst i skämtpressen. Även Strindberg som modell för skämttecknarna har behandlats av forskningen, se Michanek 1998.
627. Två exempel på skämtbilder med ur den svenska offentliga eliten återfinns i Nyblom 2008, s. 139. Flera av de avbildade personerna på dessa bilder hade f.ö. samröre med boulevardpressen på olika sätt.
628. Lars M. Andersson 2000, s. 74.
629. "Jörgen har ordet", *Budkaflen* 30/3 1884. Texten härstammar från vad tidningens redaktion uppger vara svarsbrevet från Georg Lundström på frågan om den fick trycka honom på sin förstasida.
630. T.ex. publicerades som artiklar till porträtten av tidningsmännen Alfred Hedenstierna, signaturen Sigurd, och Frans Hodell vad som uppges vara brev av deras egna respektive händer. "Alfred Hedenstierna. Smålandspostens 'Sigurd'", *Budkaflen* 11/5 1888; "Frans Hodell", *Budkaflen* 27/6 1884.
631. "Jörgen har ordet", *Budkaflen* 30/3 1884.
632. "Budkaflens anmälan", *Budkaflen* 7/12 1883. *Hvad Nytt* hade en likartad beskrivning sina porträtt och betonade särskilt det lokala. Galleriet var "en prydlig illustrerad revy af 1893 års Stockholmskrönika". "En presentation", *Hvad Nytt* 18/11 1893.
633. "Prenumerationsanmälan", *Vikingen* 24/12 1886.
634. Bland de 52 namn som listas märks t.ex. författare, dramatiker, präster, poeter, företagare, politiker, tidningsmän och sångare. Det är idel svenska personer. "Porträtt-Galleri", *Figaro* 18/12 1881.
635. "Porträtt-Galleri", *Figaro* 18/12 1881. Min kursivering.
636. Nisbeths amerikanska resor hade sannolikt fallit i glömska om det inte hade

varit för en blamant historia som uppdagades kring ett av hans resebrev från Niagarafallen. Han påstod i brev till *Aftonbladet* som publicerades 15/5 1874 inte bara att han hade besökt det grandiosa naturfenomenet, han hade också tillryggalagt trap-porna upp i Terrapintornet, ett utkikstorn som var rest på en avsats intill fallen. Nisbeth berättade att både trappsteg och väggar i tornet var fulla av inristade namn. Där fanns adelsmäns och storföretagares namn samt en hel del tidningskorrespondenters – men ingen svensk man eller tidning var representerad. ”Detta förtröt mig! – Och så tog jag ur min ena ficka min knif, öppnade ett af dess af äkta Eskilstunastål förfärdigade blad, tog ur min revolverficka ett tjugodollarsstycke af äkta californiskt guld (jag har alltid betraktat guld vara det bästa vapen man kan bära) och med dessa båda antipodiska krafter inhög jag, så sirligt som det var mig möjligt, i latinska bokstäfver följande: ’H... N... Correspondent of the ’Aftonbladet’ (Evening Times), The Standard Paper in Scandinavia.’ Och der står det nu, och så länge som Terrapintornet icke störtat ned från sin svindlande ståndpunkt och begravts i det brusande fallet vid dess fot, skall denna enkla runa bära vittne om Sveriges första tidning och dess ödmjuka korrespondent.” Det började dock anlända brev till tidningens redaktion som berättade att detta torn sedan ett flertal år var rivet. På *Aftonbladets* redaktion upplevde man det som den värsta skandalen man kunnat drabbas av och enades om att ”Mr Smart”, som Nisbeth med anledning av sina journalistiska metoder ibland kallades, var en ”förb... [...] ’skojare”. J[ohan]. N[atanael]., Nyman, ”Hugo Nisbeth och ’Figaro’”, *Ur Dagens krönika*, 1887, s. 591–593.

637. Joel H. Wiener, ”Edmund Yates: The gossip as editor”, *Innovators and preachers: The role of the editor in Victorian England*, Joel H. Wiener (red.), Westport, Conn. 1985, s. 270; Edwards 1997, s. 41–42.

638. Edwards 1997, s. 138–139.

639. T.ex. ”Ryktbarheter i hemmet. III. Alexander [sic] Dumas i Avenue de Villers [sic]”, *Figaro* 26/10 1879; ”Framstående personer i hemmet. XII. Ett besök hos monseiur [sic] Zola”, *Figaro* 14/3 1880.

640. ”General Grant och ’Figaro’”, *Figaro* 28/7 1878. Skribenten uppger sig ha blivit bjuden på en cigarr av den amerikanske krigaren och statsmannen. Artikeln avslutas: ”(Obs. Denna af general Grant gifna cigarr finnes å vår byrå, och annonser, som införa annons mera än tio gånger, få taga den i beskådande.)”! Detta är ett illustrativt exempel på 1800-talets stora intresse för autenticitet kring kända människor, vilket ofta tog sig uttryck genom att saker de begagnat värderades högt och hamnade på museer. Se t.ex. Andreas Nyblom, ”Personhistoriska effekter: Om Nordiska museet och berömmelsens kulturhistoria”, *Individer i rörelse: Kulturhistoria i 1880-talets Sverige*, Birgitta Svensson & Anna Walette (red.), s. 39–70.

641. ”L. O. Smith”, *Budkaflen* 16/11 1883.

642. ”Claes Albert Lindhagen”, *Vikingen* 29/10 1887.

643. ”August Strindberg”, *Budkaflen* 7/12 1883.

644. Boorstin refererad i Graeme Turner, *Understanding celebrity*, London 2014, s. 4–5.

645. Turner 2014, s. 7.

646. Jessica Evans & David Hesmondhalgh, *Understanding media: Inside celebrity*, Maidenhead 2005, s. 1. Jämför Nyblom 2008, s. 36.

647. "Algot Liljestrand", *Vikingen* 1/1 1887; "L. O. Smith", *Budkaflen* 16/11 1883.

648. Tjeder 2003, s. 199–201, 218.

649. Detta gäller i synnerhet när tidningarna porträtterade varandras redaktörer. Det var dock även andra som inte fick så angenäma beskrivningar. Till exempel erkändes visserligen pastor E. J. Ekman som "mannen för dagen" när han porträtterades i *Budkaflen* men, Ekman fick "ursäkta", för redaktionen satte honom "på de anklagades bänk såsom hemlig konspiratör mot den medborgerliga friheten och behäftad med en för god och fredlig samhällsordning vådlig sedlighetsmonomani". "Pastor E. J. Ekman", *Budkaflen* 17/1 1890. I Jörgens *Figaro* (dvs. efter 1888) var porträtten inte sällan av humoristisk och retsam karaktär. Ett flagrant exempel är ett porträtt som publicerades av skådespelaren, Dramatens mångåriga chef tillika huvudstadsprofilen Gustaf "Frippe" Fredrikson. Här presenteras den äldre teatermannen som en som har gjort nationalscenens verksamhet till ett koteriväsen och att han hade alltför närgångna relationer med bl.a. "osedliga gardesofficerare". Om hans person i övrigt heter det: "Den veka äldre, sedliga och feminina småborgerligt intresserade intelligensen i hans intressanta fysiognomi störes dock af ett par ganska maskulina mustascher." "Direktös Gustaf Fredrikssons nyaste jubileum", *Figaro* 29/10 1892.

650. Ponce de Leon 2002; Wiener 1985, s. 269–271; dens. *The Americanization of the British press, 1830s–1914: Speed in the age of transatlantic journalism*, New York 2011, kap. 6.

651. Birger Schöldström, "Klas Ryberg", *Budkaflen* 19/12 1884. För Finlands del kan exempelvis *Hufvudstadsbladet* anföras. "Prenumerationsanmälan", *Hufvudstadsbladet* 8/12 1887.

652. Birger Schöldström, "Klas Ryberg", *Budkaflen* 19/12 1884.

653. Klas Ryberg, "Algot Liljestrand", *Vikingen* 1/1 1887. Solrosen syftar naturligtvis på publicistiken som ett upplysningsprojekt.

654. I ett översiktsverk om populärkulturens historia heter det att "celebriteten är en nittonhundratalskapelse". Raymond F. Betts, *A history of popular culture: More of everything, faster and brighter*, New York/London 2004, s. 64. I en omarbetad upplaga har författaren dock flyttat tillbaka företeelsens uppkomst några decennier. Där har celebriteten blivit en konstruktion från mitten av 1800-talet. Raymond F. Betts med Lyz Bly, *A history of popular culture: More of everything, faster and brighter*, Second edition, London/New York 2013, s. 71.

655. Chris Rojek, *Celebrity*, London 2001, s. 16.

656. Fred Inglis, *A short history of celebrity*, Princeton/Oxford 2010, s. 8.

657. Burke 2011, s. 15–23, 198–203.

658. Leo Braudy, *The frenzy of renown: Fame and its history*, New York 1986.

659. Turner 2014, s. 92–93; Andreas Nyblom, "Mediernas livrustkammare: Nordiska museet och berömmelsens materialitet", *1800-talets mediesystem*, Jonas Harvard & Patrik Lundell (red.), Stockholm 2010, s. 180.

660. Se t.ex. Edoff 2014, s. 35–36; Jarlbrink 2010b, s. 15.

661. I både *Budkaflén* och *Figaro* förklaras ofta enskilda exemplars stora popularitet med hänvisning till den stora populariteten hos den porträtterade personen i respektive nummer. Se t.ex. Jörgen, ”Från windsgluggen”, *Budkaflén* 4/4 1884 och ”Under rakknifven”, *Figaro* 14/6 1890.

662. ”Vicomte de Soto Maior”, *Budkaflén* 25/5 1888.

663. Lena Johannesson 1982, s. 154.

664. ”Jörgen Lundström”, *Budkaflén* 30/3 1884. 70 kronor var för övrigt nästan lika mycket som en piga hade i kontant årslön.

665. I Jarlbrink 2009 undersöks just en aspekt av denna fråga, nämligen hur journalistyrket kämpades om och förhandlades fram i offentligheten under perioden från 1870-talet till 1930-talet. Där handlar det fr.a. om journalistens relation till andra former av tidningsskrivare som publicister, litteratörer och notisjägare. För ett snarlikt angreppssätt, men från en brittisk horisont, där diskussionen även rör de oskarpa gränserna mellan verksamhet i pressen och andra områden, som t.ex. politik och vetenskap, se Hampton 2004.

666. För en diskussion om gränserna mellan det journalistiska och det litterära fältet i Storbritannien under motsvarande tid, se Sarah Lonsdale, ”Man of letters, literary lady, journalist or reporter: Contributors to the mass press and the evolving role of the writer 1880–1920”, *Media History*, vol. 21, nr 3, 2015.

667. Att det är två pyrotekniker och två tankeläsare beror på att fyrverkaren A. R. Törner och Irving Bishop porträtterades både 1884 och 1889. Harald Wieselgren är porträtterad två gånger 1884, då han förutom på ett eget porträtt finns som en av de 19 riksdagsmannakandidaterna på ett grupporträtt från julaftonen 1884. S. A. Hedin finns med på tre porträtt, ett eget både 1884 och 1889 samt som en av de 19 riksdagskandidaterna 1889. Några andra ”dubbletter” förekommer inte.

668. Här kan dock påpekas att *Vikingen*, som var något mer religiöst präglad porträtterade avsevärt fler prästmän än de andra tidningarna. Runt åren kring 1900 försköts kategorierna något, då ”sportsmän” liksom o- eller lättklädda damer blev allt vanligare i *Figaro*. I *Budkaflén* flöt också brottslingar in med allt högre frekvens under 1890-talet. Några exempel på detta är ”Afrättningen i Kristianstad. Efter en å platsen tagen ögonblicksfotografi”, *Budkaflén* 28/8 1890; ”Vilhelmine Möller. Den mordiska barnhemsförestånderskan”, *Budkaflén* 16/4 1893; ”Dödsdomen öfver presidentmördaren Caserio”, *Budkaflén* 26/8 1894.

669. Det var inte ovanligt att ambulering underhållare, som skådespelare eller cirkusartister, porträtterades i tidningarna. Eftersom de vid publiceringstillfället verkade i Stockholm räknas de här till Stockholms offentlighet. Detsamma gäller politiker – trots att en del representerade andra delar av landet räknas de till Stockholms offentlighet. De flesta politikerna var dessutom ministrar, varför man får anta att deras riksstyrelsearbete tog sådan arbetsbörda i anspråk att de huvudsakligen vistades i huvudstaden. I flera fall med personer från andra orter handlar det om sådana som på ett eller annat sätt tidigare varit verksamma i huvudstaden, som Curry Treffenberg som tidigare varit rikspolitiker eller Carl Snoilsky som vid por-

trätteringstillfället var bosatt i Dresden. 40 personer är av andra nationaliteter än svensk: 12 fransmän/fransyskor; nio norrmän; fem tyskar; fyra amerikaner, tre österrikare; två danskar; två portugiser; en brasilianare; en britt samt en oklar. Den oklara är madame de Castellanos. Hon var societetsdam i Stockholm och gift med det spanska sändebudet, men själv var hon född i Uruguay men hade huvudsakligen före Stockholmstiden varit bosatt i Paris.

670. Till denna kategori räknas William E. Gladstone, brittisk premiärminister, Max Nordau, författare och civilisationskritiker, uppfinnaren Thomas Edison samt utländska kungligheter.

671. De politiska striderna hade pågått sedan 1872 och handlade i korta drag om en kamp mellan parlament och kungamakt. Parlamentet ville ge statsråden rätt att delta i Stortingets förhandlingar, vilket det röstade för men Oscar II lade vid flera tillfällen in sitt veto. Det rådde 1884 upprorstendenser i Norge bland annat på grund av detta. Så i juli samma år accepterade kungen slutligen Stortingets beslut, vilket sedermera räknas som parlamentarismens genombrott i Norge. Bo Stråth, *Union och demokrati: De förenade rikena Sverige-Norge 1814–1905*, Nora 2005, s. 253–263.

672. Landsortsborna var tre personer knutna till universitetet i Uppsala, en till universitetet i Lund, en läkare i Enköping, en pastor och psalmförfattare från Norrköping, en landshövding i Falun och två tidningsmän från Västerås respektive Växjö.

673. Lippmann 1997, s. 330–332.

674. Turner 2014, s. 55.

675. Boorstin 1961.

676. Nyblom 2008, s. 213–214. Citatet av signaturen Purre ”Vägen till ryktbarhet”, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 19/1 1907, återgivet i Nyblom 2008, s. 46.

677. ”Victor Rolla”, *Budkaflen* 6/6 1890; ”August Strindberg”, *Budkaflen* 7/12 1883.

678. Jämför hur ett på många sätt liknande medium, vaxmuseet Svenska Panoptikon, vars affärsidé var att ställa ut vaxdockor av kända personer även det förstods genom denna nyttighetsdiskurs. Se t.ex. ”Nöjen. Panoptikon”, *Vikingen* 10/8 1889.

679. ”Pressgurkor”, *Budkaflen* 18/7 1884; *Dagens Nyheter* 8/7 1884.

680. ”Avis”, *Vikingen* 6/7 1889.

681. J[osef] N[atanael] Nyman, ”Hugo Nisbeth och ’Figaro’”, *Ur Dagens krönika* 1887, 585–619; ”Nisbethiana”, *Ur Dagens krönika* 1887, s. 730–743; Michanek 1962, kap. 6.

682. Lundin 1890, s. 429.

683. Henning Berger, *Drömlandet: En Stockholmsnovell*, Stockholm 1909, s. 63.

684. T.ex. ”Porträtthandeln i Kalfven”, *Figaro* 6/6 1891.

685. Kopia av brev från Johanne Kragballe till Janne Bruzelius 15/5 1896.

686. Victoria Benedictsson, *Stora boken och dagboken. Vol. III, Dagbok 1886–1888*, Stockholm 1985, s. 70.

687. Ponce de Leon 2002, s. 57–58, 89.

688. Edwards 1997, s. 43, skriver om brittiska motsvarigheter till svensk boulevardpress att deras "stock-in-trade was inside knowledge, either real or pretended".

689. Se t.ex. artikelserien "Om författare-frid och Om hem-frid" I-III i *Figaro* 25/1; 1/2; 8/2 1890, där redaktörens vardagsbestyr ingående nagelfars.

690. "Två clownen", *Budkaflen* 29/5 1891.

691. "Claës Lundin", *Budkaflen* 11/1 1884; Jörgen, "Don Antonio de Soto Maior", *Budkaflen* 18/4 1884.

692. "En porträttkandidat", *Figaro* 27/10 1888. Ett liknande exempel: "Vecko-pressbekymmer och fröjd", *Hvad Nytt* 14/5 1898.

693. "Vexelprotest i följd af brackqueporträtt. (Sann händelse.)", *Figaro* 1/8 1891.

694. "Avis", *Vikingen* 6/7 1889.

695. "Smädeskrifvaren ytterligare afbasad", *Budkaflen* 16/5 1889.

696. "En afbasad smädeskrifvare", *Budkaflen* 2/5 1889.

697. Se t.ex. Volontaire, "Vara eller icke vara – hvem?", *Ur Dagens krönika* 1889, 857. Här talas det om att de i boulevardpressen porträtterade mot "ett eller annat hundratals kronor qvittera äran att se sig på det sättet i spegeln".

698. "Gustaf af Geijerstam", *Budkaflen* 14/2 1890.

699. *Dagens Nyheter* 15/2 1890; "Ett litet kapitel om hr. G. af Geijerstam", *Budkaflen* 22/2 1890. *Budkaflen* hade i antydande ordalag talat om ett brev som Geijerstam skulle ha tillsänt redaktionen. Tidningen angav senare att det hade varit ett knep för att reta upp konkurrenten *Figaro*.

700. Magnus Andersson, "Medialisering, kändisskap, uppmärksamhetspraktiker", *Celebritetsskapande från Jenny Lind till Måns Zelmerlöf*, Torbjörn Forslid, Patrik Lundell, Anders Ohlsson & Tobias Olsson (red.), Lund under utgivning.

701. "Lazarus" [Carl Fredrik Lindahl], *Svenska millionärer: Minnen och anteckningar*. 8 (Stockholm: Varia, 1903), 17–18. Mathilda Lundström porträtterad i *Figaro* 9/5 1891 samt i *Budkaflen* 12/9 1884, det vill säga under tiden hennes make Georg Lundström var redaktör. Ragnar Bruzelius porträtterades i *Budkaflen* 14/12 1888.

702. Victoria Benedictsson porträtterad i *Budkaflen* 17/7 1885 men även 31/3 1896, under rubriken "Själfmordsdramat på Centralhotellet eller Hvarför Victoria Benedictsson (f. Bruzelius) alias Emma Louise Vikman dödade sig"; "Nils Rudolf Munck af Rosenschöld. 'Fäderneslandets' grundläggare", *Budkaflen* 15/7 1894; "Vårt Bellmansporträtt", *Hvad Nytt* 26/7 1893.

703. Robert Berns porträtterades i *Budkaflen* 19/11 1886 och Hugo Berns i samma tidning 26/11 1886 respektive 31/8 1892.

704. För ett exempel på en annons för Berns, se *Budkaflen* 18/7 1884.

705. *Figaro* 9/2 1895.

706. *Budkaflen* 29/5 1891.

707. Anshelm Berg och Harry Adacker i varsitt nummer av *Budkaflen* 7/5 1886 respektive 14/5 1886.

708. *Budkaflen* 14/5 1886.

709. Sign., Ragnar [Josef Natanel Nyman], "I hängmattan", *Budkaflen* 11/6 1886.

710. Jämför Nyblom 2008.

711. I t.ex. signaturen Malles ”Höstvisa” nämns Herman Bang, Kristian Hammer, Georg Lundström, August Lindberg. Alla porträtterades någon gång i tidningarna. *Vikingen* 27/10 1883.

712. *Svenska Panoptikons vägvisare* 1903, s. 28; ”Direktös Gustaf Fredrikssons nyaste jubileum”, *Figaro* 29/10 1892.

713. En krona kostade inträdet till Panoptikon. Ytterligare 10 öre kostade det om man ville hänga av sig ytterrocken, och guidebroschyren kostade 25 öre. ”I Panoptikon”, *Budkaflen* 9/8 1889. Ivarsson-Lilieblad 2009, s. 129.

714. Jämför t.ex. Jarlbrink 2009, s. 170–172.

715. ”Elfte tidningsmannamötets första minnesblad”, *Figaro* 30/7 1892. Likheterna med en annan känd publicistbild är påfallande. På den stoltserar 1830- och 40-talens mest ryktbara publicister, med ett särskilt porträtt tydligt centrerat. Som Kurt Johannesson skriver: ”i mitten Lars Johan Hierta som med Aftonbladet och sitt förlag var den okrönte kungen i denna publicisternas värld.” Det är mycket troligt att *Figaros* återgivning av dess samtids publicistiska storheter var en tydlig hänvisning till den äldre bilden. Kurt Johannesson 1987, s. 40–41.

716. Några andra exempel är ”Jörgen har ordet!”, *Budkaflen* 30/3 1884 och ”Vår utmärkte redaktör”, *Figaro* 6/6 1891. *Figaros* jubileumsnummer från 3/9 1898 sticker ut även för att vara *Figaro*, då förstasidan innehåller så många som fyra porträtt av Jörgen. Ett av dem föreställer honom i 25-årsåldern, ett i 40–45-årsåldern och två stycken i 60-årsåldern.

717. Klas Ryberg, ”Algot Liljestrånd”, *Vikingen* 1/1 1887.

718. Jämför Anna Hedtjärn Wester, *Män i kostym: Prinsar, konstnärer och tegelbärare vid sekelskiftet* 1900, Stockholm 2010, s. 76.

719. ”Torbjörn’ i arbetstagen”, *Budkaflen* 28/1 1894. Det kan förefalla en smula ironiskt att just Torbjörn iscensattes ”som en riddare utaf ’arbetsbordet’” (som han själv kommenterade porträttet i tidningen), med tanke på skribentens krönikor vanligen rörde sig just kring vardagslivet i huvudstaden från hans horisont.

720. Dahlgren 2013, s. 100–107.

721. *Ibid.*, s. 104, 130, 275.

722. Det är inte bara 1800-talets fotoalbum som är en association som omedelbart låter sig göras. Praktiken påminner på många sätt även om uppvisandet av sina ”vänner”, på ”sociala medier”, i vår egen samtid.

723. Figaro, ”P.S. Vår ballongfärd”, *Figaro* 31/8 1889; ”Från Mosebacke varieté”, *Figaro* 24/9 1898; t.ex. ”Teater och musik”, *Dagens Nyheter* 2/1 1889.

724. Borg 2011, s. 114.

725. Hjalmar Söderberg, *Den allvarsamma leken: Roman*, Stockholm 1912, s. 108.

726. Det finns undantag, de ovan refererade bilderna av *Aftonbladets* nya hus i *Vikingen* respektive det nya badhuset i *Budkaflen* är två av ganska få exempel på bilder där husen är det huvudsakliga motivet. I *Hvad Nytt* 18/11 1893 finns Gripsholms slott återgivet. I första hand är avbildat för att ackompanjera porträttbilden bredvid.

727. För ett exempel på detta, se Bharathi Larsson 2016, s. 22.

728. Se t.ex. Georg Lundström till Isidor Kjellberg 22/5 1885. Isidor Kjellbergs arkiv.

729. Brev från Fredrik Nycander till Emil Kjellberg odat. [1897]. Isidor Kjellbergs arkiv.

730. Burke 2011, kap. 1. Det cyniska perspektivet representeras av historiker som vägrar att betrakta myter och ritualer i historien som svar på ett verkligt behov, utan de antar, som Burke skriver ”för enkelt att de härskande klasserna i det förflutna var lika cyniska som de själva”. Det andra perspektivet representeras av antropologen Clifford Geertz och hans studie av 1800-talets Bali, där denne betraktar de storslagna ceremonier inte som maktutövning, utan tvärtom, ”makten tjänade pompan”.

731. Professionaliseringen är emellertid en process som påbörjats även här. Ett exempel är Better Bloggers som kallar sig ”Sveriges första yrkesnätverk för bloggare”. Det vill stödja bloggare i deras ”roller som publicister” samt bidra till att upprätta ”yrkesmässiga standards för bloggbranschen”. <http://betterbloggers.se/om-better-bloggers/> (kontrollerad 5/9 2016).

732. Lars-Erik Gustafsson, ”Ett blogginlägg kostade 45 000 kronor”, *Göteborgs-Posten*, <http://www.gp.se/nyheter/ekonomi/ett-blogginlag%C3%A4gg-kostade-45-000-kr-1.196203> (publicerad 19/4 2016. Kontrollerad 4/9 2016.)

Referensförteckning

Arkiv

Landsarkivet i Lund

Bruzelianska släktföreningens arkiv (SE/LLA/30756/A/20-21)

Harald Elovson, "Janne Bruzelius 1853-1899, biografi" (opublicerat utkast).

Kopia av brev från Johanne Kragballe till Janne Bruzelius 15/5 1896.

Linköpings stifts- och landsbibliotek

Isidor Kjellbergs arkiv (E005/1969:2)

Brevväxling mellan Georg Lundström och Isidor Kjellberg.

Brevväxling mellan Fredrik Nycander och Emil Kjellberg.

Nordiska museets arkiv

Allan Holmströms arkiv (Acc.nr 1994/010:1 Acc.nr 1994/010:1)

Dagbok 1890

Stockholmskällan

Protokoll för förhör med Carl August Lundström 27/6 1889.

http://www.stockholmskallan.se/ContentFiles/SSA/0023_02_Kriminalavd_5_rotel_losdrivaravd/Carl_August_Lundstrom_Forhor_27juni1889.pdf

Tidningar

Aftonbladet

Blekinge-Posten

Blänkaren

Budkaflen

Carlskrona Weckoblad

Dagens Nyheter

Dalpilen

Derby Daily Telegraph

Evening News

Figaro

Gotlands Tidning

Göteborgs Aftonblad
Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning
Hvad nytt från Stockholm?/Illustrerad "Hvad Nytt?"
Hufvudstadsbladet
Jörgens Stockholms-bref
Norra Skåne
Nya Dagligt Allehanda
Nya Nisse
Ny Illustrerad Tidning
Stockholms-Tidningen
Svenska Dagbladet
Svenska familj-journalen Svea
Tidning för Wenersborgs stad och län
Vikingen
Vårt Land
Åbo Tidning
Åbo Underrättelser

Litteratur

- Abrahamsson, Åke, *Ljus och frihet till näringsfång: Om tidningsväsendet, arbetarrörelsen och det sociala medvetandets ekologi: exemplet Stockholm 1838–1869*, Stockholm: Komm. för Stockholmsforskning 1990.
- Anderson, Benedict, *Den föreställda gemenskapen: Reflektioner kring nationalismens ursprung och spridning*, Göteborg: Daidalos 1993 [1983].
- Andersson, Lars M., *En jude är en jude är en jude...: Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900–1930*, Lund: Nordic Academic Press 2000.
- Andersson, Magnus, "Medialisering, kändisskap, uppmärksamhetspraktiker", *Celebritetsskapande från Jenny Lind till Måns Zelmerlöf*, Torbjörn Forslid, Patrik Lundell, Anders Ohlsson & Tobias Olsson (red.), Lund: Mediehistoria, Lunds universitet.
- Andersson, Per-Olof, *Ett hjärtas saga: Alfred "Sigurd" Hedenstierna publicist och författare i det sena 1800-talets Sverige*, Växjö: Historiska föreningen i Kronobergs län 2006.
- Anger, David, "Omsorger om Stockholms hygien", *Teknisk tidskrift*, 1937.
- Arping, Åsa, "Hvad gör väl namnet": *Anonymitet och varumärkesbyggande i svensk litteraturkritik 1820–1850*, Göteborg: Makadam 2013.
- Aspinall, Arthur, *Politics and the press, c. 1780–1850*, London: Home & Van Thal 1949.
- Bharathi Larsson, Åsa, *Colonizing fever: Race and media cultures in late nineteenth-century Sweden*, Lund: Mediehistoriskt arkiv 2016.
- Bakhtin, Mikhail, "Forms of time and the chronotope in the novel", *The dialogic imagination: Four essays*, Austin: University of Texas Press 1981.

- Barth, Gunther, *City people: The rise of modern city culture in nineteenth-century America*, New York: Oxford University Press 1980.
- Bastiansen, Henrik G., Hans Fredrik Dahl, *Norsk mediehistorie*, Oslo: Universitetsforlaget 2003.
- Bastiansen, Henrik G., "Media history and the study of media systems", *Media History*, vol. 14, nr 1, 2008.
- Befolkningen i Stockholm 1252–2005: Från 1721 enligt stadens årsböcker*, Stockholm: Utrednings- och statistikkontoret 2005.
- Bell, David & Joanne Hollows, "Making sense of ordinary lifestyles", *Ordinary lifestyles: Popular media, consumption and taste*, David Bell & Joanne Hollows (red.), Buckingham: Open University Press 2005.
- Benedictsson, Victoria, *Stora boken och dagboken. Vol. III, Dagbok 1886–1888*, Stockholm: Liber förlag 1985.
- Benjamin, Walter, "Baudelaire och bohemen", *Marxistiska litteraturanalyser*, Kurt Aspelin (red.), Stockholm: PAN/Norstedt 1970 [1938].
- Benzon, Karl, "Klädsnobberi: Spridda drag ur den manliga elegansens historia", *Bonniers månadshäften*, 1913.
- Berger, Henning, *Drömlandet: En Stockholmsnovell*, Stockholm: Bonnier 1909.
- Bergman, Bo, "Arrendatorn", *Ord och Bild*, 1902.
- Bernard, Andreas, *Lifted: A cultural history of the elevator*, New York: New York University Press 2014.
- Betts, Raymond F., *A history of popular culture: More of everything, faster and brighter*, New York: Routledge 2004.
- Betts, Raymond F. med Lyz Bly, *A history of popular culture: More of everything, faster and brighter*, London: Routledge 2013 (andra utgåvan).
- Blanche, Thore, "Stockholms pressväsen", *Stockholm: Sveriges hufvudstad skildrad med anledning af allmänna konst- och industriutställningen 1897. III*, Erik Wilhelm Dahlgren (red.), Stockholm: J. Beckman 1897.
- Bokhandels-Anmälan till Julen 1889 (Albert Bonniers förlag)*, Stockholm 1889.
- Bolter, David J. & Richard Grusin, *Remediation: Understanding new media*, Cambridge, Mass.: MIT Press 1999.
- Boorstin, Daniel J., *The image: A guide to pseudo-events in America*, New York: Atheneum 1961.
- Borg, Alexandra, *En vildmark av sten: Stockholm i litteraturen 1897–1916*, Stockholm: Stockholmia 2011.
- Braudy, Leo, *The frenzy of renown: Fame and its history*, New York: Oxford University Press 1986.
- Briggs, Asa & Peter Burke, *A social history of the media*, Cambridge: Polity 2005 (andra utgåvan).
- Burke, Peter, *The fabrication of Louis XIV*, New Haven: Yale University Press 2011 [1992].
- Byrman, Gunilla, *Tidningsnotisen i förändring 1746–1997*, Lund: Lunds universitet, Institutionen för nordiska språk 1998.

- Bösch, Frank, "European media events", *European History Online* <http://ieg-ego.eu/en/threads/european-media/european-media-events/frank-boesch-european-media-events>.
- de Certeau, Michel, *The practice of everyday life*, Berkeley: University of California Press 1984.
- Chapman, James, Mark Glancy & Sue Harper, "Introduction", *The new film history: Sources, methods, approaches*, James Chapman, Mark Glancy & Sue Harper (red.), Basingstoke: Palgrave Macmillan 2007.
- Charney, Leo & Vanessa R. Schwartz, "Introduction", *Cinema and the invention of modern life*, Leo Charney & Vanessa R. Schwartz (red.), Berkeley: University of California Press 1995.
- Couldry, Nick, *Media rituals: A critical approach*, London: Routledge 2003.
- Crary, Jonathan, *Techniques of the observer: On vision and modernity in the nineteenth century*, Cambridge, Mass.: MIT Press 1990.
- Crary, Jonathan, *Suspensions of perception: Attention, spectacle and modern culture*, Cambridge, Mass.: MIT Press 1999.
- Cronqvist, Marie, Johan Jarlbrink & Patrik Lundell (red.), *Mediehistoriska vändningar*, Lund: Mediehistoria, Lunds universitet.
- Cronqvist, Marie, Patrik Lundell & Pelle Snickars (red.), *Återkopplingar*, Lund: Mediehistoria, Lunds universitet.
- Dahlgren, Anna, *Ett medium för visuell bildning: Kulturhistoriska perspektiv på fotoalbum 1850–1950*, Göteborg: Makadam 2013.
- Darnton, Robert, *Pornografi och revolution: Förbjudna bästsäljare i det förrevolutionära Frankrike*, Stockholm: Ordfront 1996 [1995].
- Darnton, Robert, "An early information society: News and the media in eighteenth-century Paris", *American Historical Review*, vol. 105, no. 1, 2000.
- Dayan, Daniel & Elihu Katz, *Media events: The live broadcasting of history*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1992.
- De Groff, Daniel Alan, "Artur Hazelius and the ethnographic display of the Scandinavian peasantry: A study in context and appropriation", *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, vol. 19, nr 2, 2012.
- Dennis, Richard, *Cities in modernity: Representations and production of metropolitan space, 1840–1930*, Cambridge: Cambridge University Press 2008.
- Domosh, Mona, *Invented cities: The creation of landscape in nineteenth-century New York & Boston*, New Haven: Yale university press 1996.
- Edoff, Edoff, "Att iscensätta kändisskap: Det tidiga 1900-talets svenska tidningsintervju som ett framträdande enligt Goffmans dramaturgiska teori", opublicerad magisteruppsats i historia, Linköpings universitet 2010.
- Edoff, Erik, "Om uppblåsthet: Bland ballonger och andra medier i Stockholm 1889–1890", *Mediehistoriska vändningar*, Marie Cronqvist, Johan Jarlbrink & Patrik Lundell (red.), Lund: Mediehistoria, Lunds universitet.
- Edwards, Peter David, *Dickens's young men: George Augustus Sala, Edmund Yates and the world of Victorian journalism*, Aldershot: Ashgate 1997.

- Eklund, Torsten (red.), *August Strindbergs brev. 5, 1885–juli 1886*, Stockholm 1956.
- Ekström, Anders, *Den utställda världen: Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar*, Stockholm: Nordiska museet 1994.
- Ekström, Anders, ”Konsten att se ett landskapspanorama: Om åskådningspedagogik och exemplarisk realism under 1800-talet”, *Publika kulturer: Att tilltala allmänheten, 1700–1900: En inledning*, Martin Bergström, Anders Ekström & Frans Lundgren (red.), Uppsala: Institutionen för idé- och lärdomshistoria 2000.
- Ekström, Anders, ”Vetenskapen, medierna, publikerna”, *Den mediala vetenskapen*, Anders Ekström (red.), Nora: Nya Doxa 2004.
- Ekström, Anders, ”Det vertikala arkivet: Om översiktsmedier och historiska svindelkänslor”, *1897: Mediehistorier kring Stockholmsutställningen*, Anders Ekström, Solveig Jülich & Pelle Snickars (red.), Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv 2006.
- Ekström, Anders, ”Kulturhistorisk medieforskning: Fyra spår”, *Mediernas kulturhistoria*, Solveig Jülich, Patrik Lundell & Pelle Snickars (red.) Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv 2008.
- Ekström, Anders, *Viljan att synas, viljan att se*, Stockholm: Stockholmia 2010.
- Ekström, Anders, Solveig Jülich & Pelle Snickars, ”I mediearkivet”, *1897: Mediehistorier kring Stockholmsutställningen*, Anders Ekström, Solveig Jülich & Pelle Snickars (red.) Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv 2006.
- Eman, Greger, ”Homosexualitet i kulturdebatten”, *Sympatiens hemlighetsfulla makt: Stockholms homosexuella 1860–1960*, Göran Söderström (red.), Stockholm: Stockholmia 1999.
- Endymion, *Kapten Rollas sista helsning*, Stockholm 1890.
- Enefalk, Hanna, *Skillingstryck! Historien om 1800-talets bortglömda massmedium*, Uppsala: Historiska institutionen 2013.
- Ericsson, Anita, ”Det svenska tidningskåseriet 1850–1900”, *Åtta presshistoriska studier*, Lund: Litteraturvetenskapliga institutionen i Lund 1974.
- Evans, Jessica & David Hesmondhalgh, *Understanding media: Inside celebrity*, Maidenhead: Open University Press 2005.
- Forsell, Håkan, ”Introduktion till Simmels sociologi: Moderna metropoler som andliga livsrum”, *Axess*, nr 4 2002.
- Forsell, Håkan, ”Om urbaniteteten som själslig och social förändringskraft cirka 1900”, *Sakta vi gå genom stan: Stadshistoriska studier tillägnade Lars Nilsson den 31/5 2005*, Mats Berglund (red.), Stockholm: Stockholmia 2005.
- Franzén, Mats, *Den folkliga staden: Söderkvarter i Stockholm mellan krigen*, Lund: Arkiv 1992.
- Fritzsche, Peter, *Reading Berlin 1900*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1996.
- Gardeström, Elin, *Att fostra journalister: Journalistutbildningens formering i Sverige 1944–1970*, Göteborg: Daidalos 2011.
- Garnert, Jan, *Hallå! Om telefonens första tid i Sverige*, Lund: Historiska media 2005.
- Gatz, Erwin, ”Katolische Großstadtseelsorge im 19. und 20. Jahrhundert: Grundzüge ihrer Entwicklung”, *Seelsorge und Diakonie in Berlin: Beiträge zum Verhältnis*

- von Kirche und Grosstadt im 19. und beginnenden 20. Jahrhundert*, Kaspar Elm & Dietrich Looock (red.), Berlin: de Gruyter 1990.
- Genom molnen till evigheten: Kaptén Rollas sista färd*, Stockholm 1890.
- Gitelman, Lisa, *Always already new: media, history and the data of culture*, Cambridge, Mass.: MIT Press 2006.
- Gitelman, Lisa & Geoffrey E. Pingree (red.), *New media 1740–1915*, Cambridge, Mass.: MIT Press 2003.
- Gluck, Mary, *Popular Bohemia: Modernism and urban culture in nineteenth-century Paris*, Cambridge, Mass: Harvard University Press 2005.
- Godhe, Michael, ”Att iscensätta det moderna: Stockholmskildraren Claës Lundin som vetenskapsjournalist”, *Den mediala vetenskapen*, Anders Ekström (red.), Nora: Nya Doxa 2004.
- Gustafsson, Karl Erik, ”Den svenska kvällspressens utländska förebilder”, *Den moderna dagspressen 350 år*, Karl Erik Gustafsson & Ulla Carlsson (red.), Göteborg: NORDICOM-Sverige 1996.
- Gustafsson, Karl Erik & Per Rydén, ”Förord”, Sture M. Waller, *Den svenska pressens upplagor 1824–1872*, Göteborg: NORDICOM-Sverige 2001.
- Gustafsson, Lars-Erik, ”Ett blogginlägg kostade 45 000 kr”, *Göteborgs-Posten*, <http://www.gp.se/nyheter/ekonomi/ett-blogginlagg-kostade-45-000-kr-1.196203>.
- Habermas, Jürgen, *Borgerlig offentlighet: Kategorierna ”privat” och ”offentligt i det moderna samhället*, Lund: Arkiv 1984 [1962].
- Hadenius, Stig, *Dagens Nyheters historia: Tidningen och makten 1864–2000*, Stockholm: Bokförl. DN 2002.
- Hadenius, Stig & Lennart Weibull, *Massmedier: En bok om press radio & TV*, Stockholm: Bonnier 2003 (åttonde upplagan).
- Hammarlin, Mia-Marie, *I stormens öga*, Båstad: Hammarlin bokförlag 2015.
- Hampton, Mark, *Visions of the press in Britain 1850–1950*, Urbana: University of Illinois Press 2004.
- Hannerz, Ulf, ”Genomsyrade av medier: Kulturer, samhällen och medvetandet av i dag”, *Medier och kulturer*, Ulf Hannerz (red.), Stockholm: Carlsson 1990.
- Harvard, Jonas, *En helig allmänlig opinion: Offentlighet och legitimitet i svensk riksdagsdebatt 1848–1919*, Umeå: Umeå universitet 2006.
- Harvard, Jonas & Patrik Lundell, ”1800-talets medier: system, landskap, nätverk”, *1800-talets mediesystem*, Jonas Harvard & Patrik Lundell (red.), Stockholm: Kungliga biblioteket 2010.
- Harvard, Jonas, ”Nya medier, gamla transporter: Hästar, tåg och ångbåtar i den elektriska telegrafens tjänst”, *1800-talets mediesystem*, Jonas Harvard & Patrik Lundell (red.) Stockholm: Kungliga biblioteket 2010.
- Hasselgren, Andreas, *Utställningen i Stockholm 1897: Beskrifning i ord och bild öfver Allmänna konst- & industriutställningen*, Stockholm: Fröléen 1897.
- Havemose, Karin, *I ljuset av Andrée: Ingenjörskonst, gränser och vetenskapens praktik*, Stockholm: Santérus 2008.

- Hedin, Sven, "Några ord om min resa genom Asien", *Ord och bild*, 1897.
- Hed tjärn Wester, Anna, *Män i kostym: Prinsar, konstnärer och tegelbärare vid sekelskiftet 1900*, Stockholm: Nordiska museet 2010.
- Hilborn, Emma, *Världar i Brand: Fiktion, politik och romantik i det tidiga 1900-talets ungsocialistiska press*, Höör: Agering 2014.
- Holmberg, Claes-Göran, Ingemar Oscarsson & Per Rydén, *En svensk presshistoria*, Solna: Esselte studium 1983.
- Hunt, Lynn (red.), *The new cultural history*, Berkeley: University of California Press 1989.
- Hyvönen, Mats, *Lokalpressens självbilder 1920–2010: Exemplet Gävleborg*, Sundsvall: Mittuniversitetet 2014.
- Hällgren, Anna-Maria, *Skåda all världens uselhet: visuell pedagogik och reformism i det sena 1800-talets populärkultur*, Möklinta: Gidlund 2013.
- Höjer, Henrik, *Svenska siffror: Nationell integration och identifikation genom statistik 1800–1870*, Hedemora: Gidlund 2001.
- Inglis, Fred, *A short history of celebrity*, Princeton, N. J.: Princeton University Press 2010.
- Innis, Harold A., *Empire and communications*, Oxford: Clarendon Press 1950.
- Ivarsson Lillieblad, Björn, *Moulin Rouge på svenska: Varietéunderhållningens kulturhistoria i Stockholm 1875–1920*, Linköping: Linköpings universitet 2009.
- Jarlbrink, Johan, "Knut Stubbendorffs transmediala strategier 1928: Självhävdelse och uppoffring som journalistiska resurser", *Mediernas kulturhistoria*, Solveig Jülich, Patrik Lundell & Pelle Snickars (red.), Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv 2008.
- Jarlbrink, Johan, *Det våras för journalisten: symboler och handlingsmönster för den svenska pressens medarbetare från 1870-tal till 1930-tal*, Stockholm: Kungliga biblioteket 2009.
- Jarlbrink, Johan, "Lässcener: Publik och medier på kafé och sockenbibliotek", *1800-talets mediasystem*, Jonas Harvard & Patrik Lundell (red.), Stockholm: Kungliga biblioteket 2010a.
- Jarlbrink, Johan, "En tidningsläsares dagbok: Allan Holmströms klipp och läsvanor 1877–1962", i *Presshistorisk årsbok* 2010b.
- Jarlbrink, Johan & Andreas Nyblom, "Aviatik och journalistik: Flygbaronen och medierna kring 1910", *Scandia: Tidskrift för historisk forskning*, vol. 78, nr 2, 2010.
- Jarlbrink, Johan & Patrik Lundell, *Från pressarkivet 1800–1899: En källsamling*, Stockholm: Kungliga biblioteket 2012.
- Jernudd, Åsa, *Filmkultur och nöjesliv i Örebro 1897–1908*, Stockholm: Stockholms universitet 2007.
- Johannesson, Eric, *Den läsande familjen: Familjetidskriften i Sverige 1850–1880*, Stockholm: Nordiska museet 1980.
- Johannesson, Eric, "August Blanche, den ädle folkvännen", *Heroer på offentlighetens scen*, Stockholm: Tiden 1987.
- Johannesson, Eric, "Med det nya på väg. 1858–1880", *Den svenska pressens historia II*, Stockholm: Ekerlid 2001.

- Johannesson, Kurt m.fl., *Heroer på offentlighetens scen: Politiker och publicister i Sverige 1809–1914*, Stockholm: Tiden 1987.
- Johannesson, Lars (red.), *Stadsvandringar. 13*, Stockholm: Stockholms stadsmuseum 1990.
- Johannesson, Lena, *Xylografi och pressbild: Bidrag till trägravvrens och till den svenska bildjournalistikens historia*, Stockholm: Nordiska museet 1982.
- Johannisson, Karin, *Melankoliska rum: Om ångest, leda och sårbarhet i förfluten tid och nutid*, Stockholm: Bonnier pocket 2010 (andra utgåvan).
- Joyce, Patrick, *The rule of freedom: Liberalism and the modern city*, London: Verso 2003.
- Jülich, Solveig, Patrik Lundell & Pelle Snickars, ”Mediernas kulturhistoria: En inledning”, *Mediernas kulturhistoria*, Solveig Jülich, Patrik Lundell & Pelle Snickars (red.), Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv 2008.
- Key, Emil, *Försök till svenska tidningspressens historia*, Stockholm: Bonnier 1883.
- Kihlberg, Leif, *I annonsernas spegel: En revy över samhällets förvandling under hundra år*, Stockholm: Bonnier 1964.
- Kjellén, Alf, *Flanören och hans storstadsvärld: Synpunkter på ett litterärt motiv*, Stockholm: Almqvist & Wicksell 1985.
- Köersner, Vilhelm, *Stockholm med omgifningar till och med Södertälge, Gripsholm, Upsala och Furusund: en vägvisare för resande*, Stockholm: Seligmann 1886.
- Krok, J[ohan]. P[eter]., *Komiskt lexikon*, 1–2, Stockholm 1830–1834.
- Kvarnström, Lars & Susanna Hedenborg, *Det svenska samhället: Böndernas och arbetarnas tid*, Lund: Studentlitteratur 2006.
- Kylhammar, Martin, *Maskin och idyll: Teknik och pastorala ideal hos Strindberg och Heidenstam*, Malmö: Liber Förlag 1985.
- Lagerqvist, Lars O., *Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar*, Lund: Historiska media i samarbete med Kungl. Myntkabinettet 2011 (sjätte upplagan).
- Larsson, Maja, ”En förgörande ensamhet: Om ogifta män och det moderna livets sköra gränser”, *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, Anne Marie Berggren (red.), Stockholm: Forskningsrådsnämnden 1999.
- Laurin, Carl G., *Minnen, 1888–1898*, Stockholm: Norstedt 1930.
- Lazarus [Carl Fredrik Lindahl], *Svenska millionärer. Minnen och anteckningar. 5*, Stockholm 1900.
- Lazarus [Carl Fredrik Lindahl], *Svenska millionärer. Minnen och anteckningar. 8*, Stockholm 1903.
- Lazarus [Carl Fredrik Lindahl], *Svenska millionärer. Minnen och anteckningar. 10*, Stockholm 1905.
- Lennartsson, Rebecka, *Malaria urbana: Om byråflickan Anna Johannesdotter och prostitutionen i Stockholm kring 1900*, Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion 2001.
- Lennartsson, Rebecka, *Den sköna synderskan: sekelskiftets Stockholm. Beträktelser från undersidan*, Stockholm: Norstedt 2007.
- Levart, Johan, *Då jag var redaktör: En amerikansk stockholmsroman*, Stockholm: Bonnier 1897.

- Lindner, Rolf, *The reportage of urban culture: Robert Park and the Chicago school*, New York: Cambridge University Press 1996.
- Lindner, Rolf, *Walks on the wild side: En historia om stadsforskning*, Malmö: Égalité 2013.
- Lindstedt, Niklas, "Boulevardredaktören", *Presshistorisk årsbok* 2007.
- Lippmann, Walter, *Public opinion*, New Brunswick, N. J.: Transaction 1998 [1922].
- Lonsdale, Sarah, "Man of letters, literary lady, journalist or reporter? Contributors to the mass press and the evolving role of the writer 1880–1920", *Media History*, vol. 21, nr 3, 2015.
- Lundell, Patrik, *Pressen i provinsen: Från medborgerliga samtal till modern opinionsbildning 1750–1850*, Lund: Nordic Academic Press 2002.
- Lundell, Patrik, "Pressen är budskapet: Journalistkongressen och den svenska pressens legitimitetssträvanden", 1897: *Mediehistorier kring Stockholmsutställningen*, Anders Ekström, Solveig Jülich & Pelle Snickars (red.), Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv 2006.
- Lundell, Patrik, "Long live the king! Long live the press!", *Media and monarchy in Sweden*, Mats Jönsson & Patrik Lundell (red.), Göteborg: Nordicom 2009.
- Lundell, Patrik, *Attentatet mot Hiertas minne: Studier i den svenska pressens mediehistoria*, Stockholm: Kungliga biblioteket 2013.
- Lundgren, Frans, *Den isolerade medborgaren: Liberalt styre och uppkomsten av det sociala vid 1800-talets mitt*, Hedemora: Gidlund 2003.
- Lundgren, Karl Hjalmar, "Ur pressens krönika: Anteckningar och reflexioner", *Publicistklubben*, Stockholm: Publicistklubben 1924.
- Lundin, Claës, *Nya Stockholm*, Stockholm: Geber 1890.
- Lundqvist, Åke, *Kultursidan: Kulturjournalistiken i Dagens Nyheter 1864–2012*, Stockholm: Bonnier 2012.
- Lundstedt, Bernhard, *Sveriges periodiska litteratur II: Stockholm*, Stockholm: Publicistklubben 1896.
- Lundström, Gunilla "En värld i rubriker och bilder (1897–1919)", *Den svenska pressens historia III*, Karl-Erik Gustafsson & Per Rydén (red.), Stockholm: Ekerlid 2001.
- Lundström, Gunilla, *När tidningarna blev moderna: Om svensk journalistik 1898–1969*, Göteborg: NORDICOM-Sverige 2004.
- McReynolds, Louise, "St. Petersburg's 'boulevard' press and the process of urbanization", *Journal of Urban History*, vol. 18, nr 2, 1992.
- Michanek, Germund, *En morgondröm: Studier kring Frödings ariska dikt*, Stockholm: Bonnier 1962.
- Michanek, Germund, *Svenska akademien i skämtbilder: En krönika från Oscar II:s tid*, Stockholm: Norstedt 1986.
- Michanek, Germund, *Strindberg i karikatyr och skämtbild: Hur vår störste författare hyllades och smädades i sin samtids skämtpress*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1998.
- Mosse, George L., *The image of man: The creation of modern masculinity*, New York: Oxford University Press 1996.
- Muhlmann, Géraldine, *A political history of journalism*, Cambridge: Polity 2008.

- Müller, Sabine, "With Hoffmann at the movies: Intermedial poetics and narration in early German cinema", *Afterlives of romantic intermediality: The intersection of visual, aural and verbal frontiers*, Lena Eilittä & Catherine Riccio-Berry (red.), Lanham: Lexington 2016.
- Möller, Artur, *Jörgenboken*, Stockholm: Bonnier 1910.
- Ney, Birgitta, "Nitouche, Yvette, Pierrette, Chouette: Om kvinnliga journalisters namn i tidigt 1900-tal", *Kraftfält: forskning om kön och journalistik*, Stockholm: Stockholms universitet 1998.
- Ney, Birgitta, *Reporter i rörelse: Lotten Ekman i dagspressen vid förra sekelskiftet*, Nora: Nya Doxa 1999.
- Nilsson, Anna, *Lyckans betydelse: Sekularisering, sensibilisering och individualisering i svenska skillingtryck 1750–1850*, Höör: Agering 2012.
- Nilsson, Göran B., *Grundaren: André Oscar Wallenberg (1816–1886)*, Stockholm: Carlsson 2001.
- Nilsson, Nils Gunnar, "Ära och lof vare interviewandet": *Studier i tidningsintervjuns historia*, Lund: Litteraturvetenskapliga institutionen i Lund 1975.
- "Nisbethiana", *Ur Dagens krönika* 1887.
- Nordisk familjebok: Konversationslexikon och realencyklopedi innehållande upplysningar och förklaringar om märkvärdiga namn, föremål och begrepp*, bd 4, Stockholm 1881.
- Nordisk familjebok: Konversationslexikon och realencyklopedi*, bd 8, Stockholm 1908.
- Nordmark, Dag, "Liberalernas segertåg", *Den svenska pressens historia II*, Karl-Erik Gustafsson & Per Rydén (red.), Stockholm: Ekerlid 2001.
- Norlander, Emil, *Rännstensungar och storborgare: Stockholm under ett halvsekel ur minnet och dagboken*, Stockholm: Åhlén & Åkerlund 1924.
- Nordström, Ester Blenda, *En piga bland pigor*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1914.
- Norström, Vitalis, *Masskultur*, Stockholm: Hierta 1910.
- Nyblom, Andreas, *Ryktbarhetens ansikte: Verner von Heidenstam, medierna och personkulten i sekelskiftets Sverige*, Stockholm: Atlantis 2008.
- Nyblom, Andreas, "Mediernas livrustkammare: Nordiska museet och berömmelsens materialitet", *1800-talets mediesystem*, Jonas Harvard & Patrik Lundell (red.), Stockholm: Kungliga biblioteket 2010.
- Nyblom, Andreas, "Personhistoriska effekter: Om Nordiska museet och berömmelsens kulturhistoria", *Individer i rörelse: Kulturhistoria i 1800-talets Sverige*, Birgitta Svensson & Anna Wallete (red.), Göteborg: Makadam 2012.
- Nycander, Fredrik, *Livsleken: En åldrings hågkomster*, Stockholm: Förf. 1937.
- Nyman, [Josef] N[atanael], "Hugo Nisbeth och 'Figaro'", *Ur Dagens krönika* 1887.
- Nyman, Magnus, *Press mot friheten: Opinionsbildning i de svenska tidningarna och åsiktsbrytningar om minoriteter 1772–1786*, Uppsala: Uppsala universitet 1988.
- Old Boy [J. N. Nyman], "Fogelperspektiv", *Ur dagens krönika* 1887.
- Ordbok för tidningsläsare*, Stockholm: Ljus 1903.
- Oscarsson, Ingemar, "Fortsättning följer": *Följetong och fortsättningsroman i dagspressen till ca 1850*, Lund: LiberLäromedel 1980.

- Oscarsson, Ingemar, "Hugo Nisbeth och *Det nya riket*: En punktstudie i Strindbergs förhållande till pressen", *I musernas sällskap*, Bernt Olsson, Jan Olsson, Hans Lund (red.), Höganäs: Wiken 1992.
- Otter, Chris, *The Victorian eye: A political history of light and vision in Britain, 1800–1910*, Chicago: University of Chicago Press 2008.
- Pallin, H. Nils, *Andreegåtan*, Uppsala: Lindblad 1934.
- Palm, August, *Ur en agitators lif*, Stockholm: Björck & Börjesson 1904.
- Parikka, Jussi, *What is media archaeology?*, Cambridge: Polity 2012.
- Parkhurst Ferguson, Priscilla, *Paris as revolution: Writing the 19th-century city*, Berkeley: University of California Press 1994.
- Persson, Mats, *Förnuftskampen: Vitalis Norström och idealismens kris*, Stockholm: B. Östlings bokförl. Symposion 1994.
- Petersson, Birgit, "Tidningar som parti och industri (1880–1897)", *Den svenska pressens historia II*, Karl-Erik Gustafsson & Per Rydén (red.), Stockholm: Ekerlid 2001.
- Petersson, Birgit, *Från journalist till murvel: Journalistyrkets professionalisering från 1900 till 1960-talet*, Göteborg: NORDICOM-Sverige 2006.
- Poe, Edgar Allan, "The man in the crowd", *Tales*, London 1846.
- Ponce de Leon, Charles L., *Self-exposure: Human-interest journalism and the emergence of celebrity in America 1890–1940*, Chapel Hill: University of North Carolina Press 2002.
- Pred, Allan, *Lost words and lost worlds: Modernity and the language of everyday life in late nineteenth-century Stockholm*, Cambridge: Cambridge University Press 1990.
- Qvarsell, Roger, "Att sälja hälsa", *Reklam och hälsa: Levnadsideal, skönhet och hälsa i den svenska reklamens historia*, Roger Qvarsell & Ulrika Torell (red.), Stockholm: Carlsson 2005.
- Reel, Guy, *The National Police Gazette and the making of the modern american man, 1879–1906*, New York: Palgrave Macmillan 2006.
- Rojek, Chris, *Celebrity*, London: Reaktion 2001.
- Rossholm, Elisa, *I väntan på hufvudpersonen: identitet och identifikation i svensk skämtbild 1870–1900*, Stockholm: Makadam 2016.
- Rydén, Per, *Vår dagliga läsning: Några sidor till belysning av den svenska dagspressens genrer och historia*, Stockholm: Norstedt 1981.
- Rydén, Per, *Domedagar: Svensk litteraturkritik efter 1880*, Lund: Litteraturvetenskapliga institutionen 1987.
- Rydén, Per, "Georg Filip Lundström", *Svenskt biografiskt lexikon* 24.
- Rydén, Per, "Guldåldern (1919–1936)", *Den svenska pressens historia III*, Stockholm: Ekerlid 2001.
- Rydén, Per, *Den svenske Ikaros: Berättelserna om Andrée*, Stockholm: Carlsson 2003.
- Sandberg, Mark B., *Living pictures, missing persons: Mannequins, museums, and modernity*, Princeton, N. J.: Princeton University Press 2003.
- Schwartz, Vanessa R., *Spectacular realities: Early mass culture in fin-de-siècle Paris*, Berkeley: University of California Press 1999.

- Schivelbusch, Wolfgang, *Järnvägsresandets historia: Om rummets och tidens industrialisering under 1800-talet*, Lund: Arkiv 1998 [1977].
- Schudson, Michael, *The power of news*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1995.
- Selling, Gösta, *Esplanadsystemet och Albert Lindhagen: Stadsplanering i Stockholm åren 1857–1887*, Stockholm: Stadsarkivet 1970.
- Sennefelt, Karin, *Politikens hjärta: Medborgarskap, manlighet och plats i frihetstidens Stockholm*, Stockholm: Stockholmia 2011.
- Sennett, Richard, *The fall of public man: on the social psychology of capitalism*, London: Penguin Books 2002 [1977].
- Sign., Asmodeus [E. O. A. Bilistén] & Komp., *Gubbarne på "Pressyltan": En Stockholmsstudie*, Stockholm 1893.
- Sign., Jörgen [Georg Lundström], *Från polcirkel till vändkrets: Humoresker och skizzer*, Stockholm: Bonnier 1881.
- Sign., Jörgen [Georg Lundström], *Det passar sig inte: Att ej känna umgängeslivets grundreglor: Och att underlåta att köpa denna deri högst lärorika bok:Handledning i god ton, för att undvika misstag i dräkt, uttryckssätt och uppförande*, Stockholm: R. Blaedel & Co. 1886.
- Sign., Volontaire, "Vara eller icke vara – hvem?", *Ur dagens krönika*, 1887.
- Simmel, Georg, "Storstäderna och det andliga livet", *Hur är samhället möjligt? Och andra essäer*, Göteborg 1981 [1903].
- Simmel, Georg, "Hur är samhället möjligt", *Hur är samhället möjligt? Och andra essäer*, Göteborg: Korpen 1981 [1908].
- Sjöstrand, Ylva S., *Stadens sopor: Tillvaratagande, förbränning och tippning i Stockholm 1900–1975*, Lund: Nordic Academic Press 2014.
- Snickars, Pelle, *Svensk film och visuell masskultur 1900*, Stockholm: Aura 2001.
- Snickars, Pelle, "Om ny och gammal mediehistoria", *Nordicom Information*, vol. 27, nr 1, 2006.
- Snickars, Pelle, "Snusk på scen blev ett rent nöje", *Svenska Dagbladet* 7/6 2009.
- Spångberg, Valfrid, "Publicistklubben 1874–1924", *Publicistklubben*, Stockholm: Publicistklubben 1924.
- Spångberg, Valfrid, *Från Arvid Posse till Per Albin Hansson: Svenska statsministrar, riksdagsmän och publicister*, Stockholm: Eklunds 1936.
- Starr, Paul, *The creation of the media: Political origins of modern communications*, New York: Basic Books 2004.
- Steorn, Patrik, *Nakna män: Maskulinitet och kreativitet i svensk bildkultur 1900–1915*, Stockholm: Norstedts akademiska förlag 2006.
- Stockholms Adresskalender*, Stockholm 1882.
- Stockholms Adresskalender*, Stockholm 1903.
- Strindberg, August, *Röda rummet: Skildringar ur artist- och författarlivet*, Stockholm: Norstedt 1981 [1879].
- Strindberg, August, *Det nya riket: Skildringar från attentatens och jubelfesternas tidevarv*, Stockholm: Norstedt 1983 [1882].

- Strindberg, August *Tjänstekvinnans son III–IV*, Stockholm: Norstedt 1996 [1887].
- Strindberg, August, *Likt och olikt. I–II: Samt uppsatser och tidningsartiklar 1884–1890*, Stockholm: Norstedt 2003.
- Stråth, Bo, *Union och demokrati: De förenade rikena Sverige-Norge 1814–1905*, Nora: Nya Doxa 2005.
- Stål, Margareta, *Signaturen Bansai: Ester Blenda Nordström: Pennskaft och reporter i det tidiga 1900-talet*, Göteborg: Göteborgs universitet 2002.
- Sundman, Per-Olof, *Ingenjör Andréas luftfärd*, Stockholm: Norstedt 1967.
- Svenska Panoptikons vägvisare*, Stockholm 1903.
- Svensk annonstaxa*, 1900.
- Svensson, Birgitta & Anna Wallete, "Kulturhistoriska perspektiv på samtidens individualisering", *Individer i rörelse: Kulturhistoria i 1880-talets Sverige*, Göteborg: Makadam 2012.
- Sylwan, Otto, *Svenska pressens historia till statshöfvingen 1772*, Lund: Gleerup 1896.
- Sylwan, Otto, *Den moderna pressen: Dess uppkomst och utveckling intill våra dagar*, Stockholm: Bonnier 1906.
- Sylwan, Otto, *Oscar Patrick Sturzen-Becker: Hans levnad och författarskap*, Stockholm: Bonnier 1919.
- Sylwan, Otto, *Pressens utveckling under det nittonde århundradet*, Stockholm: Norstedt 1924.
- Hjalmar Söderberg, *Den allvarsamma leken: Roman*, Stockholm: Bonnier 1912
- Söderström, Göran, "Mecklenburgska målet", *Lambda Nordica*, vol. 4, nr 1, 1998.
- Söderström, Göran, "Tidiga homosexuella gestalter", *Sympatiens hemlighetsfulla makt*, Göran Söderström (red.), Stockholm: Stockholmia 1999.
- Söderström, Göran, "Den manliga prostitutionens värld", *Sympatiens hemlighetsfulla makt: Stockholms homosexuella 1860–1960*, Göran Söderström (red.), Stockholm: Stockholmia 1999.
- Terdiman, Richard, *Discourse/counter-discourse: The theory and practice of symbolic resistance in nineteenth century France*, Ithaca, N. Y.: Cornell University Press 1985.
- Terdiman, Richard, "Afterword: Reading the news", *Making the news: Modernity & the mass press in nineteenth-century France*, Dean de la Motte & Jeannene M. Przyblyski (red.), Amherst: University of Massachusetts Press 1999.
- Tjeder, David, *The power of character: Middle-class masculinities, 1800–1900*, Stockholm: Stockholms universitet 2003.
- Tjerneld, Staffan, *Hasse Z: En svensk humorist*, Stockholm: Bonnier 1962.
- Thompson, John B., *Medierna och moderniteten*, Göteborg: Daidalos 2001 [1995].
- Thulstrup, Åke, *Med lock och pock: Tyska försök att påverka svensk opinion 1933–45*, Stockholm: Bonnier 1962.
- Torbacke, Jarl, *Allehanda skepnader: (Nya) Dagligt Allehanda 1767–1944*, Göteborg: NORDICOM-Sverige 2005.
- Torbacke, Jarl, "'Nyhetsfabrikerna' i Stockholm: Korrespondenter till landsortspressen i slutet av 1800-talet", *Den cyklade humanisten: Historiker, arkivman, stock-*

- holmare: En vänbok till Ulf Söderberg*, Bo Lundström m. fl. (red.) Stockholm: Krigsarkivet 2009.
- Torell, Ulrika & Christina Mattsson, "Begärets locksång: Annonsvisan och marknadsföringen av 1880-talets konsumtionsvaror", *1800-talets mediesystem*, Jonas Harvard & Patrik Lundell (red.), Stockholm: Kungliga biblioteket 2010.
- Turner, Graeme, *Understanding celebrity*, London: SAGE 2014.
- Uusma, Bea, *Expeditionen: Min kärlekshistoria*, Stockholm: Norstedt 2013.
- Vogt, Carl Emil, *Fridtjof Nansen: Mannen og verden*, Oslo: Cappelen Damm 2011.
- Waller, Sture M., *Den svenska pressens upplagor 1824–1872*, Göteborg: NORDICOM-Sverige 2001.
- Weibull, Lennart, "Pressetikens drivkrafter", *Den moderna dagspressen 350 år*, Ulla Carlsson & Karl Erik Gustafsson (red.), Göteborg: NORDICOM-Sverige 1996.
- Westerståhl Stenport, Anna, *Making space: Stockholm, Paris, and the urban prose of Strindberg and his contemporaries*, Berkeley: University of California 2004.
- Widestedt, Kristina, "Pressing the centre of attention. Three royal weddings and a media myth", *Media and monarchy in Sweden*, Mats Jönsson & Patrik Lundell (red.), Göteborg: Nordicom 2009.
- Widmark, Henrik, *Föreställningar om den urbana världen: Identitetsaspekter i svensk stadsbild med exemplet Helsingborg 1903–1955*, Uppsala: Fronton 2007.
- Wiener, Joel H., "Edmund Yates: The gossip as editor", *Innovators and preachers: The role of the editor in Victorian England*, Westport, Conn.: Greenwood Pr. 1985.
- Wiener, Joel H., *The americanization of the British press, 1830s–1914: Speed in the age of transatlantic journalism*, New York: Palgrave Macmillan 2011.
- Wikberg, Kerstin, *Samhällets skrattspegel: Studier i Grönköpings veckoblad*, Stockholm: Norstedt 1978.
- Wisselgren, Per, *Samhällets kartläggare: Lorénska stiftelsen, den sociala frågan och samhällsvetenskapens formering 1830–1920*, Eslöv: Brutus Östlings bokförl. Symposion 2000.
- Wolgensinger, Jacques, *L'histoire à la une: la grande aventure de la presse*, Paris: Gallimard 1989.
- Ytreberg, Espen, "The 1911 South pole conquest as historical media event and media ensemble", *Media History* vol. 20, nr 2, 2014.
- Zetterström, Hasse, *25 år med svenska folket: En skämttidnings memoarer*, Stockholm: Bonnier 1931.

Summary

Big city diary:

The boulevard press and the media system

in late 19th century Stockholm

The aim of this thesis is to investigate and analyse the late 19th-century boulevard press in Stockholm, with specific regard to its place and role in the contemporary media system and to its construction of Stockholm as a metropolis. The study is based on four weekly boulevard newspapers that were published in Stockholm during the period: *Figaro*, *Vikingen* [The Viking], *Budkaflen* [The Fiery Cross] and *Hvad Nytt* [What's New]. The analytical perspective is inspired by scholarship on the cultural history of the media, from which the concept of a media system is derived. Besides a broad media concept, the core of this approach is that no medium is an island, but rather in various ways related to many other phenomena in society, including other media forms. The media system thus consists of an abundance of relationships and dependencies, for example between actors, places and technologies. The media forms to which the boulevard press in particular was linked were other newspapers, restaurants, cafés, wax museums, reprints, guide literature, theatres and variety shows. One very significant relationship was that between the boulevard editors and their advertisers.

The first empirical chapter, "Boulevard Newspapers: A background," examines the genre in the context of press history, including national and international historical sources of inspiration such as the French press during the Second Empire and the kind of magazines that emerged in Sweden in the mid-1800s. The chapter also includes an investigation of circulation figures, reading practices, self-images, and the functions of signatures and pseudonyms. Although relatively small in terms of circulation, the boulevard papers cannot be brushed aside as a marginal phenomenon in the public sphere. They were read widely and attentively. Previous research on daily newspapers of the era has emphasised that the anonymity of the writers was used to create an editorial "we". That does not apply to the boulevard press. On the con-

trary, authors in the boulevard press played different roles depending on what kind of text was signed. This practice on the one hand gave the impression of these enterprises being larger than they actually were. On the other hand, the use of signatures and pseudonyms strengthened and emphasised the identity and image of individual authors, a core feature of the boulevard press.

The second chapter, “The boulevard press and the media system,” accounts for the communications situation in Stockholm in the late 19th century, including postal systems and telephony. The important role places like cafés, clubs and restaurants played as venues for spreading news, reading newspapers, meeting people and keeping up to date with the latest events, is highlighted. One important kind of relationship for the boulevard press in the media system consisted of links and interconnections with these sorts of venues. They constituted the bulk of advertisers and access to these sites became a resource for the papers when describing Stockholm. The chapter ends with (and is in effect summarised in) a case study of a specific media event: a balloon flight in 1890. This event clearly reveals the ramifications and workings of the media system and the specific role the boulevard press played in it.

Chapter three, “The metropolis of the boulevard papers,” analyses how Stockholm is presented as a metropolis in the papers’ columns. The city was often reduced to a few (advertising) restaurants, theatres and cafés. The analysis underscores the journalists’ function as guides, as well as the city as a place of modernity. Two main perspectives are identified, associated with different journalistic roles adopted when describing the city. The *reporter* guided his readers in the tram around the city and on walkabouts among shops, thus stressing his own mobility. The other perspective concerns the overview of the *columnist*. His elevated perspective was an important attribute when the newspapers summarised and presented the big city as a whole. Previous research has shown how contemporary visual pedagogy claimed that overview and distance promoted the ideal way to witness. The boulevardists thus claimed an ideal describing position that was otherwise not available to their readers.

”Mediated centre through journalistic techniques,” the fourth chapter, analyses how the writers established legitimacy in their texts, primarily by subscribing to the role of the *witness-ambassador* (Géraldine Muhlmann). They used their bodies and emotions as references for description and thus established a relationship with, and became a replacement for, their readers. This is furthermore understood as the construction of a *mediated centre* (Nick Coul-dry). This is particularly reflected in the establishing of boundaries between what was inside and what was outside the constructed centre. The writers of

the boulevard press used what I call *journalistic techniques* to assert that they belonged to the centre.

The fifth empirical chapter, “The boulevardist in the balloon,” consists of an additional case study of a balloon ride, again summarising and concretizing preceding arguments on journalistic techniques and journalist roles. The event was used both by *Figaro*, the variety theatre and by other entangled corporations for promotion.

Chapter six, “The editor on the boulevard,” explores the relationships between the various editors. They consisted not least of conflicts, sometimes taken to court. The analysis shows that thematically the fights were mainly about masculinity and journalistic legitimacy. However, the quarrels must also be considered as a journalistic theatre that served both to separate the boulevard papers as a genre and to generate interest in them.

The last empirical chapter, focusing on the portrait galleries of the papers, is concerned with those who populated the metropolis of the boulevard press. These were mainly local celebrities and high-society people. The analysis also shows that editors often put themselves, their business associates and relatives on their front pages, thus further deepening our understanding of the self-promoting feature of the boulevard press, its interconnectedness to various media forms, and its construction of a mediated urban centre and its habitués.

The conclusion summarises the results. Earlier press-history research has very often accepted the newspapers’ own demarcation of commercial and other types of editorial material. My study on the boulevard press shows that such boundaries were anything but distinct. The boulevard paper should instead be seen as a whole and not as a product consisting of a variety of mutually independent parts. As a case in point, the boulevard press underlines the importance of understanding the press, or any media, in the context of a broader media history. Dependencies on and relationships with other media were crucial for both content and structure. My study shows that earlier dismissals of the boulevard press as obscure scandal magazines of no real significance could be explained by an inability to put these papers in the relevant context. In analogy to Internet phenomena in our own time, the boulevard press should be seen as a key player in processes of professionalization and defining the role of the press.

Efterskrift

Att skriva en avhandling är fast man kanske kan tro det inget enmansprojekt. I störst tacksamhetskuld står jag till min huvudhandledare, Patrik Lundell. Om jag någonsin får frågan om hur man får ihop en avhandling blir mitt svar: skaffa Patrik som handledare. Du har varit generös med allt: sakkunskaper, tips, tid, vänskap, kontakter – och påminnelser om svenska språkets skrivregler! Utan din hjälp hade jag knappast fixat det här. Jag har också haft Marie Cronqvist som handledare. Du har varit ett ovärderligt stöd och en aldrig sinande källa till uppmuntran. Din imponerande förmåga att se saker som andra saker har hjälpt mig mycket under arbetet. Tack, Marie! Tack för att ni har läst. Och läst. Och läst.

Det är inte bara mina handledare som har läst mina texter, påpekat tokigheter i dem och lämnat kloka kommentarer. Johan Jarlbrink har i praktiken, stundom, fungerat som ytterligare en handledare. Särskilt betydelsefull har din expertis på näraliggande områden i svensk presshistoria varit. Stort tack för allt! Andreas Nyblom läste och kommenterade i avhandlingens slutfas: noggrant, kritiskt, vettigt och med många tips på förbättringar. Tack! Magnus Rodell var opponent på slutseminariet. Din läsning hjälpte mig att få större klarhet i vad jag egentligen höll på med. Det gjorde också slutseminariekommittén som bestod av Magnus Andersson, Lars M. Andersson och Lina Sturfelt. Era läsningar var till stor hjälp. Tack till er som har läst och kommenterat i diverse andra sammanhang: Carolina Martinez, Joanna Doona, Michael Rübsamen, Lars Gustaf Andersson, Sofi Qvarnström, Mats Jönsson, Pelle Snickars, Sara Santesson, Tobias Olsson och många andra. Utan er hade det här blivit sämre. Tack också till alla nuvarande och tidigare knutna personer till ämnet mediehistoria och till alla i doktorandkollektivet. Tack till Allan Burnett för språkgranskning av den engelska sammanfattningen. Charlie Järpvall, här skulle jag vilja skriva något roligt, men det får räcka med att vi verkligen har vandrat den här vägen tillsammans – i så många avseenden. Tack också till Kamraterna för att jag fick slutföra arbetet som svensk mästare.

Under den här tiden har du och jag hunnit med mycket, Malin. Tack för att du har stått ut med mig under slutfasen. Dig tillägnar jag den här boken. Vår älskade lille vän, Gustaf, är det bästa av allt. När du, Gösta, har lärt dig läsa och känner dig nere någon gång, kolla pappas avhandling och läs det här: jag älskar dig och mamma! Ni är min livsluft.

Den här boken är tryckt med bidrag från Stiftelsen Karl Staaffs fond för frisinnade ändamål.

Lund september 2016

Personregister

Sidhänvisningar till slutnoter är kursiverade.

- Abrahamsson, Åke 11–12, 24, 75, 217, 232
Adacker, Harry 73, 202
Agrell, Alfhild 194, 202
Amundsen, Roald 239
Anderson, Benedict 98
Andersson, Lars M. 11, 27, 51, 225
Andersson, Magnus 199, 206
Andersson, Per-Olof 177
Andrée, Salomon August 80–82, 238–239
Arlberg, Fritz 60
Arping, Åsa 61, 140
Asllani, Kosovare 199
- Bakhtin, Mikhail 16
Bang, Herman 242
Barth, Gunther 98, 101
Bastiansen, Henrik G. 19–20
Baudelaire, Charles 39, 61, 124
Beckman, Ernst 205
Bedini, Tanti 166, 202
Bellman, Carl Michael 158, 200
Benedictsson, Victoria 195, 199, 212
Benjamin, Walter 61, 116
Bennich, Axel 159, 237, 255
Benzon, Karl 161
Berg, Anshelm 73, 201–202
Berger, Henning 195, 242
Bergman, Bo 68, 210
Bergstrand, Per Emanuel (Bias; Kaptén Gulliver) 60
Bergstrand, Wilhelm Alexander (Marcellus) 60
Bernadotte, Oscar 132
Berns, Heinrich Robert 202
Berns, Hugo 202
Bishop, Irving 262
Björkegren, Olga 72
Björklund, Johan Abraham, 204
Blanch, Theodor 48
Blanche, August 228, 242
Blanche, Thore 252
Bly, Nellie 103–104, 136, 243
Bolter, Jay David 145
Boorstin, Daniel J. 187–188, 193
Bonnier, Albert 56, 164, 228, 256
Borg, Alexandra 209, 242
Bramsen, Henry 134
Branting, Anna (René) 48, 100, 210
Branting, Hjalmar 223
Braudy, Leo 189
Briggs, Asa 20
Bruzelius, Janne, red. *Budkaflen* 1883–1898 57, 72, 158, 160–161, 163–164, 166–167, 169–170, 175–178, 180–181, 196, 199, 205–206, 212, 217, 224, 234, 253–254, 258, 264
Bruzelius, Ragnar 199
Burke, Peter 19–20, 189, 216–217, 266
Bäckström, Edvard 206
Caesar, Julius 189
Certeau, Michel de 153
Charney, Leo 95
Corday, Charlotte 192
Couldry, Nick 21–23, 131–132, 146, 216
Cronhamn, Jöns Petter 158, 199–200
Cronhamn, Frithiof (–h–; Don Caesar), red. *Hvad Nytt* 1893(1880)–1897 58–59, 80, 106, 136, 140, 158–159, 166, 222, 234, 247–248, 250, 253–254
Dahl, Hans Fredrik 20
Dahlgren, Anna 208
Dahlin, Carl Sigfrid 222
Damm, Janne 222
Danielsson, Axel 205
Darnton, Robert 17, 68–69, 235–236
Dayan, Daniel 90, 241
Domosh, Mona 110
Edison, Thomas 263
Ekman, Erik Jakob 121, 247, 261
Ekström, Anders 79, 109, 154, 214–215
Engström, Albert 175
Ericsson, Gustaf 205
Fallström, Daniel (Pelle Grino) 136
Feller, Paul 9, 82, 85, 91, 147–148, 151–152, 154–155, 208, 252
Forsell, Håkan 38, 98
Fredrikson, Gustaf 10, 203, 206, 261

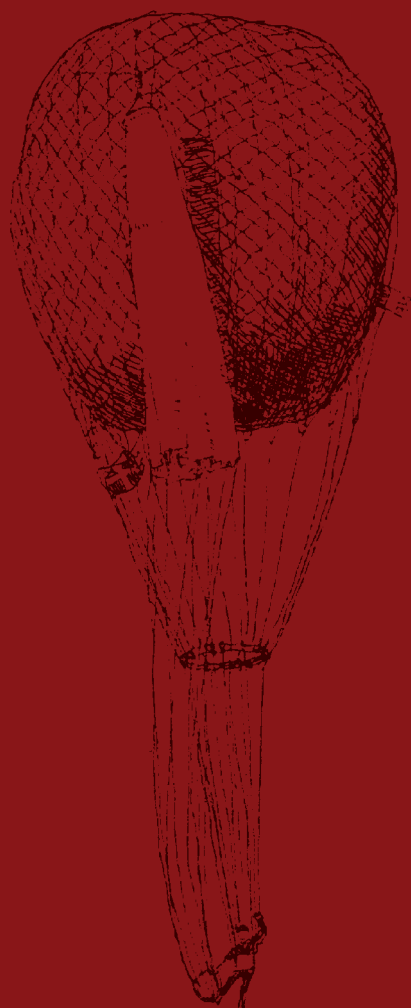
- Fritzsche, Peter 11, 16–17, 28–29, 99, 112, 219
 Fryxell, Anders 188
 Fröding, Gustaf 28, 50, 56, 164, 180
- Garnert, Jan 66
 Geertz, Clifford 266
 Geijerstam, Gustaf af 196–198, 202, 264
 Girardin, Émile de 69
 Gitelman, Lisa 19
 Gladstone, William E. 263
 Godhe, Michael 27, 39, 99
 Grant, Ulysses S. 187
 Grusin, Richard 145
 Gullberg, Gustaf (Flanör) 59, 159, 161, 253
- Hagström, Jacob Fredrik 96
 Hallin, Daniel C. 19
 Hammer, Christian 159, 265
 Hampton, Mark 25–26, 58
 Hannerz, Ulf 18
 Harvard, Jonas 21, 86
 Hasselgren, Andreas (Torbjörn) 32, 57, 85, 110–111, 121–122, 135–136, 206–207
 Haussmann, Georges-Eugene 38–39, 124
 Hazelius, Artur 106
 Hedenstierna, Alfred (Sigurd) 170, 174–175, 177, 205, 259
 Hedin, Svante 206
 Hedin, Sven 132–133, 249
 Hedin A. 67, 262
 Heidenstam, Verner von 193, 259
 Hellstenius, John 245–246
 Hierta, Lars 26, 77, 241, 265
 Hjärne, Rudolf 228
 Hoffmann, E. T. A. 112
 Holmström, Allan 88, 90
 Hyvönen, Mats 26, 111–112
 Hällgren, Anna-Maria 18, 28, 99, 109, 143, 214, 226
- Ibsen, Henrik 138–139, 146
 Inglis, Fred 189
- Innis, Harold 19
 Ivarsson Lilieblad, Björn 76
- Janin, Jules 39
 Jarlbrink, Johan 26, 58, 97, 262
 Jernudd, Åsa 80
 Jesus 189
 Johannesson, Eric 123, 125, 246
 Johannesson, Kurt 265
 Johannesson, Lena 190
 Johannisson, Karin 101
 Johansson, Karl 34
 Jones, Albert 42, 121, 247
 Joyce, Patrick 109, 118
 Jäderin, Axel 205
- Karl XII 149
 Karl XV 132
 Katz, Elihu 90, 241
 Keen, Oscar 83, 85, 151, 239, 252
 Key, Emil 40
 Kjellberg, Emil 215
 Kjellén, Alf 242
 Koch, Martin 242
 Kragballe, Johanne 195
 Krok, Johan Peter 102
 Krusenstierna, Edvard von 121, 247
 Kylhammar, Martin 105, 244
- Lafayette, Gilbert du Motier 192
 Laurin, Carl G. 137–138
 Levertin, Oscar 242
 Levart, Johan (Satyr; Pelle) 41, 57–59, 253–254
 Linck, Josef (Cajus Julius Caesar), red. *Vikingen* 1887–1889 58, 148, 158, 168, 253
 Liljestrand, Algot, red. *Vikingen* 1882–1887 158–159, 203, 253
 Lindbergh, Charles 189
 Lindhagen, Albert 37, 187
 Lindner, Rolf 98, 105, 139
- Lindström, Karl Adam 185
 Lippmann, Walter 118, 120, 131, 192
 Livingstone, David 136
 Ljunglund, Leonard (Léon; Flanör), red. *Hvad Nytt* 1897–1901 58, 158, 166, 168, 172, 174, 179–180, 222, 253–254, 256–257
 Ludvig XIV 19, 189, 216
 Ludvig XVI 192
 Lundberg, Anna 43, 47
 Lundell, Patrik 21, 26, 77, 177, 238
 Lundgren, Karl Hjalmar 33
 Lundin, Claës 27, 32, 39, 62, 66–68, 72, 99–100, 115, 121, 163, 185, 195–196, 204, 206, 227, 242–243,
 Lundstedt, Bernhard 23, 53
 Lundström, Georg (Jörgen; Ture Gran), red. *Figaro* 1887–1903 30, 33–34, 42, 47–48 57–59, 72, 74, 77, 85, 89–92, 110, 115–116, 121–122, 134–135, 137–139, 147–154, 156, 158–163, 165–168, 170, 172–181, 185–186, 196, 204, 206, 208–210, 214–217, 228, 231–233, 239, 242–243, 245–247, 251–255, 258, 260, 265
 Lundström, Karl August 165
 Lundström, Mathilda (Mattis) 185, 199, 205, 264
- Magnusson, Gerhard 243
 Mallander, Gustaf (Malle) 70, 142, 250, 265
 Mancini, Paulo 19
 McReynolds, Louise 29
 Meissner, Hjalmar 42
 Mellgren, Qvintus 9, 85, 148, 154, 221, 224, 226, 254
 Michanek, Germund 27, 180
 Muhlmann, Géraldine 22, 128, 130, 146

- Munck, Ebba 132
Munck af Rosenschöld, Nils
Rudolf 199
- Nansen, Fridtjof 239
Ney, Birgitta 58
Nilsson, Kristina 187
Nisbeth, Emmy 257–258
Nisbeth, Hugo, red. *Figaro*
1878–1887 51, 74, 147,
158–160, 186, 253–255,
259–260
Norén, Oscar, red. *Figaro*
1887–1888 33, 159–160,
168, 205, 253
Nordau, Max 263
Nordmark, Dag 115
Nordström, Ester Blenda
243
Norlander, Emil 175, 209
Norström, Vitalis 38
Nyblom, Andreas 18, 59, 72,
75, 193, 240, 259
Nycander, Fredrik (Don
Diego) 42, 61, 76, 215–
216, 253
Nyman, Josef Natanael
(Ragnar) 57, 231
- Oscar II 115, 132, 177, 212,
263
Oscarsson, Ingemar 23, 222,
254
Otter, Chris 118
- Park, Robert Ezra 98
Pettersson, Birgit 25
Poe, Edgar Allan 112
Ponce de Leon, Charles L.
134, 195
Posse, Arvid 72
Pred, Allan 102
- Rappe, Axel 210, 231
Reel, Guy 27
Rémy, Caroline (Séverine)
128–129
Renholm, Gottfrid 174
Ristilammi, Per-Markku 118
- Robespierre, Maximilien de
192
Rojek, Chris 189
Rolla, Victor 79, 82–92, 132,
151, 154, 180, 193, 214,
240, 252
Rossholm, Elisa 11, 27,
252–253
Rossini, Gioacchino 42, 59
Ryberg, Klas 57, 132, 188,
253
Rydberg, Carl Henrik 228
Rydberg, Viktor 72
Rydén, Per 53, 56, 254, 256
- Sandberg, Hjalmar 205
Sandberg, Mark B. 89
Sandel, Maria 242
Sandelin, Elis 135, 190–191
Schivelbusch, Wolfgang 108,
125, 242
Schwartz, Vanessa R. 29,
78–79, 95, 98, 151, 226
Schöldström, Birger 253
Schäffer, Sylvester 202
Sennefeldt, Karin 67, 235
Simmel, Georg 38, 98, 174,
228, 245–246
Simonson, Örjan 20
Siwertz, Sigfrid 242
Sjöberg, Victor 204
Smith, L. O. 169, 187
Snickars, Pelle 20, 79
Snoilsky, Carl 262
Sohlman, Harald 204
Soto Maior, Antonio de 72,
136, 189, 196
Spångberg, Valfrid 76, 168
Stanley, Henry Morton 136
Steffen, Gustaf 123–124
Strandberg, Paul 204
Strindberg, August 23, 27,
51, 53, 72, 100, 110, 178,
187, 205, 224, 233, 242, 246
Sturzen-Becker, Oscar
Patrick (Orvar Odd) 39,
62, 115, 140, 228, 234, 242
Svensson, Sven 148, 239
Swedberg, Rolf 82
- Sylwan, Otto 11, 23, 39–40
Söderberg, Hjalmar 210, 242
Söderström, Göran 161
- Terdiman, Richard 25,
73–74, 76, 97–98, 142
Tjeder, David 171
Themptander, Robert 121,
247
Thomas, William W. 43, 47
Thompson, John B. 16–17,
99
Tio, Marietta di 140
Treffenberg, Curry 262
Turner, Graeme 192
Törner, A. R. 262
- Uddgren, Gustaf 205
- Verne, Jules 136
Viktoria av Storbritannien
208
Vilhelm II 110
Villemessant, Hippolyte de
11, 73
Vult von Stejern, Fredrik
204
- Wall, Rudolf 96, 185, 228
Wallenberg, André Oscar
159, 237
Waller, Sture M. 49, 229
Westerståhl Stenport, Anna
100
Widestedt, Kristina 131–132
Wieselgren, Harald 262
Wikberg, Kerstin 27
Wrangel, Carl Gustaf Otto
Christian 185
- Yates, Edmund 186–187
- Zetterström, Hans (Hasse
Z.) 172–175, 231, 253
Zola, Émile 129, 242, 256
- Ödmann, Samuel 222
Österlund, John 209

Storstadens dagbok är en fascinerande resa genom Stockholms nöjesliv under det sena 1800-talet. Det är en historia om boulevardpressen och dess självupptagna skribenter som rörde sig genom en huvudstad i förändring. Det handlar om hur små tidningar både konkurrerade och samverkade i ett mångfasetterat mediasystem. Samtidigt som boulevardisterna försökte få sin verksamhet att gå runt gjorde de storstaden hanterlig för sina läsare. Det storstadsprojekt boulevardpressen ägnade sig åt ges liv och konturer av figurer som den självutlämnande Jörgen, den överblickande Torbjörn och den argsinte Léon.

Den relativt bortglömda boulevardpressen var inget fenomen i offentlighetens marginal. Vid sidan om de växande drakarna fanns andra typer av tidningar som frodades. Men de var inte historiens vinnare. Att studera dessa förlorare bidrar till fördjupad kunskap om både det sena 1800-talets medieklimat och större presshistoriska förändringsprocesser. Den kunskapen ger även relevanta perspektiv på vår samtids mediala situation.

ERIK EDOFF är mediehistoriker verksam vid Lunds universitet. *Storstadens dagbok* är hans doktorsavhandling.

MEDIEHISTORISKT ARKIV NR 33

LUNDS UNIVERSITET

ISBN 978-91-981961-8-4